

કલ્પવૈરાગ્ય.

પ. પૂ. શ્રીહરિભદ્રસૂરિ મહારાજ વિરચિત
પ. પૂ. શ્રીઅભયદેવસૂરિ રચિત ટીકા સહિત

પંચાશક ગ્રંથનો ગુજરાતી ભાવાનુવાદ

ભાગ બીજો

પૂ. મુગદિવાકર બા. ધર્મસૂરીચરણ મ. સા. જા.
સમુદાયના સા. પૂ. કલ્પવૈરાગ્ય મ.

ભાવાનુવાદકર્તા : સુનિશ્રી રાજશેખર વિજયભ

શ્રી શંખેશ્વર પાર્શ્વનાથાય નમઃ

શ્રી દાન-પ્રેમ-હીરસૂરિ-ગુરુભ્યો નમઃ

૯૦ નમઃ

સુગૃહીતનામધેય શ્રી હરિભદ્રસૂરિ મહારાજ
વિરચિત

પ. પૂ. શ્રી અભયદેવસૂરિ રચિત ટીકા સહિત

પંચાશક ગ્રંથનો

ગુજરાતી ભાવાનુવાદ

ભાગ બીજો

—: અનુવાદક-સંપાદક :—

સિદ્ધાંતમહોદધિ સ્વ. પ. પૂ. શ્રી પ્રેમસૂરીશ્વરજી

મ.ના પટ્ટાલંકાર પરમગીતાર્થ પ.પૂ. શ્રીહીરસૂરીશ્વરજી

મ.ના શિષ્યરત્ન પ. પૂ. ગણિવચ્ચં શ્રી લલિતશેખર

વિ. મ. ના વિનેય સુનિશ્રી રાજશેખરવિજયજી

: પ્રકાશક :

પંચાશક પ્રકાશન સમિતિ

વ્યવસ્થાપક : શાહ શાંતિલાલ ખૂમચંદ

સિસોદરા (ગણેશ), સ્ટે. નવસારી (વે.રે.)

નકલ ૧૦૦૦ * મૂલ્ય ૬ રૂપિયા * વિ.સં. ૨૦૩૪

सादर समर्पण

सुविशुद्ध संयममूर्ति
परमोकारी परमगुरुदेव
आचार्यदेव श्रीमद्विनय
डीरसूरीश्वरल महाराजना
करकमलमां.....

—राजशेखरविजय

પૂ. સુ. શ્રી રાજશેખર વિ. મ.ના સંપાદિત-અનુવાદિત ગ્રંથો

ગ્રંથ	સાઈઝ	વિષય
૧ યોગશાસ્ત્ર	પોકેટબુક	મૂળ શ્લોકો
૨ જ્ઞાનસાર	"	"
૩ તત્ત્વાર્થ	"	ગુજરાતી અર્થ સાથે મૂળસૂત્રો
૪ ધર્મખંડુ	કાઉન ૧૬ પેજ	"
૫ વીતરાગ સ્તોત્ર	"	ગુજરાતી અર્થ સાથે મૂળગાથાઓ
૬ હારિભદ્રીય અષ્ટક કુલસ્કેપ ૧૬ પેજ		
૭ જ્ઞાનસાર	"	"
૮ પ્રશમરતિ	"	"
૯ ભવભાગ્વના	કાઉન ૧૬ પેજ	મૂળશ્લોકોનો ગુજરાતી ભાવાનુવાદ
૧૦ તત્ત્વાર્થ	"	વિસ્તૃત વિવેચન
૧૧ પંચાશક	"	સંપૂર્ણ ટીકાનો ભાવાનુવાદ
૧૨ નિત્ય ઉપયોગી સાધનાસંગ્રહ	"	શ્રાવકોને ઉપયોગી વિષયોનો સંગ્રહ

ઉપરના ૧ થી ૮ નંબર સુધીના ગ્રંથો પૂ. શ્રી સાધુ-
સાધ્વીજીઓને કંઠસ્થ કરવા નીચેના સરનામે જણાવવાથી
લેટ મોકલવામાં આવશે.

લહેરુચંદ ભોગીલાલ સ્મારક ગ્રંથમાળા
કેન્ડેન્સીનલાઈ પૌષ્ઠશાળા, પંચાસરા પાસે,
મુ. પાટણ, વાયા મહેસાણા (ઉત્તર ગુજરાત)

બીજા વિભાગમાં આવેલા ૧૧ થી ૧૯ સુધીના
પંચાશકે

૧૧ સાધુધર્મ વિધિ	પંચાશક
૧૨ સાધુ સામાચારી	”
૧૩ પિંડ વિધિ	”
૧૪ શીલાંગ વિધિ	”
૧૫ આલોચના વિધિ	”
૧૬ પ્રાયશ્ચિત્ત વિધિ	”
૧૭ કલ્પ	”
૧૮ ભિક્ષુપ્રતિમા	”
૧૯ તપોવિધિ	”

અનુવાદમાં આધારભૂત ગ્રંથોની નામાવલિ

વ્યવહારભાષ્ય
ખૂલતકલ્પ
નિશીથ
શ્રાદ્ધજીતકલ્પ
ચતિજીતકલ્પ
દશાશ્રુતસ્કંધ
દશવૈકાલિક
આવશ્યક સૂત્ર

ઝોધનિયુક્તિ
પિંડ નિયુક્તિ
પિંડ વિશુદ્ધિ
પ્રવચન સારોદ્ધાર
ચતિદિન ચર્ચા
પંચવસ્તુ પ્રકરણ
સંબોધપ્રકરણ
પંચકલ્પ ભાષ્ય

શુદ્ધિપત્રક

સૂચના :-૧૦૪ થી ૧૧૨ જેજ સુધીનું વિવેચન ટીકામાં નથી. ઉપ-
યોગી હોવાથી 'પિંડવિશુદ્ધિ' વગેરે ગ્રંથોના આધારે લખ્યું છે.

પૃષ્ઠ	પંક્તિ	અશુદ્ધિ	શુદ્ધિ
૨૨	૨૧	પૃથ મા	૨૩મા
૩૨	૧૪	આહાર-પાણી.	આહાર-પાણી,
૩૨	૨૪	જતા	જતાં
૩૬	૬	માથી	માંથી
૬૧	૮	શ્રતને	શ્રુતને
૧૧૨	૨૧	બંધાય છે.	બંધાય છે.]
૧૧૭	૧૯	આદેશિક	ઔદેશિક
૧૨૯	૬	ભયે	ભયે
૧૩૯	૨૩	પંચેદ્રિય	પંચેદ્રિય
૧૪૧	૧૩	માલોવા	માલો વા
૧૮૨	૨૧	અર્થાત્	[અર્થાત્
૧૮૩	૮	દીધો	દીધો.
૧૯૦	૬	હોય,	હોય, (૨૭)
૧૯૦	૧૬	નહિ	નહિ.
૧૯૦	૨૨	પામ્યા	પામ્યો
૧૯૭	૧૩	દશવ,	દશવૈ.
૨૦૦	૩	સજ્જંમિવિ	સજ્જંમિવિ
૨૦૦	૧૨	વૈદર્થ્ય	વૈદર્થ્ય
૨૦૩	૮	સા	સો
૨૩૭	૧૬	વળો	જહ વળો
૨૪૭	૫	પારાંચિત	પારાંચિક

પૃષ્ઠ	પંક્તિ	અશુદ્ધિ	શુદ્ધિ
૨૪૭	૭	પારાચિત	પારાચિક
૨૫૮	૧૬	પારાચિત	પારાચિક
૨૭૦	૨૪	બિહિયા	બિહિયા
૨૮૮	૧૬	ચતુર્થામિક	ચાતુર્થામિક
૩૧૮	૪	સાહુણા	સાહુણો
૩૨૯	૧૮	લે	લે.
૩૨૯	૧૯	એષણા	એષણા.
૩૭૭	૮	। અર્થાત	[અર્થાત
૩૮૦	૧૨	વિગઈવાળુ	વિગઈવાળું

૩૮૪ માં પેજમાં ૧૧મી લાઈનમાં સંસારનિર્વેદ પછી નીચેનું લખાણ ઉમેરવું.

થાય છે. આમ આ તપો શુભ અધ્યવસાય દ્વારા સંસાર નિર્વેદ

આ ગ્રંથમાં આવેલાં દષ્ટાંતો

વિષય	દષ્ટાંત	પૃષ્ઠ
ગુરુ પ્રત્યે સમર્પણલાવ	માસતુષ્ણુનિ	૯
ઉત્તરગુણોથી રહિત ગુરુ ત્યાગ્ય નથી.	ચંડરુદ્રાચાર્ય	૩૮
ગુરુકુલનો ત્યાગ અને ગુરુકુલમાં વાસ	કાગડા	૪૪
અપ્રમાદ	તૈલપાત્રધારક	૧૮૯
અપ્રમાદ	રાધાવેષક	૧૯૪
સંવેગ	બ્રાહ્મણુ	૨૪૦
પ્રાયશ્ચિત	બાહી-સુંદરી	૨૬૫

વિષયાનુક્રમશ્લિકા

૧૧ સાધુધર્મવિધિ પંચાશક

વિષય	પૃષ્ઠ
સાધુધર્મ ભાવપ્રધાન છે.	૧
સાધુનું સ્વરૂપ	૧
ચારિત્રના પાંચ પ્રકાર	૨
બાહ્યક્રિયા નિરર્થક નથી.	૭
જ્ઞાન-દર્શન વિના સામાયિક ન હોય	૮
વિશિષ્ટશ્રુત રહિત પણ ચારિત્રીને જ્ઞાન-દર્શન હોય-	
માસતુસ મુનિ	૯
સાધુધર્મનું સ્વરૂપ	૧૨
અગીતાર્થને પણ શુભ અનુષ્ઠાનોનું પાલન હોય	૧૨
અગીતાર્થ ગીતાર્થની આજ્ઞાનું પાલન શાથી કરે છે ?	૧૩
અંધના સહ-અસહ એમ બે પ્રકાર	૧૫
આજ્ઞાપ્રધાન જ શુભ અનુષ્ઠાન સાધુધર્મ છે એનું સમર્થન	૧૬
ગુરુકુલવાસનું વિસ્તૃત વર્ણન	૧૬-૨૭
બીજા સુગુરુની નિશ્રા વિના કુગુરુનો પણ ત્યાગ ન કરવો	૨૮
એકલા ન વિચરવા સંબંધી વિસ્તૃત વર્ણન	૨૬-૩૮
જાત અને અજાત એમ બે પ્રકારના કલ્પ	૩૧
મૂલગુણોથી જ રહિત ગુરુ ત્યાજ્ય છે-ચંડરુદ્રાચાર્ય	૩૮
કૃતજ્ઞ શિષ્યો સુગુરુનો ત્યાગ કરતા નથી	૪૨
ગુરુકુળને છોડનારાઓની નિંદા-કાગડાનું દષ્ટાંત	૪૨
ગુરુકુલ ત્યાગીઓનું ખલુમાન કરનારાઓને ઉપદેશ	૪૫

વિષય	પૃષ્ઠ
જિનાજામાં રહેલા સાધુઓનું સ્વરૂપ	૪૬
જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્રના સાહચર્યની વિચારણા	૪૮-૫૧
ભાવસાધુનું સ્વરૂપ	૫૨
૧૨ સાધુ સામાચારી પંચાશક	
સામાચારીના દશ પ્રકાર	૫૫
ઈચ્છાકાર સામાચારી	૫૭-૬૫
મિથ્યાકાર સામાચારી	૬૬-૬૮
તથાકાર સામાચારી	૬૮-૭૧
આવશ્યિકી સામાચારી	૭૧-૭૩
સુશ્રાવકો એમ 'સુ'નો ઉલ્લેખ કેમ ?	૭૫
નૈવેદિકી સામાચારી	૭૩-૭૬
આપૃચ્છના સામાચારી	૭૬-૭૯
પ્રતિપૃચ્છા સામાચારી	૭૯-૮૧
છંદના સામાચારી	૮૧-૮૫
નિમંત્રણા સામાચારી	૮૬-૮૮
ઉપસંપદા સામાચારી	૮૮-૯૬

૧૩ પિંડવિધિ પંચાશક	
શુદ્ધપિંડનું લક્ષણ અને પિંડના દોષોની સંખ્યા	૯૮
ઉદ્ગમશબ્દનો અર્થ અને તેના પર્યાયવાચી શબ્દો	૯૯
સોળ ઉદ્ગમ દોષો	૧૦૦
આધાકર્મ દોષ	૧૦૩-૧૧૨
ઔદેશિક દોષ	૧૧૩-૧૧૯

વિષય	પૃષ્ઠ
પૂતિ અને મિશ્રદોષ	૧૧૯-૧૨૧
સ્થાપના અને પ્રાભૃતિકા દોષ	૧૨૧-૧૨૨
પ્રાદુષ્કરણ અને કીટ દોષ	૧૨૩-૧૨૪
પ્રામિત્ય અને પરાવર્તિત દોષ	૧૨૪-૧૨૬
અભ્યાહૃત અને ઉદ્ભિન્નદોષ	૧૨૬-૧૨૮
માલાપહૃત અને આચ્છેદ દોષ	૧૨૮-૧૩૦
અનિસૃષ્ટ અને અધ્યવપૂરક દોષ	૧૩૦
વિશુદ્ધિકૌટિ-અવિશુદ્ધિકૌટિરૂપ જો ભેદ	૧૩૦
ઉત્પાદન શબ્દનો અર્થ અને તેના પર્યાયવાચી શબ્દો	૧૩૧
ઉત્પાદનના સોળ દોષોનું વર્ણન	૧૩૨-૧૩૯
એષણા શબ્દનો અર્થ અને તેના પર્યાયવાચી શબ્દો	૧૪૦
એષણાના દશ દોષોનું વર્ણન	૧૪૧-૧૫૨
સ્વાધ્યાય-સંચમમાં રત સાધુને જ શુદ્ધપિંડ હોય	૧૫૨
શુદ્ધપિંડને જાણવાના ઉપાયો.	૧૫૫
ભિક્ષાશબ્દનો અર્થ સાધુની ભિક્ષામાં જ ઘટે.	૧૫૬
નિર્દોષ પિંડ અસંભવિત છે એ મતનું નિરાકરણ	૧૫૭-૧૬૪
સાધુના નિર્દોષ ભિક્ષા આદિ સઘળા આચારો દુષ્કર છે	૧૬૪
આજ્ઞાપ્રમાણે વર્તવા છતાં અશુદ્ધ આહારનું સેવન થાય તો સાધુ નિર્દોષ છે, અન્યથા નહિ.	૧૬૫
કર્મથી જ થાય છે માટે દોષ નથી એમ માનવામાં આપત્તિ	૧૬૮
કયા દોષો કેનાથી ઉત્પન્ન થાય	૧૬૯
ભોજનમાંડલીના પાંચ દોષો	૧૭૦-૧૭૩

૧૪ શીલાંગવિધિ પંચાશક

શીલાંગનેા અર્થ અને તેની સંખ્યા	૧૭૪
સર્વાવિરતિનું દેશથી ખંડન શી રીતે થાય તેનો ઉત્તર	૧૭૫
અઢાર હબાર શીલાંગોની ઉત્પત્તિ	૧૭૬
યોગ વગેરેનું સ્વરૂપ	૧૭૭
અઢાર હબાર શીલાંગોની ઘટના	૧૭૮
બધા જ શીલાંગો હોય તો જ સર્વાવિરતિ હોય	૧૭૯-૧૮૦
શીલાની અખંડતા અંતરના પરિણામની અપેક્ષાએ છે	૧૮૨
આજ્ઞાથી હિંસાહિંમાં પ્રવૃત્ત સાધુ અપ્રવૃત્ત છે.	૧૮૪-૧૮૫
આજ્ઞાવિરુદ્ધ પ્રવૃત્તિ વિરતિભાવને ખંડિત કરે છે	૧૮૫
ગીતાર્થ અને ગીતાર્થયુક્ત એ બે જ વિહાર કેમ ?	૧૮૭
કેવો જીવ શીલાંગોનું પાલન કરી શકે તેનું વર્ણન	૧૮૯
અપ્રમાદ ઉપર તૈલપાત્ર ધારકનું દષ્ટાંત	૧૮૯
અપ્રમાદ ઉપર રાધાવેધકનું દષ્ટાંત	૧૯૪
શાસ્ત્રોક્ત ગુણોથી રહિત સાધુ નથી તેનું સુવર્ણના	
દષ્ટાંતથી વિસ્તૃત વર્ણન	૧૯૭-૨૦૩
ગુણરહિત સાધુનું વર્ણન	૨૦૩
શાસ્ત્રોક્ત સાધુગુણોથી સાધુ બની શકાય	૨૦૪
‘અપ્રધાન સાધુ વેશ’ સંબંધી ટીપ્પણ	૨૦૬
દ્રવ્યલિંગથી દુઃખનો નાશ ન થાય.	૨૦૬-૨૦૮
મહાજન શબ્દનો અર્થ	૨૦૮

૧૫ આલોચનાવિધિ પંચાશક

શ્રાવકોને પણ આલોચના હોય	૨૦૬
આલોચના શબ્દનો અર્થ	૨૧૦
આલોચનાથી કર્મક્ષય	૨૧૦-૨૧૧
અવિધિથી આલોચના લેવાથી શુદ્ધિ ન થાય.	૨૧૧
આલોચનાનો વિધિ	૨૧૨
આલોચનાનો કાળ	૨૧૩-૨૧૫
કેવો સાધુ આલોચના કરવાને યોગ્ય છે તેનું વર્ણન	૨૧૫
કેવા ગુરુ પાસે આલોચના કરવી તેનું વર્ણન	૨૧૭
કયા ક્રમથી આલોચના લેવી તેનું વર્ણન	૨૨૦
જે ભાવથી દોષ સેચ્યો હોય તે ભાવ જણાવવો	૨૨૧
શુભ દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાલ-ભાવમાં આલોચના લેવી.	૨૨૨
જ્ઞાનાચાર આદિ પાંચ આચારના ભેદો.	૨૨૩-૨૨૬
મૂલગુણ-ઉત્તરગુણનું અને તેના અતિચારોનું	
સ્વરૂપ	૨૩૦-૨૩૪
શિષ્ય કેવા ભાવથી આલોચના કરે.	૨૩૪
ગુરુ શિષ્યને આલોચના કેવી રીતે કરાવે	૨૩૫
શબ્દનું લક્ષણ	૨૩૫
શબ્દોદ્ધાર ન કરવાથી થતા વિપાકો	૨૩૫
આલોચના વિના સ્વકલ્પનાથી શુદ્ધિ ન થાય	૨૩૬
જ્ઞાનીએ પણ ખીજ પાસે આલોચના લેવી જોઈએ.	૨૩૬-૨૩૮
આલોચના માટે ગીતાર્થને શોધવાની ક્ષેત્ર-કાળની મર્યાદા	૨૩૮

વિષય	પૃષ્ઠ
આલોચના કરતાં પહેલાં આલોચકનો સંવેગ	૨૩૯
આલોચકે સંવેગ ઉત્પન્ન કર્યા પછી કરવાનો વિધિ	૨૪૦
સંવેગ ઉત્પન્ન કરવા પ્રાક્ષણનાં બે દષ્ટાંતો	૨૪૦-૨૪૨
માયા-મહથી મુક્ત બનીને આલોચના કરવી	૨૪૨
સારી રીતે કરેલી આલોચનાનું લક્ષણ	૨૪૩
૧૬ પ્રાયશ્ચિત્તવિધિ પંચાશક	
પ્રાયશ્ચિત્ત શબ્દનો અર્થ	૨૪૫
પ્રાયશ્ચિત્તના દશ પ્રકાર	૨૪૬
પ્રાયશ્ચિત્ત શબ્દનો નિરુક્તિથી થતો અર્થ	૨૪૭
ભાવથી પ્રાયશ્ચિત્ત કેવા જીવને હોય	૨૪૭-૨૫૦
આલોચનાદિ સાત પ્રાયશ્ચિત્તની ત્રણ ચિકિત્સા સાથે ઘટના	૨૫૦-૨૫૫
છેદથી અપરાધશુદ્ધિ થવાનું કારણ	૨૫૫
મૂલ આદિ ત્રણ પ્રાયશ્ચિત્તની ત્રણચિકિત્સા સાથે ઘટના ન થાય	૨૫૬
મૂલ અને અનવસ્થાપ્યનું સ્વરૂપ	૨૫૭
પારાંચિકનું સ્વરૂપ	૨૫૮
આગમ આદિ પાંચ બંધાર	૨૬૧
દોષસેવનનાં કારણો	૨૬૩
વિશિષ્ટ શુભ ભાવ જ યથાર્થ પ્રાયશ્ચિત્ત છે.	૨૬૪
વિશિષ્ટ શુભભાવનું સ્વરૂપ	૨૬૪
પ્રાક્ષીનું દષ્ટાંત	૨૬૫

વિષય	પૃષ્ઠ
વિશિષ્ટ શુભભાવ ઉત્પન્ન કરવાનાં કારણો	૨૬૬
વિશિષ્ટ શુભભાવ રૂપ પ્રાચશ્ચિત્તથી થતા લાભો	૨૬૭
પ્રાચશ્ચિત્ત યોગ્ય નથી-ઘટતું નથી એ મતનું ખંડન	૨૬૯-૨૭૬
વિવિધ પ્રકારે કર્મખંધ	૨૭૩
સારી રીતે કરેલા પ્રાચશ્ચિત્તનું લક્ષણ	૨૭૬

૧૭ કલ્પ ચંચાશક

સ્થિત કલ્પનું સ્વરૂપ અને તેનો શબ્દાર્થ	૨૭૯
ત્રણ પ્રકારનાં ઔષધોની સ્થિત કલ્પ સાથે ઘટના	૨૭૯-૨૮૦
કલ્પના દશ પ્રકાર	૨૮૧
મધ્યમ જિનના સાધુઓની અપેક્ષાએ અસ્થિત- સ્થિત કલ્પ	૨૮૨
(૧) આચેલકચ કલ્પ	૨૮૩-૨૮૬
(૨) ઔદેશિક કલ્પ	૨૮૬-૨૮૯
(૩) શય્યાતરપિંડ કલ્પ	૨૯૦-૨૯૪
(૪) રાજપિંડ કલ્પ	૨૯૫-૨૯૮
(૫) કૃતિકર્મ કલ્પ	૨૯૯-૩૦૦
(૬) વ્રત કલ્પ	૩૦૧
(૭) જ્યેષ્ઠ કલ્પ	૩૦૨-૩૦૪
(૮) પ્રતિકર્મણ કલ્પ	૩૦૫-૩૦૬
(૯) માસકલ્પ	૩૦૭-૩૦૮
(૧૦) પર્યુપણા કલ્પ	૩૦૯

કલ્પોમાં સ્થિત--અસ્થિત એવા લેહનું કારણ	૩૧૦-૩૧૨
પ્રથમ--મધ્યમ--અંતિમ જિનના સાધુઓનાં દષ્ટાંતો	૩૧૧-૩૧૨
સાધુઓના વક્તા વગેરે સ્વભાવનું કારણ	૩૧૨
પ્રથમ અંતિમ જિનના સાધુઓને પણ ચારિત્ર હોય	૩૧૩-૩૧૪
માતૃસ્થાન શબ્દનો અર્થ	૩૧૪
દુષ્પમાકાળમાં પણ ચારિત્ર છે.	૩૧૫
ભાવરહિત અને ભાવયુક્ત સાધુનું સ્વરૂપ	૩૧૮

૧૮ બિશ્વપ્રતિમા પંચાશક

પ્રતિમાની સંખ્યા અને સ્વરૂપ	૩૧૬
આવશ્યક નિયુક્તિમાં કહેલી પ્રતિમાઓ	૩૨૦
પ્રતિમા ધારણ કરવાને લાચક સાધુનું સ્વરૂપ	૩૨૧-૩૩૧
પ્રતિમાના અભ્યાસ માટે પાંચ તુલના	૩૨૨-૩૨૬
અસંસૃષ્ટા વગેરે સાત પ્રકારની ભિક્ષા	૩૨૮
પ્રતિમા સ્વીકારનો ક્ષમાપના વગેરે વિધિ	૩૩૨
પહેલી માસિકી પ્રતિમામાં નિયમો-અભિગ્રહો	૩૩૩-૩૩૮
માસિકી પ્રતિમા પૂર્ણ થયા પછીનો વિધિ	૩૩૮
સાધુઓનો પ્રવેશ મહોત્સવ કરવાનું કારણ	૩૩૬
બીજીથી સાતમી સુધી પ્રતિમાઓની વિધિનું સૂચન	૩૩૬
૮ થી ૧૨ એ પાંચ પ્રતિમાનું સ્વરૂપ	૩૩૬-૩૪૩
પ્રતિમાકલ્પથી વિશિષ્ટલાભ નથી એવા મતનું ખંડન	૩૪૩-૩૫૮
અંત-પ્રાત શબ્દોનો અર્થ (ટીપ્પણમાં)	૩૫૫
પ્રતિમાધારીના ધ્યાનનું સ્વરૂપ	૩૫૬

વિષય	પૃષ્ઠ
પ્રતિમા માટે અયોગ્ય સાધુએ અભિગ્રહો લેવા નોંધએ	૩૫૬
અભિગ્રહો ન કરવાથી દોષ	૩૬૦
૧૯ તપોવિધિ પંચાશક	
બાહ્યતપના લેદો	૩૬૧
અભ્યંતર તપના લેદો	૩૬૩
પ્રકીર્ણ તપનું સ્વરૂપ	૩૬૭
તીર્થંકર નિર્ગમ તપ	૩૬૮
તીર્થંકર જ્ઞાનોત્પત્તિ તપ	૩૭૦
તીર્થંકર મોક્ષગમન તપ	૩૭૧
ચાંદ્રાયણ તપ	૩૭૨
તપ કોને સફળ બને તેનું વર્ણન	૩૭૪
રાહિણી આદિ તપો મુગ્ધ લોકોને હિતકર છે	૩૭૫
ધાર્મિક અનુષ્ઠાનોના ત્રણ પ્રકારો. (ટિપ્પણમાં)	૩૭૫
તપનું સ્વરૂપ	૩૭૬
દેવતાના ઉદ્દેશથી કરાતો તપ ચારિત્રનું પણ કારણ છે.	૩૭૭
સર્વાંગસુંદર આદિ વિવિધ તપોનું વર્ણન	૩૭૮-૩૮૨
ઉક્ત તપો આગમમાં દેખાતા નથી એવી શંકાનું સમાધાન	૩૮૩
દર્શનજ્ઞાન ચારિત્ર તપ	૩૮૩
સર્વાંગસુંદર આદિ તપ નિદાન રહિત છે અને	
મોક્ષનું કારણ છે.	૩૮૪
વિષયશુદ્ધ આદિ ત્રણ પ્રકારના તપો	૩૮૫
ટીકાકારની પ્રશસ્તિ	૩૮૭
અનુવાદકની પ્રશસ્તિ	૩૮૮

બીજો વિભાગ

૧૧. સાધુધર્મ વિધિ પંચાશક

શ્રાવકધર્મ કહ્યો. હવે સાધુધર્મને કહેવાની ઈચ્છાવાળા અંધકાર ભગવાન મંગલ આદિનો નિર્દેશ કરે છે :—

નમિઝ્ઞ વદ્ધમાણં, મોક્ષફલં પરમમંગલં સમ્મં ।

વોચ્છામિ સાધુધર્મં, સમાસઓ ભાવસારં તુ ॥ ૧ ॥

મોક્ષફલને આપનાર અને પરમ મંગલનું કારણ હોવાથી પરમમંગલરૂપ શ્રી મહાવીરસ્વામીને ભાવથી નમસ્કાર કરીને ભાવપ્રધાન સાધુધર્મને સંક્ષેપથી કહીશ.

પ્રશ્ન :- સાધુધર્મ ભાવપ્રધાન કેમ છે ?

ઉત્તર :- સાધુધર્મમાં ભાવની જ પ્રધાનતા હોવાથી સાધુધર્મ ભાવપ્રધાન જ છે. શ્રાવકધર્મમાં (જિનપૂજાદિ) દ્રવ્યની પ્રધાનતા હોવાથી શ્રાવકધર્મ દ્રવ્યપ્રધાન છે. (૧)

સાધુનું સ્વરૂપ :-

ચારિત્તજુઓ સાહુ, તં દુવિહં દેસસન્વમેણ ।

દેસચરિત્તે ણ તઓ, ઈયરમ્મિ ઉ પંચહા તં ચ ॥ ૨ ॥

જે ચારિત્રથી યુક્ત હોય તે સાધુ. ચારિત્રના દેશવિરતિ અને સર્વવિરતિ એમ બે ભેદ છે. જેને દેશવિરતિ ચારિત્ર હોય તે સાધુ નથી, કિંતુ જેને સર્વવિરતિ ચારિત્ર હોય તે જ સાધુ છે. સર્વવિરતિ ચારિત્રના પાંચ પ્રકાર છે. (૨)

ચારિત્રના પાંચ પ્રકાર :-

સામાજ્યત્થ પદમો, છેઓવદ્વાવળં મવે વીયં ।
પરિહારવિસુદ્ધીયં, સુહુમં તહ સંપરાયં ચ ॥ ૩ ॥

તત્તો ય અહવસ્વાયં, સ્વાયં સવ્વમ્મિ જીવલોગમ્મિ ।
જં ચરિઝ્ઞ સુવિહિયા, વચ્ચંતિ અણુત્તરં મોક્કસં ॥ ૪ ॥

પહેલું સામાયિક, ખીણું છેદોપસ્થાપન, ત્રીણું પરિહાર-વિશુદ્ધિ, ચોથું સૂક્ષ્મસંપરાય અને પાંચમું યથાખ્યાત એમ ચારિત્રના પાંચ પ્રકાર છે. જેનું પાલન કરીને સાધુઓ શ્રેષ્ઠ એવા મોક્ષમાં વર્તમાનકાળે જાય છે, ભૂતકાળમાં ગયા છે અને ભવિષ્યકાળમાં જશે તે યથાખ્યાત ચારિત્ર બધા જીવોમાં પ્રસિદ્ધ છે.

પ્રશ્ન :- યથાખ્યાત ચારિત્ર બધા જીવોમાં પ્રસિદ્ધ કેવી રીતે છે ?

ઉત્તર :- યથાખ્યાત ચારિત્રના ફલભૂત સર્વજપણું વગેરે ગુણગણથી યુક્ત તીર્થંકર વગેરે ઉત્તમપુરુષો સર્વ જીવોમાં પ્રસિદ્ધ હોવાથી યથાખ્યાત ચારિત્ર પણ સર્વ જીવોમાં પ્રસિદ્ધ છે.

ચારિત્રના સામાયિક આદિ પાંચ ભેદોનું સ્વરૂપ આ પ્રમાણે છે :-

(૧) સામાયિક :- સમ અને આય એ જે શબ્દોથી સામાયિક શબ્દ બનેયો છે. સમ એટલે રાગાદિ વિષમતાથી રહિત જ્ઞાનાદિગુણો. આય એટલે લાભ. રાગાદિ વિષમતાથી

રહિત જ્ઞાનાદિશુભોનો લાભ તે (વ્યાકરણના નિયમ પ્રમાણે
 ફક્ પ્રત્યય લાગતાં) સામાયિક. સામાયિક સકલસાવધ-
 યોગોની વિરતિરૂપ છે. આ વ્યાખ્યા સામાયિકના ભેદોની
 વિવક્ષા વિના સર્વસામાન્ય સામાયિકની છે. સામાયિકના
 ભેદોની વિવક્ષા કરવાથી આ (=સર્વસાવધયોગોની વિરતિ
 રૂપ) જ સામાયિક શબ્દથી અને અર્થથી ભિન્ન ભિન્ન બની
 જાય છે. [જેમ કે છેદોપસ્થાપન સામાયિક, પરિહારવિશુદ્ધિ
 સામાયિક.....અર્થાત્ ચારિત્રના છેદોપસ્થાપન
 વગેરે અને જિનકલ્પિક વગેરે ભેદો પરમાર્થથી તેા સર્વ-
 સાવધયોગવિરતિરૂપ સામાયિકના જ ભેદો-બુદ્ધી બુદ્ધી
 કક્ષાઓ છે.] સામાયિકના ઇત્વર અને ચાવત્કથિક એમ બે
 પ્રકાર છે. જે થોડા ટાઈમ સુધી રહે તે ઇત્વરસામાયિક.
 ઇત્વર સામાયિક ભરત અને ઐરવત ક્ષેત્રમાં પહેલા અને
 છેદ્યા તીર્થકરના તીર્થમાં જેને મહાવ્રતોનું આરોપણ કર-
 વામાં આવ્યું નથી તેવા નવદીક્ષિત સાધુને હોય. જે
 જીવનપર્યાંત રહે તે ચાવત્કથિક સામાયિક. આ સામાયિક
 ભરત-ઐરવતક્ષેત્રમાં મધ્યમ બાવીશ જિનેશ્વરોના અને મહા-
 વિદેહમાં સર્વતીર્થકરોના તીર્થમાં રહેલા સાધુઓને હોય.
 કારણ કે તેમને બીજું છેદોપસ્થાપન ચારિત્ર હોતું નથી.

(૨) છેદોપસ્થાપન :-જેમાં પૂર્વપર્યાયનો છેદ કરીને
 મહાવ્રતોનું ઉપસ્થાપન-આરોપણ કરવામાં આવે તે છેદો-
 પસ્થાપન. તેના સાતિચાર અને નિરતિચાર એમ બે ભેદ
 છે. ઇત્વર સામાયિકવાળા નવદીક્ષિતને અપાતું છેદોપસ્થાપન

નિરતિચાર છે. અથવા એક તીર્થંકરના તીર્થમાંથી બીજા તીર્થંકરના તીર્થમાં જનારા સાધુને અપાતું છેદોપસ્થાપન નિરતિચાર છે. જેમકે-પાર્શ્વનાથના તીર્થમાંથી મહાવીર-સ્વામીના તીર્થમાં જનારા સાધુને પાંચ મહાવ્રતોનું આરો-પણ. મૂલશુણોનો ઘાત કરનારને ફરીથી મહાવ્રતોનું આરો-પણ કરવામાં આવે તે સાતિચાર છેદોપસ્થાપન છે.

(૩) પરિહારવિશુદ્ધિ :-તપવિશેષને પરિહાર કહેવામાં આવે છે. જેમાં પરિહાર તપથી વિશુદ્ધિ હોય તે પરિહાર વિશુદ્ધિ ચારિત્ર. તેના નિર્વિશમાનક અને નિર્વિષ્ટકાચિક એમ બે લેહ છે. વર્તમાનમાં પરિહારવિશુદ્ધિનું સેવન કરી રહેલા સાધુઓ નિર્વિશમાનક છે. પરિહારવિશુદ્ધિ ચારિત્ર તેમનાથી ભિન્ન ન હોવાથી તેમનું પરિહારવિશુદ્ધિ ચારિત્ર પણ નિર્વિશ-માનક કહેવાય. જેમણે પરિહારવિશુદ્ધિનું સેવન કરી લીધું છે તે સાધુઓ નિર્વિષ્ટકાચિક છે. ચારિત્ર તેમનાથી ભિન્ન ન હોવાથી તેમનું પરિહારવિશુદ્ધિ ચારિત્ર પણ નિર્વિષ્ટ-કાચિક છે.

આ ચારિત્રમાં નવ સાધુઓનો ગણ હોય છે. તેમાં ચાર પરિહાર તપનું સેવન કરે, બીજા ચાર તેમની સેવા કરે અને એક વાચનાચાર્ય બને. પરિહાર તપના જઘન્ય મધ્યમ અને ઉત્કૃષ્ટ એમ ત્રણ પ્રકાર છે. તે આ પ્રમાણે-
 ઉનાળામાં જઘન્ય ઉપવાસ, મધ્યમ છઠ્ઠું અને ઉત્કૃષ્ટ અઠ્ઠમ.
 શિયાળામાં ,, છઠ્ઠું ,, અઠ્ઠમ ,, ,, ચાર ઉપવાસ
 ચોમાસામાં ,, ત્રણ ઉપવાસ ,, ૪ ઉપવાસ ,, પાંચ ઉપવાસ

(આ ત્રણ પ્રકારમાંથી જે તપની ભાવના-શક્તિ હોય તે તપ કરે.)

પારણે આચંબિલ કરે. તથા સાત* પ્રકારની ભિક્ષામાંથી પ્રારંભની એ ભિક્ષા ક્યારે પણ ન લે. બાકીની પાંચ ભિક્ષા-માંથી પણ દરરોજ “ આજે મારે એ જ ભિક્ષા લેવી-એથી વધારે ભિક્ષા ન લેવી.” એમ એ ભિક્ષાનો અભિગ્રહ કરીને ત્રણ ભિક્ષાનો ત્યાગ કરે છે. એ એ ભિક્ષામાં એક પાણીની અને એક આહારની હોય. આ પ્રમાણે છ મહિના સુધી કરે. બાકીના પાંચ સાધુઓ છ મહિના સુધી દરરોજ ઉક્ત રીતે એ ભિક્ષાના અભિગ્રહપૂર્વક આચંબિલ કરે. પછી જે વૈચાવચ્ચ કરનારા હતા તે છ મહિના સુધી પરિહાર તપ

* સાત ભિક્ષા આ પ્રમાણે છે. (૧) અસંસૃષ્ટા:-વહોરાવવા નિમિત્તે વહોરાવનારનો હાથ અને વાસણ ન ખરડાય તે રીતે વહોરવું. (૨) સંસૃષ્ટા :- વહોરાવવા નિમિત્તે વહોરાવનારનો હાથ અને વાસણ ખરડાય તે રીતે વહોરવું. (૩) ઉદ્દૃષ્ટા :-ગૃહસ્થે પોતાના માટે મૂળ વાસણમાંથી ખીજ વાસણમાં કાઢેલું ભોજન વહોરવું. (૪) અલ્પલેપા:- પાત્ર આદિને લેપ ન લાગે તેવી (નિરસ વાલ વગેરે) ભિક્ષા. (૫) અવગૃહીતા :- ભોજન વખતે થાળી વાટકી આદિમાં કાઢીને ભોજન કરનારને આપેલા આહારની ભિક્ષા. (૬) પ્રગૃહીતા :-ભોજન વખતે જમવા બેઠેલાને પીરસવા માટે મૂળ વાસણમાંથી ચમચા વગેરેમાં કાઢેલો આહાર ભોજન કરનારને ન આપતાં સાધુને વહોરાવે. અથવા જમનાર પોતાના માટે હાથમાં લીધેલી વસ્તુ સાધુને વહોરાવે. (૭) ઉન્નિગ્રતધર્મા :-ગૃહસ્થને નિરુપયોગી તજી દેવા યોગ્ય (વધેલા) આહારની ભિક્ષા.

કરે અને પરિહાર તપ કરનારા હતા તે તેમની વૈયાવચ્ચ કરે. પછી વાચનાચાર્ય છ મહિના સુધી પરિહાર તપ કરે. ખાકીના આઠમાંથી સાત વૈયાવચ્ચ કરે અને એક વાચના-ચાર્ય બને. આ પ્રમાણે પરિહાર કલ્પનો અઠાર મહિના કાળ છે. આ કલ્પ પૂર્ણ થયા પછી જિનકલ્પનો સ્વીકાર કરે અથવા ગચ્છમાં રહે. તીર્થંકર પાસે કે જેણે તીર્થંકર પાસે પરિહારકલ્પનો સ્વીકાર કર્યો હોય તેની પાસે પરિહારકલ્પનો સ્વીકાર થઈ શકે છે, બીજા કોઈ પાસે નહિ.

પરિહારકલ્પનું વિશેષ સ્વરૂપ અન્ય ગ્રંથોમાંથી જાણી લેવું. પરિહારકલ્પને પાલન કરનારાઓનું ચારિત્ર પરિહાર-વિશુદ્ધિ છે.

(૪) સૂક્ષ્મસંપરાય :- જેનાથી સંસારમાં પરિભ્રમણ થાય તે સંપરાય. કષાયોથી સંસારમાં પરિભ્રમણ થાય છે માટે સંપરાય એટલે કષાય. જેમાં કષાય અત્યંત સૂક્ષ્મ હોય તે સૂક્ષ્મસંપરાય. તેના વિશુદ્ધ્યમાનક અને ફિલશ્યમાનક એમ બે લેહ છે. (વિશુદ્ધ્યમાનક એટલે ઉત્તરોત્તર અધિક વિશુદ્ધ થતું. ફિલશ્યમાનક એટલે ઉત્તરોત્તર હીન વિશુદ્ધિ-વાળું થતું.) ક્ષપક અને ઉપશમ શ્રેણિમાં ચઢતાને વિશુદ્ધ્ય-માનક તથા ઉપશમશ્રેણિમાં પડતાને ફિલશ્યમાનક સૂક્ષ્મ-સંપરાય હોય છે. (આ ચારિત્ર દશમા ગુણસ્થાને હોય છે.)

(૫) યથાખ્યાત :- જિનેશ્વરોએ જેવું કહ્યું છે તેવું ચારિત્ર તે યથાખ્યાત. જિનેશ્વરોએ કષાયરહિત ચારિત્રને

શ્રેષ્ઠ ચારિત્ર કહ્યું છે. આથી કષાયરહિત ચારિત્ર યથાઝ્યાત છે. આ ચારિત્ર ઉપશમક અને ક્ષપક છદ્મસ્થ વીતરાગને, સયોગી કેવલીને અને અયોગી કેવલીને હોય છે. (૩-૪)

ચારિત્રના છેદોપસ્થાપન વગેરે ભેદો સામાયિકના જ ભેદો હોવાથી આ પ્રકરણમાં છેદોપસ્થાપન વગેરે ચાર ભેદોનું વર્ણન નહિ કરે, સામાયિકનું જ વર્ણન કરશે. સામાયિકનું વર્ણન કરવા સામાયિકનું સ્વરૂપ કહે છે :-

સમમાવો સામહ્યં, તળકંચણસત્તુમિત્તવિસઝોત્તિ ।

ગિરમિસ્સંગં ચિત્તં, ઉચ્ચિયપવિત્તિષ્પહાણં ચ ॥ ૫ ॥

તૃષ્ણ-સુવર્ણ વગેરે જડ પદાર્થોમાં અને શત્રુ-મિત્ર વગેરે ચેતન પદાર્થોમાં સમભાવ તે સામાયિક. અર્થાત્ નિર-લિષ્વંગ અને ઉચિતપ્રવૃત્તિ પ્રધાન મન સામાયિક છે.

નિરલિષ્વંગ એટલે અલિષ્વંગથી રહિત. રાગ-દ્વેષ અલિષ્વંગ છે. આથી નિરલિષ્વંગ એટલે રાગ-દ્વેષથી રહિત. ઉચિતપ્રવૃત્તિ પ્રધાન એટલે ઉચિત પ્રવૃત્તિથી ઉત્તમ. રાગ-દ્વેષથી રહિત અને ઉચિતપ્રવૃત્તિથી ઉત્તમ એવું મન સામાયિક છે. જેઓ કેવળ નિરલિષ્વંગ ચિત્તને સામાયિક માનીને આઠક્રિયા નિર્થક છે એવી કલ્પના કરે છે તેમને ઉપદેશ આપવા અંતકાર ભગવાને ચિત્તનું “ ઉચિતપ્રવૃત્તિપ્રધાન ” એ વિશેષણ મૂક્યું છે. કેવળ નિરલિષ્વંગ ચિત્ત સામાયિક નથી, કિંતુ ઉચિત પ્રવૃત્તિપ્રધાન એવું નિરલિષ્વંગ ચિત્ત સામાયિક છે. ચિત્ત નિરલિષ્વંગ ખની ભય છે ત્યારે પ્રાયઃ

ઉચિત જ પ્રવૃત્તિ થાય છે. કારણ કે ભાવથી અનુચિત પ્રવૃત્તિનું કારણ સાલિષ્વંગ (રાગ-દ્વષથી યુક્ત) ચિત્ત છે. અર્થાત્ ભાવપૂર્વક* અનુચિત પ્રવૃત્તિ સાલિષ્વંગ ચિત્તનું કાર્ય છે, નિરલિષ્વંગ ચિત્તનું નહિ. ચિત્ત નિરલિષ્વંગ હોય ત્યારે પ્રાયઃ ઉચિત જ પ્રવૃત્તિ થાય. આનાથી એ સૂચિત કથું કે વીતરાગની પરોપકારપ્રવૃત્તિ સમભાવરૂપ સામાયિકને બાધા પહોંચાડતી નથી. અર્થાત્ વીતરાગની પરોપકાર પ્રવૃત્તિથી સામાયિકને=સમભાવને બંગ થતો નથી. (૫)

જ્ઞાન-દર્શન વિના સામાયિક ન હોય :-

સતિ ઇયમ્મિ ઉ ણિયમા, ણાણં તહ દંસણં ચ વિણ્ણેયં ।
 ઇણ્ણિ વિણ્ણા ઇયં, ણ જ્ઞાતુ કેસિંચિ સદ્દેયં ॥ ૬ ॥

સામાયિક હોય ત્યારે જ્ઞાન અને દર્શન (-સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યગ્દર્શન) અવશ્ય હોય. કેાઈને પણ ક્યારેય જ્ઞાન-દર્શન વિના સામાયિક ન હોય. આથી ક્યારેય જ્ઞાન-દર્શન વિના કેાઈના પણ સામાયિકની શ્રદ્ધા ન કરવી. (જીવાદિ-તત્ત્વોને) જાણ્યા વિના અને શ્રદ્ધા કર્યા વિના ઉચિતપ્રવૃત્તિ પ્રધાન નિરલિષ્વંગ ચિત્ત બનાવી શકાય નહિ. (૬)

* ભાવ વિના અનુચિત પ્રવૃત્તિ નિરલિષ્વંગ ચિત્તથી પણ ક્યારેક થાય. આથી જ નિરલિષ્વંગ ચિત્તથી પ્રાયઃ ઉચિત પ્રવૃત્તિ થાય છે એમ 'પ્રાયઃ' કહ્યું. આનો અર્થ એ થયો કે નિરલિષ્વંગચિત્તથી ક્યારેક અનુચિત પ્રવૃત્તિ પણ થાય. પણ તે અનુચિત પ્રવૃત્તિ ભાવ વિના થાય. સાલિષ્વંગ ચિત્તથી ભાવપૂર્વક અનુચિત પ્રવૃત્તિ થાય.

વિશિષ્ટ શ્રુત રહિત પણ ચારિત્રીને જ્ઞાન-દર્શન હોય છે :-

ગુરુપારતંતણાં, સદ્દહણં એયસંગયં ચેવ ।

એત્તો ડ ચરિત્તીણં, માસતુસાદીણ ણિદ્દિટ્ઠં ॥ ૭ ॥

જ્ઞાન-દર્શન વિના સામાયિક ન હોય માટે જ આગ-મમાં પ્રસિદ્ધ અતિ જડ માસતુસ આદિ સાધુઓને ગુરુપરતંત્રતારૂપ જ્ઞાન અને એ જ્ઞાનને અનુરૂપ દર્શન હોય છે, અર્થાત્ એવા સાધુઓનો ગુરુ પ્રત્યે સમર્પણભાવ એ જ એમનું જ્ઞાન અને દર્શન છે, એમ સર્વજ્ઞોએ કહ્યું છે. કારણ કે જ્ઞાનનું જે ફલ છે તે ફલ ગુરુપારતંત્રચથી મળે છે. કહ્યું છે કે—

યો નિરનુબંધદોષાત્, શ્રાદ્ધોડનાભોગવાન વૃજિનમીરુઃ ।

ગુરુમક્તો ગ્રહરહિત્ઃ, સોડપિ જ્ઞાન્યેવ તત્ફલતઃ ॥ ૧ ॥

ચક્ષુષ્માનેકઃ સ્યાદન્ધોડન્યસ્તન્મતાનુવૃત્તિપરઃ ।

ગન્તારો ગન્તવ્યં, પ્રાપ્નુત પતો યુગપદેવ ॥ ૨ ॥

“જે નિરનુબંધ દોષના કારણે અજ્ઞાન હોવા છતાં શ્રદ્ધાળુ છે, પાપભીરુ છે, ગુરુભક્ત છે, કદાચંદ રહિત છે, તે પણ જ્ઞાનનું ફલ મળવાનાં કારણે જ્ઞાની છે.” (૧) “જનારા જે પુરુષોમાં એક દેખતો હોય અને એક દેખતાના કહ્યા પ્રમાણે વર્તનારો અંધ હોય, પણ તે ખંને એકી સાથે જ ઈષ્ટસ્થળે પહોંચી જાય છે.” (૨)

માસતુસમુનિની કથા સંપ્રદાયાનુસાર આ પ્રમાણે છે—
એક આચાર્ય હતા. તે આચાર્ય ગુણરૂપરત્નોના મહાનિધાન

હતા. શ્રુતરૂપ મધુરરસના અર્થી શિષ્યરૂપી ભમરાઓ તેમના ચરણકમળની સેવા કરી રહ્યા હતા. સૂત્ર-અર્થ રૂપી પાણી આપવામાં મહામૈથ સમાન હતા. શિષ્યોને સૂત્ર-અર્થ આપવામાં થાકતા ન હતા. સંઘ વગેરેના કાર્યોરૂપ ભારને પાર પમાડવામાં વૃષભ સમાન હતા.

તેમના દીક્ષિત બનેલા બીજા બંધુ હતા, કે જે વિશિષ્ટશ્રુતથી રહિત હતા, એસવું, ઊંઘવું વગેરે ઇચ્છા મુજબ કરતા હતા, સ્વાર્થમાં તત્પર હતા. એક વખત તે આચાર્ય કોઈ કાર્ય કરીને થાકી ગયા. પણ મુઘબુદ્ધિ શિષ્યોએ આચાર્ય થાકી ગયા છે માટે હમણાં વાચના નહિ લેવી જોઈએ એમ અવસરને જોયા વિના (-ઓળખ્યા વિના) તેમની પાસે વાચના લીધી. ખૂબ જ થાકના કારણે વાચના આપવાને અસમર્થ હોવા છતાં શિષ્યોએ વાચના લેવાથી આચાર્ય ખિન્ન બની ગયા. ખિન્ન બનેલા તેમણે વિચાર્યું કે-આ મારો ભાઈ ધન્ય છે, પુણ્યવાન છે. કારણ કે એ ગુણ રહિત છે, એથી કોઈ જાતની પરાધીનતા વિના સુખપૂર્વક સૂઈ શકે છે. પણ હું અધન્ય છું. કારણ કે મારા પોતાના જ ગુણોએ મને પરાધીન બનાવી દીધા છે. આથી હું સુખે રહી શકતો નથી. તેમણે આવી વિચારણા કરીને જ્ઞાનની અવજ્ઞા કરવાથી ઘોર જ્ઞાનાવરણીય કર્મ બાંધ્યું. અશુભ વિચારણાની આલોચના કર્યા વિના મરીને દેવલોકમાં ગયા. ત્યાંથી ચ્યવીને કોઈક સ્થળે સારા કુળમાં જન્મ પામ્યા. સમય જતાં સાધુને સંપર્ક

થવાથી જૈનધર્મ પામ્યા. સુગુરુની પાસે વૈરાગ્યથી દીક્ષા લીધી. પછી આચાર્ય મહારાજ પાસે સામાયિક શ્રુત બણવાનું શરૂ કર્યું. પણ પૂર્વલવમાં બંધેલું જ્ઞાનાવરણીય કર્મ ઉદયમાં આવવાથી એક પદ પણ બણી શકતા નથી. શ્રુતજ્ઞાન ઉપર બહુમાન હોવા છતાં અને નિરંતર બણવા છતાં એક પદ પણ ચાદ રહેતું નથી. આથી આચાર્ય મહારાજે તે તપસ્વી સાધુને બણવામાં (-કંઠસ્થ કરવામાં) અસમર્થ બણીને મા રુસ મા તુસ=“ રાગ અને દ્વેષ ન કર ” એ પ્રમાણે સંક્ષેપમાં સામાયિક શ્રુતનેા અર્થ કહીને મા રુસ મા તુસ એ પ્રમાણે કંઠસ્થ કરવાનું કહ્યું. આથી તે મુનિ ભક્તિપૂર્વક મોટેથી ગોખવા લાગ્યા. પણ તેમાં પણ બૂલી જાય છે. ઘણા પ્રયત્નથી તેને ચાદ કરે. ચાદ આવે એટલે આનંદમાં આવીને ગોખવા લાગે. આમ છતાં મા રુસ મા તુસ ના બદલે માસ તુસ એમ ગોખવા લાગે. દરરોજ માસતુસ એમ ગોખવાથી રમતિયાળ છોકરાઓએ તેમનું ‘ માસતુસ ’ એવું નામ પાડી દીધું. જ્ઞાનાવરણીય કર્મના ઉદયથી માસતુસ એ પણ બૂલી જાય ત્યારે ગોખવાનું બંધ કરીને શૂન્યચિત્તે બેસી રહેતા. તેમને આ રીતે બેઠેલા જોઈને બાળકો હસીને અહો ! આ માસતુસ મુનિ મૌનપણે બેઠા છે એમ બોલતા. આથી તે મુનિ બાળકોએ મને ચાદ કરાવ્યું તે સારું કર્યું એમ માનતા. ચાદ કરાવવા બદલ બાળકોને ઉપકાર માનીને ફરી માસતુસ એ પ્રમાણે ગોખવાનું શરૂ કરી દેતા. તેમને માસતુસ એમ ખોટું બોલતા સાંભળીને સાધુઓ આદરથી મા રુસ મા તુસ એમ ગોખો એ પ્રમાણે શિખવાડતા હતા.

આથી આનંદ પામીને તે મા રુસ મા તુસ એમ ગોખવા લાગતા. પણ થોડીવાર પછી પાછું ભૂલીને માસતુસ એમ ગોખવા લાગતા. આ પ્રમાણે સામાયિકતા અર્થમાં પણ અસમર્થ તેમણે ગુરુભક્તિથી સમય જતાં જ્ઞાનતું ફલ કેવળજ્ઞાન મેળવ્યું. (૭)

સાધુતું સ્વરૂપ કહ્યું. હવે સાધુના ધર્મનું સ્વરૂપ કહે છે :-

ધમ્મો પુણ એયસ્સિહ, સંમાણુટ્ટાણપાલણારૂવો ।
વિહિપડિસેહજુયં તં, આણાસારં મુણેયવ્વં ॥ ૮ ॥

પ્રતિલેખનાદિ શુભ અનુષ્ઠાનોત્તું પાલન સાધુનો ધર્મ છે.

પ્રશ્ન :- કેવાં શુભ અનુષ્ઠાનો સાધુધર્મ છે? અર્થાત ગમે તે શુભ અનુષ્ઠાનો સાધુધર્મ છે કે અમુક જ પ્રકારનાં શુભ અનુષ્ઠાનો સાધુ ધર્મ છે?

ઉત્તર :- ધ્યાનાદિ કરવું અને હિંસાદિ ન કરવું એમ વિધિ-પ્રતિષેધથી યુક્ત અને આપ્તવચનપ્રધાન (આપ્ત વચન પ્રમાણે થતાં) જ શુભ અનુષ્ઠાનો સાધુધર્મ છે. (૮)

અગીતાર્થને પણ શુભ અનુષ્ઠાનોનું પાલન હોય :-

અગ્ગીયસ્સ ઇમં કહ, ગુરુકુલવાસાઉ કહ તઓ ગીઓ ।

ગીયાણાકરણાઓ, કહમેયં ણાણતો ચેવ ॥ ૯ ॥

ચારિત્તઓ ચ્ચિય દં, મગ્ગણુસારી ઇમો હવહ પાયં ।

એત્તો હિતે પવત્તિ, તહ ણાણાતો સદંધોવ્વ ॥ ૧૦ ॥

અંધો ગંધોઞ્વ સદા, તસ્સાણાણ તહેવ લંઘેહ ।
મીમંપિ હુ કંતારં, ભવકંતારં હ્ય અગીતો ॥ ૧૧ ॥

પ્રશ્ન :- જોણે આગમનો અભ્યાસ કર્યો નથી તે અગી-
તાર્થ હોવાથી શુભ અનુષ્ઠાનોનું પાલન કેવી રીતે કરી
શકે ? (જ્ઞાન વિના પાલન ન હોય.)

ઉત્તર :- ગુરુકુલવાસથી (= ધર્મીઆર્થની પાસે રહેવાથી)
અગીતાર્થ પણ શુભ અનુષ્ઠાનોનું પાલન કરી શકે.

પ્રશ્ન :- અગીતાર્થ ગુરુકુલવાસથી શુભ અનુષ્ઠાનોનું
પાલન કેવી રીતે કરી શકે ?

ઉત્તર :- અગીતાર્થ પણ ગુરુકુલવાસથી ગીતાર્થની
આજ્ઞા પાળવાના કારણે ગીતાર્થ છે. ગીતાર્થને શુભ
અનુષ્ઠાનોનું પાલન હુકર નથી.

પ્રશ્ન :- અગીતાર્થ ગીતાર્થની આજ્ઞાનું પાલન શાથી
કરે છે ?

ઉત્તર :- તેવા પ્રકારના જ્ઞાનથી. અગીતાર્થમાં આગમનું
વિશેષ જ્ઞાન ન હોવા છતાં સાવ અજ્ઞાન નથી. એને “ આ
ગુરુ આગમના જ્ઞાતા છે અને મારા હિતકર છે એવું જ્ઞાન
તો છે આ જ્ઞાનથી તે ગીતાર્થની આજ્ઞાનું પાલન કરે છે.
જો આ જ્ઞાન પણ ન હોય તો તે ગીતાર્થની આજ્ઞાનું પાલન
કરે નહિ. (૯)

ચારિત્રી ચારિત્રથી જ પ્રાયઃ અતિશય માર્ગાનુસારી=

મોક્ષમાર્ગને અનુકૂલ વર્તન કરનારો હોય. કારણ કે માર્ગોત્તુ-
સારિપણું ચારિત્રસ્વરૂપ છે. કહ્યું છે કે :-

મગ્ગણુસારી સદ્દહો, પળ્લવણિજ્જો ક્રિયાવરો ચેવ ।

ગુણરાગી સક્કારંભસંગઓ તહ ય ચારિત્તી ॥ પંચા. ૩-૬

“ચારિત્રી માર્ગોત્તુસારી, શ્રદ્ધાળુ, પ્રજ્ઞાપનીય, ક્રિયાતત્પર,
શુભરાગી, અને શક્ય આરંભ સંગત હોય છે.*

માર્ગોત્તુસારિપણું ચારિત્રસ્વરૂપ હોવાથી જેનામાં ચારિત્ર
હોય તેનામાં માર્ગોત્તુસારિપણું હોય. આથી ચારિત્રી
માર્ગોત્તુસારી હોય.

પ્રશ્ન :-શું ચારિત્રી ક્યારેય મોક્ષમાર્ગને પ્રતિકૂળ
પ્રવૃત્તિ ન કરે ?

ઉત્તર :-ક્યારેક અનાલોગથી (-અજ્ઞાનતાથી) મોક્ષ-
માર્ગને પ્રતિકૂળ પ્રવૃત્તિ પણ કરે. આથી જ અહીં “પ્રાયઃ
માર્ગોત્તુસારી હોય” એમ ‘પ્રાયઃ’ કહ્યું છે.

ચારિત્રી માર્ગોત્તુસારી હોવાથી ગુર્વાજ્ઞાપાલનાદિ હિતમાં
જ પ્રવૃત્તિ કરે છે.

પ્રશ્ન :- ચારિત્રી માર્ગોત્તુસારી હોવાથી જ હિતમાં
પ્રવૃત્તિ શાથી કરે છે ?

ઉત્તર :- (તહણાણાતો=) તેવા પ્રકારના યોગથી. ચારિ-
ત્રીને માર્ગોત્તુસારિપણુથી “આ ગુરુ આગમના જ્ઞાતા છે

* આનો વિસ્તૃત અર્થ ત્રીજા પંચાશકની છઠ્ઠી ગાથાના અનુવાદમાં
આપ્યો છે.

અને મારું હિત કરનારા છે.” એવું જ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે. આ જ્ઞાનથી તે ગુર્વાજ્ઞાપાલન આદિ હિતમાં પ્રવૃત્તિ કરે છે.

સાર :-ચારિત્રથી માર્ગાનુસારિપણું, માર્ગાનુસારિપણાથી તેવા પ્રકારનો ઓધ, તેવા પ્રકારના ઓધથી ગુર્વાજ્ઞાપાલનાદિ હિતમાં પ્રવૃત્તિ.

આ વિષય સહંધના દષ્ટાંતથી સમજી શકાય છે. સહંધ એટલે સારો અંધ. અંધ સારો અને ખરાબ એમ બે પ્રકારના હોય છે. મદદ કરનાર દેખતાના વચન પ્રમાણે વર્તે તે અંધ સારો. સ્વમતિ પ્રમાણે વર્તે તે અંધ ખરાબ. જેમ સહંધ મદદ કરનાર દેખતાના વચન પ્રમાણે વર્તન કરવાથી ઈષ્ટ સ્થાનની પ્રાપ્તિ રૂપ હિતમાં પ્રવૃત્તિ કરે છે, તેમ અગીતાર્થ ચારિત્રી પણ માર્ગાનુસારી હોવાથી તેવા પ્રકારના જ્ઞાનથી ગુર્વાજ્ઞાપાલનાદિ હિતમાં પ્રવૃત્તિ કરે છે. (૧૦)

સારી આંખવાળાના કહ્યા પ્રમાણે વર્તનાર અંધ તેની પાછળ પાછળ ચાલીને ભયંકર પણ જંગલ સારા આંખવાળાની જેમ ઓળંગી જાય છે, ઓળંગી જાય એટલું જ નહિ, કિંતુ સારી આંખવાળાની સાથે જ ઓળંગી જાય છે. તે પ્રમાણે અગીતાર્થ પણ ચારિત્રી ગુર્વાજ્ઞાપાલનથી સંસાર રૂપ જંગલને ઓળંગી જાય છે. આથી જ્ઞાનનું રૂળ મળતું હોવાથી એ જ્ઞાની જ છે. જ્ઞાની હોવાથી અગીતાર્થને પણ શુભ અનુષ્ઠાનોનું પાલન હોય છે. (૧૧)

આઠમી ગાથામાં કહેલ “આજ્ઞાપ્રધાન જ શુભ અનુષ્ઠાન સાધુ ધર્મ છે” એ વિષયનું આગમવચનથી સમર્થન :-

આણારૂઢ્ઠો ચરણં, આણાણ ચ્ચિય ઇમં તિ વચણાઓ ।
 ંત્તોઢ્ઠામ્મોગમ્મિ વિ, પ્પણવણિઓ ઇમો હોઈ ॥ ૧૨ ॥

જેને આપ્તની આજ્ઞા (-ઉપદેશ) ઉપર ડુચિ હોય તેને જ ચારિત્ર હોય છે. કારણ કે આપ્તની આજ્ઞાથી જ ચારિત્ર હોય છે, એવું આગમવચન છે. તે આ પ્રમાણે :-

આણાણ ચ્ચિય ચરણં, તઢ્ઠમંગે જાણ કિં ન મગ્ગં તિ ।
 આણં વ અઢ્ઠકંતો, કસ્સાપ્પસા કુણઢ્ઠ સેસં ॥ ૫૦૫ (ઉ. મા.)

“જિનાજ્ઞાના પાલનમાં જ ચારિત્ર છે. આથી જિનાજ્ઞાનો ભંગ થતાં બધાનો જ ભંગ થાય છે. જિનાજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન કરનાર કેાની આજ્ઞાથી અનુષ્ઠાનાદિ કરે ? (અર્થાત્ જે જિનને ન માને તે યુડુ વગેરેને કેવી રીતે માને ? ન માને. આથી તેનું જિનાજ્ઞા રહિત અનુષ્ઠાનપાલન નિરર્થક છે.)”

પ્રશ્ન :- આજ્ઞારુચિ જીવ પણ અજ્ઞાનતાથી અસત્ પ્રવૃત્તિ ન કરે ?

ઉત્તર :- આજ્ઞારુચિ જીવ પ્રાયઃ અજ્ઞાન ન હોય. છતાં ક્યારેક કેાઈ વિષયમાં અજ્ઞાન થવાથી અસત્ પ્રવૃત્તિ થઈ જાય તો પણ તે પ્રજ્ઞાપનીય-સુખપૂર્વક સમજાવી શકાય તેવો હોય છે. (આથી તે અસત્ પ્રવૃત્તિથી અટકાવી શકાય છે.) આજ્ઞારુચિ જીવ આજ્ઞાની રુચિના કારણે પ્રજ્ઞાપનીય હોવાથી તેને ચારિત્ર હોય છે. આથી “આજ્ઞાપ્રધાન શુભ અનુષ્ઠાન ધર્મ છે” એમ કહ્યું છે. (૧૨)

સાધુ માટે જિનની આજ્ઞા :-

एसा य परा आणा, पयडा जं गुरुकुलं ण मोत्तव्वं ।

आचारपढमसुत्ते, एत्तो च्चिय दंसियं एयं ॥ १३ ॥

શિષ્યે ગુરુકુલવાસનો ત્યાગ ન કરવો જોઈએ એવી સ્પષ્ટ અને પ્રકૃષ્ટ જિનાજ્ઞા છે.

પ્રશ્ન :- આ આજ્ઞા પ્રકૃષ્ટ કેમ છે ?

ઉત્તર :- આ આજ્ઞા પ્રકૃષ્ટ અર્થના સાધનનો ઉપાય બતાવનારી છે. મોક્ષ પ્રકૃષ્ટ અર્થ છે. તેણું સાધન ધર્મ છે. ધર્મનો ઉપાય ગુરુકુલવાસ છે. આ જિનાજ્ઞા ગુરુકુલવાસને બતાવે છે. આમ “ગુરુકુલવાસ ન છોડવો” એવી જિનાજ્ઞા પ્રકૃષ્ટ અર્થના સાધનનો ઉપાય બતાવનારી હોવાથી પ્રકૃષ્ટ છે.

આ આજ્ઞા પ્રકૃષ્ટ હોવાથી જ આચારાંગના પ્રથમ સૂત્રમાં સુચ્યં મે આહલ્લં તેણં મગવયા एवमक्खाय”=“શ્રીસુધર્માસ્વામી પોતાના શિષ્ય શ્રી જંબૂસ્વામીને કહે છે કે હે આયુષ્યમાન જંબૂ! ગુરુકુલવાસમાં (-ભગવાન પાસે) રહેતા મેં સાંભળ્યું છે કે ભગવાને આમ કહ્યું છે” એમ કહીને ગુરુકુલવાસનો ત્યાગ ન કરવાનું કહ્યું છે. જો આ આજ્ઞા પ્રકૃષ્ટ (=સર્વ આજ્ઞામાં પ્રધાન) ન હોત તો બધા આચારોના પ્રારંભમાં ગુરુકુલનો ત્યાગ નહિ કરવાનું કહેત નહિ. (૧૩)

गुरुकुलं भद्रं :-

एयम्मि परीचत्ते, आणा खलु मगवतो परीचत्ता ।

तीए य परिच्चागे, दोण्हवि लोगण चाओत्ति ॥ १४ ॥

તા ન ચરણપરિણામે, 'એયં અસમંજસં' ઇહં હોતિ ।
 આસન્નસિદ્ધિયાણં, જીવાણ તહા ય મણિયમિણં ॥ ૧૫ ॥
 ણાણસ્સ હોહ માગી, ચિરયરઓ દંસણે ચરિત્તે ય ।
 ઘણ્ણા આવકહાણ, ગુરુક્કુલવાસં ન મુંચંતિ ॥ ૧૬ ॥

ગુરુકુલનો ત્યાગ થતાં ભગવાનની આજ્ઞાનો ત્યાગ જ થાય છે. કારણ કે ભગવાનની આજ્ઞા ગુરુકુલના અત્યાગ રૂપ છે. ભગવાનની આજ્ઞાનો ત્યાગ થતાં આ લોક અને પરલોક એમ ઉભયલોકનો ત્યાગ થાય છે-ઉભયલોકનું અહિત થાય છે.

પ્રશ્ન :- ભગવાનની આજ્ઞાના ત્યાગથી ઉભયલોકનું અહિત કેમ થાય ?

ઉત્તર :- ભગવાનની આજ્ઞાનો ત્યાગ થતાં પોતાને વશમાં રાખનાર=અયોગ્ય પ્રવૃત્તિથી રોકનાર કોઈ ન હોવાથી તે ઉભયલોકની વિરુદ્ધ પ્રવૃત્તિ કરે. આથી ઉભયલોકનું અહિત થાય. (૧૪)

આથી (-ગુરુકુલના ત્યાગથી ઉક્ત અનર્થ થતો હોવાથી) આરિત્રના પરિણામ થતાં નિકટમાં મુક્તિગામી સાધુઓ ગુરુકુલત્યાગ આદિ અયોગ્ય પ્રવૃત્તિ કરતા નથી. આગમમાં (વિશેષા૦ ગા૦ ૩૪૫૯) કહ્યું છે કે-ગુરુકુલમાં રહેલ સાધુ હરરોજ વાચનાદિ થવાથી શ્રુતજ્ઞાનાદિનું ભાજન અને છે=શ્રુતજ્ઞાનાદિ પામે છે, સ્વદર્શન-પરદર્શનનું સ્વરૂપ સાંભળવાથી શ્રદ્ધામાં અતિશય સ્થિર અને છે, વારંવાર સારણાદિ

થવાથી ચારિત્રમાં અતિશય સ્થિર બને છે. આથી જીવજીવ ગુરુકુલવાસનો ત્યાગ નહિ કરનાર સાધુઓ ધન્ય છે-ધર્મ-રૂપ ધનને મેળવે છે. (૧૫-૧૬)

ગુરુકુલમાં જ ચારિત્રતું પૂર્ણ પાલન અને ક્ષમાદિની વૃદ્ધિ થાય :-

તત્થ પુણ સંઠિતાણં, આણાઆરાહણા સમત્તોણ ।

અવિગલમેયં જાયતિ, વજ્જામાવેવિ ભાવેણ ॥ ૧૭ ॥

કુલવહુણાણાદીયા, એત્તો ચ્ચિય એત્થ દંસિયા બહુગા ।

એત્થેવ સંઠિયાણં, સ્વંતાદીણંપિ સિદ્ધિત્તિ ॥ ૧૮ ॥

ગુરુકુલમાં રહેલા સાધુઓને યથાશક્તિ આજ્ઞાની આરાધનાથી-જિનોપદેશના પાલનથી ચારિત્રતું સંપૂર્ણ પાલન થાય છે. કારણ કે પૂર્વે કહ્યું તેમ જ્ઞાનાદિની વૃદ્ધિ થાય છે.

પ્રશ્ન :-ગુરુકુલમાં પણ ક્યારેક અપૂર્ણ ચારિત્ર ન હોય ?

ઉત્તર :-બાહ્યથી હોય, પણ ભાવથી ન હોય. ગુરુકુલમાં રહેનારને પણ માંહગી આદિ પ્રસંગે પ્રતિલેખના આદિ બાહ્યક્રિયા પરિપૂર્ણ ન થવાથી ચારિત્ર બાહ્યથી અપૂર્ણ હોવા છતાં ભાવથી(-સુગુરુના ઉપદેશ-શ્રવણથી થયેલા સંવેગથી) સંપૂર્ણ હોય છે. (૧૭)

ગુરુકુલમાં રહેનારને ચારિત્રતું પૂર્ણ પાલન થાય છે માટે જ શિષ્યને ગુરુકુલનો ત્યાગ નહિ કરવાનો ઉપદેશ આપવા આગમમાં કુલવધૂ, કન્યા વગેરેનાં દષ્ટાંતો જણાવ્યાં છે. તે આ પ્રમાણે :-

તા કુલવધુનાણં, કજ્જે નિઠ્ઠમત્થિપહિવિ કહિંચિ ॥
 પયસ્સ પાયમૂલં, આમરણંતં ન મોત્તવ્વં ॥ પં. વ. ૧૩૫૭

જે માણિયા સયયં માણયંતિ, જત્તેણ કન્નં વ નિવેસયંતિ ।
 તે માણપ માણરિહે તથસ્સી, જિહંદિપ સચ્ચરપ સ પુજ્જો ।

દશવૈ૦ ૨૦ ૯ ૭૦ ૩ ગા૦ ૧૩

“ આથી(-ગુરુવચનથી પ્રતિકૂળ વર્તવાથી તીર્થંકરની આજ્ઞાના ભંગ દ્વારા આ લોક-પરલોકનું અહિત થાય છે માટે) કોઈ કાર્યમાં ગુરુ ઠપકો આપે કે તરછોડી નાખે તે પણ કુલવધુના દષ્ટાંતથી બવજીવ ગુરુચરણના સાંનિધ્યને ત્યાગ ન કરવો. અર્થાત્ જેમ કુલવધુ શ્વસુરગૃહમાં પતિ આદિની ગમે તેવી પ્રતિકૂળતા હોવા છતાં તેનો ત્યાગ કરતી નથી, તેમ શિષ્યે પણ ગુર્વોદ્દિકની પ્રતિકૂળતા વેદીને પણ ગુરુ પાસે જ રહેવું જોઈએ ” (૧૩૫૭)

“શિષ્યોથી અભ્યુત્થાનાદિ સત્કારોથી માન પામેલા જે ગુરુ અભ્યુત્થાનાદિથી માન આપનાર શિષ્યોને સતત શ્રુતો-પદેશ (વાચનાદિ), પ્રેરણા આદિથી માન આપે છે, અર્થાત્ શિષ્યો ઉપર ઉપકાર કરે છે, તથા જેમ માતાપિતા કાળ-જીથી કન્યાને ગુણોથી અને વયથી મીઠી કરીને યોગ્ય યુવાન સાથે તેના લગ્ન કરે છે, તેમ ગુરુ પણ શાસ્ત્રજ્ઞતા અનેલા શિષ્યને આચાર્યપદે પણ સ્થાપે છે, આવા માનનીય ગુરુને જે અભ્યુત્થાન આદિથી માન આપે છે તે તપસ્વી, જિતેન્દ્રિય અને સત્ય બોલનાર સાધુ પૂજ્ય છે.”

પ્રશ્ન :- પ્રસ્તુતમાં સાધુધર્મનું વર્ણન હોવાથી ક્ષમાદિની પ્રધાનતા બતાવવી જોઈ એ. કારણ કે સાધુધર્મ ક્ષમાદિસ્વરૂપ છે. ગુરુકુલ તો માત્ર આશ્રય છે. સાધ્ય તો ક્ષમાદિધર્મ છે. આથી અહીં માત્ર આશ્રયરૂપ ગુરુકુલની પ્રધાનતા બતાવવાનો કોઈ અર્થ નથી.

ઉત્તર :- ગુરુકુલમાં જ વિનયથી રહેલા સાધુઓના સાધુધર્મ સ્વરૂપ ક્ષમાદિગુણો પણ સિદ્ધ થાય છે=વૃદ્ધિ પામે છે. અર્થાત્ ગુરુકુલવાસ વિના ક્ષમાદિ ગુણોની સિદ્ધિ ન થતી હોવાથી ક્ષમાદિગુણોથી પણ ગુરુકુલનું મહત્ત્વ વધારે છે.

ક્ષમાદિગુણો પણ સિદ્ધ થાય છે એ વાક્યમાં રહેલા પણ શબ્દનો અર્થ આ પ્રમાણે છે :- ગુરુકુલમાં વિનયથી રહેલા સાધુઓના કેવળ આ લોકનાં જ કાર્યો સિદ્ધ થાય છે એમ નહિ, કિંતુ ક્ષમાદિગુણો પણ સિદ્ધ થાય છે. (૧૮)

ક્ષમાદિ દશ પ્રકારનો સાધુધર્મ :-

સ્વંતી ય મદ્વજ્રવ-મુત્તી તવ-સંજમે ય બોધવ્વે ।

સત્ત્વં સોયં આકિંચણં ચ બંધં ચ જતિધમ્મો ॥ ૧૯ ॥

ક્ષાન્તિ, માર્દવ, આર્જવ, મુક્તિ, તપ, સંયમ, સત્ય, શૌચ, આક્રિયન્ય, પ્રહ્લ એમ દશ પ્રકારનો સાધુધર્મ છે.

ક્ષાન્તિ=ક્રોધનો નિત્રહ. માર્દવ=માનનો ત્યાગ. આર્જવ=માયાનો ત્યાગ. મુક્તિ=લોભનો ત્યાગ (-સંતોષ). તપ=અનશન વગેરે. સંયમ=પૃથ્વીકાયાદિનું સંરક્ષણ. સત્ય=સત્ય વચન બોલવું. શૌચ=ભાવથી પવિત્રતા અથવા ચોરીનો

ત્યાગ. આક્રિય-મ=સુવર્ણાદિ પરિગ્રહનો ત્યાગ. પ્રક્ષ=
પ્રક્ષયર્થ (૧૯).

ગુરુકુલ વિના ક્ષમાદિની સુંદર વિશુદ્ધિ ન થાય :-

ગુરુકુલવાસચ્ચા, ણેયાણં હંદિ સુપરિસુદ્ધિત્તિ ।

મમ્મં ગિરૂવિયવ્વં, ણ્યં સતિ ગિણગબુદ્ધીણ ॥ ૨૦ ॥

ગુરુકુલનો ત્યાગ થતાં ક્ષમાદિ સાધુધર્મની સુંદર વિશુદ્ધિ થતી નથી. આ વિષય સદા સૂક્ષ્મબુદ્ધિથી સમ્યગ્=અવિપરીત-પણે વિચારવો.

પ્રશ્ન :- આ વિષય અવિપરીતપણે વિચારવો એટલે કે વિપરીતપણે ન વિચારવો. તો કેવી વિચારણા વિપરીત વિચારણા છે ?

ઉત્તર :- ગુરુકુલમાં રહેવાથી એક બીજા પ્રત્યે સ્નેહ, રોષ, વિષાદ વગેરે થાય, અને (ઘણા સાધુઓ હોવાથી) શુદ્ધ ભિક્ષા મેળવવામાં પણ પ્રાયઃ મુશ્કેલી થાય. આથી ગુરુકુલવાસથી ક્ષમાદિની સુંદર વિશુદ્ધિ ન થાય આવી વિચારણા વિપરીત વિચારણા છે. કારણ કે ગુરુકુલમાં લાગતા દોષોથી એકલા રહેવામાં ઘણા વધારે દોષો લાગે. (ઉપદેશમાળામાં) કહ્યું છે કે*

* અહીં ટીકામાં પગસ્ત કઓ ધમ્મો હત્યાદિ એમ કહીને આદિ શબ્દથી આ (=પૉપમા પેજમાં આવેલા) શ્લોકોનું સૂચન કર્યું છે. આથી ટીકામાં ન હોવા છતાં ઉપન્યાસમાંથી તે શ્લોકો અહીં લીધા છે અને તેનો અર્થ લખ્યો છે.

इकस्स कओ धम्मो, सच्छंदगईमईपयारस्स ।
 किंवा करेइ इक्को, परिहरउ कहं अकज्जे वा ॥ १५६ ॥
 कत्तो सुत्तत्थागम-पडिपुच्छण-चोयणा व इकस्स ।
 विणओ वेयावच्चं, आराहणयावि मरणंते ॥ १५७ ॥
 पिल्लिज्जेसणमिक्को, पइन्नपमयाजणाउ निच्च भयं ।
 काउमणोऽवि अकज्जं, न तरइ काऊण बहुमज्जे ॥ १५८ ॥
 उच्चारपासवणवंतपित्तमुच्छाइमोहिओ इक्को ।
 सहवभाणविहत्यो, निक्खिवइ व कुणइ उइडाहं ॥ १५९ ॥
 पगदिवसेण बहुआ, सुहा य असुहा य जीवपरिणामा ।
 इक्को असुहपरिणओ, चइज्ज आलंबणं लद्धं ॥ १६० ॥

“સ્વચ્છંદપણે વર્તવાની બુદ્ધિવાળા એકલાને ધર્મ ક્યાંથી
 હોય ? એકલો તપ, ક્રિયા વગેરે પણ શું કરે ? એકલો
 અકાર્યનો ત્યાગ કેવી રીતે કરે ? અર્થાત્ એકલો પ્રમાદી
 બનીને તપ, ક્રિયા વગેરે કરવા લાચક ન કરે અને ન કરવા
 લાચક કરે. આથી એકલાને ધર્મ ન હોય.” (૧૫૬)

“એકલાને સૂત્ર-અર્થની વાચનાદ્વારા આગમનું જ્ઞાન પણ
 ક્યાંથી થાય ? પોતાને કોઈ વિષયમાં શંકા પડે તો પુછે
 પણ કોને ? પ્રમાદમાં પડેલા તેને પ્રમાદના ત્યાગની પ્રેરણા
 પણ કોણ કરે ? એકલો વિનય-વૈયાવચ્ચ કોના કરે ?
 અર્થાત્ એકલાને આ બધું ન હોય.” (૧૫૭)

“એકલો એવણાનું ઉલ્લંઘન કરે, અર્થાત્ અશુદ્ધ આહાર
 લે, એકલાને એકલી સ્ત્રી વગેરેથી સહા ભય રહે, સમુદાયમાં
 અકાર્ય કરવાની ઈચ્છા થવા છતાં કરી શકે નહિ. [એકલો
 સ્ત્રીસેવન વગેરે અકાર્ય પણ કરી નાએ.] (૧૫૮)

“ ઝાડો, પેશાબ, ઉલટી, પિત્તમૂર્છા આદિથી વ્યાકુલ બનેલો હાથમાં રહેલ પાણીના પાત્ર સહિત (કે આહારના પાત્ર સહિત) ઝાડો વગેરે કરે. આથી શાસનની લઘુતા-અપબ્રાજ્ઞતા થાય. તથા સંયમવિરાધના અને આત્મવિરાધના પણ થાય. તેની સાથે બીજો હોય તો આવા સંયોગોમાં તેને સહાય કરે.” (૧૫૯)

“ એક દિવસમાં અનેકવાર શુભ અને અશુભ આત્મ-પરિણામ થાય છે. નિમિત્ત પામીને અશુભ પરિણામવાળો બનેલો એકલો સંયમનો ત્યાગ કરે.” (૧૬૦)

“ સાધુને એકલા રહેવાનો સર્વ જિનેશ્વરોએ નિષેધ કર્યો છે. એકલા રહેવાથી એક સાધુને એકલો જોઈને બીજાઓ પણ એકલા રહેવા લાગે, એમ અનવસ્થા થાય. સ્થવિર કલ્પીના આચારોનો ભેદ થાય. આથી જ એકલો અત્યંત આચારસંપન્ન હોય (અપ્રમત્ત હોય) તો પણ થોડા જ કાળમાં તપપ્રધાન સંયમનો વિનાશ કરે છે.” (૧૬૧) (૨૦)

ગુરુકુલ વિના ક્ષમાદિ ગુણોનો અભાવ પણ થાય :-

સ્વંતાદભાવઓ ચ્ચિય, ગિયમેણં તસ્સ હોતિ ચાઓત્તિ ।

બંધં ણ ગુત્તિવિગમા, સેસાણિવિ એવ જોહ્જા ॥ ૨૧ ॥

ક્ષમાદિગુણોના અભાવથી જ સર્વથા જ ગુરુકુલનો ત્યાગ થાય છે.

ક્ષમાદિગુણોથી યુક્ત હોવા છતાં પુષ્ટ (=અનિવાર્ય) કારણથી થતો ગુરુકુલનો ત્યાગ અપેક્ષાએ અત્યાગ જ છે એ

સૂચન કરવા અહીં “સર્વથા જ” એમ કહ્યું છે. કારણિક ત્યાગ સર્વથા ત્યાગ નથી. જ્યારે ક્ષમાદિગુણોના અભાવથી સર્વથા જ ત્યાગ થાય છે.

પ્રશ્ન :- ક્ષમાદિગુણોના અભાવથી ગુરુકુલનો સર્વથા ત્યાગ કેમ કરે છે?

ઉત્તર :- સારણા વગેરે સહન ન થવાથી. (ઓધ-નિયુક્તિમાં) કહ્યું છે કે-

જહ સાગરમ્મિ મીણા, સંલોભં સાગરસ્સ અસહંતા ।

નિંતિ તઓ સુહકામી, નિગ્ગયમેત્તા વિણસ્સંતિ ॥ ૧૧૭ ॥

પલ્લં ગચ્છસમુદ્દે, સારણવીરૂંહિ ચોદ્દયા સંતા ।

નિંતિ તઓ સુહકામી, મીણા વ જહા વિણસ્સંતિ ॥ ૧૧૮ ॥

“જેમ સાગરમાં સાગરના ક્ષોભને સહન નહિ કરનારા સુખાભિલાષી મત્સ્યો સમુદ્રમાંથી બહાર નીકળી જાય છે, અને નીકળતાં જ મરી જાય છે. (૧૧૭) તે રીતે ગચ્છરૂપ સમુદ્રમાં સારણાદિ રૂપ તરંગોથી પ્રેરાયેલા સુખાભિલાષી મત્સ્ય જેવા સાધુઓ ગચ્છરૂપ સમુદ્રમાંથી નીકળી જાય છે અને વિનાશ પામે છે- સંયમથી બ્રહ્મ થાય છે” (૧૧૮)

આનાથી એ સૂચન કર્યું કે કેટલાક સાધુઓને ગુરુ-કુળનો ત્યાગ કર્યો પહેલાં જ ક્ષમાદિનો અભાવ હોય છે. હવે કેટલાક સાધુઓને ક્ષમાદિનો અભાવ ગુરુકુલનો ત્યાગ કર્યો પહેલાં હોતો નથી, પણ ત્યાગ કર્યો પછી થાય છે એ જણાવે છે:- ગુરુકુલના ત્યાગથી બ્રહ્મચર્યની યુષ્ઠિ ન રહે,

કારણ કે સાધુઓની સહાયતા એ બ્રહ્મચર્યની ગુપ્તિ છે. બ્રહ્મ-ચર્યની ગુપ્તિ (-સાધુસહાયતા) ન રહેવાથી બ્રહ્મચર્ય ન રહે. એ રીતે બીજા પણ તપ, સંયમ વગેરે ધર્મો ગુપ્તિ (-સાધુસહાયતા) ન રહેવાથી ન રહે. સાધુઓની અસહાયતા સામાન્યથી બધા ત્રતોના ભંગનું કારણ છે. (૨૧)

ગુરુકુલવાસથી કર્મનિર્જરારૂપ મહાન લાભ :-

ગુરુવૈયાવચ્ચેનં, સદગુણસહકારિભાવાઓ ।

વિઝલં ફલમિન્મસ્સ વ, વિસૌવગેણાવિ વવહારે ॥ ૨૨ ॥

ગુરુકુલમાં રહેનારને અનુકૂળ આહારાદિ લાવી આપવું, માંદગીમાં સેવા કરવી વગેરે રીતે આચાર્યની વૈયાવચ્ચ કરવા દ્વારા આચાર્યના વાચના આપવી, ધર્મોપદેશ આપવો, ગત્છનું પાલન કરવું વગેરે સહનુષ્ઠાનોમાં સહાય કરવાથી કર્મનિર્જરારૂપ મહાન લાભ થાય છે.

પ્રશ્ન:- આચાર્યની વૈયાવચ્ચમાત્રથી આટલો લાભ શી રીતે ?

ઉત્તર:- કોઈ વણિકપુત્ર લબ્ધપતિના માત્ર વીસમા ભાગના ધનથી વેપાર કરે તો પણ તેને ઘણો નફો થાય. કારણ કે લબ્ધપતિના વીસમા ભાગનું પણ ધન ઘણું (પાંચ-હજાર) થાય. તેવી રીતે આચાર્ય મહાન હોવાથી તેમની વૈયાવચ્ચમાત્રથી પણ ઘણો લાભ થાય. કેટલાકે અહીં બીજી રીતે ઘટના કરે છે, તે આ પ્રમાણે:- જેમ આંગણે આવેલા શ્રીમંતનો માત્ર વિશેષકથી (=કોડિના વીસમા ભાગથી) સત્કાર કરવામાં આવે, અર્થાત્ આંગણે આવેલા

શ્રીમંતનો થોડો પણ સત્કાર કરવામાં આવે, તે (શ્રીમંત-સાથે સંબંધ બંધાય અથવા શ્રીમંત ખુશી થઈને ઘણું આપે અથવા અનેક અનુકૂળતાઓ કરી આપે વગેરે રીતે) ઘણા લાભ થાય, તેમ આચાર્ય મહાન હોવાથી તેમની વૈયાવચ્ચ માત્રથી ઘણા લાભ થાય. (૨૨)

ગુરુકુલના ત્યાગથી અનર્થની પ્રાપ્તિ :-

इहरा सदंतराया, दोसोऽविहिणा य विविहजोगेसु ।
हंदि पयदूतंस्तसा, तदण्णदिक्खावसाणेसु ॥ २३ ॥

ગુરુકુલનો ત્યાગ કરવામાં ગુરુના સંસર્ગથી સાધી શકાય તેવા વૈયાવચ્ચ, તપ, જ્ઞાન, ચારિત્રવિશુદ્ધિ વગેરે ગુણોનો વ્યાઘાત વગેરે થવાથી દોષ લાગે છે. તથા ગુરુની ઉપાસના ન કરવાથી સંવિગ્નોની સામાચારીમાં પ્રવીણતા આવતી નથી. આથી *સૂત્રાર્થગ્રહણ, પડિલેહણ વગેરેથી આરંભી બીજાને દીક્ષા આપવા સુધીના વિવિધ યોગોમાં (અનુષ્ઠાનોમાં) અવિધિથી પ્રવૃત્તિ કરે છે. આથી પણ દોષ લાગે છે.

ભાવાર્થ :- ગુરુકુલનો ત્યાગ કરનારને વૈયાવચ્ચાદિ ગુણોનો વ્યાઘાત આદિ અને વિવિધયોગોમાં અવિધિથી પ્રવૃત્તિ એ જે કારણોથી દોષ લાગે છે. અહીં આ લોક

* જ્ઞાન-ક્રિયામાં સ્વયં કુશળ બન્યા પછી જ બીજાને દીક્ષા આપવાનો અધિકાર પ્રાપ્ત થાય છે, આથી ગુરુકુલમાં નહિ રહેનાર બીજાને દીક્ષા આપવાને અધિકારી નથી.

અને પરલોક સંબંધી અનર્થની પ્રાપ્તિરૂપ હોય લાગે છે. આથી ગુરુકુળનો ત્યાગ ન કરવો એ આજ્ઞા પ્રધાન છે એ સિદ્ધ થયું. (૨૩)

બીજા સુગુરુની નિશ્રા વિના કુગુરુનો પણ ત્યાગ ન કરવો જોઈએ :-
ગુરુગુણરહિતો ડ ગુરુ, ન ગુરુ વિદિચ્ચાયમો ડ તસ્મિદ્દો ।
અણતથ સંકમેણં, ણ ડ ઇમાગિત્તણેણંતિ ॥ ૨૪ ॥

ગુરુના વિશિષ્ટબોધ અને સદ્ગુણોનો રૂપ ગુણોથી રહિત ગુરુ ગુરુ નથી, સુવર્ણના ગુણથી રહિત સુવર્ણ સુવર્ણ નથી તેમ. આથી તેવા ગુરુનો આગમોક્ત વિધિથી ત્યાગ જ કરવો જોઈએ. પણ આવા ગુરુનો ત્યાગ કરનારે બીજા ગુરુની નિશ્રામાં રહેવું જોઈએ, નહિ કે એકલા. બીજા ગુરુની નિશ્રામાં જવાનો વિધિ (આવશ્યકનિયુક્તિમાં) આ પ્રમાણે છે :-

સંવિદ્ધો સંવિદ્ધસ્સ ચેવ સંપજ્જઈ ડ પમાઈ ।

ચડમંગો પત્થં પુણ, પઢમો મંગો હવઈ સુદ્ધો ॥ ૭૭૦ ॥

અન્ય આચાર્યની પાસે જવામાં ચાર ભાંગા થાય છે.

તે આ પ્રમાણે :- (૧) ગુરુએ રજા આપી હોય એથી જાય, અને ગુરુએ જે આચાર્ય પાસે જવાનું કહ્યું હોય તે જ આચાર્ય પાસે જાય. (૨) ગુરુએ રજા આપી હોય એથી જાય, પણ ગુરુએ જે આચાર્ય પાસે જવાનું કહ્યું હોય તે આચાર્ય પાસે ન જાય, કિંતુ બીજા આચાર્ય પાસે જાય. (૩) ગુરુએ જે આચાર્ય પાસે જવાનું કહ્યું હોય

તે જ આચાર્ય પાસે જાય, પણ ગુરુની રજા વિના જાય, અર્થાત્ ગુરુ હમણાં ન જા એમ કહે છતાં જાય. (૪) ગુરુએ જવાની રજા ન આપી હોય છતાં જાય અને જે આચાર્ય પાસે જવાનું કહ્યું હોય ત્યાં ન જતાં ખીજા આચાર્ય પાસે જાય. આમાં પહેલો ભાંગો શુદ્ધ છે.”

સર્વથા ગુરુ રહિત ન બનવું એ (આ ગાથાનો) ભાવ છે. આ અંગે (ઓઘનિયુક્તિમાં) કહ્યું છે કે-

પુત્રમણેસણં વા, કહ તે નાહિતિ જિજવરમયં વા ।
કુરિણંમિ વ પાયાલા, જે મુક્કા પવ્વહ્યમેત્તા ॥ ૪૪ ॥

“આચાર્યે દીક્ષા આપીને તુરત જેમને છોડી દીધા છે તે સાધુઓ એપણા-અનેપણાને (શુદ્ધ-અશુદ્ધ ભિક્ષાને) તથા જિનેશ્વરના માર્ગને કેવી રીતે જાણશે ? અર્થાત્ નહિ જાણે. જેમ મહાન જંગલમાં માતા આદિથી તજી દેવાયેલાં મૃગ આદિનાં નાનાં ખર્યાં વિનાશ પામે છે, તેમ તે સાધુઓ વિનાશ પામે છે-સંયમથી બ્રહ્મ બને છે.” (૨૪)

એકલા વિચરવાનું સૂત્ર વિશિષ્ટ સાધુની અપેક્ષાએ છે:-

જંપિ ય ણ વા લભેજ્ઞા, ઈકોવિચ્છાદિ માસિયં સુત્તે ।
ઇયં વિસેસવિસયં, ણાયવ્વં બુદ્ધિમંતેહિં ॥ ૨૫ ॥

પાર્વે અણાયરંતો, તત્થુત્તં ણ ય ઇમં અગીયસ્સ ।

અણાણી કિં કાહીચ્છાદીસુત્તા ઉ સિદ્ધમિણં ॥ ૨૬ ॥

અર્થ :- હશવૈકાલિકમાં (ખીજી ચૂલિકા ગા. ૧૦)કહ્યું છે કે

ન વા લભેજ્ઞા નિહનં સહાયં, ગુણાહિંસં વા ગુણઓ સમં વા ।
પક્કો વિ પાવાહિ ક્ષિવજ્જયતો, વિહરિજ્જ કામેસુ અસજ્જમાણો ॥

“કાલદોષથી બે પોતાનાથી અધિક ગુણવાળો, સમાન ગુણવાળો (કે હીન ગુણવાળો પણ) સંયમના અનુષ્ઠાનોમાં કુશલ એવો સહાયક ન મળે તો સૂત્રોક્ત વિવિધ પ્રકારોથી પાપોનો (પાપનાં કારણ અસહ અનુષ્ઠાનોનો) ત્યાગ કરતો અને ઈંદ્રિયોના વિષયોમાં આસક્ત ન બનતો એકલો પણ વિચરે. (પણ પાસત્યાહિનેા સંગ ન કરે.)”

હવે અહીં પ્રશ્ન થાય છે કે બે ગુરુકુલમાં જ રહેવાનું હોય તો દશવૈકાલિકમાં આ પ્રમાણે એકલા વિચરવાનું કેમ કહ્યું ?

ઉત્તર :- દશવૈકાલિકમાં એકલા વિચરવાનું વિધાન વિશિષ્ટ સાધુને આશ્રયીને છે, નહિ કે બધા સાધુઓને આશ્રયીને. (૨૫) કારણ કે તે ગાથામાં એકલા વિચરનારનું “પાપનો ત્યાગ કરતો” એવું વિશેષણ છે. અગીતાર્થ પાપનો ત્યાગ કરી શકે નહિ. કારણ કે (દશવૈકાલિક અ. ૪ ગા. ૧૦ માં) કહ્યું છે કે-

પદમં નાળં તઓ દયા, પવં ચિટ્ટુહ સન્વસંજપ ।
અન્નાણી કિં કાહી કિંવા, નાહીહ હેયપાવગં ॥ ૧૦ ॥

પહેલાં જીવોનું સ્વરૂપ, જીવોના સંરક્ષણનો ઉપાય, જીવોના સંરક્ષણનું ફલ વગેરે સંબંધી જ્ઞાન અને પછી દયા એમ દ્વીક્ષિત બધા જ્ઞાનપૂર્વક ક્રિયા કરનારા હોય છે. જીવોનું સ્વરૂપ આદિથી અજ્ઞાન જીવ શું કરશે ? અને હિત-અહિતને કેવી રીતે જાણશે ?

અગીતાર્થ પાપનો ત્યાગ કરી શકે નહિ એ આ વચનથી સિદ્ધ છે. આથી પૂર્વેકૃત એકલા વિચરવા સંબંધી સૂત્ર વિશિષ્ટ સાધુની અપેક્ષાએ છે, કેાઈ પણ સાધુની અપેક્ષાએ નહિ. (૨૬)

દશવૈકાલિકૃતું નવા લભેજ્જા ઇત્યાદિ સૂત્ર વિશિષ્ટ સાધુની અપેક્ષાએ છે એનું સમર્થન:-

×જાઓ ય અજાઓ વા, દુવિહો કપ્પો ડ હોઈ ણાયવ્વો ।
એકેકોવિ ય દુવિહો, સમત્તકપ્પો ય અસમત્તો ॥ ૨૭ ॥

ગીયત્થો જાયકપ્પો, અગ્ગીઓ સ્વલુ મવે અજાઓ ડ ।
પણગં સમત્તકપ્પો, તદ્દૂળગો હોઈ અસમત્તો ॥ ૨૮ ॥

ડુવઢે વાસાસુ, ડ સત્ત સમત્તો તદ્દૂળગો ડ્યરો ।
અસમત્તાજાયાણં, ઓહેણ ણ કિંચિ આહવ્વં ॥ ૨૯ ॥

એત્તો પડિસેહાઓ, સામણ્ણણિસેહમોડ્વગંતવ્વો ।
એસિ અતો વિ ડમં, વિસેસવિસયં મુણેયવ્વં ॥ ૩૦ ॥

કલ્પના જાત અને અજાત એમ બે પ્રકાર છે. એ બંને પ્રકારના સમાપ્ત અને અસમાપ્ત એમ બે પ્રકાર છે. (૨૭)

ગીતાર્થનો કે ગીતાર્થની નિશ્રાવાણા સાધુઓનો વિહાર જાતકલ્પ છે. અગીતાર્થનો કે ગીતાર્થ નિશ્રા વિનાના સાધુઓનો વિહાર અજાતકલ્પ છે.

ચોમાસા સિવાય શેષકાળમાં પાંચ સાધુઓનો વિહાર સમાપ્તકલ્પ છે, તેનાથી ઓછા (ચાર વગેરે) સાધુઓનો વિહાર અસમાપ્તકલ્પ છે. ચોમાસામાં સાત સાધુઓ રહે તે સમાપ્તકલ્પ અને તેનાથી ઓછા (છ વગેરે) રહે તે અસમાપ્તકલ્પ છે. ચાતુર્માસમાં માંદગી આદિ થાય તો બીજા સ્થળેથી સાધુ આવી શકે નહિ, એથી નોંધએ તેટલી સહાયતા મળી શકે નહિ. માટે ચોમાસામાં જઘન્યથી સાત સાધુઓને રહેવાનું વિધાન છે.

જે સાધુઓ અસમાપ્તકલ્પવાળા અને અભતકલ્પવાળા છે અર્થાત્ અપૂર્ણ સંખ્યાવાળા અને અગીતાર્થ છે તેમનું ઉત્સર્ગથી (=સામાન્યથી) કંઈપણ આભાવ્ય (=માલિકીનું) થતું નથી. અર્થાત્ તેવા સાધુઓ જે ક્ષેત્રમાં વિચરતા હોય તે ક્ષેત્ર અને તે ક્ષેત્રમાંથી પ્રાપ્ત થયેલ શિષ્ય, આહાર-પાણી. વસ્ત્ર-પાત્ર વગેરે કંઈપણ તેમની માલિકીનું થતું નથી= તેના ઉપર તેમનો હક્ક થતો નથી. આભાવ્યની (=માલિકીની) વ્યવસ્થા આ પ્રમાણે છે:-

* માસો વા ચરો વા, સ્વેત્તં સાહમ્મિયાણ આ ભવતિ ।
સોવિ ય પુન્વપવિટ્ઠો, ચત્તસમત્તો અસોયા ય ॥

જં ઈંદસ્વેહસ્વેત્તં, રાયા વા જત્થ સિદ્ધિણો જુત્તં ।

તં મોત્તુમન્નસ્વેત્તં, પંચક્કોસં જતી ણેયં ॥ ૨૮-૨૯

* બૃ૦ ક૦ ૪૮૪૦ વગેરેમાં તથા બૃ૦ ચોથા ઉદ્દેશામાં ૧૦ મઃ સૂત્રની લાખ્યગાથાઓમાં આભાવ્ય પ્રકરણ છે. પણ આ ગાથાઓ તેમાં નથી. વિશિષ્ટ ગીતાર્થોને પૂછવા છતાં આ બે ગાથાઓ ક્યા ગ્રંથોમાં છે તે જાણી શકાયું નથી. આ બે ગાથાઓનો લાવ સમજાઈ જવા છતાં અમુક શબ્દોનો અર્થ સ્પષ્ટ ન થવાથી અર્થ લખ્યો નથી.

અપૂર્ણ સંખ્યાવાળા અને અગીતાર્થના આભાવ્યનો (માલિ કીનો) નિષેધ કર્યો હોવાથી તેમના વિહારનો નિષેધ થઈ જ ગયો છે. આનાથી પણ, એટલે કે એકલા વિચરનારનું 'પાપનો ત્યાગ કર્તો' એ વિશેષણથી જ નહિ, કિંતુ અહીં કહ્યું તેમ વિહારના નિષેધથી પણ, નવા લભેજ્જા એ સૂત્ર વિશિષ્ટસાધુ સંબંધી છે, નહિ કે ગમે તે સાધુસંબંધી, એમ સિદ્ધ થાય છે. (૩૦)

એકલા વિચરવાથી થતા દોષો:-

एगागियस्स दोसा, इत्थी साणे तहेव पडिणीए ।

मिक्खविसोहिमहव्वय, तम्हा सबित्तिज्जेण गमणं ॥ ३१ ॥

એકલા ભિક્ષા જનારને સ્ત્રી, શ્વાન, પ્રત્યનીક, ભિક્ષાવિશુદ્ધિ અને મહાવ્રત સંબંધી દોષો લાગે છે. તેમાં (૧) સ્ત્રી સંબંધી દોષો (ઓધનિયુક્તિ ભાષ્ય ગાથા ૨૨૨માં) આ પ્રમાણે છે-

विहवा-पउत्थवइया-ऽपयारमलहंति दट्टुमेगाग्णि ।

दारपिहुणे य गहणं, इच्छमणिच्छे य दोसा उ ॥ २२२ ॥

‘વિહવા, જેનો પતિ પરદેશ ગયો છે તેવી સ્ત્રી, જે સ્ત્રીને ખહાર જવા ન દે-ઘર આદિમાં જ રાખે તેવી સ્ત્રી, આ ત્રણ પ્રકારની સ્ત્રીઓમાંથી કોઈ સ્ત્રી સાધુને ઘરમાં એકલો આવેલો જોઈને ખારણું બંધ કરી દે અને વિષયસેવનની માંગણી કરે. આવખતે જો સાધુ વિષયસેવન કરે તો સંયમનો નાશ થાય અને ન કરે તો તે સ્ત્રી લોકોને (પોતાનો દોષ જાહેર ન થાય એ માટે) આ સાધુ મારી ઈજાત લે છે વગેરે ખોટું કહે. આથી શાસનની હીલના થાય.’

(૨) એકલાનો શ્વાનથી પરાભવ થાય. (૩) એકલાનો સાધુ ઉપર દ્રેષભાવવાળો કોઈ પરાભવ કરે. (૪) એકીસાથે ત્રણ ઘરોમાંથી લિક્ષા વહોરાવવા આવે ત્યારે એકલો બધી તરફ ઉપયોગ ન રાખી શકવાથી લિક્ષા અશુદ્ધ બને. (૫) અશુદ્ધ લિક્ષા લેવાથી પહેલા વ્રતનો ભંગ થાય. એકલો હોવાથી કોઈ નિમિત્ત વગેરે સંબંધી પ્રશ્ન પૂછે તો નિઃશંકપણે (આમ જ થશે એમ જકાર પૂર્વક) કહે તેથી મૃષાવાદ દોષ લાગે. ઘરમાં છૂટું પડેલું ધન જોઈને લેવાની ઈચ્છા થવાથી અહતાહાન દોષ લાગે. સ્ત્રીમુખનું નિરીક્ષણ આદિથી મૈથુન દોષ લાગે. સ્ત્રીમુખનું નિરીક્ષણ વગેરે કર્યા પછી તેમાં રાગ થવાથી પરિચ્છ દોષ લાગે.

એકલા લિક્ષા જનારને આ રીતે દોષો લાગતા હોવાથી બીબની સાથે લિક્ષા જવું જોઈએ. જો લિક્ષા પણ બીબની સાથે જવું જોઈએ તો વિહાર તો મુતરાં બીબની સાથે જ કરવો જોઈએ. બીબની સાથે વિહાર આદિ કરવાથી આ દોષોનો ત્યાગ કરવામાં પ્રાયઃ સમર્થ બને છે. (૩૧)

અગીતાર્થના સ્વતંત્ર વિહારનો નિષેધ:-

ગીયત્થો ય વિહારો, વીઓ ગીયત્થમીસઓ મણિઓ ।
 ઇત્તો તદ્વય વિહારો, ગાણુણ્ણાઓ જિગવરેહિ ॥ ૩૨ ॥

જિનેશ્વરોએ એક ગીતાર્થનો અને બીજો ગીતાર્થની નિશ્રાવાળા અગીતાર્થોનો એમ બે વિહારો કહ્યા છે. ત્રીજો (એક કે અનેક અગીતાર્થોનો સ્વતંત્ર) વિહાર કહ્યો નથી. એકલા વિચરવાથી થતા દોષો અંગે કહ્યું છે કે-

સામણગજોગાણં, વજ્જો ગિહિસન્નિસંથુઓ હોઈ ।

દંસણણાણચરિત્તાણ મહ્લણં પાષપ પકો ॥ ૧૫. ૬. ૭૦૧

‘ એકાકી વિચરનાર (૧) સાધુના વિનય-વૈચાવચ્ચ વગેરે યોગોના લાભથી વંચિત રહે, (૨) સુખ-દુઃખ કે લાલાલામ સંબંધી પૂછવું, છોકરાઓને વ્યાવહારિક લઘુ-વવું વગેરે રીતે ગૃહસ્થના વ્યવહારની પંચાતમાં પડે, (૩) જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્રને મલિન બનાવે. તે આ પ્રમાણે- ખૌદ્ર આદિથી આકર્ષાઈને નિપુણ યુક્તિ-દષ્ટાંતોથી યુક્ત ખૌદ્રદર્શન પણ સુંદર જણાય છે ઇત્યાદિથી કે ઉન્માર્ગની દેશનાથી દર્શનને મલિન બનાવે. લૌકિક પાપશાઓનો અભ્યાસ કરીને તેમાં બહુમાન થવાથી જ્ઞાનને મલિન બનાવે. હાથ-પગ-મુખાદિતું પ્રક્ષાલન વગેરે નિઃશંકપણે કરીને ચારિત્રને મલિન બનાવે.’ (૩૨)

દશવૈકાલિકતું વચન વિશેષ વિષયવાળું છે:-

તા ગીયમ્મિ હમં સ્વલુ, તદણ્ણલામંતરાયવિસયંતિ ।

સુત્તં અવગંતવ્વં, ણિઉણેહિં તંતજુત્તીણ ॥ ૩૩ ॥

આ પ્રમાણે આગમવચનો સામાન્ય સાધુને એકલા રહેવાને નિષેધ કરનારા હોવાથી નવા લમેજ્જા એ દશવૈકાલિકતું સૂત્ર ગીતાર્થ સાધુ સંબંધી છે, તેમાં પણ બીજો તેવો કેઈ સહાયક સાધુ ન મળે તો જ છે, અર્થાત્ બીજો તેવો કેઈ સહાયક સાધુ ન મળે તો જ ગીતાર્થ સાધુને એકલા વિચરવા સંબંધી છે. અગીતાર્થ તો બીજાની સાથે જ રહેવું જોઈએ. કારણ કે (પંચકલ્પ ભાષ્યમાં) કહ્યું છે કે-

કાલંમિ સંકલિટ્ટે, છકાયદયાવરોવિ સંવિગ્ગો ।

જયજોગીર્ણમલંભે, પળગન્નચરેણ સંવસહ્ ॥ ૨૭૪૯ ॥

‘છકાય જીવોની દયામાં તત્પર સંવેગી પણ ખરાખકાળમાં સંવિગ્ગ ગીતાર્થનો ભેગ ન મળે તો પાસત્યો વગેરે પાંચ-માથી કોઈ એકની સાથે રહે. (પણ એકલો ન રહે.)’

આથી નિપુણોએ દશવૈકાલિકનું નવા લભેજ્જા એ સૂત્ર અહીં જણાવેલી આગમયુક્તિથી બીજો તેવો સહાયક ન મળે તો જ ગીતાર્થ સાધુ સંબંધી છે એમ સમજવું. (૩૩)

વ્યાખ્યાન વિના સૂત્રનો વિશેષ અર્થ ન સમજાય:-

જં જહ સુત્તે મણિયં, તહેવ જહ તં વિચાલણા ણત્થિ ।

કિં કાલિયાણુઓગો, દિટ્ઠો દિટ્ઠિપ્પહાણેહિ ॥ ૩૪ ॥

જો સૂત્રમાં જેમ કહ્યું હોય તેમ જ અર્થ કરવાનો હોય, અર્થાત્ જો સૂત્રનો માત્ર શબ્દના આધારે જ અર્થ કરવાનો હોય, તેના વિષયવિભાગની કલ્પના ન કરવાની હોય તો, અર્થાત્ એનો ભાવાર્થ ન વિચારવાનો હોય તો, દષ્ટિપ્રધાન (નૈગમાદિનયોમાં નિપુણ) શ્રી ભદ્રબાહુસ્વામી વગેરેએ નિયુક્તિ આદિ કરીને ઉત્તરાધ્યયન વગેરે કાલિકશ્રુતનું વ્યાખ્યાન કેમ કર્યું? અર્થાત્ કોઈપણ સૂત્રનો અર્થ તેના શબ્દો ઉપરથી જ નક્કી ન થાય, કિંતુ તેના આબુખાબુના સંબંધ વગેરે ઉપરથી નક્કી થાય. આથી જ સૂત્રનો શો ભાવ છે તે જણાવવા ભદ્રબાહુસ્વામી વગેરેએ સૂત્રો ઉપર નિયુક્તિ આદિની રચના કરી છે. [આથી પ્રસ્તુતમાં દશવૈકાલિકનું

નવા લભેજ્ઞા એ સૂત્રનો અર્થ પણ કેવળ શબ્દોના આધારે નહિ, કિંતુ આજી-બાજીનો સંબંધ વગેરેના આધારે કરવો જોઈએ, આજી-બાજીનો સંબંધ વગેરેના આધારે એ સૂત્રનો અર્થ “બીજો તેવો સહાયક ન મળે તો જ ગીતાથ સાધુ એકલો પણ વિચરે” એવો છે.]

સૂત્રો ઉત્સર્ગ-અપવાદ વગેરે અનેક વિષયોવાળાં હોય છે. તેમાં કયું સૂત્ર કયા વિષયવાળું છે તે તેના નિયુક્તિ આદિ વ્યાખ્યાનથી જણાય છે. ળૂહત્કલ્પલાખ્યમાં કહ્યું છે કે:—

ઉસ્તગ્ગસુયં કિંચી, કિંચી અવવાઈયં ભવે સુતં ।

તદુભયસુતં કિંચી, સુત્તસ્ત ગમા મુણેયઠ્ઠા ॥ ૨૩૧૬

સન્નાહસુત્તસતમય-પરસમયુસ્તગ્ગમેવ અવવાપ ।

ઠીણાહિયજિણયેરે, અજ્ઞાકાલે ય નાણાઈ ॥ ૧૨૨૧

કોઈ સૂત્ર ઉત્સર્ગ સૂત્ર હોય છે, કોઈ અપવાદ સૂત્ર હોય છે, કોઈ સૂત્રમાં પ્રથમ ઉત્સર્ગ જણાવીને પછી અપવાદ જણાવ્યો હોય, કોઈ સૂત્રમાં પ્રથમ અપવાદ જણાવીને પછી ઉત્સર્ગ જણાવ્યો હોય, એમ સૂત્રના ચાર પ્રકાર છે.”

“કોઈ પારિભાષિક સૂત્ર હોય, અર્થાત્ તેમાં રહેલા કોઈ શબ્દનો ચાલુ પ્રસિદ્ધ અર્થ ન થતો હોય, કિંતુ વિશિષ્ટ અપ્રસિદ્ધ અર્થ થતો હોય, જ્યારે કોઈ દેશી ભાષા નિચત સૂત્ર હોય, અર્થાત્ તેમાં રહેલા કોઈ શબ્દનો અર્થ અમુક દેશની ભાષા પ્રમાણે થતો હોય, કોઈ સ્વસમય સૂત્ર હોય, અર્થાત્ તેમાં જૈનદર્શન સંબંધી વર્ણન હોય, કોઈ પરસમય સૂત્ર હોય, અર્થાત્ તેમાં બીઠાદિ પરદર્શન સંબંધી વર્ણન

હોય, કોઈ ઉત્સર્ગ સૂત્ર હોય, કોઈ અપવાદ સૂત્ર હોય, કોઈ અલ્પ અક્ષરવાળું સૂત્ર હોય, કોઈ ઘણા અક્ષરવાળું સૂત્ર હોય, કોઈ સૂત્ર જિનકલ્પ સંબંધી હોય, કોઈ સૂત્ર સ્થવિર કલ્પ સંબંધી હોય, કોઈ સૂત્ર સાધ્વી સંબંધી હોય, કોઈ સૂત્ર કાલ સંબંધી હોય, અર્થાત્ અમુક અંગેગોમાં જ અમુક અપવાદ વગેરેનું સેવન કરવું એવા વિધાનવાળું હોય, કોઈ સૂત્ર જ્ઞાન સંબંધી હોય, કોઈ સૂત્ર નયસંબંધી હોય.” (૧૨૨૧) [આમ અનેક પ્રકારના સૂત્રો હોવાથી કયા સૂત્રનો કયો અર્થ છે તે નિર્ધારિત આદિ વ્યાખ્યાનથી જણાય છે] (૩૪)

મૂલગુણોથી જ રહિત ગુરુ ત્યાગ્ય છે :-

ગુરુગુણરહિઓવિ હંદં, દદ્વવ્વો મૂલગુણવિઉત્તો જો ।

જ ડ ગુણમેત્તવિહીણોત્તિ ચંદરુદ્દો ઉદાહરણં ॥ ૩૫ ॥

પ્રસ્તુતમાં જે મૂલગુણોથી રહિત છે તે જ ગુરુના ગુણોથી રહિત બન્યો, નહિ કે ગુણમાત્રથી રહિત, અર્થાત્ સુંદર આકૃતિ, વિશિષ્ટ ઉપશમ વગેરે (અમુક) ઉત્તર ગુણોથી રહિત પણ જે મૂલગુણોથી યુક્ત હોય તે ગુરુ જ છે. તેથી તેનો ત્યાગ ન કરવો. આ વિષે કહ્યું છે કે-

કાલપરિહાણિદોસા, પત્તો હ્કાહ્ગુણવિહીણેણ ।

અણ્ણેણ વિ પવ્વજ્જા, દાયવ્વા સીલર્વતેણ ॥

“કાલની હાનિ ૩૫ દોષના કારણે આમાંથી (આગ-મમાં ગુરુના ૧૫ ગુણો જણાવ્યા છે તેમાંથી) એક જે

વગેરે ગુણો ઓછા હોય, પણ જે મૂલગુણથી યુક્ત હોય તેણે પણ દીક્ષા આપવી.”

આ વિષયમાં ચંડુરૂ નામના આચાર્યનું દર્શાંત છે. તે આચાર્ય અતિશય કોપી હોવા છતાં ઘણા સંવિગ્ન ગીતાર્થ શિષ્યોએ તેમને ત્યાગ કર્યો ન હતો, અને તે શિષ્યો તેમના ઉપર ખડુમાન રાખતા હતા. તેમને વૃત્તાંત આ પ્રમાણે છે—

અતિશય વિદ્વાન અને જ્ઞાનાદિ પાંચ આચાર ૩૫ રત્નોના રતનાકર સમાન ચંડુરૂ નામના આચાર્ય હતા. સાધુઓની આચાર સંબંધી સખલના જોઈને તેમને કોપ ૩૫ વડવાનલ ભભૂકી ઉઠતો હતો. આથી (સાધુઓને અને પોતાને) સંકલેશ ન થાય એ માટે ગરબની ખાળુમાં રહેતા હતા. અર્થાત્ ગરબ જે મકાન આદિમાં હોય તેની ખાળુનાં મકાન આદિમાં ગરબથી અલગ રહેતા હતા. વિહાર કરતાં કરતાં ઉજ્જૈની નગરીમાં તે આચાર્ય પધાર્યો. ગરબના નિવાસની ખાળુમાં જ જ્યાં કોઈનું આગમન ન થાય તેવા ઉદ્યાનના એકાંત સ્થળમાં રહ્યા. એક વખત ૩૫વાન, ઉત્તમ વસ્ત્ર, પુષ્પમાલા વગેરેથી મુશોભિત અને અને ખીલતી યુવાનીવાળો એક શ્રેષ્ઠિપુત્ર વિવાહ થઈ ગયા પછી પોતાના મિત્રોની સાથે રમત કરતો કરતો સાધુઓની પાસે આવ્યો. તેના મિત્રોએ મશકરીથી તેને આગળ કરીને સાધુઓને કહ્યું: ભવ૩૫ જ ગલથી કંટાળીને વિરાગી બનેલા અમારા આ મિત્રને જલદી દીક્ષા આપો. આ લોકો મશકરી કરે છે એમ જાણીને સાધુઓએ વિચાર્યું: આ લોકોની દવા

આચાર્ય જ છે. અર્થાત્ અમે મશ્કરી ન કરવાનું કહીશું તો આ જીવાનિયા નહિ માને. એમને આચાર્ય મહારાજ જ પહોંચશે. આમ વિચારીને સાધુઓએ કહ્યું: આવું કાર્ય અમારા ગુરુ મહારાજ કરે છે, અમે નહિ. આથી તમે જલદી અમારા ગુરુ પાસે જાઓ. બધા જીવાનિયા ત્યાં ગયા અને ગમ્મતથી સાધુઓને કહ્યું હતું તેમ કહ્યું. આચાર્ય મહારાજે કહ્યું: જો દીક્ષા લેવી હોય તો જલદી રાખ લઈ આવો, જેથી તેનો લોચ કરું. તેના મિત્રો તો જલદી રાખ લઈ આવ્યા. આચાર્ય મહારાજે નવકાર ગણીને તેનો લોચ કરવા માંડ્યો. તેના મિત્રો તો શરમાઈ ગયા. લોચ થઈ ગયા પછી શ્રેષ્ઠિપુત્રે વિચાર્યું: મેં જાતે જ સાધુપણાનો સ્વીકાર કર્યો છે. આથી હું હવે ઘરે કેવી રીતે જઈશ ? પછી તેણે મિત્રોને રજા આપીને આચાર્ય મહારાજને કહ્યું:—

હે ભગવંત! મશ્કરી પણ મારા સારા માટે થઈ. ગરીબા-ઈથી સંતોષ માનનારા મને સુંદર રાજ્ય મળ્યું. આથી મારા સ્વજન, રાજા વગેરે મને લેવા ન આવે ત્યાં સુધીમાં આપણે ખીજે ચાલ્યા જઈએ. નહિ તો આપણે સંકટમાં આવી પડીશું. ગુરુએ કહ્યું: જો એમ હોય તો મને રસ્તો બતાવ, અર્થાત્ અંધારું હોવાથી તું આગળ ચાલીને મને સારો રસ્તો બતાવ. જેથી હું તારી પાછળ પાછળ ચાલું. નવ-દીક્ષિતે માર્ગ બતાવ્યો. બંનેએ ખીજે જવા ચાલવા માંડ્યું. નવદીક્ષિત શિષ્ય આગળ ચાલે છે અને ગુરુ પાછળ ચાલે છે.

વૃદ્ધાવસ્થાને દ્વીધે રાત્રે માર્ગમાં દેખી નહિ શકતા ગુરુ આમ તેમ અથડાય છે. આથી અરે દુષ્ટ ! તેં આ કેવો માર્ગ જોયો ? આમ કહીને ગુસ્સાથી તેના મસ્તકમાં ઢાંડો ઠોકી દીધો. આમ તે ઉગ્ર કોપી હોવાથી રસ્તામાં અથડામણ થાય ત્યારે ક્ષમાવંતોમાં શ્રેષ્ઠ શિષ્યને મસ્તકમાં ઢાંડો ઠોકતા ઠોકતા જાય છે. આ વખતે શિષ્યે વિચાર્યું કે-ખરેખર ! હું મંદભાગ્ય છું, જેથી મેં પુણ્યવંત આ મહાત્માને કષ્ટમાં નાખ્યા. આ ભગવંત સુખપૂર્વક પોતાના ગચ્છમાં રહ્યા હતા, પણ પાપી મેં નિરર્થક તેમને આ મહાન કષ્ટમાં નાખ્યા. આવી ભાવના ભાવતા તેને પ્રશસ્ત ધ્યાનરૂપ અગ્નિથી કર્મરૂપ કાષ્ઠો બળી જવાથી કેવળજ્ઞાન થયું. આથી તે કેવળજ્ઞાનના પ્રભાવથી ગુરુને સારા રસ્તે લઈ જવા લાગ્યો. પ્રભાવ થતાં શિષ્યના મસ્તકને લોહીલુહાણ થયેલું જેઈને આચાર્ય પોતાની નિદા કરવા લાગ્યા. ખરેખર ! હું અધન્ય છું, પુણ્યહીન છું, રોષરૂપ અગ્નિને શમાવવા મૈઘ સમાન શ્રુતજ્ઞાન મારી પાસે ધણું હોવા છતાં મારો રોષાગ્નિ શમ્યો નહિ. હું પરને ક્ષમાનો ઉપદેશ આપવામાં કુશળ હોવા છતાં સ્વયં ક્ષમાથી રહિત છું. વર્ષો સુધી સંયમ પાળવા છતાં સર્વ ગુણોમાં પ્રધાન ક્ષમાગુણ મારામાં ન આવ્યો. આ શિષ્ય ધન્ય છે, ગુણવંત છે, અત્યંત ઉત્તમ છે. આજે જ દીક્ષિત થયો હોવા છતાં તેનામાં ક્ષમાનો ગુણ કોઈ અપૂર્વ છે. આવી સુંદર ભાવનાથી અપૂર્વ વીર્યોલ્લાસ થતાં આચાર્ય શ્રી ચંડુદ્રસૂરિ પણ કેવલજ્ઞાન રૂપ લક્ષ્મી પામ્યા. (૩૫)

કૃતશ શિષ્યો સુશુરુનો ત્યાગ કરતા નથી:-

જે હૃદ્દ્યોંતિ સુપુરિસા, કયણ્ણુયા ણ સ્વલુ તેસ્વમન્નંતિ
કલ્લાણમાયણત્તેણ ગુરુજણં ઉભયલોગહિયં ॥ ૩૬ ॥

મનુષ્યલોકમાં જે પુરુષો ઉત્તમ અને કૃતશ છે તેઓ આ લોક અને પરલોક સંબંધી કલ્યાણના પાત્ર છે. આથી તેવા પુરુષો ઉભયલોકમાં હિતકર (ઉપકાર કરનાર) શુરુની અવજા કરતા જ નથી. શુરુના ઉપકાર વિષે કહ્યું છે કે-

નિર્ભાગ્યોઽપિ જઙ્ઙોઽપ્યનાકૃતિરપિ પ્રાજ્ઞોપહાસ્યોઽપિ હિ,
મૂકોઽપ્યપ્રતિભોઽપ્યસન્નપિ જનાનાદેયવાક્યોઽપિ હિ ।
પાદાસ્પૃશ્યતમોઽપિ સવ્જનજનૈર્નમ્યઃ શિરોભિર્ભવેન,
યત્પાદક્રિતયપ્રસાદનવિધેસ્તેભ્યો ગુરુભ્યો નમઃ ॥ ૧ ॥

“નિર્ભાગ્ય, જડ, ખેડોળ, બુદ્ધિશાળીઓમાં હાસ્યપાત્ર, મૂક (ખોલવાની છટા-આવડત રહિત), પ્રતિભા રહિત, અસન્નજન, અનાદેયવચન (જેનું વચન માન્ય ન અને તેવો) અને જેના ચરણો જરાય સ્પર્શ કરવા લાયક ન હોય તેવો પણ શિષ્ય જેમના ચરણકમલની કૃપા થવાથી સન્નજન પુરુષોને મસ્તકથી નમવા યોગ્ય અને છે તે શુરુને નમસ્કાર હો! ” (૩૬)

શુરુકુળનો ત્યાગ કરનારાઓની નિંદા:-

જે ઉ તહ વિવજ્જત્થા, સમ્મં ગુરુલાઘવં અયાણંતા ।
સગ્ગાહા કિરિયરયા, પવયણસ્વિસાવહા સુદા ॥ ૩૭ ॥

પાયં અહિણ્ણગંઠીતમાઝ તહ દુકરંપિ કુઁવંતા ।
વજ્ઞા વ ણ તે સાહૂ ધંસ્વાહરણેણ વિણ્ણેયા ॥ ૩૮ ॥

જેઓ ઉત્તમ અને કૃતજ્ઞ ન હોવાના કારણે અકલ્યાણનું ભાજન હોવાથી ગુરુની અવજ્ઞા કરે છે, તેઓ (વાસ્તવિક) સાધુ નથી. કારણ કે તેવા સાધુઓ ગુરુલાઘવને ખરોખર જાણતા નથી. અર્થાત્ ગુરુકુલવાસ અને એકાકી વિહાર એ બેમાં વધારે લાભ શામાં છે તે ખરોખર જાણતા નથી. તેવાઓ એમ માને છે કે અનેક સાધુઓ હોવાથી અશુદ્ધ આહાર, પરસ્પર રનેહ, રોષ વગેરે દોષોનો સંભવ હોવાથી ગુરુકુલમાં રહેવામાં બહુ દોષો છે. એકાકી વિહારમાં આ દોષો નહિ હોવાથી ઝોછા દોષો છે. તેમની આ માન્યતા ખરોખર નથી. કારણ કે આ માન્યતા આગમથી બાધિત છે= આગમોથી વિપરીત છે. આ માન્યતા આગમથી બાધિત કેમ છે તે પહેલા જણાવી દીધું છે. તેવા સાધુઓ નિર્દોષ બિક્ષા, શરીરવિભૂષાનો ત્યાગ, જીર્ણ ઉપધિ, આતાપના, માસક્ષમણ વગેરે અનુષ્ઠાનો આગમ પ્રમાણે નહિ, કિંતુ સ્વમતિ-કલ્પના પ્રમાણે કરે છે. આવા સાધુઓ આગમથી નિરપેક્ષ પ્રવૃત્તિ કરનારા હોવાથી અને એકાકી હોવાથી જૈનશાસનની મર્યાદાઓનું પાલન કરવામાં અસમર્થ છે, આથી જૈનશાસનની અપભ્રાજનાનું કારણ બને છે. આવા સાધુઓ પોતાની મહત્તા માનનારા અને ગુરુની અવજ્ઞા કરનારા હોવાથી ક્ષુદ્ર-તુચ્છ છે, અથવા લોખા લોકોને પોતાના પ્રત્યે આકર્ષવામાં તત્પર હોવાથી ક્ષુદ્ર-કૃપણ છે. અથવા ખીજ સાધુ-

ઓના માન-સન્માન ન થાય તેવી ભાવનાવાળા હોવાથી ક્ષુદ્ર-કૂર છે. (૩૭) આવા સાધુઓએ પ્રાયઃ એકવાર પણ અંધિનો ભેદ કર્યો નથી. કારણ કે મિથ્યાદષ્ટિ હોવા છતાં જો એકવાર પણ અંધિભેદ કર્યો હોય તો આવી નિર્વિચાર પ્રવૃત્તિ ન કરે

પ્રશ્ન:- તો પછી માસખમણ વગેરે દુષ્કર અતુષ્ઠાનો કેમ કરે છે ?

ઉત્તર:- અજ્ઞાનતાથી. (આથી જ) જેમ મિથ્યાદર્શનનાં અતુષ્ઠાનો કરનારા તાપસ વગેરે સાધુઓ વાસ્તવિક સાધુ નથી, તેમ ગુરુની અવજ્ઞા કરીને અજ્ઞાનતાથી માસખમણ વગેરે દુષ્કર અતુષ્ઠાનો કરનારા જૈન સાધુઓ પણ વાસ્તવિક સાધુ નથી. કારણ કે જેમ મિથ્યાદષ્ટિ સાધુઓ જિનાજ્ઞાથી રહિત છે, તેમ આવા જૈન સાધુઓ પણ જિનાજ્ઞાથી રહિત છે.

આ વિષયને શાસ્ત્રમાં કાગડાના દષ્ટાંતથી સમજાવવામાં આવે છે. કાગડાનું દષ્ટાંત આ પ્રમાણે છે-એક મનોહર વાવડી હતી. તેનું પાણી સ્વાદિષ્ટ, શીતલ, સ્વચ્છ અને પક્ષરાગ જેવું સુગંધી હતું. તે વાવડીના કાંઠે કાગડાઓ ઘેઠેલા હતા. તેમાં થોડા કાગડાઓ તૃષાવાળા બન્યા હોવાથી પાણીને શોષવા લાગ્યા. પણ તે વાવડીનું પાણી પીધું નહિ. શોષતાં શોષતાં આગળ મૃગતૃષ્ણા (ઝાંઝવાના પાણી)નાં સરોવરો જ્યાં આથી વાવડીને છોડીને તે સરોવરો તરફ ગયા. આ વખતે કાંઈ કાગડાએ તેમને કહ્યું: અરે! સામે જે પાણી દેખાય છે તે સાચું પાણી જથી, કિંતુ મૃગતૃષ્ણા છે=ઝાંઝવાનું પાણી છે. જો તમારે પાણી પીવાની ઈચ્છા હોય તો આ વાવડીમાં

ઉતરીને તેનું પાણી પીઓ. આ સાંભળીને કેટલાક કાગડાઓએ વાવડીમાં ઉતરીને પાણી પીધું. પણ ઘણા કાગડાઓ તે તેની અવજ્ઞા કરીને મૃગતૃષ્ણા તરફ ગયા. પાણી નહિ મળવાથી તે કાગડાઓ મૃત્યુ પામ્યા. જેમણે વાવડીનું પાણી પીધું તે કૃતાર્થ બન્યા-જીવ્યા. આ દષ્ટાંતનો ઉપનય આ પ્રમાણે છે:— વાવડી સમાન ગુણોનું સ્થાન ગુરુકુલ છે, કાગડાઓ સમાન ધર્મર્થી જીવો છે, પાણી સમાન ચારિત્ર છે, ગુરુકુલની બહાર રહેવું એ મૃગતૃષ્ણાના સરોવર તુલ્ય છે, કાગડાઓને શિખામણ આપનાર કાગડા સમાન કૃપાપરાયણ ગીતાર્થ છે. ચારિત્રને અયોગ્ય, દયાપાત્ર અને કદાચરથી ગુરુકુલની બહાર રહેનારા સાધુઓ મૃગતૃષ્ણાના સરોવર તરફ જનારા કાગડાઓ જેવા છે. ચારિત્રને યોગ્ય અને ધર્મરૂપ ધનને મેળવનારા જે થોડા સાધુઓ ગુરુકુલમાં રહ્યા તે વાવડીનું પાણી પીનારા કાગડાઓ જેવા છે. (૩૮)

ગુરુકુલ ત્યાગીઓનું બહુમાન કરનારાઓને ઉપદેશ:—

તેસિં बहुमाणेणं, उम्मग्गणुमोयणा अणिट्ठफला ।

तम्हा तित्थगराणाठिएसु जुत्तोऽत्थ बहुमाणो ॥ ३९ ॥

ગુરુકુલનો ત્યાગ કરનારાઓનું બહુમાન (— પક્ષપાત) કરવાથી ઉમ્માર્ગની (=આગમવિરુદ્ધ આચારોની) અનુભાદના થાય છે. આ અનુભાદનાથી દુર્ગતિરૂપ અનિષ્ટ ફળ મળે છે. કહ્યું છે કે —

आणाइ अवट्टंतं जो उववूहेइ मोहदोसेणं ।

सो आणा अणवत्थं, मिच्छसविराहणं पावे ॥ १ ॥

જે જિનાજ્ઞા પ્રમાણે નહિ વર્તનારની મોહથી પ્રશંસા કરે છે તે આજ્ઞાભંગ, અનવસ્થા, મિથ્યાત્વ, વિરાધના એ ચાર દોષો પામે છે.

આથી પ્રસ્તુતમાં ગુરુકુળમાં રહેવું વગેરે જિનાજ્ઞાનું પાલન કરનારા સાધુઓ ખડુમાન કરવા યોગ્ય છે. (૩૯)

જિનાજ્ઞામાં રહેલા સાધુઓનું સ્વરૂપ:-

તે પુણ સમિયા ગુત્તા, પિયદદ્ધમ્મા જિહંદિયકસાયા ।
ગંમીરા ધીમંતા, પળ્ણવણિજ્ઞા મહાસત્તા ॥ ૪૦ ॥

ઉસ્સગ્ગવવાયાણં, વિયાણગા સેવગા જહાસત્તિ ।
ભાવવિસુદ્ધિસમેતા, આણારુત્તિણો ય સમ્મંતિ ॥ ૪૧ ॥

સવ્વત્થ અપહિચ્છદ્ધા, મેત્તાદિ ગુણણિયા ય ણિયમેણ ।
સત્તાઇસુ હોંતિ દદં, ઇય આયયમ્મગતલ્લિચ્છા ॥ ૪૨ ॥

એવંવિહા ૩ ણેયા, સવ્વણયમતેણ સમયણીતીણ ।
ભાવેણ ભાવિણ્ઠિ, સહ ચરણગુણઠ્ઠિયા સાહુ ॥ ૪૩ ॥

તીર્થ'કરની આજ્ઞામાં રહેલા સાધુઓ પાંચ સમિતિ અને ત્રણ ગુપ્તિથી યુક્ત હોય છે, સાધુધર્મ પ્રત્યે પ્રેમવાળા હોય છે, વિપત્તિમાં પણ ધર્મ ન મૂકે તેવા દૃઢ હોય છે, ઇન્દ્રિયો અને કષાયો ઉપર વિજય મેળવનારા હોય છે, ગંભીર હોય છે, અર્થાત્ હર્ષ-હીનતા વગેરે ભાવો મુખાકૃતિ વગેરેથી ન દેખાય તેવા હોય છે. ગંભીરતાનું લક્ષણ આ પ્રમાણે છે:-

યસ્ય પ્રભાવાદાકારાઃ, ક્રોધહર્ષભયાદિષુ ।

ભાવેષુ નોપલભ્યન્તે, તદ્ ગાંભીર્યમુદાહૃતમ્ ॥

“જેના પ્રભાવથી ક્રોધ, હર્ષ, ભય વગેરે ભાવોના પ્રસંગો ઉપસ્થિત થવા છતાં એ ભાવોના આકારો (મુખાદિ ઉપર) ન દેખાય તે ગંભીરતા છે.”

બુદ્ધિમાન હોય છે, મહાસત્ત્વવાંત હોય છે, અર્થાત્ આપત્તિમાં પણ ગભરાતા નથી, (૪૦) ઉત્સર્ગ-અપવાહના બહુકાર હોય છે, યથાશક્તિ ઉત્સર્ગ-અપવાહનું સેવન કરનારા હોય છે, અર્થાત્ શક્તિને છુપાવ્યા વિના જે વખતે ઉત્સર્ગ અને અપવાહ એ ઊભાંથી જેની જરૂર હોય તેનું સેવન કરે છે, સ્વાગ્રહથી મુક્ત બનીને (આજ્ઞારુચિ=) આગમ ઉપર બહુમાનવાળા હોય છે, (૪૧) દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ વગેરેમાં પ્રતિબંધ રહિત હોય છે, સર્વજીવો, ગુણાધિકજીવો, દુઃખી જીવો અને અવિનીત જીવો ઉપર અનુક્રમે મૈત્રી, પ્રમોદ, કરુણા અને માધ્યસ્થ્ય ભાવનાવાળા અવશ્ય હોય છે, તેમનામાં આ ભાવનાઓ સામાન્ય કોટિની નહિ, કિંતુ દૃઢ અતિશય હોય છે, સમિતિ-ગુપ્તિ આદિથી જ્ઞાનાદિ સ્વરૂપ મોક્ષમાર્ગની આરાધના કરવાની ઇચ્છાવાળા હોય છે. (૪૨) શાસ્ત્રના પરમાર્થને બહુનારાઓએ આવા પ્રકારના (ઉક્ત સમિતિ આદિ ગુણોથી યુક્ત) સદા ચારિત્ર ગુણોમાં રહેલા સાધુઓને સાધુ તરીકે બહુવા. જે આવા નથી તે સાધુ નથી. કહ્યું છે કે-

સવ્વેસિંપિ નયાણં, બહુધિહવત્તઽવ્યયં નિસામેત્તા ।

તં સવ્વનયધિસુદ્ધં, જં ચરણગુણટ્ટિઓ સાહુ ॥ વિશેષા૦ ૩૫૯૩

“જ્ઞાન-ક્રિયાનય, સામાન્ય-વિશેષનય, નિશ્ચય-વ્યવહાર-
નય વગેરે બધા નયોનું બુદ્ધિ બુદ્ધિ (પરસ્પર વિરોધી)
વક્તવ્ય સાંભળીને બધા નયોને સંમત જે ચારિત્રના ગુણોમાં
રહેલા છે અર્થાત્ ક્રિયા અને જ્ઞાનથી યુક્ત છે એ સાધુ છે’
એ સિદ્ધાંતનો સ્વીકાર કરવો.” (૪૩)

જ્ઞાન દર્શન વિના ચારિત્ર ન હોય :-

જ્ઞાનમ્મિ દંસણમ્મિ ય, સત્તિ ણિયમા ચરણમેત્થ સમયમ્મિ ।
પરિસુદ્ધં વિણ્ણેયં, જયમયમેયા જઓ મણિયં ॥ ૪૪ ॥

જિન્હયણયસ્સ ચરણાયવિઘાણ જ્ઞાનદંસણવહોવિ ।

વવહારસ્સ ઉ ચરણે, હયમ્મિ મયણા ઉ સેસાણં ॥ ૪૫ ॥

અર્થ :- દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર એ ત્રણ મળીને મોક્ષ-
માર્ગ હોવાથી જે દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રમાં રહેલા હોય તે
ભાવસાધુ છે એમ કહેવું જોઈએ, જ્યારે અહીં ચારિત્રમાં (ચારિ-
ત્રના ગુણોમાં) રહેલા હોય તે સાધુ છે એમ કેમ કહ્યું ?

ઉત્તર :- જ્ઞાન-દર્શન હોય તો જ વિશુદ્ધ ચારિત્ર
હોય છે. આથી “ચારિત્રના ગુણમાં રહેલા” એમ કહેવાથી
“જ્ઞાન-દર્શનમાં રહેલા” એમ કહેવાઈ જ જાય છે. જ્ઞાન અને
દર્શન ચારિત્રને અનુસરનારા છે, અર્થાત્ જ્યાં જ્યાં વિશુદ્ધ
ચારિત્ર હોય છે ત્યાં ત્યાં જ્ઞાન-દર્શન અવશ્ય હોય છે.
કારણ કે નિશ્ચય અને વ્યવહાર નયની અપેક્ષાએ જિનપ્રવ-
ચનમાં કહ્યું છે કે-(૬૪) નિશ્ચય (=તત્ત્વવાદી) નયની દષ્ટિએ
ચારિત્રનો વિઘાત થતાં જ્ઞાન-દર્શનનો પણ વિઘાત થાય છે,

અર્થાત્ ચારિત્રનો અભાવ થતાં જ્ઞાન-દર્શનનો પણ અભાવ થાય છે. (આથી જ્યાં ચારિત્ર ન હોય ત્યાં જ્ઞાન-દર્શન પણ ન હોય. જ્યાં ચારિત્ર હોય ત્યાં જ જ્ઞાન-દર્શન હોય. વ્યવહારનયની દૃષ્ટિએ ચારિત્રનો વિઘાત થતાં જ્ઞાન-દર્શનનો વિઘાત થાય કે ન પણ થાય. વ્યવહારનય માને છે કે-અનંતાનુબંધી કષાયના ઉદયથી ચારિત્રનો વિઘાત(-અભાવ) થાય તો જ્ઞાન-દર્શનનો પણ વિઘાત(-અભાવ) થાય. પણ જો અપ્રત્યાખ્યાની કષાયના ઉદયથી ચારિત્રનો વિઘાત થાય તો જ્ઞાન-દર્શનનો વિઘાત ન જ થાય. કારણ કે તેનો ઉદય દર્શનનો વિઘાતક નથી. (૪૫)

ઉક્ત નિશ્ચયનયના મંતવ્યનું સ્પષ્ટીકરણુ:—

જો જહવાયં ણ કુળતિ, મિચ્છદિટ્ઠી તઓ હુ કો અણ્ણો ।
વહ્હેહ ય મિચ્છત્તં, પરસ્સ સંકં જ્જોમાણો ॥ ૪૬ ॥

નિશ્ચયનય માને છે કે જે જીવ આત્મવચન મુજબ ચારિત્રનું પાલન કરતો નથી તેનાથી ખીજો કયો જીવ મિથ્યા-દૃષ્ટિ છે? અર્થાત્ આત્મવચન મુજબ ચારિત્રનું પાલન નહિ કરનારથી અધિક કોઈ મિથ્યાદૃષ્ટિ નથી. તે મિથ્યાદૃષ્ટિ હોવાથી મિથ્યાજ્ઞાની પણ છે.

પ્રશ્ન :— આત્મવચન મુજબ ચારિત્રનું પાલન નહિ કરનાર મિથ્યાદૃષ્ટિ છે તેનું શું કારણ?

ઉત્તર :— દર્શનનું ક્ષણ આપ્તવચન મુજબ ચારિત્રનું પાલન છે. જે વસ્તુનું જે ક્ષણ હોય તે વસ્તુથી તે ક્ષણ ન મળે

તો તે વસ્તુ હોવા છતાં પરમાર્થથી નથી જ. આથી પ્રસ્તુતમાં દર્શન હોવાં છતાં જો આત્મવચન મુજબ ચારિત્રનું પાલન ન થાય તો પરમાર્થથી દર્શન નથી જ. એટલે આત્મવચન મુજબ ચારિત્રનું પાલન ન કરનાર પરમાર્થથી દર્શન રહિત હોવાથી મિથ્યાદષ્ટિ છે. તે પોતે મિથ્યાદષ્ટિ છે એટલું જ નહિ, પણ ખીજના મિથ્યાત્વને પણ વધારે છે.

પ્રશ્ન :- આત્મવચન મુજબ ચારિત્રનું પાલન ન કરનાર ખીજના મિથ્યાત્વને કેવી રીતે વધારે છે ?

ઉત્તર :- એનું અનુચિત આચરણ જોઈને ખીજને શંકા થાય કે આ જીવ જ અનુચિત કરનારો હોવાથી અનુચિત કરે છે કે આપ્તનો ઉપદેશ જ આવો છે ? (અથવા જો જિનપ્રવચનમાં જે કહ્યું છે તે સત્ય છે તો આ સત્યને જાણતો હોવા છતાં તે પ્રમાણે કેમ વર્તતો નથી ? આથી આ પ્રવચનમાં જે કહ્યું છે તે ખોટું છે એવો વિચાર આવે કે શંકા થાય.) આવી શંકાથી મિથ્યાત્વ વધે. આથી આત્મવચન મુજબ ચારિત્રનું પાલન નહિ કરનાર ઉક્ત રીતે ખીજજોના મનમાં શંકા ઉત્પન્ન કરીને તેમનું મિથ્યાત્વ વધારે છે. (૪૬)

વ્યવહારનયના મંતવ્યનું સ્પષ્ટીકરણ :-

एवं च अहिनिषेसा, चरणविघाए ण गाणमादीया ।

तप्पडिसिद्धासेवणमोहासद्दहणभावेहिं ॥ ४७ ॥

અળભિનિવેસાઓ પુળ, વિવજ્ઞયા હોંતિ તત્ત્વિઘાઓવિ ।
તક્કજ્જવલંભાઓ, પચ્છાતાવાહમાવેળ ॥ ૪૮ ॥

જેમ નિશ્ચયનય પ્રમાણે ચારિત્રનો વિઘાત થતાં જ્ઞાન-દર્શનનો અવશ્ય વિઘાત થાય છે તેમ, વ્યવહાર નય પ્રમાણે અનંતાનુબંધી કષાયથી થતા “પૃથ્વી આદિની જીવ તરીકે સિદ્ધિ થતી ન હોવાથી પૃથ્વી આદિનો આરંભ કરવામાં દોષ નથી ઇત્યાદિ પ્રકારના” અભિનિવેશથી ચારિત્રનો વિઘાત થાય તો જ્ઞાન-દર્શનનો પણ વિઘાત થાય. પ્રતિષિદ્ધ પૃથ્વી આદિ સંબંધી આરંભ કરવાથી ચારિત્રનો, અજ્ઞાનતાથી જ્ઞાનનો, અને શ્રદ્ધાના અભાવથી દર્શનનો નાશ થાય છે. (૪૭) પણ જે કોઈ જાતના અભિનિવેશ વિના અનાભોગ આદિના કારણે વિપરીત પ્રવૃત્તિ થવાથી ચારિત્રનો વિઘાત થાય તો ચારિત્રનો વિઘાત થવા છતાં જ્ઞાન-દર્શન-હોય છે. કારણ કે તેવા જીવમાં પશ્ચાત્તાપ આદિ થવાથી જ્ઞાન-દર્શનનું કાર્ય દેખાય છે. અર્થાત્ જે અનાભોગ આદિથી પ્રતિષિદ્ધ આચરણ કરે છે તે પોતાની ક્ષતિ બદલ પશ્ચાત્તાપ કરે છે, થયેલી ક્ષતિનું પ્રાયશ્ચિત્ત લે છે. તથા તેનામાં સંવેગ (મોક્ષાભિલાષ કે સંસાર નિવેદ) હોય છે. પશ્ચાત્તાપ, પ્રાયશ્ચિત્ત અને સંવેગ જ્ઞાન-દર્શનનાં કાર્યો છે. જે તેનામાં જ્ઞાનદર્શન ન હોય તો પશ્ચાત્તાપ વગેરે પણ ન હોય. આથી અનાભોગ આદિથી ચારિત્રનો વિઘાત (અતિચારો) થવા છતાં જ્ઞાન-દર્શન હોય છે. (૪૮)

ભાવ સાધુનું સ્વરૂપ :-

તમ્હા જહોઈયગુણો, આલયસુદ્ધાઈલિંગપરિસુદ્ધો ।

પંકયણાતાદિજુઓ, વિણેઓ ભાવસાહુત્તિ ॥ ૪૯ ॥

ગુરુકુલમાં રહેવું એવી જિનાસા છે. ગુરુકુલના ત્યાગમાં તુકશાન છે અને ગુરુકુલમાં રહેવામાં લાલ છે. આથી જે પૂર્વોક્ત ગુરુકુલવાસ રૂપ ગુણથી (અથવા ૪૦-૪૧-૪૨ એ ત્રણ ગાથામાં જણાવેલા ગુણોથી) યુક્ત છે, જેમાં સુવિહિત સાધુનાં વસતિશુદ્ધિ આદિ લક્ષણો દેખાય છે, તથા ઔપપાતિક શાસ્ત્રમાં કમલપત્ર વગેરે દષ્ટાંતોથી જણાવેલા ભાવો જેમાં છે તે ભાવસાધુ જાણવા.

સુવિહિત સાધુનાં વસતિશુદ્ધિ વગેરે લક્ષણો (આ. નિ. વંદન અધ્ય. ગા. ૧૧૪૮માં) આ પ્રમાણે છે.

આલયણ વિહારેણં, ઠાણા ચંકમણેણ ચ ।

સક્કો સુવિહિઓ નાહં, ભાષાવેણહણ ચ ॥

“વસતિ, વિહાર, સ્થાન, ગમન, ભાષા અને વિનય-એ સુવિહિત સાધુનાં લક્ષણો છે, અર્થાત્ જેનામાં વસતિશુદ્ધિ વગેરે ગુણો હોય તે સુવિહિત સાધુ છે એમ નિર્ણય કરી શકાય છે.

(૧) વસતિશુદ્ધિ :- વસતિનું પ્રમાણ વગેરે ખરો-ખર કરવું. અથવા સ્ત્રી, પશુ, નપુંસક વગેરેથી રહિત વસતિમાં રહેવું. (૨) વિહાર શુદ્ધિ :- શાસ્ત્રોક્ત માસ-કલ્પ આદિ વિધિથી વિહાર કરવો. (૩) સ્થાન શુદ્ધિ :-

અવિરુદ્ધ સ્થાનમાં કાયોત્સર્ગ કરવો. (૪) ગમન શુદ્ધિ:-
યુગ પ્રમાણ (=લગભગ ૩૫ હાથ) દૃષ્ટિ રાખીને ચાલવું.
(૫) ભાષા શુદ્ધિ :- બરોબર વિચારપૂર્વક બોલવું.
(૬) વિનય શુદ્ધિ :- આચાર્યોદિને વિનય કરવો.

ઔપચારિક શાસ્ત્રમાં (૧૭મા સૂત્રમાં) કમલપત્ર વગેરેનાં દર્શાવેલાં આ પ્રમાણે છે.- “ભાવ સાધુઓ કાંસાના પાત્રની જેમ સ્નેહ રહિત, [અર્થાત્ જેમ કાંસાના પાત્રમાં સ્નેહ-ચીકાશ ચોંટે નહિ તેમ સાધુઓ સ્નેહ=રાગ રહિત હોય છે] શંખની જેમ (રાગાદિ રહિત હોવાથી) નિરંજન, જીવની જેમ (અસ્ખલિતપણે વિહાર કરનારા હોવાથી) અપ્રતિહત ગતિવાળા, આકાશની જેમ (ગામ વગેરેની અપેક્ષા રહિત હોવાથી) નિરાલંબન, વાયુની જેમ કોઈ એક સ્થળે નહિ રહેનારા, શરદઋતુના પાણીની જેમ શુદ્ધ હૃદયવાળા, કમલપત્રની જેમ (કર્મ રૂપ લેપ લાગતો ન હોવાથી) નિરુપલેપ, કાચબાની જેમ પાંચ ઈંદ્રિયોને ગુપ્ત (કાબૂમાં) રાખનારા, પક્ષીની જેમ (પરિવારથી રહિત હોવાથી અને અનિચત સ્થાનમાં રહેનારા હોવાથી) મુક્ત, જંગલમાં થતા ખડ્ગી નામના પશુના શિંગડાની જેમ (રાગાદિથી રહિત હોવાથી) એકાકી, ભારંડપક્ષીની* જેમ અપ્રમત્ત, હાથીની

* ભારંડપક્ષીના બે જીવોનું શરીર એક હોય છે, ડોક જુદી હોય છે, પગ ત્રણ હોય છે, તે મનુષ્યભાષા બોલે છે. તે બંનેને જુદી જુદી ઈચ્છા થાય તો મૃત્યુ પામે છે. આથી તે બંને બહુ અપ્રમત્ત રહે છે.

જેમ (કષાયાદિ શત્રુ પ્રત્યે) શૂર, વૃષભની જેમ (સ્વીકારેલા મહાવ્રતોના ભારને વહન કરવામાં સમર્થ હોવાથી) ખલવાન, સિંહની જેમ (પરિષદ વગેરેથી અજ્ઞેય હોવાથી) અજ્ઞેય, મેરુપર્વતની જેમ (ઉપસર્ગોથી ચલાયમાન ન થવાથી) સ્થિર, સાગરની જેમ (હર્ષ-શોક આદિના પ્રસંગો ઉપસ્થિત થવા છતાં ચિત્ત ચલાયમાન ન થવાથી) ગંભીર, સૂર્યની જેમ (દ્રવ્યથી શરીરનું અને ભાવથી જ્ઞાનનું તેજ) અળહળતા તેજવાળા, શુદ્ધ સુવર્ણની જેમ (રાગાદિથી રહિત હોવાથી) સ્વસ્વરૂપવાળા, પૃથ્વીની જેમ ખદુ' (ઉપસર્ગો વગેરે) સહન કરનારા, ધી નાખેલ અગ્નિની જેમ (જ્ઞાનરૂપ અને તપરૂપ તેજથી) દેહીપ્યમાન હોય છે." (૪૯)

સાધુ ધર્મનું ફળ :-

एसो पुण संविग्गो, संवेगं सेसयाण जणयंतो ।

कुग्गहविरहेण लहुं, पावइ मोक्खं सयासोक्खं ॥ ૫૦ ॥

ઉક્તશુષ્ટોવાળો ભાવ સાધુ સ્વયં સંવિગ્ન હોય છે અને ઊભાને પશુ ઉપદેશ અને સારા આચરણથી સંવેગ પમાડે છે. આવો સાધુ કુગ્રહ રહિત હોવાથી જલદી શાશ્વત મુખવાળા મોક્ષને પામે છે. (૫૦)

૧૨. સાધુસામાચારી પંચાશક

અગિયારમા પંચાશકમાં સાધુધર્મ કહ્યો. હવે સાધુની સામાચારીનું વર્ણન કરવા મંગલ વગેરે કહે છે :-

નમિઞ્જન મહાવીરં, સામાચારીં જતીણ વોચ્છામિ ।

સંખેવઓ મહત્થં, દસવિહમિચ્છાદિમેદેણં ॥ ૧ ॥

શ્રી મહાવીર સ્વામીને નમસ્કાર કરીને સાધુઓની ઇચ્છાકાર વગેરે દશ પ્રકારની સામાચારીને કહીશ. આ સામાચારી શબ્દોની અપેક્ષાએ સંક્ષેપથી કહીશ, પણ અર્થની અપેક્ષાએ મહાન અર્થવાળી કહીશ. અર્થાત્ થોડા શબ્દોમાં કહેવા છતાં તે શબ્દોમાંથી વિસ્તૃત અર્થ નીકળે તે રીતે કહીશ. સામાચારી એટલે આચાર. (૧)

સામાચારીના દશ પ્રકાર :-

ઇચ્છા-મિચ્છા-તદ્દકારો, આવસ્સિયા ય ણિસીહિયા ।

આપુચ્છણા ય પહિપુચ્છા, હંદણા ય ણિમંતણા ॥ ૨ ॥

ઉપસંપયા ય કાલે, સામાચારી ભવે દસવિહા ઉ ।

एएसिं तु पयाणं, पत्तेयपरूवणा एसा ॥ ૩ ॥

ઇચ્છાકાર, મિચ્છાકાર, તથાકાર, આવશ્યિકી, નૈષેધિકી, આપુચ્છના, પ્રતિપુચ્છના, હંદના, નિમંત્રણા અને ઉપસંપદા એમ સામાચારીના દશ પ્રકાર છે.

ઇચ્છાકાર :- ઇચ્છાપૂર્વક બીજા પાસે કાર્ય કરાવવું કે બીજાનું કાર્ય કરવું.

મિથ્યાકાર :- ભૂલ થતાં ભૂલનો સ્વીકાર કરીને પશ્ચાત્તાપ પૂર્વક મિચ્છામિ ડુક્કડં કહેવું.

તથાકાર :- ગુરુ જે કંઈ કહે તેનો સ્વીકાર કરવો = તહત્તિ કહેવું.

આવશ્યિકી :- આવશ્યક કાર્ય માટે બહાર નીકળવું અને “આવશ્યક કાર્ય માટે બહાર નીકળું છું.” તેના સૂચક તરીકે ‘આવસહિ’* કહેવું.

નૈષિધીકી :- અશુભ વ્યાપારનો ત્યાગ કરીને શુભના અને દેવના અવગ્રહમાં પ્રવેશ કરવો અને તેનો સૂચક “નિસીહિ” શબ્દ કહેવો. [અહીં ગુરુ અને દેવના અવગ્રહમાં પ્રવેશ સંબંધી નિસીહિનું વર્ણન આવશે. પણ એના ઉપલક્ષણથી ઉપાશ્રયમાં પ્રવેશ આદિ વખતે પણ નિસીહિનો પ્રયોગ કરવો જોઈ એ તે જાતે સમજી લેવું.]

આપૃચ્છના :- કોઈ પણ કાર્ય ગુરુને વિનયપૂર્વક બરોબર પૂછીને જ કરવું.

પ્રતિપૃચ્છના :- પૂર્વે ગુરુએ જે કાર્ય કરવાની ના કહી હોય તે કાર્ય કરવાની જરૂરિયાત જણાતાં “પૂર્વે આપે

* શુદ્ધ શબ્દ આવસ્થિયા છે. એથી આવસ્સિયા (-આવશ્યિકી) એમ કહેવું જોઈએ. પણ વર્તમાનમાં આવસ્સિયાના સ્થાને આવસહિ શબ્દ પ્રચલિત બની ગયો છે.

આ કાર્ય કરવાની ના કહી હતી, પણ હમણાં મારે આ કાર્ય કરવાની જરૂર હોવાથી જો આપની આજ્ઞા હોય તો કરું” એ પ્રમાણે ગુરુને પૂછવું. અથવા પૂર્વે અમુક સમયે તારે અમુક કામ કરવું એમ કહ્યું હોય તો તે કાર્ય કરતી વખતે “આપે કહેલું તે કાર્ય અત્યારે કરું છું.” એમ પૂછવું=જણાવવું.

છાંદના :- આહાર-પાણી લઈ આળ્યા પછી ગુરુને પૂછીને લાવેલા આહાર-પાણી લેવા માટે સાધુઓને વિનંતિ કરવી.

નિમંત્રણા :- આહાર-પાણી લેવા જતાં પહેલાં ગુરુને પૂછીને “હું આપના માટે અશનાદિ લાવું છું” એમ સાધુઓને પૂછવું-વિનંતિ કરવી.

ઉપસંપદા :- જ્ઞાનાદિ ગુણોની આરાધના માટે ગુરુની આજ્ઞાથી અન્ય આચાર્ય આદિ પાસે રહેવું.

તે તે કાળે તે તે સામાચારીનું પાલન કરવું જોઈ એ. કારણ કે સર્વ અનુષ્ઠાનો તેના કાળે કરવાથી સફળ બને છે. અહીં ઇચ્છાકાર આદિ પ્રત્યેક સામાચારીનું ક્રમશઃ વિસ્તૃત વર્ણન કરવામાં આવશે. (૨-૩)

ઇચ્છાકાર સામાચારીનું વર્ણન :-

અભત્યજાઈ કરણે, વ કારણેણં તુ દોષ્ઠ વિ ઉચ્ચિ ૧ ।

ઇચ્છકારો કત્યઈ, ગુરુબ્રાજ્ઞા ચેવ ય ઠિતિત્તિ ॥ ૪ ॥

બીજાની પાસે કોઈ કાર્ય કરાવવું હોય કે બીજાનું કાર્ય કરવું હોય તો ઇચ્છાકાર કરવો જોઈએ=“જો આપની ઇચ્છા હોય તો કરો” એ અર્થનો સૂચક ઇચ્છા શબ્દ બોલવો

જેઈએ. અર્થાત્ બીજાની ઇચ્છાપૂર્વક કરાવવું અને કરવું. જેઈએ, અને ઇચ્છાની સ્પષ્ટતા માટે બીજાને કામ કહેતાં પહેલાં અને બીજાનું કામ કરતાં પહેલાં ઇચ્છા શબ્દનો પ્રયોગ કરવો અત્યંત જરૂરી છે.

પ્રશ્ન :- આનું શું કારણ ?

ઉત્તર :- કોઈના પણ ઉપર બળાત્કાર ન કરવો એવી આત્મની આજ્ઞા છે* અને સાધુઓની મર્યાદા છે. આથી જ્યારે બીજાની પાસે પોતાનું કે બીજાનું કાર્ય કરાવવું હોય ત્યારે “જે તમારી ઇચ્છા હોય તો આ કામ કરો” એમ કહીને ઇચ્છાપૂર્વક કાર્ય કરાવવું જેઈએ, ઇચ્છા વિના બલાત્કારે નહિ. તે જ પ્રમાણે બીજાનું કાર્ય પોતે કરવું હોય તો પણ જેનું કાર્ય કરવું હોય તેને “હું તમારું આ કાર્ય તમારી ઇચ્છાથી કરું છું.” એમ કહીને તેની ઇચ્છાથી કરવું, તેની ઇચ્છા વિના નહિ.

પ્રશ્ન :- બીજાની પાસે પોતાનું કે પરનું કાર્ય ગમે ત્યારે કરાવી શકાય કે અમુક જ સંયોગોમાં કરાવી શકાય ?

ઉત્તર :- માંદગી આદિ સંયોગોમાં જ બીજાની પાસે પોતાનું કે પરનું કાર્ય કરાવી શકાય, ગમે ત્યારે નહિ. અર્થાત્ દરેક સાધુએ પોતાનું કાર્ય પોતે જ કરવું જેઈએ, બીજાની પાસે નહિ કરાવવું જેઈએ. માંદગી આદિ વિશિષ્ટ

* આ આજ્ઞાનું “કોઈને પણ દુઃખ ન થાય” એ ધ્યેય છે. બળાત્કાર કરવાથી દુઃખ થાય, માટે તેના ત્યાગની જિનાસા છે.

સંયોગો ઉપસ્થિત થતાં પોતે પોતાનું કાર્ય કરી શકે તેમ ન હોય, કે બીજા કોઈ સાધુ તેનું પોતાનું કાર્ય સ્વયં કરી શકે તેમ ન હોય, તો જ પોતાનું કે બીજાનું કાર્ય બીજા પાસે કરાવવું જોઈએ.

પ્રશ્ન :- જરૂર પડતાં ગમે તેની પાસે કાર્ય કરાવી શકાય અને ગમે તેનું કાર્ય કરી શકાય ? કે એમાં કોઈ નિયમ છે ?

ઉત્તર :- યોગ્યની પાસે જ કાર્ય કરાવી શકાય અને યોગ્યનું જ કાર્ય કરી શકાય. તેમાં રત્નાધિક સિવાય બીજા પાસે કાર્ય કરાવવું જોઈએ, અર્થાત્ રત્નાધિક પાસે કાર્ય નહિ કરાવવું જોઈએ. કારણ કે તે પૂજ્ય છે. તથા નવ-દ્વીક્ષિત આદિ સાધુનું કાર્ય કરવું જોઈએ.

બીજાની પાસે કાર્ય કરાવવામાં ઈચ્છાકારના પાલન અંગે (આવ. નિઠમાં) કહ્યું છે કે—

જહ્ હોજ્જ તસ્સ અનલો, કજ્જસ્સ ઘિયાણઈ નવા પયં ।
ગેલન્નાઈહિ ઘ હોજ્જ ઘાવહો કારણેહિ સો ॥ ૬૭૦ ॥

“ પોતે અમુક કાર્ય કરવાને અસમર્થ હોય, અથવા કાર્ય કેવી રીતે કરવું તે જાણતો ન હોય, અથવા ગ્લાન આદિની સેવામાં રોકાયેલો હોય, તો “ જો તમારી ઈચ્છા હોય તો આ કાર્ય કરો” એમ ઈચ્છાકાર સામાચારીનું પાલન કરવા પૂર્વક રત્નાધિક સિવાય બીજાઓ પાસે કાર્ય કરાવે.”

[આમાં ત્રણ બાબતો કહી છે—(૧) કારણ વિના બીજા પાસે કામ ન કરાવે. (૨) ઇચ્છા વિના બીજા પાસે કામ ન કરાવે. (૩) રત્નાધિક પાસે કામ ન કરાવે.]

બીજાનું કાર્ય કરવામાં ઇચ્છાકારના પાલન અંગે (આવ. નિઠમાં) કહ્યું છે કે—

અહવાયિ વિણાસંતં, અઠ્ઠત્યંતં ચ અન્ન દટ્ટૂણં ।

અન્નો કોઈ મણિજ્ઞા, તં સાહું નિજ્જરટ્ટીઓ ॥ ૬૭૨ ॥

અહયં તુઠ્ઠમં પયં, કરેમિ કજ્જં તુ ઇચ્છકારેણં । ૬૭૩ । પૂર્વાર્થ

“બીજો કોઈ કાર્ય કરતો હોય, પણ આવડતના અભાવે તે કાર્યને બગાડતો હોય તો “જે તમારી ઇચ્છા હોય તો તમારું આ કાર્ય હું કરું” એમ ઇચ્છાકાર સામાચારીના પાલનપૂર્વક બીજાનું કાર્ય કરે. અથવા એક સમર્થ સાધુને બીજો અસમર્થ સાધુ પોતાનું કાર્ય કરી આપવા પ્રાર્થના કરતો હોય એ જોઈને નિર્જરાના અર્થી ત્રીજા સાધુને બીજા સાધુનું કામ કરવાની ભાવના થાય તો “જે તમારી ઇચ્છા હોય તો હું તમારું આ કામ કરી આપું” એમ કહીને જે તેની (=બીજા સાધુની) ઇચ્છા હોય તો તેનું કામ કરી આપે.”

[આમાં ત્રણ બાબતો કહી છે—(૧) એક સાધુ બીજાને ન કહે તો પણ જે તે (=એક સાધુ) જે કામ કરતો હોય તે કામ બગાડતું હોય તો બીજાએ તેની ઇચ્છાપૂર્વક તેનું કામ કરી આપવું જોઈએ.

(૨) ખીજે સાધુ પોતાને કામ કરી આપવાની પ્રાર્થના ન કરે તો પણ પોતાને દેખાય કે આને અમુક કામ કરી આપવાની જરૂર છે તો એની ઈચ્છાપૂર્વક એની પાસે એ કામની માંગણી કરવી જોઈએ.

(૩) ખીજનું કામ પણ તેની (=જેનું કામ કરવું છે તેની) ઈચ્છાથી જ કરવું જોઈએ, ઈચ્છા વિના ખળાત્કારથી નહિ. j (૪)

ખીજ પાસે કાર્ય કરાવવા સંબંધી સ્પષ્ટીકરણ :—

સહ સામત્યે एसो, णो कायव्वो विणाऽहियं कज्जं ।

अव्भत्थिएण वि विहा, एवं खु जइत्तणं सुद्धं ॥ ૫ ॥

જે અમુક કાર્યમાં શક્તિ હોય તો શક્તિને ગોપવ્યા વિના તે કાર્ય સ્વયં કરવું જોઈએ, ખીજની પાસે નહિ કરાવવું જોઈએ. હા, જે ખીજ કોઈ ન કરી શકે તેવું ગ્લાન-સેવા, વ્યાખ્યાન વગેરે ખીજું કાર્ય પોતાને કરવું પડે તેમ હોય તો પોતે સમર્થ હોવા છતાં વસ્ત્રપરિકર્મ (-વસ્ત્ર સીવવું) વગેરે કાર્ય ખીજની પાસે કરાવે તે વખતે ખીજ સાધુને “આપની ઈચ્છા હોય તો આપ મારું વસ્ત્રપરિકર્મ આદિ કાર્ય કરો, હું ગ્લાનસેવા આદિ કાર્ય કરીશ” એમ કહેવું. ખીજ સાધુએ (જેને કામ કરવાનું કહેવામાં આવે તેણે) પણ ના ન કહેવી જોઈએ.

છતી શક્તિએ પોતાનું કામ ખીજ પાસે ન કરાવવાથી અને ખીજએ ખતાવેલ કામની ના નહિ પાડવાથી સાધુપણું શુદ્ધ બને છે. કારણ કે વીર્યાચારનું પાલન થાય છે. (૫)

ખીજનું કાર્ય થઈ શકે તેમ ન હોય ત્યારે અને થઈ શકે તેમ હોય ત્યારે એ બંને વખત ઈચ્છાકાર સામાચારીનું પાલન કરવાનો ઉપદેશ :-

કારણદીવળયાદિવિ, પલિવત્તીદિવિ ય એસ કાયવ્વો ।

રાહ્ણિયં વજ્જેત્તા, તગોચિણ્ણ તમ્મિવિ તહેવ ॥ ૬ ॥

ખીજને સાધુ કાર્ય બતાવે ત્યારે તે કાર્ય થઈ શકે તેમ ન હોય તો “આપનું કાર્ય કરવાની મારી ઈચ્છા છે, પણ હું તે કાર્ય કરવા સમર્થ નથી, અથવા શુરુએ મને અમુક કાર્ય સોંપ્યું છે” વગેરે કહેવું. અર્થાત્ ખીજનું કાર્ય ન થઈ શકે ત્યારે તે કાર્ય કરવાની પોતાની ઈચ્છા દર્શાવવી અને તે કાર્ય ન થઈ શકવાનું કારણ જણાવવું. અહીં ઈચ્છા દર્શાવવાથી ઈચ્છાકાર સામાચારીનું પાલન થાય છે. [આનાથી એ સૂચિત થાય છે કે કાર્ય નહિ કરવાનું કારણ ઈચ્છાનો અભાવ નથી, કિંતુ તેવા સંયોગો છે. ખીજનું કામ કરવાની ઈચ્છાનો=ભાવનાનો અભાવ સ્વાર્થ પરાયણા-તાનો સૂચક હોવાથી સાધુ માટે મહાન દૂષણ છે.]

તથા ખીજનું કાર્ય થઈ શકે તેમ હોય તો કાર્ય કરવાની પોતાની ઈચ્છાનો સૂચક ઈચ્છાકાર કરવો જોઈએ-હા કહેવી જોઈએ. અર્થાત્ આપે આ કાર્ય જે પ્રમાણે કહ્યું છે તે પ્રમાણે હું કરું છું એમ કહેવું જોઈએ. [આનાથી એ સૂચન કર્યું કે ખીજનું કામ થઈ શકે તેમ હોય તો ના નહીં કહેવી જોઈએ. કામ થઈ શકે તેવું હોવા છતાં ના કહેવી એ સાધુ માટે મહાન દૂષણ છે.]

આ પ્રમાણે ઈચ્છાકાર સામાચારીનું પાલન કરવાથી “પર પ્રત્યે ખલાત્કાર નહિ કરવો જોઈએ” એવી આપ્તની આજ્ઞાનું પાલન થાય છે. આપ્તની આ આજ્ઞાના પાલનથી (૧) ખીજને પરાધીન રહેવું પડે તેવાં (નીચગોત્ર વગેરે) કર્મોનો નાશ થાય છે. (૨) ઉચ્ચગોત્ર કર્મોનો ખંધ થાય છે, અર્થાત્ ખીજ તરફથી પરાભવ ન થાય અને સત્કાર-સન્માન થાય તેવાં કર્મોનો ખંધ થાય છે. (૩) ગુણુઆહી લોકોને અહો! જૈનો ખીજને અલ્પ પણ જેદ ન થાય તેની કાળજી રાખનારા હોવાથી તાર્ત્વિક દષ્ટિવાળા છે, એમ જૈનો ઉપર બહુમાન થાય છે. આથી ગુણુઆહી લોકોમાં જૈન શાસનની પ્રશંસા થાય છે. (૭)

સાધુઓની મર્યાદા :-

આણાબલામિઓગો, ણિગંગ્થાણં ણ કપ્પતી કાઉં ।
 ઇચ્છા પંડજિયવ્વા, સેહે તહ ચેવ રાહિણિ ॥ ૮ ॥

આજ્ઞા અને ખલાત્કાર કરવો એ સાધુઓનો આચાર નથી. અર્થાત્ “આપે આ કાર્ય કરવું જ પડશે” એવી આજ્ઞા કરવી કે આજ્ઞાથી પણ કાર્ય ન કરનાર ઉપર ખલાત્કાર કરીને કાર્ય કરાવવું એ સાધુઓને યોગ્ય નથી. કારણ કે તેમ કરવાથી પરને પીડા થાય છે, અને પોતાને આભિ-યોગિક (=જેનાથી પરને આધીન રહેવું પડે તેવાં) કર્મો ખંધાય છે.

ખીજ પાસે કોઈ કામ કરાવવાની કે ખીજનું કામ કરવાની જરૂર પડતાં શૈક્ષક (નવ દીક્ષિત કે દીક્ષાની ભાવના-

વાળા શિષ્ય) અને રત્નાધિક પ્રત્યે ઇચ્છાકારનો પ્રયોગ કરવો જોઈએ, અર્થાત્ નાનાની કે મોટાની ઇચ્છાપૂર્વક કામ કરાવવું કે કરવું જોઈએ. (૮)

અપવાદથી આરા અને બલાત્કાર પણ કરાવી શકાય :-

જોગેવિ અગામોગા, સ્વલિપમ્મિ સ્વરંટગાવિ ઉચિયત્તિ ।

ઈસિં પળ્લવણિજ્ઞે, ગાઠાજોમે ઉ પહિસેહો ॥ ૧ ॥

જે સાધુ ગુણી હોવાથી કલ્યાણને અને ઉપદેશને યોગ્ય છે તે સાધુની અનુપયોગથી સ્ખલના થાય તે તેને ઠપકો પણ આપવો ઉચિત છે, અર્થાત્ તેને આજ્ઞાથી કે બલાત્કારથી પણ માર્ગમાં લાવવો જોઈએ. હા, એટલું ખ્યાલમાં રાખવું જોઈએ કે તેને બહુ ઠપકો ન આપવો જોઈએ, થોડો ઠપકો આપવો જોઈએ. બહુ ઠપકો આપવાથી પ્રાયઃ દ્રેષ-વૈર આદિ દોષો થાય છે. બહુ જ અયોગ્ય જીવને (થોડો પણ) ઠપકો નહિ આપવો જોઈએ. (કિંતુ ઉપેક્ષા-ભાવ રાખવો જોઈએ.) કારણ કે—

ઉપદેશો હિ સૂર્વાણાં, પ્રકોપાય ન શાન્તયે ।

પયઃપાનં મુજંગાનાં, કેવલં વિષવર્ધનમ્ ॥ ૧ ॥

“જેમ સર્પને દૂધતું પાન વિષ વધારનારું બને છે તેમ મૂખને (અયોગ્યને) આપેલો ઉપદેશ પ્રકોપ માટે થાય છે, શાંતિ માટે નહિ.” (૯)

મિથ્યાકાર સામાચારીનું વર્ણન :—

સંજમજોગે અબ્ધુદ્વિયસ્સ જં કિંચિ વિતહમાયરિયં ।
મિચ્છા એતંતિ વિયાણિઝ્ઞ તં દુક્કહં દેયં ॥ ૧૦ ॥

સમિતિ-શુદ્ધિ આદિ ચારિત્રના વ્યાપારોમાં નાની-મોટી જે કોઈ ભૂલ થાય તેનું આ ખોટું છે એમ જાણીને મિથ્યાદુષ્ટ આપવું જોઈએ=ભૂલનો સ્વીકાર કરવા પૂર્વક હૃદયમાં થયેલા અતિશય પશ્ચાત્તાપને જણાવનાર “ મિચ્છામિ દુક્કહં” એવું વાક્ય બોલવું જોઈએ. (૧૦)

કેવા ભાવથી મિથ્યા દુષ્ટ આપવું તે જણાવે છે :—

સુદ્દેણં ભાવેણં, અપુણકરણસંગતેણ તિવ્વેણં ।
એવં તક્કમ્મસ્વઓ, એસો સે અત્થણાણંમિ ॥ ૧૧ ॥

ફરી આ ભૂલ નહિ કરીશ એવા નિર્ણયપૂર્વક તીવ્ર શુભ ભાવથી=સંવેગથી મિથ્યા દુષ્ટ આપવું જોઈએ. આવા ભાવથી મિથ્યા દુષ્ટ આપવાથી ભૂલ નિમિત્તે બંધાયેલા કર્મોનો નાશ થાય છે.

પ્રશ્ન :— અહીં તીવ્ર શબ્દનો શો અર્થ છે ?

ઉત્તર — જેટલા (તીવ્ર-મંદ આદિ ૩૫ જેટલા પ્રમાણવાળા) ભાવથી ભૂલ કરી હોય તેનાથી અધિક તીવ્ર શુભ ભાવથી મિથ્યા દુષ્ટ આપવું જોઈએ એવો તીવ્ર શબ્દનો અર્થ છે. જેટલા (તીવ્ર-મંદ આદિ ૩૫ જેટલા પ્રમાણવાળા) ભાવથી ભૂલ કરી હોય તેનાથી અધિક તીવ્ર શુભ ભાવથી મિથ્યા દુષ્ટ આપવામાં આવે તો જ ભૂલથી બંધાયેલા કર્મોનો નાશ થાય.

પ્રશ્ન — તેવા તીવ્ર ભાવ શી રીતે થાય ?

ઉત્તર — મિચ્છામિ દુક્કડં પદના અર્થદ્વં જ્ઞાન થતાં તેવા તીવ્ર ભાવ થાય, તે વિના ન થાય. (૧૧)

મિચ્છામિ દુક્કડં પદનો અર્થ—

મિત્તિ મિઉમદ્વત્તે, છત્તિ ઉ દોસાણ છાદણે હોતિ ।

મેત્તિ ય મેરાઈ ઠિઓ, દુત્તિ દુગુંછામિ અપ્પાણં ॥ ૧૨ ॥

કત્તિ કદં મે પાવં, હત્તિ ય હેવેમિ તં ઉવસમેણં ।

એસો મિચ્છાદુક્કડપયક્વરત્થો સમાસેણં ॥ ૧૩ ॥

મિચ્છામિ દુક્કડં પદમાં મિ, ચ્છા, મિ, દુ, ક્ક અને ડં એમ છ અક્ષરો છે: દરેક અક્ષરનો અર્થ આ પ્રમાણે છે. મિ=મૃદુતા (નમ્રતા). ચ્છા=દોષોત્તું છાદન કરવું—રોકવા, અર્થાત્ ફરી ન કરવા. મિ=મયાંદામાં (ચારિત્રના આચારોમાં) રહેલ. દુ=દુષ્કૃત કરનાર આત્માની નિંદા કરું છું. આ ચાર અક્ષરોનો સમુદ્ધિત અર્થ આ પ્રમાણે છે:— કાયાથી* અને ભાવથી નમ્ર બનીને થયેલી ભૂલ ફરી નહિ કરું એવા ભાવથી ચારિત્રના આચારોમાં રહેલો હું દુષ્કૃત્ય કરનારા મારા આત્માની નિંદા કરું છું.

ક્ક=મેં પાપ કયું છે એવી પાપની કબૂલાત. ડં=ઉપ-શમથી પાપને ઓળંગી જઈું છું. અર્થાત્ મેં પાપ કયું છે એવી કબૂલાત કરું છું અને ઉપશમભાવથી મારા કરેલા એ પાપથી રહિત બની જઈું છું.

* વિનયપૂર્વક કાયાને (કડથી ઉપરના ભાગને) નમાવવી એ કાયાથી નમ્રતા છે.

ભિન્નભિન્ન દુક્કડં પદના અક્ષરોનો સંક્ષેપથી આ અર્થ છે.

પ્રશ્ન:— સંપૂર્ણ પદ કે વાક્યનો અર્થ જોવામાં આવે છે, પદના પ્રત્યેક અક્ષરનો અર્થ જોવામાં આવતો નથી, આથી પ્રત્યેક અક્ષરનો અર્થ યોગ્ય નથી.

ઉત્તર:— પ્રત્યેક અક્ષરનો પણ અર્થ છે. જો પ્રત્યેક અક્ષરનો અર્થ ન હોય તો અક્ષરોના સમુદાયમાં (પદમાં) પણ અર્થ ન હોય. જેમ કે રેતીના પ્રત્યેક કણિયામાં તેલ નથી તો તેના સમુદાયમાં પણ તેલ નથી. તથા પદોનો અર્થ સંકેત પ્રમાણે જોવામાં આવે છે. જે પદમાં જે સંકેત હોય તે પદનો તે અર્થ થાય છે એમ વ્યવહારમાં જોવામાં આવે છે. તે પ્રમાણે અક્ષરોમાં પણ સંકેત હોવામાં કશો વાંધો નથી. અક્ષરોમાં પણ સંકેત હોય છે. જેમકે—મં એટલે મનન કરવાથી અને ત્ર એટલે રક્ષણ કરનાર હોવાથી મંત્ર કહેવાય છે. અર્થાત્ જે મનન કરવાથી રક્ષણ કરે તે મંત્ર. અહીં મં અક્ષરમાં મનન એવો સંકેત છે, અને ત્ર અક્ષરમાં રક્ષણ કરનાર એવો સંકેત છે. (૧૨-૧૩)

હવે તથાકાર સામાચારીનું વર્ણન શરૂ કરે છે. તેમાં કેવા ગુરુને તદ્વત્તિ કહેવું=કેવા ગુરુનું વચન માનવું તે જણાવે છે :—

કપ્પાકપ્પે પરિણિદ્વિયસ્સ ઠાણેસુ પંચસુ ઠિયસ્સ ।

સંયમતવહુદ્દગસ્સ ઉ, અવિગપ્પેણં તહ્કારો ॥ ૧૪ ॥

કલ્પ અને અકલ્પમાં (આચાર અને અનાચારમાં અથવા

જિનાગમમાં જણાવેલ જિનકલ્પ, સ્થવિરકલ્પ વગેરે કલ્પમાં અને ચરકાદિ દીક્ષા રૂપ અકલ્પમાં, અથવા ગ્રાહ્ય અને અગ્રાહ્યમાં) પૂર્ણજ્ઞાનવાળા, પાંચ મહાવ્રતોનું ખરોખર પાલન કરનાર, પ્રતિલેખનાદિ સંયમથી અને અનશનાદિ તપથી પરિપૂર્ણ ગુરુ આગળ કોઈ જાતની શંકા વિના તથાકાર કરવો જોઈએ=“આપ આ જે પ્રમાણે કહો છો તે પ્રમાણે જ છે” એવા અર્થનો સૂચક ‘તહત્તિ’ શબ્દ બોલવો જોઈએ.

અહીં કલ્પ-અકલ્પમાં પૂર્ણ જ્ઞાનવાળા એ શબ્દોથી જ્ઞાન-સંપત્તિ, પાંચ મહાવ્રતોનું ખરોખર પાલન કરનાર એ શબ્દોથી મૂલગુણસંપત્તિ અને સંયમ-તપથી પરિપૂર્ણ એ શબ્દોથી ઉત્તરગુણસંપત્તિ કહી છે. આ ત્રણ સંપત્તિથી યુક્ત ગુરુનું વચન કોઈ જાતની શંકા વિના માનવું જોઈએ અને એ માટે તેનો સૂચક તહત્તિ શબ્દ બોલવો જોઈએ. (૧૪)

ક્યારે તહત્તિ કહેવું તે જણાવે છે :-

વાયળપહિસુળ્લાણ, ઉવણ્ણે સુત્તઅટ્ઠકહ્ણણ ।

અવિત્તહમેયંતિ તહ્ણા, અવિગપ્પેણં તહ્ણકારો ॥ ૧૫ ॥

સૂત્રની વાચના સાંભળતી વખતે, આચાર સંબંધી ઉપદેશ આપે ત્યારે, અને સૂત્રના અર્થનું વ્યાખ્યાન કરે ત્યારે ગુરુ આગળ શિષ્યે કોઈ પણ જાતનો સંદેહ રાખ્યા વિના આપ આ જે કહો છો તે સત્ય છે એ જણાવવા તહત્તિ કહેવું જોઈએ. [ઉપલક્ષણથી ગુરુ કોઈ આજ્ઞા કરે, પ્રશ્નનો ઉત્તર આપે વગેરે વખતે પણ તહત્તિ કહેવું જોઈએ.] (૧૫)

ઉક્ત પ્રકારના શુરુ ન હોય ત્યારે શુ' કરવું તે જણાવે છે :-

इयरम्मि विगपेणं, जं जुत्तिखमं तहिं ण सेसम्मि ।

સંવિગ્ગપવિસ્સે વા, ગીણ સવ્વત્થ ઇયરેણ ॥ ૧૬ ॥

પૂર્વોક્ત જ્ઞાનસંપત્તિ વગેરે શુભોચી યુક્ત શુરુ સિવાચના શુરુ કહે ત્યારે તહત્તિ કહેવું કે ન પણ કહેવું. તે શુરુદ્ધ જે વચન યુક્તિયુક્ત હોય તેમાં તહત્તિ કહેવું, પણ જે વચન યુક્તિયુક્ત ન હોય તેમાં તહત્તિ ન કહેવું. અથવા સંવિગ્નપાક્ષિક ગીતાર્થ યુક્તિયુક્ત કે યુક્તિરહિત જે કંઈ કહે તેમાં તહત્તિ કહેવું. પણ અગીતાર્થના વચનમાં તહત્તિ ન કહેવું. કારણ કે તે અજ્ઞાન હોવાથી અસત્યવચન કહે એ સંભવ છે. સંવિગ્નપાક્ષિકનું લક્ષણ (ઉપદેશમાળામાં) આ પ્રમાણે છે—

सुद्धं सुसाहुधम्मं, कहेइ निंदइ य निययमाचारं ।

સુતવસ્સિયાણ પુરઓ, હવહ ય સવ્વોમરાયણિઓ ॥ ૧૬ ॥

“સંવિગ્નપાક્ષિક સુસાધુઓના શુદ્ધ આચારોનું વર્ણન કરે, પોતાના શિથિલ આચરણની નિંદા કરે, ઉત્તમ તપસ્વી-ઓની=સુસાધુઓની આગળ પોતે બધાથી લઘુ બને=આજના દીક્ષિત સુસાધુઓથી પણ પોતાને લઘુ માને.” (૫૧૫)

આ સિવાય બીજા પણ સંવિગ્નપાક્ષિકનાં લક્ષણો (ઉપદેશમાળામાં) છે. (૧૬)

ઉક્ત શુભસંપન્ન શુરુના વચનમાં તહત્તિ ન કહેવામાં મિથ્યાત્વ :-

संविग्गो णुवएसं, ण देइ दुब्भासियं कहुविवागं ।

જાણંતો તમ્મિ તદ્દા, અતહકારો ઉ મિચ્છત્તં ॥ ૧૭ ॥

પ્રશ્ન :- જ્ઞાનસંપત્તિ આદિ ગુણોથી યુક્ત પણ ગુરુ રાગાદિયુક્ત હોવાથી અને સંવિગ્નપાક્ષિક ગુરુ શિથિલ આચારવાળા હોવાથી અસત્ય ઉપદેશ આપે એવો સંભવ હોવાથી તેમનું વચન (એકાંતે) તહત્તિ કેમ કરી શકાય ?

ઉત્તર :- સંવિગ્ન (= ભવભીરુ) ગુરુ આગમવિરુદ્ધ ઉપદેશ આપવાથી મરિચીના ભવમાં મહાવીર ભગવાનની જેમ કટુ કૃપા મળે છે એમ જાણે છે. આથી તે આગમ-વિરુદ્ધ ઉપદેશ ન આપે, આથી સંવિગ્ન અને સંવિગ્નપાક્ષિક ગુરુના વચનમાં કોઈ જાતની શંકા રાખ્યા વિના તહત્તિ ન કહેવું એ મિથ્યાત્વ છે. કારણ કે શુદ્ધ પ્રરૂપક તરીકે નિશ્ચિત થયેલા ગુરુના વચનનો અસ્વીકાર મિથ્યાત્વ વિના ન થાય. (૧૭)

આવશ્યિકા સામાચારીનું સ્વરૂપ :-

કજ્જેણં ગચ્છંતસ્સ, ગુરુણિઓણ સુત્તર્ણીરૂં ।
આવસ્સિયત્તિ ણેયા, સુદ્ધા અણ્ણત્થજોગાઓ ॥ ૧૮ ॥

જ્ઞાનાદિ કાર્ય માટે ગુરુની અનુજ્ઞાથી અને આગમોક્ત ઇર્થોસમિતિ આદિ વિધિથી વસતિમાંથી નીકળતા સાધુની આવશ્યિકા (આવસ્સહિ)* શુદ્ધ જાણવી. કારણ કે તેમાં આવશ્યિકા શબ્દનો અર્થ ઘટે છે. આવશ્યક કાર્ય માટે વસતિમાંથી નીકળવાની ક્રિયા અને એ ક્રિયાનો સૂચક શબ્દો-

* શુદ્ધ શબ્દ આવસ્સિયા કે આવશ્યિકા હોવા છતાં વર્તમાનમાં 'આવસ્સહિ' શબ્દ પ્રસિદ્ધ બની ગયો હોવાથી અહીં તે શબ્દ કાઉંસમાં લખ્યો છે.

ચાર તે આવશ્યિકી (આવસ્સહિ). આવશ્યિકી શબ્દનો આવો અર્થ હોવાથી આવશ્યક કાર્ય માટે જ વસતિમાંથી નીકળનાર સાધુની આવશ્યિકી (આવસ્સહિ) શુદ્ધ છે.

અહીં ‘ જ્ઞાનાદિ કાર્ય માટે ’ એમ કહીને નિષ્કારણ બહાર જવાનો નિષેધ જણાવ્યો છે. ‘ ગુરુની અનુજ્ઞાથી ’ એમ કહીને ગુરુની અનુજ્ઞા વિના બહાર જવાનો નિષેધ જણાવ્યો છે. ‘ આગમોક્ત વિધિથી ’ એમ કહીને અવિધિથી જવાનો નિષેધ જણાવ્યો છે. (૧૮)

આ કાર્ય માટે બહાર નીકળવું તે જણાવે છે :-

ક્વજ્જંપિ ણાણદંસણચરિત્તજોગાણ સાહગં જં તુ ।

જહ્ણો સેસમકજ્જં, ણ તત્થ આવસ્સયા સુદ્ધા ॥ ૧૯ ॥

અહીં સાધુનું જે કાર્ય જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્રનું સાધક હોય તે જ કિક્ષાટન આદિ કાર્ય છે, બાકીનું જે જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્રનું સાધક ન હોય તે અકાર્ય છે. આથી જ્ઞાનાદિ સાધક કાર્ય સિવાય બહાર જનાર સાધુની આવશ્યિકી શુદ્ધ નથી. કારણ કે તેમાં આવશ્યિકી શબ્દનો અર્થ ઘટતો નથી. (૧૯).

નિષ્કારણ બહાર જનારની આવશ્યિકીનું સ્વરૂપ :-

વહ્મેત્તં ણિવ્વિસયં, દોસાય મુસત્તિ એવ વિણ્ણેયં ।

કુસલેહિં વયણાઓ, વહ્રેમેગં જઓ મ્મણિયં ॥ ૨૦ ॥

આવસ્સયા ઉ આવસ્સિએહિ સવ્વેહિ જુત્તજોગસ્સ ।

એયસ્સેસો ઉચ્ચિઓ, હ્યરસ્સ ણ ચેવ ણત્થિત્તિ ॥ ૨૧ ॥

નિષ્કારણ બહાર જનાર સાધુની આવશ્યકી નિર્સ્થક હોવાથી માત્ર શબ્દોચ્ચારરૂપ છે. માત્ર શબ્દોચ્ચારરૂપ આવશ્યકી મૃષાવાદ હોવાથી કર્મબંધરૂપ દોષ માટે થાય છે. આ હકીકત નિપુણ પુરુષોએ આગમથી જાણવી. અર્થાત આ હકીકત અમે જ નથી કહેતા, કિંતુ આગમમાં પણ કહી છે. સામાયિક નિર્ચુકિતમાં (આં નિં ગાં ૬૬૪) આ જ હકીકત વ્યતિરેકથી (વિપરીતપણે) જણાવી છે. (૨૦) તે આ પ્રમાણે :-

જે સાધુના કાયાદિયોગો પ્રતિક્રમણ આદિ આવશ્યકેથી (અવશ્ય કરવા લાયક ક્રિયાથી) યુક્ત છે, અર્થાત બહાર જવા સિવાયના સમયે પણ બધી ક્રિયા નિરતિચારપણે કરે છે તે સાધુની શુભાદિપૂર્વક બહાર જતી વખતે આવશ્યકી (બહાર જવાની ક્રિયા અને આવસ્સહિ એવો શબ્દોચ્ચાર) શુદ્ધ છે. કારણ કે એવા સાધુની પ્રવૃત્તિમાં આવશ્યકી શબ્દનો અર્થ ઘટે છે. આનાથી વિપરીત સાધુની આવશ્યકી અશુદ્ધ છે=માત્ર શબ્દોચ્ચારરૂપ છે. કારણ કે તેની પ્રવૃત્તિમાં આવશ્યકી શબ્દનો અર્થ ઘટતો નથી. (૨૧)

નેષેધિક્ષી સામાચારીનું સ્વરૂપ :-

एवोग्गहृत्पवेसे, णिसीहिया तह णिसिद्धजोगस्स ।
एयस्सेसो उचिओ, इयरस्स ण चेव नत्थित्ति ॥ २२ ॥

જેમ જ્ઞાનાદિ કાર્ય માટે વસતિમાંથી બહાર નીકળતાં આવશ્યકી સામાચારી છે, તેમ દેવ-શુરુના અવગ્રહમાં પ્રવેશ

કરતાં નૈષેધિકી (નિસીહિ) સામાચારી છે. અર્થાત્ દેવ-ગુરુના અવગ્રહમાં પ્રવેશ કરતાં અશુભ વ્યાપારનો ત્યાગ કરવો જોઈએ અને તેનો સૂચક “ નિસીહિ ” શબ્દ યાલવો જોઈએ, અશુભ વ્યાપારનો ત્યાગ કરનારમાં જ (અવગ્રહમાં પ્રવેશ કરતાં) નૈષેધિકી (નિસીહિ) શબ્દનો અર્થ ઘટે છે. અશુભ વ્યાપારનો ત્યાગ નહિ કરનારની નૈષેધિકી સંગત નથી. કારણ કે તેમાં શબ્દનો અર્થ ઘટતો નથી. નૈષેધિકી શબ્દનો અર્થ આ પ્રમાણે છે :-

અશુભ વ્યાપારનો ત્યાગ અને તેનો સૂચક ‘નિસીહિ’ શબ્દ કહેવો તે નૈષેધિકી. (૨૨)

દેવ-ગુરુના અવગ્રહમાં પ્રવેશનાં નિસીહિ કરવાનું કારણ :-

ગુરુદેવોગ્ગહભૂમિહ, જત્તશ્રો ચેવ દોતિ પરિમોગો ।

હૃદફલસાહગો સહ, અણિહૃદફલસાહગો હહરા ॥ ૨૩ ॥

એત્તો ઓસરણાદિસુ, દંસણમેત્તે ગયાદિઓસરણં ।

સુવ્વહ ચેહ્યસિહરાહણસુ સુસ્સાવગાણંપિ ॥ ૨૪ ॥

ગુરુના અને દેવના અવગ્રહની (=રહેવાની) ભૂમિનો પરિભોગ સદા આશાતના ન થાય તેની કાળજીથી જ કરવામાં આવે તો ઇષ્ટફલનો સાધક બને છે=કર્મક્ષયનું કારણ બને છે, અન્યથા (આશાતના ન થાય તેની કાળજી વિના) અનિષ્ટ ફલનો સાધક બને છે= કર્મબંધનું કારણ બને છે.

ગુરુના અવગ્રહનું સ્વરૂપ આવશ્યક સૂત્રમાં (૧૨૨૧મી ગાથાની ટીકામાં) આ પ્રમાણે કહ્યું છે :-

આયુષ્માણમેત્તો, ચરુદ્ધિંસિ હોહુ ડગ્ગહો ગુરુણો ।

“ગુરુ જ્યાં બેઠા હોય ત્યાં ચારે દિશામાં શરીર પ્રમાણ (લગભગ ૩૦ હાથ) ગુરુનો અવગ્રહ છે.”

દેવના અવગ્રહનું પ્રમાણ ઠાઈ અંતમાં જોવામાં આવ્યું નથી. ક્રૂત બીજાઓના મુખથી સાંભળ્યું છે. તે આ પ્રમાણે:-

સત્યોગ્ગહો તિવિહો (૩), ડકોસજહણમઙ્ગિમો ચેવ ।

ડકોસો સદ્વિહત્યો, જહનનવ સેસ વિશ્ચાલો ॥ ૧ ॥

“જિનનો પ્રશસ્ત અવગ્રહ ઉત્કૃષ્ટ, જઘન્ય અને મધ્યમ એમ ત્રણ પ્રકારે છે. ઉત્કૃષ્ટ ૬૦ હાથ પ્રમાણ, જઘન્ય ૯ હાથ પ્રમાણ, ૯ અને ૬૦ હાથ વચ્ચેનો મધ્યમ અવગ્રહ છે. (૨૩)

ગુર્વાદિકના અવગ્રહનો પરિભોગ ગુર્વાદિકની આશાતના ન થાય તેની કાળજી પૂર્વક કરવામાં આવે તો જ ઈષ્ટકલનો સાધક બનતો હોવાથી સુશ્રાવકો પણ સમવસરણમાં જાય ત્યારે સમવસરણને કે સમવસરણમાં રહેલ મહેંદ્રધ્વજ, ચામર, તોરણ વગેરેને દેખતાં જ તથા જિનમંદિરમાં જાય ત્યારે જિનમંદિરના શિખર, કળશ, ધ્વજ વગેરેને દેખતાં જ હાથી, અશ્વ, શિબિકા વગેરે ઉપરથી નીચે ઉતરી જાય છે, એમ આગમોક્ત તે તે કથાઓમાં સંભળાય છે-વાંચવામાં આવે છે. આથી સુસાધુએ ગુર્વાદિકના અવગ્રહમાં પ્રવેશ કરતાં તેમની આશાતના ન થાય તેની કાળજી રાખવી જોઈએ.

પ્રશ્ન :- અહીં શ્રાવકો એમ ન કહેતાં સુશ્રાવકો એમ ‘સુ’ નો ઉલ્લેખ કેમ કર્યો ?

ઉત્તર :- સુશ્રાવક સિવાય બીજાઓ ઉક્ત વિધિનું બરો-

ખર પાલન ન કરે એ સંભવ છે એ જણાવવા સુશ્રાવકો એમ કહ્યું છે. (૨૪)

કોની નિસીદિ ભાવથી થાય તે જણાવે છે :-

જો હોઈ નિસિદ્ધયા, ગિસીદિયા તસ્સ ભાવતો હોઈ ।

અણિસિદ્ધસ્સ ડ એસા, વડમેત્તં ચેવ દદ્ધન્વા ॥ ૨૫ ॥

સાવધયોગોથી નિવૃત્ત અનેલા સાધુની નિસીદિ પરમાર્થથી થાય છે. સાવધયોગથી નિવૃત્ત નહિ અનેલા સાધુની નિસીદિ શબ્દોચ્ચાર માત્ર છે-નિરર્થક છે. (૨૫)

આપૃચ્છના સામાચારી :-

આડચ્છણા ડ કજ્જે, ગુરુણો ગુરુસમ્મયસ્સ વા ગિયમા ।

એવં સુ તયં સેયં, જાયતિ સતિ ગિજ્જરાહેડ ॥ ૨૬ ॥

જ્ઞાનાદિસંબંધી કોઈપણ કાર્ય ગુરુને (વડિલને) કે ગુરુને જે સંમત હોય તે સ્થવિર વગેરેને પૂછીને કરવું તે આપૃચ્છના સામાચારી છે. સદા જ્ઞાનાદિ કાર્ય ગુરુને કે ગુરુને સંમત સ્થવિર વગેરેને પૂછીને કરવાથી કર્મક્ષયનું કારણ બને છે અને એથી કલ્યાણકારી બને છે. (૨૬)

ગુરુને પૂછીને કરેલું કાર્ય કલ્યાણકારી કેમ બને છે તે જણાવે છે :-

સો વિહિનાયા તસ્સાહણંમિ તજ્જાણણા સુણાયંતિ ।

સન્નાણા પડિવત્તી, સુહભાવો મંગલો તત્થ ॥ ૨૭ ॥

હદ્ધપસિદ્ધણુંબંધો, ધણ્ણા પાવલ્લયપુણ્ણવંધાઓ ।

સુહગદ્ધગુરુલામાઓ, એવં ચિય સન્નસિદ્ધિત્તિ ॥ ૨૮ ॥

ગુરુ કે ગુરુને સંમત સ્થવિર વગેરે વસ્ત્રપ્રક્ષાલનાદિ કાર્યની વિધિના જ્ઞાતા છે. આથી તેમને હું વસ્ત્રપ્રક્ષાલનાદિ અમુક અમુક કાર્ય કરું છું એમ કહેવાથી તેઓ વસ્ત્રપ્રક્ષાલનાદિ કાર્યની વિધિ કહે. જેમકે :-

અચ્છોડપિટ્ટણાસુ ચ, ન ધ્રુવે ઘોષ પચાવર્ણન કરે । ઓ.નિ.૩૫૮

“ વસ્ત્રો ઘોષીની જેમ પછાડીને ન ઘોવા, સ્ત્રીની જેમ ઘોઠાથી પીટીને ન ઘોવા, ઘોયા પછી કપડાં તડકે ન સુકવવાં” વગેરે....

આથી પુછનારને વસ્ત્રપ્રક્ષાલનાદિ વિધિનું જ્ઞાન થાય છે. વિધિનું જ્ઞાન થતાં અહો ! ગુરુએ (અથવા જિનેશ્વરે) આ સુંદર જોયું છે ! કારણ કે આવી વિધિથી સકલ જીવોની રક્ષા કરે છે અને મુમુક્ષુ ઉપર ઉપકાર કરે છે; અન્ય દર્શન-વાળાઓએ આલું જોયું નથી, એવો ખોધ થાય છે. એવા ખોધથી આ ગુરુ અને જિન જ આપ્ત છે(-વિશ્વસનીય છે) એવી રુચિ-શ્રદ્ધા થાય છે. આવી શ્રદ્ધા શુભભાવ છે. કાર્યમાં પ્રવૃત્તિ કરનારના શુભભાવ મંગલરૂપ છે-વિદ્યોનો વિનાશ કરે છે.

અથવા આ ગાથાનો અર્થ આ પ્રમાણે છે-

ગુરુ શિષ્યે કરવા ધારેલા કાર્યની સિદ્ધિના ઉપાયને જાણનારા છે. આથી કરવા ધારેલું કાર્ય ગુરુને કહેવાથી એ કાર્ય શી રીતે કરવું તે ગુરુ પાસેથી સુંદર જાણવા મળે છે. ગુરુ પાસેથી કાર્ય સંબંધી સુંદર જ્ઞાન થતાં સમ્યક્ ક્રિયાનો સ્વીકાર થાય છે, અર્થાત્ ગુરુએ જે રીતે કરવાનું કહ્યું હોય

તે રીતે કરવાનો નિશ્ચય થાય છે. આ સ્વીકાર=નિશ્ચય શુભ ભાવ છે. કાર્યમાં પ્રવૃત્તિ કરનારના શુભભાવ મંગલરૂપ છે-વિઘ્નવિનાશક છે. [આથી કાર્ય સારી રીતે સિદ્ધ થાય છે.] (૨૭)

તેથી (ગુરુને પૂછીને કરવાથી સારી રીતે કાર્યસિદ્ધિ થવાથી) વર્તમાન ભવમાં પાપનો ક્ષય અને પુણ્યનો ખંધ થાય છે. તથા પરભવમાં સુંદર મનુષ્યભવરૂપ શુભગતિ અને તીર્થંકર, ધર્મગુરુ આદિનો યોગ થાય છે. આથી (પાપક્ષય-પુણ્યખંધ-મનુષ્યભવ-તીર્થંકરાદિ યોગથી) વાંછિત કાર્યોનો પ્રશસ્ત અનુખંધ થાય છે. અને એ જ રીતે (-વાંછિત કાર્યના અનુખંધની જેમ) સર્વ કાર્યોની સિદ્ધિ-કૃતકૃત્યતા થાય છે, અર્થાત્ મોક્ષની પ્રાપ્તિ થાય છે. [આથી ગુરુને પૂછીને કરેલું કાર્ય કલ્યાણકારી અને છે.] (૨૮)

ગુરુને પુછ્યા વિના કોઈ કાર્ય ન થાય :-

इहरा विवर्जतो खलु, इमस्स सव्वस्स होइ जं तेणं ।
बहुवेलाइकमेणं, सव्वत्थापुच्छणा भणिया ॥ २९ ॥

ગુરુને પુછ્યા વિના કાર્ય કરવાથી પૂવોક્ત ખધા લાભોથી વિપરીત થાય છે-તુકશાન થાય છે. આથી આગમમાં દરેક કાર્યમાં આપુચ્છના કરવાનું કહ્યું છે.

અર્થ :-કાર્યો સામાન્ય અને વિશેષ એમ બે પ્રકારે છે. તેમાં વિશેષ કાર્યો તો ગુરુને પૂછીને કરવાં જોઈએ. પણ ઉ-મૈષ-નિમૈષ, શ્વાસોશ્વાસ વગેરે સામાન્ય કાર્યો કેવી રીતે

પુછી શકાય ? કારણ કે તેવાં કાર્યો વારંવાર કરવામાં આવતાં હોવાથી દરેક વખતે પૂછવું અશક્ય છે.

ઉત્તર :-તેવાં કાર્યો (સવારમાં એક વખત) ઇચ્છાં બહુવેલ સંદિસાહુ ? ઇચ્છાં બહુવેલ કરશું એ આદેશથી પુછી લેવામાં આવે છે. (૨૬)

પ્રતિપૃચ્છા સામાચારી :-

પઢિપુચ્છણા ઉ કજ્જે, પુવ્વણિઉત્તસ્સ કરણકાલમ્મિ ।
કજ્જંતરાદિહેઉં, ણિદ્દિટ્ઠા સમયકેઝહિ ॥ ૩૦ ॥

પૂર્વે અમુક સમયે તારે અમુક કાર્ય કરવું એમ ગુરુએ શિષ્યને કહ્યું હોય તો શિષ્યે તે કાર્ય કરતી વખતે “આપે કહેલું કાર્ય અત્યારે કરુ છું” એમ પૂછવું=જણાવવું તે પ્રતિપૃચ્છા સામાચારી છે એમ જિનેશ્વરોએ કહ્યું છે.

પ્રશ્ન :-ફરી પૂછવાનું શું કારણ ?

ઉત્તર :-પૂર્વે કહેલા કાર્ય ઉપરાંત બીજું પણ કાર્ય કરવાનું હોય અથવા હવે તે કાર્ય કરવાનું ન હોય વગેરે કારણે પહેલાં કહેલું કાર્ય કરતી વખતે ફરી પૂછવું જોઈએ. (૩૦)

પ્રતિપૃચ્છા કરવાનાં કારણો :-

કજ્જંતરે ણ કજ્જે, તેણં કાલંતરે વ કજ્જંતિ ।

અણો વા તં કાહિત્તિ, કયં વ એમાહયા હેઝ ॥ ૩૧ ॥

અહવાવિ પવિત્તસ્સા, તિવારખલણાઈ વિહિપઓમેવિ ।

પઢિપુચ્છણત્તિ નેયા, તહિ ગમણં સઝણવુહ્ઠીએ ॥ ૩૨ ॥

શિષ્ય ફરીવાર પૂછે ત્યારે ગુરુ બીજું પણ કાર્ય બતાવે, અથવા પહેલાં કહેલું કાર્ય કરવાની હવે જરૂર નથી એમ નિષેધ કરે, અથવા પછી કરજે એમ કહે, અથવા તે કાર્ય બીજો સાધુ કરશે એમ કહે, અથવા તે કાર્ય બીજા સાધુએ કરી લીધું છે એમ કહે, અથવા પૂર્વે કહેલ કાર્ય અંગે વિશેષ સૂચન કરે....પ્રતિપૃચ્છા કરવાનાં આવાં અનેક કારણો છે. (૩૧).

અથવા, ધારેલું કાર્ય કરવા જતાં અપશુકનથી પાછા ફરવું પડે તો અપશુકનનું નિવારણ કરવાનો વિધિ કરવો જોઈએ. તે આ પ્રમાણે :- પ્રથમવાર પાછા ફરવું પડે તો આઠ શ્વાસોશ્વાસ પ્રમાણ (એક નવકાર) અને બીજી વાર ફરવું પડે તો સોળ શ્વાસોશ્વાસ પ્રમાણ (બે નવકાર) કાઉસ્ત્રગ્ગ કરવો. ત્રીજી વાર પાછા ફરવું પડે તો સંઘાટક તરીકે મોટા સાધુને લઈ જવા, અથવા તેને પાછળ રાખવા વગેરે વિધિ કરવો. આ રીતે ત્રણ વાર પાછા ફરવું પડે તો ફરી ગુરુને પૂછવું એ પ્રતિપૃચ્છા સામાચારી છે. ગુરુને ફરી પૂછ્યા પછી શુભ શુકન થતાં કાર્ય માટે જ્યાં જવાનું હોય ત્યાં જવું. (૩૨)

પ્રતિપૃચ્છામાં મતાંતર :-

પુન્વણિસિદ્ધે અણ્ણો, પહ્ણિપૃચ્છા #કિલ ઉવટ્ટિણ કજ્જે ।

एवंपि नत्थि दोसो, उस्सग्गाईहि धम्मठिई ॥ ૩૩ ॥

કેટલાક આચાર્યો કહે છે કે પહેલાં ગુરુએ જે કાર્ય

* કિલેત્યાપ્તપ્રવાદસંસૂચનાર્થ : ।

કરવાની ના કહી હોય તે કાર્ય કરવાની જરૂરિયાત પડતાં કદાચ ગુરુ રબ આપે એ હેતુથી ફરી તે કાર્ય માટે ગુરુને પૂછવું તે પ્રતિપૃચ્છા સામાચારી છે.

પ્રશ્ન:- ગુરુએ જે કાર્યની અનુચિત હોવાથી ના કહી છે તે જ કાર્ય માટે ફરી પૂછવું એમાં દોષ ન લાગે ? પૂર્વે જે અનુચિત હતું તે પછી પણ અનુચિત હોય.

ઉત્તર:- આમાં દોષ નથી, કારણ કે ધર્મવ્યવસ્થા ઉત્સર્ગ અને અપવાદથી છે. પૂર્વે ઉત્સર્ગથી જે કરવા યોગ્ય ન હોય તે જ કાર્ય પછી તે વખતે ઉત્પન્ન થયેલા તેવા બીબા કારણોથી કરવા યોગ્ય બને. કહ્યું છે કે :-

ઉત્પદ્યતે હિ સાવસ્થા, દેશકાલામયાન્પ્રતિ ।

કાર્યં યસ્યામકાર્યં સ્યાત્, કર્મ કાર્યં તુ વર્જયેત્ ॥ ૧ ॥

“દેશ, કાળ અને રોગને આશ્રયીને તેવી અવસ્થા ઉત્પન્ન થાય છે, કે જેમાં ન કરવા જેવું કરવા જેવું બને છે અને કરવા જેવું ન કરવું ભેદ એ.”

આથી જે કાર્ય પૂર્વે અનુચિત હતું તે જ કાર્ય પછી ઉચિત બની બાય એવું બને. એટલે પૂર્વે જે કાર્યની ના પાડી હોય તે જ કાર્યની પછી તેવા કોઈ કારણથી ગુરુ રબ પણ આપે. આમ ફરી પૂછવામાં દોષ નથી. (૩૩)
બંધન સામાચારી :-

પુન્વગહિણ છંદણ, ગુરુઆણાઞ્ જહારિહં હોતિ ।

અસણાદિણા ઉ ઇસા, ણેયેહ વિસેસવિસઉત્તિ ॥ ૩૪ ॥

પૂર્વે લાવેલા અશન આદિની શુરુની આજ્ઞાથી ખાલ-
ગ્લાન આદિને તેમની યોગ્યતા પ્રમાણે નિમંત્રણ કરવી
તે છંદના સામાચારી છે. કહ્યું છે કે—

इयरो संदिसह त्ति य, पाहुण-खमप गिलाण-सेहे य ।
अहराइणियं सव्वे, उ चियत्तेणं निमंतेज्जा ॥ पं० १० ३४४

“ માંડલીમાં લોજન નહિ કરનાર સાધુ શુરુની રજાથી
દીક્ષાપર્ચાયના ક્રમ પ્રમાણે પ્રાધૂર્ણક, તપસ્વી, ગ્લાન, નવ-
દીક્ષિત એ બધાને પોતે લાવેલા આહારની “ આમાંથી મને
લાભ આપો ” એમ પ્રેમથી નિમંત્રણ કરે. ”

પ્રશ્ન :- આ સામાચારીનું પાલન (લાવેલા આહારનું
નિમંત્રણ) બધા સાધુઓએ કરવું જોઈએ ?

ઉત્તર:- ના. માંડલીમાં લોજન નહિ કરનાર વિશિષ્ટ
પ્રકારના સાધુઓએ જ આ સામાચારીનું પાલન કરવાનું
છે. (૩૪)

કેવા સાધુઓ છંદના કરે તે જણાવે છે :-

जो अत्तलद्धिओ खलु, विसिद्धखमगो व पारणाहत्तो ।
इहरा मंडलिभोगो, जतीण तह एगभत्तं च ॥ ३५ ॥

જે આત્મલબ્ધિક (-પોતાની જ લબ્ધિથી મળેલો આહાર
લેનાર) હોય, જે અદ્ભવ વગેરે વિશિષ્ટ તપ કરતો હોય,
જે અસહિષ્ણુતા આદિના કારણે માંડલીથી અલગ લોજન
કરતો હોય, તે જ સાધુ ખીલ સાધુઓને છંદના કરે. આ
સિવાયના સાધુઓ તો માંડલીમાં જ (બધાની સાથે)લોજન

આપનારના કર્મોનો ક્ષય થાય અને મારા સ્વાધ્યા-
યાદિ થેાગો અવિચ્છિન્ન રહે એવો આશય જોઈએ.

હું વિનંતિ કરીશ અને બીજાઓ લેશે તો હું ભૂખ્યે
રહીશ એવો ભય ન રાખવો એ દાતારની ધીરતા છે.

હું લઈશ તો તેના બદલામાં કંઈ આપવું પડશે વગેરે
પ્રકારની શંકા ન રાખવી તે લેનારની ધીરતા છે. (૩૬)

કોઈ ન લે તો પણ છંદના કરનારને લાભ :-

મહાણેવિ ણિજ્જરા સ્વલુ, અમ્મહાણેવિ ય દુહાવિ વંધો ય ।

માવો ઇત્થ ણિમિત્તં, આણાસુદ્ધો અસુદ્ધો ય ॥ ૩૭ ॥

છંદના કરવાથી કોઈ પણ સાધુ આહાર લે તો પણ
નિર્જરા જ થાય અને ન લે તો પણ નિર્જરા જ થાય.
તથા છંદના કરવાથી કોઈ પણ સાધુ આહાર લે તો
પણ કર્મબંધ થાય અને ન લે તો પણ કર્મબંધ થાય.

પ્રશ્ન:- છંદના કરવાથી સાધુ આહાર લે કે ન લે તો
પણ નિર્જરા જ થાય એ વાત ખરોખર છે. પણ લે કે ન
લે તો કર્મબંધ થાય એ કેવી રીતે ?

ઉત્તર :- નિર્જરામાં અને કર્મબંધમાં માત્ર સ્વીકાર
અને અસ્વીકાર કારણ નથી, કિતુ ભાવ-આત્મપરિણામ કારણ
છે. શાસ્ત્રદષ્ટિથી શુદ્ધ ભાવ નિર્જરાનું કારણ છે અને શાસ્ત્ર-
દષ્ટિથી અશુદ્ધભાવ કર્મબંધનું કારણ છે. અર્થાત્ અમુક
ભાવ શુદ્ધ છે કે અશુદ્ધ એનો નિર્ણય પોતાની મતિ
કલ્પનાથી નહિ, કિતુ શાસ્ત્રદષ્ટિથી કરવો. સ્વદષ્ટિથી નહિ,

કિંતુ શાસ્ત્રદષ્ટિથી જે ભાવ શુદ્ધ હોય તે નિર્જરાનું કારણ છે. અને જે ભાવ (પોતાની દષ્ટિથી શુદ્ધ હોય તો પણ) શાસ્ત્રદષ્ટિથી અશુદ્ધ હોય તે ભાવ કર્મબંધનું કારણ છે. આથી છંદના કરવાથી સાધુ આહાર લે કે ન લે પણ જે શાસ્ત્રદષ્ટિથી ભાવ શુદ્ધ હોય તો નિર્જરા થાય અને અશુદ્ધ હોય તો કર્મબંધ થાય.

નિર્જરા અને કર્મબંધનું કારણ ભાવ છે એ વિશે કહ્યું છે કે:-

પરમરહસ્સમિસીજં, સમત્તગણિપિઙ્ગણરિયસારાણં ।
પરિણામિયં પમાણં, નિચ્છયમવલંબમાણાણં ॥ ઓ. નિ. ૭૬૧

“સંપૂર્ણ આગમોનો સાર જાણનારા અને નિશ્ચયનયનું આલંબન લેનારા સુવિહિતોનું “ચિત્તના શુદ્ધ અને અશુદ્ધ પરિણામ પ્રમાણ છે.” એવું પરમ તત્ત્વ છે. અર્થાત્ આગમના સારને જાણનારા સુવિહિતો નિશ્ચયનયની દષ્ટિએ ચિત્તના શુદ્ધ અને અશુદ્ધ પરિણામને પ્રમાણરૂપ માને છે, બાહ્ય ક્રિયાને નહિ.”

નિમંત્રણ કરવાથી કોઈ પણ સાધુ ન લે તો પણ નિર્જરા જ થાય એ વિષે (પં.વ.માં) કહ્યું છે કે-

इच्छेज्ज न इच्छेज्ज, व तह वि य पयभो निर्मतप साह ।
परिणामविसुद्धीप, उ निज्जरा होअगहिपवि ॥ ૩૪૬ ॥

કોઈ સાધુ લે કે ન લે, તો પણ આદરપૂર્વક સાધુઓને આહારનું નિમંત્રણ કરવું જોઈએ. કારણ કે ન લે તો પણ નિમંત્રણ કરતાં થયેલી પરિણામની વિશુદ્ધિથી નિર્જરા થાય છે.” (૩૭)

નિમંત્રણા સામાચારી :-

સજ્ઞાયાદુઘ્વાઓ, ગુરુકિચ્ચે સેસગે અસંતમ્મિ ।
તં પુચ્છિઝ્ઞણ કજ્જે, સેસાણ ણિમન્તણં કુજ્ઞા ॥ ૩૮ ॥

સ્વાધ્યાય-ધ્યાન આદિ કરીને થાકી જાય ત્યારે ગુરુનાં (=વડિલનાં) વિશ્રામણા, વસ્ત્રપરિક્રમં વગેરે કાર્યો કરે. તે કાર્યો ન હોય તો “આપની આજ્ઞા હોય તો હું સાધુઓ માટે આહારાદિ લાવું” એમ ગુરુની (-વડિલની) આજ્ઞા લઈને “હું આપના માટે આહારાદિ લાવું છું” એમ સાધુઓને નિમંત્રણ કરે. (૩૮)

સાધુએ કોઈને કોઈ કાર્યમાં જોડાયેલા જ રહેવું જોઈએ તેનું કારણ:-
દુલહં સ્વલુ મણુયત્તં, જિણવયણં વીરિયં ચ ધમ્મમ્મિ ।
ણયં લઢ્ઢૂણ સયા, અપમાઓ હોઈ કાયવ્વો ॥ ૩૯ ॥
દુગ્ગતરયણાયરરયણગહણતુલ્લં જહ્ણં કિચ્ચં તિ ।
આયતિફલમદ્ધુવસાહ્ણં ચ ણિઉણં મુણેયવ્વં ॥ ૪૦ ॥

મનુષ્યભવ, જિનવચન અને ચારિત્રધર્મમાં ઉત્સાહ એ ત્રણ ફલોભ જ છે. આથી આ ત્રણ પાત્રીને ક્યારેય ધર્મ-કાર્યોમાં પ્રમાદ ન કરવો જોઈએ. આથી સ્વાધ્યાયાદિથી પરિશ્રાન્ત બનેલા સાધુએ ઉક્ત રીતે નિમંત્રણા કરવી જોઈએ. (૩૯)

(૧) સાધુઓનાં કર્તવ્યો મણિઓના ઉત્પત્તિસ્થાને મળેલા ગરીબના રત્નગ્રહણ તુલ્ય છે, અર્થાત્ જેમ મણિ-

એના ઉત્પત્તિસ્થાને ગયેલા ગરીબની રત્નો લેવાની ઇચ્છા અવિચ્છિન્ન હોય છે-સતત હોય છે, તેમ ચારિત્રને પામેલા સાધુની વૈયાવચ્ચ આદિ સાધુનાં કાર્યો કરવાની ઇચ્છા સતત હોય છે.

(૨) સાધુઓનાં કર્તાંયોગ્યું ક્ષણ ભવિષ્યમાં મળે છે. [આનાથી એ સૂચન કર્યું કે રત્નોત્તું ક્ષણ વર્તમાનકાળમાં મળે છે. વર્તમાનકાળ કરતાં ભવિષ્યકાળ અધિક છે. આથી વર્તમાનમાં જ ક્ષણ આપનાર રત્નોથી ભવિષ્યમાં અધિકકાળ ક્ષણ આપનારાં સાધુકૃત્યો શ્રેષ્ઠ છે.] સાધુકૃત્યોનાં મનુષ્યભવ, આચક્ષેત્ર, આચંજાતિ વગેરે સાધનો અનિત્ય છે. આ (-આ ગાથામાં કહેલું કે ૩૯-૪૦ એ બંને ગાથામાં કહેલું) ખરોખર જાણવું. જાણેલું પણ ત્યારે જ કહેવાય કે જ્યારે તેમાં સતત અપ્રમત્ત રહેવાય. (૪૦)

ગુરુને પૂછીને સાધુઓને નિમંત્રણ કરવું જોઈએ. પણ કોઈ કારણ-સર ગુરુને પૂછ્યા વિના નિમંત્રણ કરી દીધું તો શું કરવું તે જણાવે છે :-

इयरेसि अक्खित्ते, गुरुपुच्छाए णिओगकरणंति ।
एवमिणं परिसुद्धं, वैयावच्चे तु अकएवि ॥ ४१ ॥

ગુરુને પૂછ્યા વિના ગુરુ સિવાય બાકીના સાધુઓને “હું તમારા માટે આહારાદિ લાવું છું” એમ નિમંત્રણ કરી દીધું હોય તો લાવતાં પહેલાં ગુરુને અવશ્ય પૂછવું જોઈએ. ગુરુને પૂછવાથી બાકીના સાધુઓને કરેલું નિમંત્રણ

નિદોષ જ બને છે. આત્મ કારણ પ્રસ્તુત પ્રકરણમાં ૨૭ અને ૨૮ એ બે ગાથાઓમાં જણાવી દીધું છે.

પ્રશ્ન:- ગુરુને પૂછવાથી સાધુઓને કરેલું નિમંત્રણ નિદોષ જ બને છે એમ જકારપૂર્વક કહ્યું. પણ આમાં પ્રશ્ન થાય છે કે નિમંત્રણ આપી દીધા પછી ગુરુને પૂછે અને ગુરુ ના પાડે, અથવા ગુરુ હા પાડે, પણ પોતાને આહારાદિની પ્રાપ્તિ ન થાય તો આહારાદિ ન મેળવી આપવાથી કરેલું નિમંત્રણ નિષ્ફળ જવાથી નિદોષ કેવી રીતે બને ?

ઉત્તર:- આહારાદિ દાન રૂપ વૈયાવૃત્ય બાહ્યથી ન કરવા છતાં લાવથી કરેલું જ છે. કારણ કે ગુરુજ્ઞાના પાલનમાં જ મહાન લાભ છે. ગુરુ પણ ગમે તેમ ના ન પાડે, કિંતુ ખાસ મહત્વનું કારણ હોય તો જ ના પાડે. આમ ગુરુને પૂછવાથી સાધુઓને કરેલું નિમંત્રણ નિદોષ જ બને છે.

ઉપસંપદા સામાચારી :-

દ્વસંપયા ય તિવિદ્યા, ણાણે તદ્દ દંસણે ચરિત્તે ય ।

દંસણણાણે તિવિદ્યા, દુવિદ્યા ય ચરિત્તમદ્વાદ્વ ॥ ૪૨ ॥

આત્મનિવેદન રૂપ (=જ્ઞાનાદિ માટે ગુરુની રજાથી અન્ય આચાર્ય પાસે જઈને આત્મસમર્પણ પૂર્વક તેની પાસે રહેવા રૂપ) ઉપસંપદા સામાચારી જ્ઞાનસંબંધી, દર્શનસંબંધી અને ચારિત્રસંબંધી એમ ત્રણ પ્રકારે છે. (ઉપસંપદાના આ ત્રણ ભેદો ઉપસંપદા આપવાના હેતુના ભેદથી છે. જ્ઞાનહેતુથી=જ્ઞાન માટે અપાતી ઉપસંપદા જ્ઞાન

સંબંધી છે. દર્શનશુદ્ધિ હેતુથી=દર્શનશુદ્ધિ માટે અપાતી ઉપસંપદા દર્શન સંબંધી છે. ચારિત્રશુદ્ધિ માટે અપાતી ઉપસંપદા ચારિત્ર સંબંધી છે) જ્ઞાનસંબંધી અને દર્શન સંબંધી ઉપસંપદા ત્રણ પ્રકારે છે. ચારિત્રસંબંધી ઉપસંપદા બે પ્રકારે છે. (૪૨)

મૂળ ત્રણ ઉપસંપદાના અવાંતર ભેદો :-

વત્તળ-સંઘળ-ગહળે, સુત્તથોમયગયા ઉ એસત્તિ ।

વેયાવચ્ચે સ્વમળે, કાલે પુળ આવકહિયાદી ॥ ૪૩ ॥

જ્ઞાનસંબંધી ઉપસંપદાના સૂત્રસંબંધી, અર્થસંબંધી અને સૂત્ર અર્થ એ બંને સંબંધી એમ ત્રણ ભેદ છે. એ ત્રણે ભેદના પરાવર્તન, અનુસંધાન અને ગ્રહણ એમ ત્રણ ત્રણ ભેદ છે. આથી જ્ઞાનસંબંધી ઉપસંપદાના કુલ (૩×૩) ૯ ભેદ છે. દર્શનપ્રભાવક સંમતિતર્ક વગેરે ગ્રંથોને આશ્રયીને આ જ નવ ભેદો દર્શનસંબંધી ઉપસંપદાના છે. સૂત્ર=અર્થસૂચક વાક્ય. અર્થ=સૂત્રનું વ્યાખ્યાન. પરાવર્તન=મૂલાર્થ ગયેલું સૂત્રાદિ શ્રુત માદ (=ઉપસ્થિત) કરવું. અનુસંધાન=કોઈ ગ્રંથમાં અમુક સ્થળે નાશ પામેલ કે વિસ્મૃત થયેલ શ્રુત તે સ્થળે ભેડવું. ગ્રહણ=નવા શ્રુતનો અભ્યાસ કરવો.

ચારિત્ર ઉપસંપદાના વૈચાવૃત્ય અને તપ એમ બે ભેદ છે. આ બંને ભેદના કાલના પરિમાણની અપેક્ષાએ ચાવત્કથિક અને ઈત્વરકાલિક એમ બે ભેદ છે. વૈચાવૃત્ય માટે

કે તપ માટે અન્ય આચાર્ય પાસે સ્વજીવનપર્યંત રહેવું તે ચાવતકથિક, અમુક સમય સુધી રહેવું તે ઇત્વરકાલિક. (૪૩)

ઉપસંપદાનો વિધિ :-

સંદિદ્ધો સંદિદ્ધસ્ત ચેવ સંપજર્ઙ્ગ ઉ ઇમાર્ઙ્ગ ।
ચતુર્મંગો ઇત્યં પુન, પઠમો મંગો હવઙ્ગ સુદ્ધો ॥ ૪૪ ॥

અન્ય આચાર્યની પાસે જવામાં ચાર ભાંગા થાય છે. તે આ પ્રમાણે :-

(૧) ગુરુની રજાથી જાય, અને ગુરુએ જે આચાર્ય પાસે જવાનું કહ્યું હોય તે જ આચાર્ય પાસે જાય.

(૨) ગુરુની રજાથી જાય, પણ ગુરુએ જે આચાર્ય પાસે જવાનું કહ્યું હોય તે આચાર્ય પાસે ન જાય, કિંતુ બીજા આચાર્ય પાસે જાય.

(૩) ગુરુએ જે આચાર્ય પાસે જવાનું કહ્યું હોય તે જ આચાર્ય પાસે જાય, કિંતુ ગુરુની રજા વિના જાય, અર્થાત ગુરુએ હમણાં ન જવું એમ કહ્યું હોય છતાં જાય.

(૪) ગુરુની રજા વિના જાય અને ગુરુએ જે આચાર્ય પાસે જવાનું કહ્યું હોય તે સિવાય બીજા આચાર્ય પાસે જાય. આમાં પહેલો ભાંગો શુદ્ધ છે. (શ્રુતજ્ઞાનનો વિચ્છેદ ન થાય=પ્રવાહ ચાલે એ માટે) અપવાદથી બાકીના ત્રણ ભાંગા પણ શુદ્ધ છે. (૪૪)

પરાવર્તનાદિ પદાનો અર્થ :-

અથિરસ્સ પુવ્વગહિયસ્સ વત્તણા જં હં ધિરીકરણં ।
તસ્સેવ પદસંતરણદ્દુસ્સણુબંધણા ઘડણા ॥ ૪૫ ॥

ગહણં તપ્પદમતયા, સુત્તાદિસુ ણાણદંસણે ચરણે ।
વેયાવચ્ચે સ્વમણે, સીદણદોસાદિણાડ્ડણત્થ ॥ ૪૬ ॥

જે શ્રુતનો પૂર્વે અભ્યાસ કર્યો હોય, પણ ભૂલાઈ ગયું હોય તે શ્રુતને યાદ (=ઉપસ્થિત) કરવું તે પરાવર્તન.

પૂર્વે જે ગ્રંથનો અભ્યાસ કર્યો હોય તેમાં કોઈ સ્થળે શ્રુત નાશ પામી ગયું* હોવાથી શ્રુતનો અભ્યાસ કર્યો હોય, તે વખતે જ તે સ્થળના શ્રુતનો અભ્યાસ ન થઈ શક્યો હોય, આથી તે સ્થળના શ્રુતનો અભ્યાસ કરીને તેને પૂર્વે ભણેલા શ્રુતમાં જોડી દેવું તે અનુસંધાન. તથા પૂર્વે જે ગ્રંથનો અભ્યાસ કર્યો હોય તે ગ્રંથ યાદ હોય, પણ તેમાં કોઈ સ્થળે ભૂલાઈ ગયું હોય. આથી જે સ્થળે શ્રુત ભૂલાઈ ગયું હોય તે સ્થળે યાદ કરીને તે શ્રુત જોડી દેવું તે પણ અનુસંધાન છે. (૪૫)

જેનો પૂર્વે અભ્યાસ કર્યો નથી તે નવા શ્રુતજ્ઞાનના કે દર્શનશુદ્ધિના ગ્રંથોનો સૂત્રથી, અર્થથી કે સૂત્ર-અર્થ બંનેથી અભ્યાસ કરવો તે અહણ.

* જે ગુરુ પાસે અભ્યાસ કર્યો હોય તે ગુરુને એ ગ્રંથનો અમુક ભાગ યાદ ન હોય, અથવા પુસ્તકનો અમુક ભાગ ફાટી ગયો હોય વગેરે કારણથી.

ચારિત્ર સંબંધી ઉપસંપદાના વૈયાવચ્ચસંબંધી અને તપસંબંધી એમ બે ભેદ છે.

પ્રશ્ન:- પોતાના ગરુડમાં વિશિષ્ટ જ્ઞાનવાળા કૌઈ ન હોય એથી બીજા ગરુડમાં વિશિષ્ટ જ્ઞાન મેળવવા બીજા એ બરોબર છે. પણ વૈયાવચ્ચ કરવા અને તપ કરવા બીજા ગરુડમાં કેમ બીજા ?

ઉત્તર:- (૧) પોતાને ગરુડમાં હોય તે ગરુડમાં (સાધુઓ શિથિલ હોવાથી) સાધુઓના આચારોનું બરોબર પાલન ન થતું* હોય, (૨) પોતાના ગરુડમાં બીજા સાધુઓ વૈયાવચ્ચ કરનારા હોય એથી વૈયાવચ્ચનો લાભ ન મળતો હોય, (૩) પોતાના ગરુડમાં બીજા તપસ્વીઓ હોય એથી તપ કરે તો સેવા કરનારા ન હોય, આવા આવા કારણોથી વૈયાવચ્ચ કરવા અને તપ કરવા બીજા ગરુડમાં બીજા. (૪૬)

ચારિત્ર ઉપસંપદામાં અનેક વિકલ્પો :-

इत्तरियादिविमासा, वेयावच्चम्मि तह य खवगेवि ।

अविगिद्धविगिद्धंमि य, गणिणा गच्छस्स पुच्छाए ॥ ४७ ॥

વૈયાવચ્ચસંબંધી તથા અવિકૃષ્ટ અને વિકૃષ્ટ તપસંબંધી ઉપસંપદામાં ઈત્તર અને ચાવત્કથિક વગેરે વિકલ્પો (-વિભાગો) કરવા. તે આ પ્રમાણે :-

* આનાથી એ પણ સિદ્ધ થાય છે કે વૈયાવચ્ચ કે તપનું કારણ ન હોય તો પણ ચારિત્રનું સારું પાલન થાય તે માટે પણ બીજા ગરુડમાં બીજા.

ખીજા ગચ્છમાંથી વૈયાવચ્ચ કરવા આવનાર ઈત્વર (-થોડા સમય સુધી રહેનાર) કે ચાવત્કથિક (-જીવન પર્યંત રહેનાર) હોય એમ બે વિકલ્પો છે. તથા આચાર્યનો (-જે ગચ્છમાં વૈયાવચ્ચ કરવા આવ્યો છે તે ગચ્છના આચાર્યનો) વૈયાવચ્ચ કરનાર હોય કે ન હોય એમ બે વિકલ્પો છે. આચાર્યનો વૈયાવચ્ચ કરનાર હોય તો ઈત્વર હોય કે ચાવત્કથિક હોય એમ બે વિકલ્પો છે. તેમાં ઉપસંપદા સ્વીકારવાનો વિધિ આ પ્રમાણે છે :-

(૧) આચાર્યનો વૈયાવચ્ચ કરનાર ન હોય તો આગંતુક ઈત્વર કે ચાવત્કથિક જે હોય તેનો સ્વીકાર કરવો.

(૨) વૈયાવચ્ચ કરનાર હોય અને ચાવત્કથિક હોય તથા નવો આવેલો પણ ચાવત્કથિક હોય તો એ બેમાં જે લઙ્ગિ સંપન્ન હોય તેને આચાર્ય પોતાની પાસે રાખવો-પોતાની વૈયાવચ્ચ કરાવવી, ખીજા ઉપાધ્યાય આદિને સોંપવો-ખીજા પાસે ઉપાધ્યાયાદિની વૈયાવચ્ચ કરાવવી.

(૩) જે બંને લઙ્ગિસંપન્ન હોય તો રહેલો પોતાની પાસે રાખવો અને આગંતુક ઉપાધ્યાયાદિને આપવો.

(૪) આગંતુક ઉપાધ્યાયાદિની વૈયાવચ્ચ કરવાને રાજી ન હોય તો અને રહેલો રાજી હોય તો રહેલો ઉપાધ્યાયાદિને આપવો અને આગંતુક પોતાની પાસે રાખવો.

(૫) રહેલો પણ ઉપાધ્યાયાદિની સેવા કરવાને રાજી ન હોય તો આગંતુકને રજા આપવી=ન રાખવો.

(૬) રહેલ યાવત્કથિક હોય અને આગંતુક ઈત્વર હોય તો પણ આ જ પ્રમાણે (અહીં ૨ થી ૫ નંબર સુધીમાં જણાવ્યા પ્રમાણે) ભેદો=વિકલ્પો કરવા. પણ એમાં (અહીં જણાવેલ ૫ નંબરના વિકલ્પમાં) આટલો ફેર છે કે રહેલ ઉપાધ્યાયાદિની વૈચાવચ્ચ કરવાને રાજી ન હોય તો પ્રેમથી સમજાવીને તેને (નવો આવેલો રહે ત્યાં સુધી) આરામ આપવો * પ્રેમથી સમજાવવા છતાં ન ઇચ્છે (-ઉપાધ્યાયાદિની સેવા કરવામાં રાજી ન હોય અને આરામ કરવામાં પણ રાજી ન હોય) તો નવા આવેલાને રજા આપવી.

(૭) જો રહેલો ઈત્વર હોય અને આગંતુક યાવત્કથિક હોય તો રહેલો (એને જ્યાં સુધી રહેવું હોય ત્યાં સુધી) ઉપાધ્યાયાદિને આપવો અને આગંતુક પોતાની પાસે રાખવો. ખાકીના વિકલ્પો પૂર્વની જેમ સમજવા.

(૮) રહેલ અને આગંતુક એ બંને ઈત્વર હોય તો એકને પોતાની પાસે રાખવો અને એક ઉપાધ્યાયાદિને આપવો. ખાકીના વિકલ્પો પૂર્વની જેમ સમજવા. અથવા જેમાંથી એકને તેની અવધિ સુધી રાખવો અને બીજાને રજા આપવી.

* અહીં આ ગાથાની આવશ્યક નિર્ચુકિત (ગાથા નંબર ૭૧૯)ની વૃત્તિમાં અને પંચાશકની વૃત્તિમાં થોડો પાઠભેદ છે. આવશ્યક વૃત્તિનો પાઠ ઠીક લાગવાથી તે પ્રમાણે અર્થ લખ્યો છે.

આ પ્રમાણે વૈયાવચ્ચ સંબંધી ઉપસંપદા સ્વીકારવાના વિકલ્પો છે. તપસંબંધી ઉપસંપદા સ્વીકારવાના વિકલ્પો આ પ્રમાણે છે :-

તપસ્વી ઈત્વર અને ચાવત્કથિક એ બે પ્રકારે છે. મરણ સમયે જીવનપર્યંત અનશન કરનાર ચાવત્કથિક છે. ઈત્વર (-અમુક સમય સુધી તપ કરનાર) તપસ્વીના વિકૃષ્ટ અને અવિકૃષ્ટ એમ બે ભેદ છે. અર્દમ વગેરે (અર્દમના પારણે અર્દમ, ચાર ઉપવાસના પારણે ચાર વગેરે) તપ કરનાર વિકૃષ્ટ તપસ્વી છે. છટ્ટ સુધી (ઉપવાસના પારણે ઉપવાસ કે કે છટ્ટના પારણે છટ્ટ) તપ કરનાર અવિકૃષ્ટ તપસ્વી છે.

બંને પ્રકારના તપસ્વીને આચાર્યે આ પ્રમાણે કહેવું :-

જે તું પારણાના સમયે દીલો થઇ જતો હો તો તપ ન કર, કિંતુ વૈયાવચ્ચ આદિમાં ઉદમ કર.

કેટલાકે કહે છે કે, વિકૃષ્ટ તપસ્વી પારણાના સમયે દીલો થઇ જતો હોય તો પણ સ્વીકારવો. જે માસખમણ વગેરે તપ કરે કે ચાવત્કથિક તપસ્વી હોય તેને તો અવશ્ય સ્વીકારવો. (ગણિણા ગચ્છસ્ત પુચ્છાપ=) હા, એટલું છે કે તેને સ્વીકારતાં પહેલાં આચાર્યે પોતાના ગમ્મને

પૂછવું જોઈએ. જો ન પૂછે તો સામાચારીનો ભંગ થાય. +
કારણ કે (પૂછવું ન હોવાથી) સાધુઓ આચાર્યના કહેવા
છતાં તપસ્વીની ઉપધિત્તું પડિલેહણ વગેરે સેવા ન કરે.

સાધુઓને પૂછતાં સાધુઓ કહે કે, અમારે એક તપસ્વી
છે=એક તપસ્વીની સેવા કરવાની છે, એથી તેની તપસ્ચા
પૂરી થશે એટલે આત્મું ઉચિત કરીશું, તો તેને રાખવો.
પણ જો સાધુઓ તેની સેવા કરવા ન ઈચ્છે તો ન રાખવો.
જો ગરબ તેની પણ વૈધાવચ્ચ કરવાની અનુમતિ આપે તો
એને અવશ્ય સ્વીકારવો. આ રીતે (સાધુઓની અનુમતિથી)
સ્વીકારેલા તેની ઉદ્ધવર્તના (શરીર દબાવવું વગેરે) કરવી.
જો સાધુઓ તેમાં પ્રમાદ કરે તો આચાર્ય તેમને પ્રેરણા
કરવી. (૪૭)

સામાચારીના વર્ણનનો ઉપસંહાર:-

एवं सामायारी, कहिया दसहा समासओ एसा ।

संयमतवड्डगाणं, णिग्गंथाणं महरिसीणं ॥ ४८ ॥

આ પ્રમાણે સંયમ-તપથી પરિપૂર્ણ અને બાહ્ય-અભ્યં-
તર અંધિથી રહિત મહામુનિઓની આ દશ પ્રકારની સામા-
ચારી (સુંદર વ્યવહાર) કહી. (૪૮)

+ પોતાની અને સાધુઓની એમ બંનેની સામાચારીનો ભંગ
થાય. પૂછવું ન હોવાથી પોતાની ઈચ્છાકાર સામાચારીનો ભંગ થાય.
આચાર્યના કહેવા છતાં તપસ્વીની સેવા ન કરવાથી સાધુઓની
'તહત્તિ' વગેરે સામાચારીનો ભંગ થાય. તપસ્વીને દુધ્યાન વગેરે
બીજા પણ ઘણા દોષો થાય.

સામાચારીનું ક્ષણ :-

एयं सामायारीं, जुंजंता चरणकरणमाउत्ता ।

साहू खर्वेति कम्मं, अणेगभवसंचियमणंतं ॥ ४९ ॥

ચરણ-કરણમાં ઉપયુક્ત અને આ સામાચારીને સારી રીતે પાળતા મુનિઓ અનેક ભવોમાં ઉપાર્જન કરેલાં અને ત કર્મોને ખપાવે છે. મહાવ્રતો વગેરે ચરણ (-મૂલગુણ) છે અને પિંડવિશુદ્ધિ વગેરે કરણ (-ઉત્તરગુણ) છે. (૪૯)

સામાચારીનું પાલન ન કરવાનું ક્ષણ :-

जे पुण एयविउत्ता, सगहजुत्ता जणंमि विहरंति ।

तेसिं तमणुड्डाणं, णो भवविरहं पसाहेइ ॥ ५० ॥

જે સાધુઓ આ સામાચારીથી રહિત છે અને અશાસ્ત્રીય અનુષ્ઠાનમાં આગ્રહવાળા બનીને લોકમાં વિચરે છે તે સાધુઓનાં તે (અશાસ્ત્રીય) અનુષ્ઠાનો સંસારનો ક્ષય કરતા નથી. (૫૦)

૧૩. પિંડવિધિ પંચાશક

સામાચારીમાં નિમંત્રણા સામાચારી છે. નિમંત્રણા સામાચારી પિંડગ્રહણના વિધિથી વિશુદ્ધ આહારાદિથી કરવી જોઈએ. આથી હવે પિંડવિશુદ્ધિના વિધિનું પ્રતિપાદન કરવા મંગલ, અભિધેય વગેરે કહે છે :-

નમિઝ્ઞ મહાવીરં, પિંડવિહાણં સમાસઓ વોચ્છં ।
સમણાણં પાઝગ્ગં, ગુરૂવણસાનુસારેણં ॥ ૧ ॥

શ્રી મહાવીરસ્વામીને પ્રણામ કરીને સાધુઓને યોગ્ય પિંડગ્રહણનો વિધિ સંક્ષેપથી તીથંકર વગેરે ગુરુના ઉપદેશાનુસાર કહીશ. (૧)

શુદ્ધ પિંડનું લક્ષણ :-

સુદ્ધો પિંડો વિહિઓ, સમણાણં સંજમાયહેઉત્તિ ।
સો પુણ્ણ ઇહ વિણ્ણેઓ, ઉગ્ગમદોસાદિરહિતો જો ॥ ૨ ॥

તીથંકર વગેરે ગુરુએ પૃથ્વીકાયાદિના સંરક્ષણ રૂપ સંચમના પાલન માટે અને શરીરના રક્ષણ માટે શુદ્ધ પિંડ (-આહારાદિ) લેવાનું કહ્યું છે. ઉદ્ગમ વગેરે દોષોથી રહિત પિંડ શુદ્ધ છે. (૨)

ઉદ્ગમ વગેરે દોષોની સંખ્યા :-

સોલસ ઉગ્ગમદોસા, સોલસ ઉપ્પાયણાઙ્ગ દોસા ઉ ।
દસ ણ્ણાઙ્ગ દોસા, વાયાલીસં ઇય ભવંતિ ॥ ૩ ॥

આધાકમ્ વગેરે સોળ ઉદ્દગમ દોષો છે. ધાત્રી વગેરે સોળ ઉત્પાદન દોષો છે. શંકિત વગેરે દશ એવણા દોષો છે. આમ કુલ ૪૨ દોષો છે. [આહારના ઉદ્દગમમાં—ઉત્પત્તિમાં ગૃહસ્થથી થતા દોષો ઉદ્દગમ દોષો છે. આહારના ઉત્પાદનમાં—મેળવવામાં સાધુથી થતા દોષો ઉત્પાદન દોષો છે. આહારની એવણામાં=શુદ્ધ છે કે અશુદ્ધ તેની તપાસ કરવામાં ગૃહસ્થ અને સાધુ બંનેથી લાગતા દોષો એવણા દોષો છે.]

ઉદ્દગમ શબ્દનો અર્થ અને તેના પર્યાયવાચી શબ્દો :-

તત્યુગમો પસૃઈ, પમવો एमादि हेति एगद्वा ।

सो पिंडस्ताहिगओ, इह दोसा तस्मिमे हेति ॥ ४ ॥

ઉદ્દગમ, પ્રસૂતિ, પ્રલવ, ઉદ્દભવ (ઉત્પત્તિ) વગેરે શબ્દો એકાર્થક છે. અર્થાત્ આ બધા શબ્દોનો 'ઉત્પન્ન થવું' એવો એક જ અર્થ છે.

ઉદ્દગમ (ઉત્પત્તિ) સચિત્ત, અચિત્ત, મિશ્ર, દ્વિપદ પ્રાણી વગેરે અનેક દ્રવ્યો સંબંધી છે. અહીં એ બધાનો ઉદ્દગમ (ઉત્પત્તિ) વિવક્ષિત નથી, કિંતુ પિંડનો=આહારાદિનો ઉદ્દગમ વિવક્ષિત છે. અર્થાત્ અહીં પિંડની ઉત્પત્તિમાં થતા દોષોનું વર્ણન હોવાથી પિંડનો ઉદ્દગમ વિવક્ષિત છે, અન્ય કોઈ વસ્તુનો ઉદ્દગમ વિવક્ષિત નથી.

સાધુ માટે પકાવવું, મૂકી રાખવું, પ્રકાશ કરવો વગેરે રીતે પિંડના ઉદ્દગમને દ્વિપિત કરે તે ઉદ્દગમ દોષો કહેવાય. તે દોષો આ (નીચે) પ્રમાણે છે. (૪)

સોળ ઉદ્દગમ દોષો :-

આહાકમ્મુદેસિય, પૂર્વકમ્મે ય મીસજાણ ય ।

ઠવણા પાહુડિયા યા, પાઓયર-કીઅ-પામિચ્ચે ॥ ૫ ॥

પરિયટ્ટણ અમિહહુચ્ચિમ્મણો મારોહહે હ્હ ય ।

અચ્છેજ્જે અણિસટ્ટે, અજ્જોયરણ ય સોલસમે ॥ ૬ ॥

૧ આધાકર્મ, ૨ ઔદેશિક, ૩ પૂતિકર્મ, ૪ મિશ્રજાત, ૫ સ્થાપના, ૬ પ્રાલૃતિક, ૭ પ્રાહુષ્કરણ, ૮ કીત, ૯ પ્રામિત્ય, ૧૦ પરાવર્તિત, ૧૧ અભ્યાહુત, ૧૨ ઉદ્દેશિક, ૧૩ માલાપહુત, ૧૪ આચ્છેદ, ૧૫ અનિસૃષ્ટ અને ૧૬ અધ્યવપૂરક એમ સોળ ઉદ્દગમ દોષો છે.

(૧) આધાકર્મ :- આધા એટલે પ્રણિધાન. કર્મ એટલે કરવું. સાધુના પ્રણિધાનથી (-સાધુને આપવાના સંકલ્પથી) કરવું તે આધાકર્મ. આધાકર્મ દોષવાળા આહારાદિ પણ આધાકર્મ કહેવાય.

(૨) ઔદેશિક :- ઉદ્દેશથી બનેલું ઔદેશિક કહેવાય. ઉદ્દેશ એટલે પ્રણિધાન-સંકલ્પ. જે કોઈ ભિક્ષા માટે આવશે તેને આપીશું' ઇત્યાદિ સંકલ્પથી બનાવેલા આહારાદિ ઔદેશિક છે.

પ્રશ્ન :- અહીં ઉદ્દેશ (-સંકલ્પ) દોષ છે, અને એ દોષથી બનેલો આહાર ઔદેશિક છે. અહીં દોષોનું વર્ણન હોવાથી ઉદ્દેશ દોષનો ઉલ્લેખ કરવો જોઈએ, એના બદલે ઔદેશિકનો (-ઉદ્દેશ દોષવાળાનો) ઉલ્લેખ કેમ કર્યો ?

ઉત્તર :-દોષ અને દોષવાળાના અભેદની વિવક્ષાથી દોષવાળાનો ઉલ્લેખ કર્યો છે. [અર્થાત્ દોષ અને દોષવાળો અલગ ન હોવાથી જેમ ઉદ્દેશ દોષવાળાને ઔદેશિક કહેવાય તેમ ઉદ્દેશ દોષને પણ ઔદેશિક કહેવાય. આથી અહીં ઔદેશિક શબ્દ ઉદ્દેશદોષના અર્થમાં છે.] આ પ્રમાણે આગળ પણ બધા દોષો માટે સમજી લેવું.

(૩) પૂતિકર્મ:- પૂતિ એટલે અશુદ્ધ. કર્મ એટલે કરવું. શુદ્ધ આહારમાં અશુદ્ધ આહાર ભેળવીને શુદ્ધને પણ અશુદ્ધ કરવું તે પૂતિકર્મ. પૂતિકર્મ દોષવાળા આહારાદિ પણ પૂતિકર્મ કહેવાય.

(૪) મિશ્રજાત:- જાત એટલે બનેલું. મિશ્રભાવથી બનેલું મિશ્રજાત. અર્થાત્ (શરૂઆતથી જ) ગૃહસ્થ અને સાધુ (વગેરે) એ બંનેના સંકલ્પ રૂપ મિશ્રભાવથી બનેલા આહારાદિ મિશ્રજાત કહેવાય.

(૫) સ્થાપના:- સ્થાપના એટલે મૂકી રાખવું. સાધુને આપવા માટે અમુક સમય સુધી રાખી મૂકવું તે સ્થાપના દોષ.

(૬) પ્રાભૃતિકા:- પ્ર=પહેલાં. આ=સાધુના આગમનરૂપ મર્યાદા. ભૃતા=ધારેલી (કરેલી) ભિક્ષા. સ્વાર્થમાં ક પ્રત્યય લાગતાં પ્રાભૃતિકા શબ્દ બને છે. શબ્દાર્થને અનુરૂપ ભાવાર્થ:- સાધુઓના આગમનના કારણે (સુપાત્રદાનની પુદ્ધિથી) નક્કી કરેલા સમય પહેલાં* વિવાહાદિ પ્રસંગ

* પહેલાનાં ઉપલક્ષણથી નક્કી કરેલા સમય પછી પણ સમજી લેવું.

કરીને સાધુને જે બિક્ષા અપાય તે પ્રાભૃતિકા બિક્ષા. અથવા પ્રાભૃત એટલે ભેટણું. સત્પુરુષોને ભેટણું આપવા સમાન બિક્ષા તે પ્રાભૃતિકા બિક્ષા. ભાવાર્થ ઉપર મુજબ. [અથવા દુર્ગતિના ભેટણા સમાન બિક્ષા તે પ્રાભૃતિકા. ભાવાર્થ ઉપર મુજબ.]

(૭) પ્રાદુષ્કરણ :- પ્રાદુસૂ એટલે પ્રકાશ. કરણ એટલે કરવું. સાધુને આપવા પ્રકાશ કરવો તે પ્રાદુષ્કરણ દોષ. પ્રાદુષ્કરણ દોષવાળા આહારાદિ પણ પ્રાદુષ્કરણ કહેવાય.

(૮) ક્ષીત=સાધુ માટે મૂલ્ય આપીને ખરીદેલું.

(૯) *પ્રામિત્ય=તને પાછું આપીશ એમ કહીને લીધેલું, અર્થાત્ સાધુ માટે ઉછીનું લીધેલું.

(૧૦) પરાવર્તિત=ફેરફાર કરેલું. અર્થાત્ સાધુને આપવા વસ્તુનો અદલો-બદલો કરવો.

* પંચાશકની ટીકામાં તથાઽપમિત્યં પુનઃ દાસ્યામ્યેતત્ તવે-ત્યભિધાય ચદ્ ગૃહીતં તદપમિત્યકમુચ્છિન્નં મક્તાથેવ । ‘પામિષ્ઠ’ ઇતિ ચ નિર્દેશઃ પ્રાકૃતત્વાત્ । આમ સંસ્કૃત ‘અપમિત્યક’ શબ્દ ઉપરથી પ્રાકૃતમાં પામિષ્ઠ શબ્દ બન્યો એમ જણાવ્યું છે. શબ્દરત્ન મહોદધિ, શબ્દ ચિંતામણિ વગેરે ગ્રંથોમાં ‘પ્રામીત્ય’ શબ્દ છે. ત્યાં તેનો અર્થ આ પ્રમાણે જણાવ્યો છે-“ પ્રામીત્ય ન. (પ્ર+મી+ભાવે ક્તિન્, તત્ર સાધુ જ્યજ્) કરજ, દેવું.” ઉછીનું લેવું એ પણ એક પ્રકારનું દેવું છે. એટલે પ્રામીત્ય શબ્દ ઉપરથી પ્રાકૃતમાં પામિષ્ઠ શબ્દ બનવામાં વાધો જણાતો નથી. અપમિત્ય અને પ્રામીત્ય એ બંને શબ્દોનો ‘દેવું’ (=કરજ) અર્થ થાય છે.

(११) अद्वाहृत=साधुनी सामि (-पासे) लावेळुं.
अर्थात् साधुने वडोराववा पोताना स्थानथी णीज स्थाने
लावेळुं.

(१२) उद्भिन्न=साधु निमित्ते केडी वजेरे उधाडवुं.

(१३) मालापहृत=साधु निमित्ते माण वजेरे स्थान-
मांथी लावेळुं.

(१४) आच्छेद्य=साधुने आपवा पुत्र वजेरे पासेथी
जुंटी लेवुं.

(१५) अनिसृष्ट=घृणा मालिकीनी वस्तु सधणा मालि-
केानी रज विना आपे.

(१६) अर्धवपूरक=पोताना माटे जनी रडेवी रसोडमां
पाछणथी साधु निमित्ते अधिक उमेरवुं. (५-६)

आधाकर्म दोषनुं स्वरूप :-

सच्चित्तं जमचित्तं, साहूणद्वय कीरणं च ।

अचित्तमेव पचति, आहाकर्मं तयं भणियं ॥ ७ ॥

साधुओ माटे सच्चित्त इल, णीज वजेरेने अचित्त
करवामां आवे अने अचित्त ओआ वजेरेने पकाववामां
आवे ते आधाकर्म छे.

यद्यपि साधुओ माटे सच्चित्त पृथ्वी आदिने अचित्त
करीने घर, वस्त्र वजेरे जनाववामां आवे ते पणु आधा-
कर्म कडेवाय, पणु अर्ही आहार स'अंधी दोषाने। अधि-
कार होवाथी (अंधकारे) ते कड्युं नथी. (७)

✽ આધાકર્મ દોષની સ્પષ્ટતા માટે શાસ્ત્રમાં બતાવેલા કૃત અને નિષ્ઠિતના ચાર ભાંગા સમજવાની જરૂર છે. તે આ પ્રમાણે છે—

- (૧) સાધુ માટે કૃત અને સાધુ માટે નિષ્ઠિત.
- (૨) સાધુ માટે કૃત અને ગૃહસ્થ માટે નિષ્ઠિત.
- (૩) ગૃહસ્થ માટે કૃત અને સાધુ માટે નિષ્ઠિત.
- (૪) ગૃહસ્થ માટે કૃત અને ગૃહસ્થ માટે નિષ્ઠિત.

કૃત:- આરંભનો પ્રારંભ કરે, એટલે કે સચિત્તને અચિત્ત બનાવવાનો કે અચિત્તને પકાવવાનો પ્રારંભ કરે, ત્યારથી આરંભ પૂર્ણ ન થાય ત્યાં સુધી, એટલે કે સચિત્ત વસ્તુ અચિત્ત ન થાય કે અચિત્ત વસ્તુ રંધાઈ ન જાય ત્યાં સુધી, કૃત કહેવાય. અર્થાત્ આરંભની શરૂઆત તે કૃત.

નિષ્ઠિત:- સચિત્ત વસ્તુ સંપૂર્ણ અચિત્ત બની જાય કે રંધાતી વસ્તુ સંપૂર્ણ રંધાઈ જાય તે નિષ્ઠિત કહેવાય.

(૧) સાધુ માટે કૃત અને સાધુ માટે નિષ્ઠિત:- સાધુના (સાધુને આપવાના) સંકલ્પથી આરંભનો પ્રારંભ કર્યો હોય અને નિષ્ઠિત બને ત્યારે પણ સાધુનો સંકલ્પ હોય.

(૨) સાધુ માટે કૃત અને ગૃહસ્થ માટે નિષ્ઠિત:-

* [] આવા કાઠિંસમાં આપેલું લખાણ પંચાશકની આ ગાથાની ટીકામાં નથી, પણ ઉપયોગી હોવાથી પિંડવિશુદ્ધિ વગેરે ગ્રંથોના આધારે આપ્યું છે.

સાધુના સંકલ્પથી આરંભનો પ્રારંભ કર્યો હોય, પણ નિષ્ઠિત બને ત્યારે ગૃહસ્થનો (ગૃહસ્થના ઉપયોગમાં લેવાનો) સંકલ્પ હોય. જેમકે—સાધુ માટે દ્વધ ઉકાળવાની શરૂઆત કરે, પણ તે દરમિયાન મહેમાનોનું આગમન, વગેરે કારણે એ દ્વધ ઉકળતું હોય ત્યારથી સંપૂર્ણ ઉકળી રહે ત્યાં સુધી કે સંપૂર્ણ ઉકળી ગયું તે વખતે ગૃહસ્થના ઉપયોગમાં લેવાનો સંકલ્પ કરે.

(૩) ગૃહસ્થ માટે કૃત સાધુ માટે નિષ્ઠિત:— ગૃહસ્થના સંકલ્પથી આરંભનો પ્રારંભ કર્યો હોય પણ નિષ્ઠિત બને ત્યારે સાધુનો સંકલ્પ હોય. જેમકે—ઘરના માણસો માટે દ્વધ ઉકાળવાની શરૂઆત કરી હોય, પણ દ્વધ ઉકળતું હોય ત્યારે કે સંપૂર્ણ ઉકળી ગયું તે જ વખતે સાધુ મહારાજ વહોરવા આવવાથી સાધુના સંકલ્પથી ચૂલા ઉપરથી નીચે ઉતારે. ખીચડી વગેરે ખરોખર રંધાઈ ગયા પછી એમ જ ચૂલા ઉપર પડી રહેલ હોય અને સાધુ આવે ત્યારે ચૂલા ઉપરથી ઉતારે તો સાધુ માટે નિષ્ઠિત ન કહેવાય.

(૪) ગૃહસ્થ માટે કૃત અને ગૃહસ્થ માટે નિષ્ઠિત:— ગૃહસ્થના સંકલ્પથી આરંભનો પ્રારંભ કરે અને નિષ્ઠિત બને ત્યારે પણ ગૃહસ્થનો સંકલ્પ હોય.

આ ચાર ભાંગાઓમાં પહેલો અને ત્રીજો ભાંગો અશુદ્ધ છે, અર્થાત્ તેવો આહાર સાધુને ન કલ્પે. બીજો અને ચોથો ભાંગો શુદ્ધ છે, અર્થાત્ તેવો આહાર સાધુને કલ્પે.

(૨)

કેના માટે બનાવેલો આહાર આધાકર્મ કહેવાય એ વિશે સ્પષ્ટતા કરતાં શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે-જે પ્રવચનથી અને લિંગથી સાધર્મિક હોય તેના માટે બનાવેલો આહાર આધાકર્મ ગણાય. પ્રવચન એટલે ચતુર્વિધ સંઘ. લિંગ એટલે સાધુવેશ. જે ચતુર્વિધ સંઘમાં હોય અને સાધુને વેશ પહેર્યો હોય તેના માટે બનાવેલો આહાર આધાકર્મ ગણાય. ભગવાનની આજ્ઞા મુજબ ચારિત્રનું પાલન કરનાર અને સાધુવેશ ધારણ કરનાર સાધુઓ (અને અગિયારમી પ્રતિમા વહન કરનાર શ્રાવક) પરસ્પર સાધર્મિક ગણાય. આથી ભગવાનની આજ્ઞા મુજબ ચારિત્રનું પાલન ન કરતા હોય અને સાધુવેશ ધારણ ન કરતા હોય તેવા સાધુઓ પ્રવચનથી અને લિંગથી સાધર્મિક ન હોવાથી તેમના માટે બનાવેલો આહાર આધાકર્મ ન ગણાય=તેમના માટે બનાવેલો આહાર ઉક્ત પ્રકારના સાધુઓને કદપી શકે.

(૩)

શાસ્ત્રમાં આધાકર્મિક આહારની દુષ્ટતા જણાવતાં કહ્યું છે કે આધાકર્મિક આહાર વિષા, દારુ અને માંસ તુલ્ય છે. આથી તેવા આહારનું ભક્ષણ તો ન કરવું, કિંતુ તેવા આહારથી ખરડાયેલ પાત્ર પણ રાખ વગેરેથી ઘસીને સાફ કર્યા પછી ત્રણ વાર પાણીથી ધોવું, અને સુકાઈ બંધ પછી જ તેમાં શુદ્ધ આહાર લેવો કદપે.

તથા જે ઘરે આધાકર્મિક આહાર બન્યો હોય તે ઘરે ચાર દિવસ સુધી સાધુને ગોચરી જવું ન કલ્પે. જે ઘરમાં આધાકર્મિક આહાર બન્યો હોય તે ઘર પ્રથમ દિવસે (=આધાકર્મિક આહાર બન્યો હોય તે દિવસે) આધાકર્મિક ગણાય, અને પછીના ત્રણ દિવસ પૂતિ ગણાય, આમ ચાર દિવસ સુધી તે ઘરમાં ગોચરી જવું ન કલ્પે.

(૪)

આધાકર્મિક આહારની ઇચ્છા વગેરેમાં કયા કયા દોષો લાગે તે વિશે શાસ્ત્રમાં અતિક્રમ, વ્યતિક્રમ, અતિચાર અને અનાચાર એ ચાર દોષો કહ્યા છે. (૧) આધાકર્મિક આહાર લેવાની ગૃહસ્થ વિનંતિ કરે ત્યારે સાધુ વિનંતિને સ્વીકારે ત્યારથી ઉપયોગ કરે ત્યાં સુધી અતિક્રમ દોષ લાગે. અર્થાત્ વિનંતિ સ્વીકારે, પછી લેવા જવા માટે જિલ્લો થાય, પાત્રા લે, પાત્રા લઈને ગુરુ પાસે આવીને ઉપયોગ કરે ત્યાં સુધી અતિક્રમ લાગે. તેવો આહાર લેવા જવા માટે પગ ઉપાડે ત્યારથી માંડી ગૃહસ્થને ત્યાંથી આધાકર્મિક આહાર લે નહિ ત્યાં સુધી વ્યતિક્રમ દોષ લાગે. આહાર ચઢણ કરે ત્યારથી મુખમાં ન નાખે ત્યાં સુધી અતિચાર દોષ લાગે. મોઢામાં નાખે એટલે અનાચાર દોષ લાગે. (વ્ય૦ ભા૦ ૪૩)

(૫)

આધાકર્મિક આહારના સેવનથી લાગતા દોષો અંગે શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે આધાકર્મિક આહારના સેવનથી આજ્ઞા-

ભંગ, અનવસ્થા, મિથ્યાત્વ અને વિરાધના એ ચાર દોષો લાગે છે. (૧) આધાકર્મિક આહાર ન લેવાની જિનાશા હોવાથી, આધાકર્મિક આહાર લેવાથી જિનાશાનો ભંગ થાય. (૨) એક સાધુને આધાકર્મિકનું સેવન કરતો જોઈને બીજો સાધુ તેમ કરે, તેને જોઈને ત્રીજો સાધુ તેમ કરે, આમ અનવસ્થા થાય. (૩) આધાકર્મિકનું સેવન સ્વીકારેલ પાંચ મહાવ્રતના પાલનની પ્રતિજ્ઞાથી વિરુદ્ધ વર્તન હોવાથી આધાકર્મિક આહાર લેનાર સાધુ ગૃહસ્થોને “ આ સાધુઓ અસત્યવાદી છે, કેમ કે પ્રતિજ્ઞાથી વિરુદ્ધ વર્તન કરે છે.” ઇત્યાદિ શંકા ઉત્પન્ન કરાવીને મિથ્યાત્વ પમાડે છે. (૪) વિરાધનાના આત્મ, સંયમ અને પ્રવચન એમ ત્રણ પ્રકાર છે.

(૧) આત્મ વિરાધના એટલે જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્રરૂપ સંયમવાળા આત્માની વિરાધના. આધાકર્મિક આહાર પ્રાયઃ સ્વાદિષ્ટ અને સ્તિગ્ધ હોવાથી અધિક ખાવાથી માંદગી થાય. તેથી સ્વાધ્યાય ન થવાથી જ્ઞાનનો નાશ થાય, શરીરની અસ્વસ્થતાના કારણે ચારિત્રની શ્રદ્ધામાં ખામી આવવાથી દર્શનનો નાશ થાય, અને પ્રતિલેખનાદિ ન કરવાથી ચારિત્રનો નાશ થાય, આમ જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્રરૂપ સંયમી આત્માની વિરાધના થાય. (૨) રોગની ચિકિત્સામાં છ કાચના જીવોની હિંસારૂપ અને વૈયાવચ્ચ કરનાર સાધુના જ્ઞાનની હાનિરૂપ સંયમવિરાધના થાય. (૩) લાંબા કાળ સુધી માંદગી રહે, ઘણા સાધુઓ વારંવાર જિમાર થાય વગેરે

કારણે વૈદ્ય વગેરે લોકમાં આ સાધુઓ ખડુ ખાનારા છે, પોતાના પેટને પણ જાણતા નથી વગેરે રીતે શાસનની હિલનારૂપ પ્રવચન વિરાધના થાય.

(૬)

ગૃહસ્થોને દાનનો વિધિ જણાવતાં કહ્યું છે કે-ગૃહસ્થોને આધાકર્મિક આહારના દાનનો ઉત્સર્ગથી નિષેધ છે. ગ્લાન, વિશિષ્ટ તપસ્વી, કે વિશિષ્ટ જ્ઞાની વગેરેને તેવા પુખ્ત કારણસર અપવાદથી જ અશુદ્ધ આહારના દાનની છૂટ છે. શુદ્ધ આહારથી સાધુનો નિર્વાહ થઈ શકતો હોય ત્યારે આધાકર્મિક આહાર આપનાર અને લેનાર બંનેને અહિતકારી છે, અને તે જ આહાર ગ્લાનાદિના કારણે આપનાર અને લેનાર બંનેને હિતકારી છે. જેમ જ્વર રોગવાળા દર્દીને વૈદ્ય ઘેબર આપે તો આપનાર-લેનાર બંનેનું અહિત થાય છે, અને બસ્મક રોગવાળાને વૈદ્ય ઘેબર આપે તો આપનાર-લેનાર બંનેનું હિત થાય છે. તેમ અહીં પણ સમજવું.

(૭)

સાધુએ આહારની શુદ્ધિ માટે કેવી કાળજી રાખવી જોઈએ તે અંગે શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે-જેમ રાજાની આજ્ઞાના ભંગથી આ લોકમાં ઠંડ થાય છે, તેમ જિનાજ્ઞાના ભંગથી પરલોકમાં દુર્ગતિનાં દુઃખો રૂપ ઠંડ થાય છે. આધાકર્મિક આહારના સેવનથી જિનાજ્ઞાનો ભંગ થાય છે. માટે સાધુએ

ગોચરી લેતાં આધાકર્મિક આહાર ન આવી જાય તેની અત્યંત કાળજી રાખવી જોઈએ. એ માટે જેમ અત્યંત ભૂખથી વાછરડો પોતાના માટે ઘાસ-પાણી લાવનાર અલંકૃત રૂપવતી સ્ત્રી તરફ નહિ જોતાં કેવલ ઘાસ અને પાણી તરફ જ ધ્યાન રાખે છે, તેમ સાધુએ ગોચરી વહોરતાં ગોચરીના દોષો તરફ જ લક્ષ્ય રાખવું જોઈએ, અશનાદિમાં લુપ્થ ન થવું જોઈએ. આધાકર્મિક આહાર નહિ વાપરવાના પરિણામવાળો સાધુ ઉપયોગપૂર્વક લિક્ષા ગ્રહણ કરે છતાં આધાકર્મિક આહાર આવી જાય અને વાપરે તો પણ કર્મથી બંધાતો નથી.

(૮)

પ્રશ્ન :- આધાકર્મ વાપરવામાં દોષ કેવી રીતે લાગે ? સાધુ આધાકર્મનો આરંભ કરે નહિ, કરાવે નહિ, આરંભ કરનારની પ્રશંસા પણ કરે નહિ, ગૃહસ્થ પોતાની ઇચ્છાથી બનાવે અને સાધુ લે તેમાં દોષ કેવી રીતે લાગે ?

ઉત્તર :- સાધુને સાવધ મન-વચન-કાયાથી ન કરવું, ન કરાવવું અને ન અનુમોહવું એમ પ્રતિજ્ઞા છે. આધાકર્મ લેવામાં સાવધ (=પાપવાળા) કાર્યની અનુમોહના થાય છે. અનુમોહના ત્રણ પ્રકાર છે. તે આ પ્રમાણે-અનિષેધ, ઉપભોગ અને સંવાસ. (૧) પોતે અધિકારી હોવા છતાં પોતાની નિશ્રામાં રહેલાઓને પાપકાર્યોનો નિષેધ ન કરે તો અનિષેધ અનુમોહના. અધિકાર હોવા છતાં નિષેધ ન

કરે એનું શું કારણ ? એનું કારણ એ કે ઊંડે ઊંડે પણ તે એને ગમતું હોય છે. આથી જ અનિષિદ્ધમનુમતમ્ = “ જેનો નિષેધ ન થાય તે સંમત છે ” એવી લોકોક્તિ પ્રસિદ્ધ છે. આને શાસ્ત્રમાં પ્રતિશ્રવણાનુમતિ કહેવામાં આવે છે. સાંભળે છે એનાથી સિદ્ધ થાય છે કે તેનો નિષેધ નથી. જે પાપકાર્યનો નિષેધ કરે તે પાપકાર્યો સાંભળે શું કામ ? સાંભળે છે એટલે અર્થાપત્તિથી સિદ્ધ થાય છે કે તે એને સંમત છે. (૨) પાપકાર્યોનો નિષેધ કરે, પણ પોતાના માટે પાપકાર્યથી બનેલી વસ્તુનો ઉપલોગ કરે તે ઉપલોગ અનુમોદના. જેમ કેઈ સ્વયં ચોરી ન કરે તો પણ દાણ-ચોરીનો માલ વાપરે તો તે ગુનેગાર ગણાય, તેમ પોતે સાવધ કાર્ય ન કરે, તો પણ બીજાએ પોતાના માટે સાવધ કાર્યોથી તૈયાર કરેલ વસ્તુનો ઉપયોગ કરે તો ઉપલોગ અનુમોદના રૂપ દોષ લાગે. આને શાસ્ત્રમાં પ્રતિસેવનાનુમતિ કહેવામાં આવે છે. (૩) આશ્રિતોને પાપકાર્યોનો નિષેધ કરે, પોતાના માટે પાપથી બનાવેલ વસ્તુનો ઉપયોગ ન કરે, છતાં પાપ કરનારાઓ સાથે રહે-તેમના ઉપર મમત્વ-લાવ રાખે તો સંવાસાનુમતિ દોષ લાગે. જેમ કેઈ ચોરી ન કરે, ચોરીનો માલ ન વાપરે, છતાં ચોરીના ટોળામાં રહે તો તે ગુનેગાર ગણાય, તેમ પાપ કરનારાઓ સાથે રહે તો સંવાસાનુમતિ દોષ લાગે. (જુઓ કર્મપ્રકૃતિ ઉપ-શમના કરણ ગાથા ૧૯ ની ટીકા.)

આ ત્રણ પ્રકારની અનુમોદનાને પિંડવિશુદ્ધિ વગેરે

અંથોમાં અનુક્રમે પ્રતિશ્રવણા, પ્રતિસેવના અને સંવાસ એ ત્રણ નામોથી જણાવી છે. જે સાધુ પોતાને અધિકાર હોવા છતાં પોતાના આશ્રિતોને આધાકર્મિક આહારનો નિષેધ ન કરે તેને પ્રતિશ્રવણાનુમતિ દોષ લાગે. આધાકર્મિક આહાર પોતે વાપરે તો પ્રતિસેવનાનુમતિ દોષ લાગે. આધાકર્મિક આહાર વાપરનારા સાધુઓની સાથે રહે તો સંવાસાનુમતિ દોષ લાગે.

આથી એ સિદ્ધ થયું કે સાધુ આધાકર્મિક આહાર વાપરે તો ઉપલોગ કે પ્રતિસેવનારૂપ અનુમોહનાનો દોષ લાગે. તથા સાધુ આધાકર્મિક આહાર લે તો ગૃહસ્થ વારં-વાર આધાકર્મિક આહાર બનાવે. (એટલે આડકતરી રીતે કરાવવાનો પણ દોષ લાગે.) એક વાર આધાકર્મિક આહાર લેવાથી બીજી વાર લેવાનું મન થાય છે, બીજી વાર ત્રીજી વાર પછી ત્રીજી વાર લેવાનું મન થાય છે, અને પછી વારંવાર આધાકર્મિક આહાર લેવાની પ્રવૃત્તિ થાય છે. આમ થતાં પરિણામ નિષ્કુર બની જાય છે-દોષની સૂગ જતી રહે છે. શાસ્ત્રમાં ત્યાં સુધી કહ્યું છે કે,-વારંવાર આધાકર્મિક આહાર વાપરીને તેમાં લોલુપી અને નિર્હય બનેલો સાધુ પ્રાસુક ન બને તો અપ્રાસુક (=સચિત્ત) આહાર પણ લે. તથા આધાકર્મના પરિણામવાળો સાધુ શુદ્ધ વાપરવા છતાં કર્મથી બંધાય છે.

ઔદેશિક દોષનું સ્વરૂપ :-

ઉદેસિય સાહુમાર્ઘ, ઓમચ્છણ મિત્તવિયરણં જં ચ ।

ઉવ્વરીયં મીસેઠં, તવિઠં ઉદેસિયં તં તુ ॥ ૮ ॥

x ઔદેશિકના ઓઘ અને વિભાગ એમ બે ભેદ છે. પોતાના માટે ભાત વગેરે પકાવવાની શરૂઆત કરે ત્યારે* તેમાં ભિક્ષા માટે જે કાંઈ આવે તેને ભિક્ષા આપવા માટે “આટલું પોતાના માટે અને આટલું ભિક્ષા આપવા માટે” એવો વિભાગ કર્યા વિના ભાત વગેરે અધિક નાખે તે ઓઘ ઔદેશિક છે.

વિવાહ વગેરે પ્રસંગે ભોજનાદિ કર્યા પછી વધેલા આહારાદિને દાન આપવાની બુદ્ધિથી અલગ મૂકી રાખવામાં આવે તે વિભાગ ઔદેશિક છે.

ઓઘ ઔદેશિકમાં ઓઘથી=વિભાગ કર્યા વિના અધિક નાખવામાં આવતું હોવાથી તેનું ‘ઓઘ’ એવું નામ સાર્થક છે. વિભાગ ઔદેશિકમાં વધેલા આહારાદિને આટલું દાન માટે એમ વિભાગ કરવામાં આવતો હોવાથી તેનું ‘વિભાગ’ એવું નામ સાર્થક છે.

x પ્રસ્તુત ગાથામાં પિંડનિર્ચુકિત આદિ ત્રંથોની અપેક્ષાએ થોડો ફેર હોવાથી ઔદેશિકના બધા પેટા ભેદો સમજવા પછી આ ગાથાનો ભાવાર્થ સમજવામાં સરળતા રહે એ દષ્ટિએ અહીં ગાથાનો ભાવાર્થ લખતાં પહેલાં પિંડનિર્ચુકિત આદિ ત્રંથોના આધારે કાઉંસમાં ઔદેશિકના બધા પેટા ભેદો જણાવ્યા છે.

* અધ્યવપૂરકમાં પકાવવાની શરૂઆત કર્યા પછી પાછળથી ઉમેરવામાં આવે છે. ઓઘ ઔદેશિકમાં પકાવવાની શરૂઆત કરતી વખતે જ અધિક નાખવામાં આવે છે. આમ ઓઘ ઔદેશિકમાં અને અધ્યવપૂરકમાં ભેદ છે.

વિભાગ ઔદેશિકના ઉદ્દિષ્ટ, કૃત અને કર્મ એમ ત્રણ ભેદ છે. વિવાહાદિના પ્રસંગે વધેલા ભોજનને દાન આપવાના ઉદ્દેશથી(=સંકલ્પથી) તેમાં કેઈ જાતનો સંસ્કાર કર્યા વિના જેવા હોય તેવા જ સ્વરૂપમાં મૂકી રાખવામાં આવે તે ઉદ્દિષ્ટ વિભાગ ઔદેશિક છે. વધેલા ભાત આદિમાં દહીં વગેરે નાખીને આપવામાં આવે તે કૃત વિભાગ ઔદેશિક છે. મોઢકચૂણું આદિને અગ્નિમાં તપાવીને ગોળ વગેરે ભોજવીને મોઢક આદિ ખનાવીને આપવામાં આવે તે કર્મ વિભાગ ઔદેશિક છે. કૃત વિભાગ ઔદેશિકમાં અગ્નિ આદિના આરંભ વિના અચિત્ત વસ્તુથી મૂળવસ્તુમાં અવસ્થાંતર કરવામાં આવે છે, જ્યારે કર્મ વિભાગ ઔદેશિકમાં અગ્નિ આદિના આરંભથી કે સચિત્ત વસ્તુનો પ્રક્ષેપ આદિ આરંભથી મૂળ વસ્તુમાં અવસ્થાંતર કરવામાં આવે છે.

ઉદ્દિષ્ટ વિભાગ ઔદેશિકમાં આટલું દાન માટે છે એવો ઉદ્દેશ-સંકલ્પ કરવામાં આવ્યો હોવાથી તેનું 'ઉદ્દિષ્ટ' એવું નામ સાર્થક છે. કૃત વિભાગ ઔદેશિકમાં અવસ્થાંતર (ભિન્ન અવસ્થા) કર્યું હોવાથી તેનું 'કૃત' (—અવસ્થાંતર કરેલું) એવું નામ સાર્થક છે. કર્મ વિભાગ ઔદેશિકમાં અગ્નિ આદિનો આરંભ હોવાથી આધાકર્મરૂપ ઉદ્દેશ હોવાથી તેનું 'કર્મ' એવું નામ સાર્થક છે.

ઉદ્દિષ્ટ, કૃત અને કર્મ એ ત્રણ ભેદોના પ્રત્યેકના ઉદ્દેશ, સમુદ્દેશ, આદેશ અને સમાદેશ એમ ચાર ભેદ છે. જે કેઈ (ગૃહસ્થ કે સાધુ-સંત) ભિક્ષા માટે આવે તેને આપવાનો

સંકલ્પ તે ઉદ્દેશ. પાખંડીને (સંન્યાસી વિશેષને) આપવાનો સંકલ્પ તે સમુદ્દેશ. નિર્ગ્રંથ (જૈન સાધુ), શાક્ય (-બૌદ્ધ સાધુ), તાપસ (-જટાધારી વનવાસી પાખંડી), ગૈરુક (-ગેરુથી રંગેલાં વસ્ત્રો પહેરનાર ત્રિહંડી), અને આજીવક (ગોશાળાના મતને અનુસરનાર) એ પાંચ શ્રમણોને આપવાનો સંકલ્પ તે આદેશ. નિર્ગ્રંથોને (જૈન મુનિઓને) આપવાનો સંકલ્પ તે સમાદેશ.

આમ વિભાગ ઔદેશિકના કુલ (૩×૪=) ૧૨ ભેદ છે. ઐશ્વર્ય ઔદેશિક સહિત કુલ ૧૩ ભેદ ઔદેશિક દોષના છે.

આ પ્રમાણે પિંડનિયુક્તિ આદિમાં વર્ણન છે. જ્યારે અહીં મૂળ ગાથામાં આ દોષના ઉદ્દિષ્ટ ઔદેશિક, કૃત ઔદેશિક અને કર્મ ઔદેશિક એમ ત્રણ ભેદોનો ઉલ્લેખ કર્યો છે. તે આ પ્રમાણે:-]

(૧) ઉદ્દિષ્ટ ઔદેશિક:- દુષ્કાળ વીતી જતાં (ઉપલક્ષણથી ધીન પણ કાળે) ગૃહસ્થ આપણે સાધુ વગેરેને સદા ભિક્ષા આપવી એમ પોતાની સ્ત્રીને કહે અને એથી તે સ્ત્રી ભિક્ષા આપવા અધિક પકાવે તે ઔદેશિક દોષ છે. આમાં આપણે સદા સાધુ વગેરેને ભિક્ષા આપવી એમ ઉદ્દેશ=વચનનું ઉચ્ચારણ કર્યું હોવાથી આ દોષને ઉદ્દિષ્ટ ઔદેશિક કહેવામાં આવે છે.

ગૃહસ્થ આપણે સાધુ વગેરેને નિત્ય ભિક્ષા આપવી એમ શા માટે કહે અને ઉદ્દિષ્ટ ઔદેશિકનું સ્વરૂપ શું છે તે વિષે પિંડનિયુક્તિમાં આ પ્રમાણે કહ્યું છે :-

જીયામુ કિહવિ ઓમે, નિચયં મિક્લાવિ તા કહવિ દેમો।
 હંદિ હુ નત્થિ અદિત્તં, મુજ્જહ અકયં ન ચ ફલેહ ॥ ૨૨૦ ॥
 સા ડ અવિસેસિપ ચ્ચિય, નિચંમિ મત્તંમિ તંડુલે છુહહ ।
 પાસંહીણ ગિહીણ વ, જો પહી તસ્સ મિક્લહટ્ટા ॥ ૨૨૧ ॥

“ આપણે દુબકાળમાં ઘણા કષ્ટથી જીવ્યા છીએ. આથી આપણે નિત્ય પાંચ કે છ ભિક્ષા આપીએ. કારણ કે જે આ જન્મમાં ન આપ્યું હોય તે ભવાંતરમાં ન લોગવાય, અને આ ભવમાં જે શુભ કર્મ ન કર્યું હોય તેનું ફળ પરલોકમાં મળતું નથી. આ પ્રમાણે ગૃહસ્થ પોતાની સ્ત્રીને (કે ઘરની મુખ્ય સ્ત્રીને) કહે. (૨૨૦) અને તે (=ગૃહસ્થ સ્ત્રી) દરરોજ જેટલું ભોજન રાંધાતું હોય તેટલું ભોજન રાંધવાની શરૂઆત કરે ત્યારે તેમાં ગૃહસ્થ કે સાધુ-સંત જે કોઈ આવે તેને ભિક્ષા આપવા આટલું આપણા માટે અને આટલું ભિક્ષા માટે એવો વિભાગ કર્યા વિના ચોખા (વગેરે) અધિક નાખે તે (ઓધ) ઔદેશિક છે.” (૨૨૧)

પ્રશ્ન:- મિશ્રજાત દોષમાં પણ સાધુ આદિને આપવા રાંધતી વખતે ચોખા વગેરે અધિક નાખે છે. આથી તેમાં અને આ દોષમાં કોઈ ભેદ રહેતો નથી.

ઉત્તર:- આ દોષમાં નિત્ય પાંચ કે છ વગેરે ભિક્ષા આપવાની સૂચના કરે છે અને એથી નિત્ય પાંચ-છ વગેરે નિચત કરેલી ભિક્ષા આપવામાં આવે છે. મિશ્રજાતમાં તેમ નથી. અર્થાત્ આ દોષમાં આટલું આપણા માટે આટલું ચાચકેા માટે એમ વિભાગ કરવામાં આવે છે. મિશ્રજાતમાં તેવો વિભાગ

નથી. આથી જ પાંચ-છ વગેરે નિયત કરેલી ભિક્ષા અપાઈ ગયા પછી અથવા બુદ્ધી કરી લીધા પછી ખાકીની ભિક્ષા કલપે છે. જ્યારે મિશ્રજાતથી દૂષિત ભિક્ષા કાઠ પણ રીતે કલપતી જ નથી.

આ દોષને પિંડનિયુક્તિમાં ઓષ ઔદેશિક દોષ કહ્યો છે. અર્થાત્ પિંડનિયુક્તિમાં જેનું ઓષ ઔદેશિક એવું નામ છે તેનું જ અહીં ઉદ્દિષ્ટ ઔદેશિક એવું નામ છે. પિંડનિયુક્તિમાં જેનું ઉદ્દિષ્ટ ઔદેશિક નામ છે તે દોષનું અહીં વર્ણન કર્યું નથી. પિંડનિયુક્તિમાં તેનું સ્વરૂપ આ પ્રમાણે છે :-

મહર્હૈ સંસ્ક્રીપ, ઉઠ્ઠરિયં કૂરવંજનાર્હયં ।

પરં દદ્દૂળ ગિહી, મળ્હ ઇમં દેહિ પુણ્ણઠ્ઠા ॥ ૨૨૮ ॥

“શ્રી ઓષ ઔદેશિકામ્=વિવાહાદિના જમણમાં બધા જમી રહ્યા પછી ભાત, શાક વગેરે ઘણું વધેલું જોઈને ગૃહસ્થ પોતાની સ્ત્રી વગેરેને કહે કે, આ ભોજન પુણ્ય માટે ભિક્ષા-ચરોને આપ. આથી તે સ્ત્રી વગેરે તે ભોજન સાધુ આદિને આપવા રાખી મૂકે તે ઉદ્દિષ્ટ ઔદેશિક દોષ છે.” (૨૨૮)

સાધુ આદિ માટે રાખી મૂકવામાં (ખુલ્લું રહે, ઢાળાઈ જાય, કીડીઓ ચઢે વગેરે રીતે) જીવલેસાનો સંભવ હોવાથી ઉદ્દિષ્ટ ઔદેશિક આહાર સાધુઓને ન કલપે.

પ્રશ્ન:- ઉદ્દિષ્ટ ઔદેશિક અને સ્થાપના એ બંનેમાં સાધુ આદિને આપવા આહારાદિ રાખી મૂકવામાં આવે છે. આથી તે બેમાં ભેદ શો છે ?

ઉત્તર:- પ્રસ્તુત પંચાશકની દશમી ગાથામાં જણાવ્યા પ્રમાણે “સાધુના માગવાથી” ગૃહસ્થ સાધુ માટે

રાખી મૂકે તે સ્થાપના દોષ છે. આથી સ્થાપનામાં સાધુના માગવાથી રાખી મૂકે છે, અને ઉદિષ્ટ ઔદેશિકમાં સાધુના માગ્યા વિના રાખી મૂકે છે એ ભેદ છે.

અર્થ:- અહીં પિંડનિયુક્તિમાં જણાવેલા ઉદિષ્ટ ઔદેશિકનું વર્ણન કર્યું નથી, તથા પિંડનિયુક્તિમાં જેનું ઝોધ ઔદેશિક નામ છે તેનું વર્ણન કર્યું, અને તેનું ઉદિષ્ટ ઔદેશિક નામ આપ્યું. આમ કરવાનું શું કારણ ?

ઉત્તર:- પિંડનિયુક્તિમાં જેનું ઉદિષ્ટ ઔદેશિક નામ છે તે દોષમાં અને સ્થાપના દોષમાં “બહુ ભેદ નથી” એવી વિવક્ષાથી એનું વર્ણન ન કર્યું અને ઝોધ ઔદેશિકને જ ઉદિષ્ટ ઔદેશિક નામ આપ્યું.

(૨) કૃત ઔદેશિક:- વિવાહાદિ પ્રસંગમાં ભોજન પતી ગયા પછી વધેલા ભાત વગેરેને કહીં આદિ સ્વાદિષ્ટ વસ્તુ સાથે ભેળવીને આપે તે (કૃત) ઔદેશિક છે. આમાં કૃત=અવસ્થાંતર કરેલું આપવામાં આવતું હોવાથી એને કૃત ઔદેશિક કહેવામાં આવે છે.

(૩) કર્મ ઔદેશિક:- માદકચૂર્ણ વગેરેને અગ્નિમાં તપાવીને ગોળ વગેરે ભેળવીને માદક વગેરે ખનાવીને આપે તે (કર્મ) ઔદેશિક છે. આ દોષ અચિત્તને પકાવવા રૂપ આધાકર્મના ઉદેશથી (-સંકલ્પથી) યુક્ત હોવાથી એને કર્મ ઔદેશિક કહેવામાં આવે છે.

અહીં (મૂળ ગાથામાં) તુ શબ્દને ઉલ્લેખ કરીને ઉક્ત ત્રણ દોષોના પેટાભેદોનું સૂચન કર્યું છે. ઉદિષ્ટ, કૃત અને

કર્મ એ ત્રણના પ્રત્યેકના ચાર ચાર ભેદ છે. (પિંડનિર્ચુકિતમાં)
કલ્પું છે કે :-

उद्देशियं समुद्देशियं च आपसियं समापसं ।
एवं कटे य कम्मे, पक्केके चउविहो भेओ ॥ २२९ ॥
जावंतियमुद्देश, पासंडीणं भवे समुद्देशं ।
समणाणं आपसं, निग्गंथाणं समापसं ॥ २३० ॥

“ ઉદ્દિષ્ટના ઉદ્દેશ, સમુદ્દેશ, આદેશ અને સમાદેશ એમ ચાર ભેદ છે. આ જ ચાર ભેદ, કૃત અને કર્મના છે. (૨૨૯) જે કોઈ આવે તેને આપવાનો સંકલ્પ તે ઉદ્દેશ. પાખંડી-ઓને* આપવાનો સંકલ્પ તે સમુદ્દેશ. પાંચ પ્રકારના શ્રમણોને આપવાનો સંકલ્પ તે આદેશ. નિર્અર્થોને આપવાનો સંકલ્પ તે સમાદેશ.” (૨૩૦)

પૂતિ અને મિશ્ર દોષનું સ્વરૂપ :-

कम्मावयवसमेयं, संभाविज्जति जयं तु तं पूयं ।
पढमं चिय गिहिसंजयमीसोवखडाइ मीसं तु ॥ ९ ॥

આધારકર્મિક આહારના એક અંશથી પણ યુક્ત આહાર પૂતિ થાય છે-પૂતિ દોષવાળો બને છે. પૂતિનો ઉપકરણ અને ભક્તપાન એમ બે પ્રકાર છે આધારકર્મિક ચૂલો, થાળી, કડછી વગેરે ઉપકરણોના સંયોગવાળો શુદ્ધ પણ આહાર ઉપકરણ પૂતિ દોષવાળો બને છે. અર્થાત્ ગૃહસ્થે પોતાના

* પાખંડી વગેરે શબ્દોનો અર્થ આ ગાથાના ભાવાનુવાદમાં પિંડનિર્ચુકિતના આધારે લખેલા કાઉસના લખાણમાં આપ્યો છે.

માટે જ આહાર બનાવ્યો હોય, પણ આધાર્મિક ચૂલા ઉપર બનાવ્યો હોય કે મૂક્યો હોય, અથવા આધાર્મિક થાળી, કડછી આદિમાં લીધો હોય, તે તે આહાર ઉપકરણ પૂતિ દોષવાળો બને છે. આધાર્મિક આહાર-પાણીથી મિશ્રિત બનેલ આહાર-પાણી ભક્ત-પાન પૂતિ દોષવાળાં છે.

અહીં આધાર્મિકના ઉપલક્ષણથી અવિશુદ્ધિ કેટિના ઉદ્દગમ દોષો સમજવા. અર્થાત્ અવિશુદ્ધિ કેટિના ઉદ્દગમ દોષોથી દૂષિત આહારના એક અંશથી પણ યુક્ત શુદ્ધ આહાર પણ પૂતિ દોષવાળો બને છે. અવિશુદ્ધિ કેટિના દોષો પિંડનિયુક્તિમાં આ પ્રમાણે છે :-

આહાકમ્મુદ્દેસિયચરિમતિયં પૂહ-મીસજાપ ય ।

ઘાયરપાહુડિયાવિ ય, અજ્ઞોયરપ ય ચરિમદુપ ॥ ૨૪૮ ॥

“આધાર્મ, વિભાગ ઔદેસિકના સમુદેસકર્મ, આદેશ કર્મ અને સમાદેશકર્મ એ છેલ્લા ત્રણ ભેદ, મિશ્રબ્રતના પાખંડિમિશ્ર અને યતિમિશ્ર એ છેલ્લા બે ભેદ, અધ્યવ-પૂરકના પાખંડિ અધ્યવપૂરક અને યતિ અધ્યવપૂરક એ છેલ્લા બે ભેદ, બાહર ભક્તપાનપૂતિ અને બાહરપ્રાલૃતિકા એમ મૂળ છ ભેદના કુલ દશ ભેદો અવિશુદ્ધિ કેટિના છે.”

આ દશમાંથી કોઈ એક પણ દોષથી દૂષિત આહારના એક અંશનો પણ સંયોગ થવાથી શુદ્ધ પણ આહાર અશુદ્ધ બને છે=પૂતિ દોષવાળો બને છે.

પહેલેથી જ ગૃહસ્થ અને સાધુ એ બંનેનું ભેગું બનાવ્યું હોય, અર્થાત્ ગૃહસ્થે પોતાના માટે અને સાધુએ માટે એમ બંને માટે ભેગું બનાવ્યું હોય, તે ગૃહિ-સંચત મિશ્ર નામનો મિશ્રજાત દોષ છે. આદિ શબ્દથી મિશ્રજાતના ગૃહિ-ચાવદર્થિક મિશ્ર અને ગૃહિ-પાખાંડ મિશ્ર એ બે દોષો જાણવા. ગૃહસ્થ માટે અને જે કંઈ ચાચક આવે તેને આપવા માટે પ્રારંભથી જ ભેગું બનાવ્યું હોય તે ગૃહિ-ચાવદર્થિક મિશ્ર છે. ગૃહસ્થ માટે અને પાખાંડી-શ્રમણ માટે ભેગું બનાવ્યું હોય તે ગૃહિ-પાખાંડ મિશ્ર છે. (૯)

સ્થાપના અને પ્રાભૃતિકા દોષનું સ્વરૂપ :-

સાદોહાસિયચીરાઠાવણં ઠવણ સાહુગદ્વાણ ।

સુહુમેયરમુસ્સક્કળમવસક્કળમો ય પાહુહિયા ॥ ૧૦ ॥

સાધુના માગવાથી સાધુ માટે દૂધ, દહીં વગેરે રાખી મૂકવામાં આવે તે સ્થાપના દોષ છે.

પ્રાભૃતિકા દોષના ઉત્પવ્કણ અને અવવ્વવ્કણ એમ બે ભેદ છે. તે બંનેના સૂક્ષ્મ અને ખાદર એમ બે બે ભેદ છે. આથી પ્રાભૃતિકાના સૂક્ષ્મ ઉત્પવ્કણ, સૂક્ષ્મ અવવ્વવ્કણ, ખાદર ઉત્પવ્કણ, ખાદર અવવ્વવ્કણ એમ ચાર ભેદ છે. ઉત્પવ્કણ એટલે ધારેલું કાર્ય જ્યારે કરવાનું હોય તેનાથી મોડું કરવું. અવવ્વવ્કણ એટલે ધારેલું કાર્ય જ્યારે કરવાનું હોય તેના કરતાં વહેલું કરવું. સૂક્ષ્મ એટલે થોડું. ખાદર એટલે ઘણું. થોડું મોડું કરવું તે સૂક્ષ્મ ઉત્પવ્કણ. થોડું વહેલું કરવું તે સૂક્ષ્મ અવવ્વવ્કણ. ઘણું મોડું કરવું

તે ખાદર ઉત્પવ્વકણુ. ઘણું વહેતું કરવું તે ખાદર અવવ્વકણુ.

(૧) સૂક્ષ્મ ઉત્પવ્વકણુ:— સૂતર કાંતતી સ્ત્રી ખાળક ખાવાનું માગે ત્યારે ખાળુમાં સાધુને વહોરવા આવેલા જોઈને ખાળકને સાધુ આવશે ત્યારે આપીશ એમ કહે અને સાધુ આવે ત્યારે આપે. અહીં ખાળકને આપવાનું કાર્ય સાધુ નિમિત્તે થોડું મોડું કરવાથી સૂક્ષ્મ ઉત્પવ્વકણુ દોષ લાગે.

(૨) સૂક્ષ્મ અવવ્વકણુ.— સૂતર કાંતતી સ્ત્રી સાધુ વહોરવા આવવાથી જીભી થઈને સાધુને વહોરાવે અને ફરી ન ઉઠવું પડે એ માટે ખાળકને પણ ખાવાનું આપે. અહીં ખાળકને આપવાનું કાર્ય સાધુ નિમિત્તે થોડું વહેતું કરવાથી સૂક્ષ્મ અવવ્વકણુ દોષ લાગે.

(૩) ખાદર ઉત્પવ્વકણુ:— સાધુઓ આવવાના હોવાથી સુપાત્ર દાનનો લાભ મળે એ દષ્ટિએ વિવાહાદિનો પ્રસંગ ધારેલા સમયથી મોડો કરે.

(૪) ખાદર અવવ્વકણુ :— સાધુઓ વિહાર કરી જશે એમ જાણીને સુપાત્રદાનનો લાભ મળે એ દષ્ટિએ વિવાહાદિનો પ્રસંગ ધારેલા સમયથી વહેલો કરે.* (૧૦)

* સૂક્ષ્મ પ્રાભૃતિકામાં ખાળકને આપ્યા પછી સચિત્ત પાણીથી હાથ ધોવા વગેરેમાં જીવહિંસા વગેરે દોષો છે. મોડું આપવામાં ખાળકને અંતરાય સંતાપ વગેરે થાય.

ખાદર પ્રાભૃતિકામાં વિવાહાદિ પ્રસંગ વહેલો—મોડો કરવામાં પ્રસંગમાં જોઈતા સાધનો લાવવાની વ્યવસ્થા વહેલી-મોડી કરવી પડે. તેમાં અધિક જીવહિંસાદિ થાય. ધરના બધા માણસોને તે ઘટ ન હોય, વિવાહાદિમાં સામો પક્ષ તેમ કરવામાં રાજી ન હોય છતાં કરવું પડે વગેરે અનેક દોષો છે.

પ્રાદુષ્કરણ અને ક્રીત દોષનું સ્વરૂપ :-

ળીઅદુવારં ધારે, ગવવસ્વકરણાઈ પાઝકરણં તુ ।

દન્વાઈઈહિં કિણણં, સાહૂણઢ્વાય કીયં તુ ॥ ૧૧ ॥

ઘરતું ખારણું નીચું હોય વગેરે કારણે ઘરમાં અંધારું હોય તો સાધુઓ અંધારામાં લિક્ષા ન લે એથી ખારી મૂકવી, દીવો કરવો, મણિ મૂકવો વગેરે રીતે પ્રકાશ કરવો તે પ્રાદુષ્કરણ છે. ખારી આદિ કરવાથી અને દીપક આદિ કરવાથી એમ બે રીતે પ્રાદુષ્કરણ થાય છે. [ખંને રીતે જીવહિંસા થતી હોવાથી દોષરૂપ છે. વહોરાવવાની વસ્તુ અંધારાવાળા સ્થાનમાંથી પ્રકાશવાળા સ્થાનમાં લાવવી તે પણ પ્રાદુષ્કરણ છે. અંધકારવાળા સ્થાનમાં ગૃહસ્થે પોતાના માટે દીવા વગેરેથી પ્રકાશ કર્યો હોય તો પણ ત્યાં વહોરવું ન કલ્પે. કારણ કે તેજીકાચની વિરાધના થાય.]

સાધુ માટે દ્રવ્ય વગેરેથી વેચાતું લેવું તે ક્રીત દોષ છે. તેના સ્વદ્રવ્ય, પરદ્રવ્ય, સ્વભાવ અને પરભાવ એમ ચાર ભેદ છે.

(૧) સ્વદ્રવ્ય ક્રીત:- સાધુના પોતાના દ્રવ્યથી=વસ્તુ-ઓથી લીધેલું સ્વદ્રવ્ય ક્રીત છે. તીર્થની શેષ, મુગંધી ચૂણ, રૂપ પરાવર્તન કરવાની શુટિકા (મંત્રેલ વાસક્ષેપ, ઓષધ) વગેરે આપીને આહારાદિ લે તે સ્વદ્રવ્ય ક્રીત.

(૨) પરદ્રવ્ય ક્રીત:- ગૃહસ્થ સાધુ માટે ધન વગેરે દ્રવ્ય આપીને ખરીદે તે પરદ્રવ્યક્રીત છે.

(૩) સ્વભાવ ક્રીત:- સાધુના પોતાના ભાવથી લીધેલું સ્વભાવ ક્રીત છે. સારા આહારાદિ મેળવવાના આશયથી ધર્મકથા વગેરે કરીને લોકોને આકર્ષીને આહારાદિ મેળવે તે સ્વભાવક્રીત છે.

(૪) પરભાવ ક્રીત:- સાધુનો ભક્ત મંખ(=લોકોને ચિત્રપટો ખતાવીને નિર્વાહ કરનાર બિંદુ વિશેષ.) વગેરે પોતાની કલાના પ્રદર્શન વગેરેથી લોકોને ખુશ કરીને સાધુ માટે આહારાદિ મેળવે તે પરભાવ ક્રીત છે.

[સ્વદ્રવ્યક્રીતમાં તીર્થની શેષ વગેરે આખા પછી ઓચિંતી ખિમારી થાય તો સાધુએ ખિમાર કર્યો એવી વાત લોકમાં ફેલાવાથી શાસનની હીલના થાય, અથવા માંદો સાને થાય તો ઘરનાં કાર્યો, વેપાર વગેરે પાપપ્રવૃત્તિમાં જોડાય વગેરે દોષો છે. સ્વભાવ ક્રીતમાં પોતાનાં નિર્મલ અનુષ્ઠાનેને નિષ્ફલ કરવાં વગેરે દોષો છે. પરદ્રવ્ય ક્રીતમાં ખરીદવા વગેરેમાં જીવહિંસા વગેરે દોષો થાય છે. તથા ક્રીત લેનાર ગૃહસ્થે પાપથી મેળવેલા પૈસાનો ઉપયોગ કરવાથી પૈસા મેળવવામાં લાગેલા પાપોના લાગીદાર બને છે. પરભાવ ક્રીતમાં મંખ વગેરે કળાનું પ્રદર્શન કરે વગેરે દ્વારા જીવહિંસાદિ દોષો લાગે.] (૧૧)

પ્રામિત્ય અને પરાવર્તિત દોષનું સ્વરૂપ :-

પામિચ્છં જં સાહૂણઢ્ઠા ઉચ્છિંદિંદિં દિયાવેદ્ ।

પલ્લઢ્ઠિંદિં ચ ગોરવમાઈ પરિયઢ્ઠિંદિં મણિયં ॥ ૧૨ ॥

સાધુને આપવા બીજા પાસેથી ઉછીનું લઈને સાધુને આપે તે પ્રામિત્ય દોષ છે.

[પ્રામિત્યના લૌકિક અને લોકોત્તર એમ બે પ્રકાર છે. ગૃહસ્થ બીજા પાસેથી ઉછીનું લઈને સાધુને આપે તે લૌકિક પ્રામિત્ય છે. સાધુઓ પરસ્પર ઉછિની વસ્તુ આપે તે લોકોત્તર પ્રામિત્ય છે. તેના બે પ્રકાર છે. તે આ પ્રમાણે :—

(૧) વસ્ત્ર (વગેરે) થોડા દિવસ વાપરીને તમને પાછું આપીશ એવી શરતથી લે.

(૨) આટલા દિવસ પછી આવું વસ્ત્ર (વગેરે) તમને બીજું આપીશ એમ કહીને લે.

લૌકિક પ્રામિત્યમાં ઉછીનું લાવેલું પાછું ન આપી શકે વગેરે કારણે ક્લેશ-કંકાસ યાવત્ પ્રાણનાશ વગેરે દોષો છે. લોકોત્તર પ્રામિત્યના પહેલા પ્રકારમાં વસ્ત્ર મલિન થઈ જાય, ખોવાઈ જાય, ફાટી જાય વગેરે કારણે પરસ્પર ક્લેશ વગેરે થાય. બીજા પ્રકારમાં બીજું વસ્ત્ર તેવું ન મળે, કહેલા સમયે ન મળે, જેની પાસેથી લીધું હોય તેને બીજું આપેલું વસ્ત્ર પસંદ ન પડે વગેરે કારણે ક્લેશાદિ દોષો થાય. આથી લોકોત્તર પ્રામિત્ય પણ ત્યાજ્ય છે. કોઈ કારણસર પરસ્પર આપ-લે કરવી પડે તો કોઈ શરત વિના અને શુરુને જણાવીને કરવી જોઈએ.]

સાધુઓનું ગૌરવ-બહુમાન થાય એ માટે કે પોતાની લઘુતા ન થાય એ માટે પોતાની કોદરા વગેરે હલકી વસ્તુ

ખીજને આપીને તેની પાસેથી ઉત્તમ ચોખાથી બનાવેલ ભાત વગેરે લાવીને સાધુને આપે તે પરાવર્તિત દોષ છે.

[પરાવર્તિતના લૌકિક અને લોકોત્તર એમ બે ભેદ છે. ગૃહસ્થો પરસ્પર અહલા-બહલી કરે તે લૌકિક. સાધુઓ પરસ્પર અહલાબહલી કરે તે લોકોત્તર. લૌકિક અને લોકોત્તર બંનેમાં પ્રામિત્યમાં જણાવ્યા મુજબ દોષોનો સંલવ હોવાથી ત્યાજ્ય છે. સાધુઓને કારણુચર વસ્ત્રાદિની અહલા-બહલી કરવી પડે તો ગુરુને કહીને ગુરુ સમક્ષ કરવી. જેથી ક્લેશાદિ દોષો ન થાય.] (૧૨)

અભ્યાહત અને ઉદ્દલિત દોષનું સ્વરૂપ :-

સગામપરગામા, જમાણિઉં આહંડં તુ તં હોઈ ।
છગણાણોવલિત્તં, ઉભિમંદિય જં તમ્બિમ્ણં ॥ ૧૩ ॥

સ્વગામ (=સાધુ જે ગામમાં હોય તે ગામ), પરગામ (=સાધુ જે ગામમાં હોય તે સિવાય ખીજું ગામ), દેશ, શેરી, ઘર વગેરે સ્થળેથી સાધુના સ્થાને લાવીને આહારાદિ આપે તે અભ્યાહત દોષ છે.

[અભ્યાહતના આચીર્ણ અને અનાચીર્ણ એમ બે ભેદ છે. પૂર્વપુરુષોએ જે અભ્યાહત લેવાની આચરણ કરી હોય તે આચીર્ણ. તેના ક્ષેત્ર અને ઘરની અપેક્ષાએ બે પ્રકાર છે.

(૧) ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ જ્યારે આગળના ભાગમાં જમનારાઓની પંગત બેઠી હોય અને ખીજ છેડે આહાર

વગેરે હોય, તથા સ્ત્રીસંઘટ્ટ વગેરે કારણે સાધુથી ત્યાં જવાય તેમ ન હોય, ત્યારે સૌ હાથની અંદરથી લાવેલ કલ્પી શકે. ઘરની અપેક્ષાએ સંઘાટક બે સાધુઓમાંથી એક સાધુ જે ઘરની ભિક્ષા લેતો હોય તે ઘર, અને બીજો સાધુ દાતારની સાધુને ભિક્ષા આપવાની બધી ક્રિયા બરોબર જોઈ શકે તેવા પાસેના બીજા બે ઘરો એમ ત્રણ ઘર સુધીનું અભ્યાહુત કલ્પી શકે, તેથી આગળના ઘરનું ન કલ્પે.]

છાણ વગેરેથી લીંપેલી કૌઠી વગેરેના લીંપણને ઉખેડીને કે દરરોજ ન ખુલતા હોય તેવા કખાટ વગેરેને ખોલીને આહારાદિ આપે તે ઉદ્ભિન્ન દોષ છે.

[આમાં સાધુને આપ્યા પછી ફરી લીંપણ વગેરેથી બંધ કરવામાં અપ્કાય આદિની વિરાધના, બંધ કરવાનું ભૂલી જાય કે મોડું થાય તો તેમાં ઉંદર વગેરે પેશી જાય તો પંચેન્દ્રિય જીવોની વિરાધના, સાધુ નિમિત્તે ઉઘાડ્યા પછી તેમાં રહેલી ઘી વગેરે વસ્તુ પુત્ર વગેરેને આપે, અથવા તેનો કચ-વિકચ કરે, ઇત્યાદિ અનેક દોષો થાય. જે કખાટ દરરોજ ન ખુલતો હોય તેને ખોલવામાં આણુ-ખાણુ કે પોલાણુ વગેરેમાં રહેલા કરોડિયા, કીડી, ગિરોળી વગેરે જીવોનો નાશ વગેરે દોષો લાગે.

પણ જો જીવવિરાધના ન થાય એ હેતુથી બરણી વગેરેને સામાન્ય કપડું બાંધ્યું હોય અને ગૃહસ્થો પોતાના માટે તેને વારંવાર ખોલતા હોય તો, બરણી ઉપર બાંધેલ કપડું વગેરે સાધુના માટે છોડીને તેમાં રહેલી વસ્તુ આપે તો

કલ્પી શકે. તે જ પ્રમાણે કખાટ દરરોજ ગૃહસ્થો પોતાના માટે ખોલતા હોય તો તેને ઉઘાડીને તેમાં રહેલ વસ્તુ આપે તો કલ્પી શકે. આમ છતાં ગૃહસ્થ ખરણી, કખાટ વગેરે ઉઘાડે ત્યારે સાધુએ ત્યાં ખરોખર દષ્ટિ રાખવી જોઈએ. જેથી કીડી વગેરે હોય તો ઉચિત કરી શકાય. કખાટ વગેરે ઉપર કીડી વગેરે જીવો ફરતા હોય તો કખાટ વગેરે ખોલવામાં અને બંધ કરવામાં તે જીવો ચગદાઈ જવાની ઘણી શક્યતા છે.] (૧૩)

માલાપહુત અને આચ્છેદ દોષનું સ્વરૂપ :-

માલોહુલં તુ મણિયં, જં માલાદીહિ દેતિ ઘેતૂળં ।

અચ્છેજં ચાહિંદિય, જં સામી મિચ્ચમાદીણં ॥ ૧૪ ॥

માળ વગેરે સ્થાનમાંથી લઈને આપે તે માલાપહુત દોષ છે. માલાપહુતના ઊર્ધ્વ, અધો, ઉભય અને તિર્યગ્ એમ ચાર પ્રકાર છે. માળ, શીકું, ખીટી વગેરે ઉપરના સ્થાનમાંથી લઈને આપે તે ઊર્ધ્વ માલાપહુત છે. ભોંયરું વગેરે નીચેના સ્થાનમાંથી લઈને આપે તે અધોમાલાપહુત છે. જેમાંથી લેતાં પ્રથમ પગ વગેરેથી ઊંચા થવું પડે અને પછી મસ્તક, હાથ વગેરે અંગો નમાવવા પડે તે કોડી, કોઠાર (=મોટી કોડી) વગેરેમાંથી લઈને આપે તે ઉભય માલાપહુત છે. હાથ લાંબા કરીને કષ્ટપૂર્વક લઈ શકાય તેવા ગોખલા વગેરેમાંથી લઈને આપે તે તિર્યગ્ માલાપહુત છે.

[આમાં તે તે સ્થાનમાંથી લેવામાં પડવા વગેરેનો ભય, પડવાથી નીચે રહેલા કીડી વગેરે જીવોની વિરાધના, પડનારના હાથ વગેરે અંગો ભાંગી જાય કે પ્રાણ પશુ ચાલ્યા જાય, પરિણામે પ્રવચન હીલના થાય, શીકા વગેરેમાંથી લેવામાં સર્પદંશ આદિની સંભાવના, જીએ-નીચે થવામાં શારીરિક કષ્ટ થાય. વગેરે અનેક દોષો હોવાથી માલાપહૃત સાધુને ન કલ્પે.

પશુ શીકા વગેરેમાં રહેલી વસ્તુ દેખાતી હોય, પડવાનો ભય ન હોય, શારીરિક કષ્ટ વગેરે દોષોની સંભાવના ન હોય તો કલ્પી શકે. તથા દાદરાના પગથિયાં સુખેથી ચઢી-ઉતરી શકાય તેવા હોય તો માળ ઉપરથી લાવેલું પશુ કલ્પે. ઉત્સર્ગ માર્ગે તો માળ ઉપર રહેલી વસ્તુ લેવાની હોય તો એષણાશુદ્ધિ થાય તે માટે ગૃહસ્થ સાથે સાધુ પશુ માળ ઉપર જાય. અપવાદથી ગૃહસ્થ માળ ઉપરથી લાવીને આપે તે કલ્પે.]

માલિક નોકર વગેરેની વસ્તુ તેની પાસેથી બળાત્કારે ઝુંટવીને આપે તે આચ્છેદ્ય દોષ છે. તેના નાયક, નૃપ અને ચાર એમ ત્રણ ભેદ છે. ઘરનો માલિક તે નાયક. ગામ આદિનો માલિક તે નૃપ. ઘરનો માલિક પોતાના નોકર, પુત્ર વગેરે પાસેથી બળાત્કારે ઝુંટવીને આપે તે નાયક આચ્છેદ્ય. નૃપ પોતાના આશ્રિતોની માલિકીની વસ્તુ તેમના પાસેથી બળાત્કારે ઝુંટવીને આપે તે નૃપ આચ્છેદ્ય. ચારો

સાર્થવાહના માણસો આદિ પાસેથી લૂંટીને આપે તે ચાર આચ્છેદ. આમાં જેની પાસેથી જુંટવી લેવામાં આવે તેને આતંધ્યાન, આહારાહિનો અંતરાચ, સાધુ પ્રત્યે દ્રેષભાવ વગેરે દોષો થાય. તથા સાધુને અહત્તાહાનનો દોષ લાગે.] (૧૪)

અનિસૃષ્ટ અને અધ્યવપૂરક દોષનું સ્વરૂપ :—

અણિસિદ્ધં સામણ્ણં, ગોઢ્ઠિગમત્તાદિ દદુઠ ઇગસ્સ ।

સઢ્ઠા મૂલદ્દહણે, અજ્ઞોયર હોઢ પવલેવો ॥ ૧૫ ॥

અનેકની માલિકીવાળું સામુદાયિક ભોજન વગેરે બધા માલિકોની રજા વિના કોઈ એક આપે તે અનિસૃષ્ટ દોષ છે. [આમાં પરસ્પર ક્લેશ વગેરે તથા સાધુ પ્રત્યે દ્રેષ વગેરે થાય.]

પોતાના માટે રાંધવા વગેરેની શરૂઆત કર્યા પછી પાછળથી સાધુ નિમિત્તે અધિક ઉમિરવું તે અધ્યવપૂરક દોષ છે. [આના ચાવદર્થિક, પાઅંડી અને યતિ એમ ત્રણ ભેદ છે. આ ત્રણનો અર્થ મિશ્રદોષમાં જણાવ્યા મુજબ છે. અધ્યવપૂરકમાં પાછળથી સાધુ નિમિત્તે ઉમિરવામાં અપ્કાય, વનસ્પતિકાય વગેરે જીવોની વિરાધના થાય.] (૧૫)

વિશુદ્ધિકોટિ-અવિશુદ્ધિકોટિરૂપ યે ભેદ:-

કમ્મુદ્દેસિયચરમતિય પૂહ્યં મીસ ચરમપાહુહિયા ।

અજ્ઞોયર અવિસોહી, ત્રિસોહિકોહી મલે સેસા ॥ ૧૬ ॥

આધાકર્મ, વિભાગ ઔદ્દેશિકના સમુદ્દેશકર્મ આદેશકર્મ અને સમાદેશકર્મ એ છેલ્લા ત્રણ ભેદ, મિશ્રજાત અને અધ્યવ-

પૂરકના પાખંડી અને યતિ એ છેલ્લા બે ભેદ, બાહર લક્ષ્-
પાન પૂતિ અને બાહર પ્રાભૃતિકા એમ મૂળ છ ભેદના કુલ દશ
ભેદ અવિશુદ્ધિકોટિ છે. બાકીના બધા ઉદ્દગમ દોષો
વિશુદ્ધિ કોટિ છે. x

જે દોષોથી દૂષિત આહાર શુદ્ધ આહારમાં પડ્યા પછી
શુદ્ધ આહારમાંથી સંપૂર્ણ કાઢી લેવા છતાં બાકીનો શુદ્ધ
આહાર પણ અશુદ્ધ જ રહે-શુદ્ધ ન બને તે દોષો અવિ-
શુદ્ધિ કોટિ છે. જે દોષોથી દૂષિત આહાર શુદ્ધ આહારમાં
પડ્યા પછી શુદ્ધ આહારમાંથી સંપૂર્ણ લઈ લીધા પછી
બાકીનો શુદ્ધ આહાર શુદ્ધ બને તે દોષો વિશુદ્ધિ કોટિ છે.
કોટિ એટલે ઉદ્દગમ દોષોનો વિભાગ-પ્રકાર.

અવિશુદ્ધિ કોટિ દોષવાળા આહારથી ખરડાયેલ પાત્ર
પણ છાણથી (છાણના ભુકાથી કે રાખ વગેરેથી) ખરોખર
સાફ કર્યા પછી ત્રણ વાર ધોઈને ખરોખર સુકાઈ ગયા પછી
જ શુદ્ધ બને અને તેમાં શુદ્ધ આહાર લઈ શકાય. (૧૬)

ઉત્પાદન શબ્દનો અર્થ અને તેના પર્યાયવાચી શબ્દો :-

उत्पायण संपायण, निवृत्तगमो य होति एगदा ।

आहारस्सिह पगया, तीए दोसा इमे होति ॥ १७ ॥

ઉત્પાદન, સંપાદન, નિવર્તના એ શબ્દો એકાર્થક છે.
અર્થાત્ આ ત્રણે શબ્દોનો ' મેળવવું ' અર્થ છે. ઉત્પાદન

x અહીં ધારણા કરવામાં સરળતા રહે એ દૃષ્ટિએ પિંડવિશુદ્ધિમાં
ખતાવેલા ક્રમથી દોષોનાં નામ લખ્યા છે.

(=મિળવણી તે) સચેતન, અચેતન વગેરે અનેક દ્રવ્યસંબંધી હોય છે. તેમાં અહીં આહારના ઉત્પાદનનો અધિકાર છે. અર્થાત્ ગૃહસ્થને ત્યાંથી આહાર મિળવવા રૂપ ઉત્પાદન અહીં વિવક્ષિત છે. તેના દોષો આ (નીચેની ગાથામાં કહેવાશે તે) પ્રમાણે છે. (૧૭)

ઉત્પાદનના સોળ દોષોનાં નામો :-

ઘાતી દૂતિગિમિત્તે, આજીવ વર્ણીમગે તિગિચ્છા ય ।

કોહે માણે માયા, લોમે ય હવંતિ દસ ઇતે ॥ ૧૮ ॥

પુલ્લિવપચ્છાસંથવ, વિજ્ઞામંતે ય ચુણ્ણજોગે ય ।

ઉપ્પાયણયાણ દોસા, સોલસમે મૂલકમ્મે ય ॥ ૧૯ ॥

૧ ઘાતી, ૨ દૂતી, ૩ નિમિત્ત, ૪ આજીવ, ૫ વર્ણીપક, ૬ ચિકિત્સા, ૭ કોષ, ૮ માન, ૯ માયા, ૧૦ લોભ, ૧૧ પૂર્વ-પશ્ચાત્સંસ્તવ, ૧૨ વિદ્યા, ૧૩ મંત્ર, ૧૪ ચૂર્ણ, ૧૫ યોગ, ૧૬ મૂલકમ્મ એમ સોળ દોષો ઉત્પાદનના છે. * (૧૮-૧૯)

ઉત્પાદનના સોળ દોષોનું સ્વરૂપ :-

ઘાત્તપ્પં કરેતી, પિંડદ્દાણ તહેવ દૂતિત્તં ।

તીયાદિગિમિત્તં વા, કહેઈ જચ્છાઈ વાઽઽજીવે ॥ ૨૦ ॥

જો જસસ કોઈ મત્તો, વણેઈ તં તપ્પસંસણેવ ।

આહારદ્દા કુણતિ વ, મૂલો સુહુમેયરતિગિચ્છં ॥ ૨૧ ॥

* ઘાતી આદિ દરેક શબ્દનો અર્થ આ શ્લોકની ટીકામાં આપ્યા મુજબ તે તે દોષના વર્ણનની સાથે જણાવ્યો છે.

કોદ્દપ્ફલસંભાવણપદુપ્ણો દોઈ કોદ્દપિંડો ડ ।
 ગિદ્દિણો કુણદહિમાણં, માયાઈ દવાવણ તદ્દ ય ॥ ૨૨ ॥
 અતિલોભા પરિયડતી, આહારક્રુડા ય સંથવં દુવિદં ।
 કુણઈ પડંજઈ વિજ્ઞં, મંતં ચુણં ચ જોગં ચ ॥ ૨૩ ॥
 અન્નમિદ્દ કોડગાઈ વ, પિંડત્થં કુણઈ મૂલકમ્મં તુ ।
 સાહુસમુત્થા ંતે, મણિયા ઉપ્પાયણાદોસા ॥ ૨૪ ॥

(૧) ધાત્રી:- ધાત્રી એટલે બાલપાલિકા (=બાળકનું રક્ષણ કરનારી) સ્ત્રી. ધાત્રીના દૂધ પીવડાવનારી, સ્નાન કરાવનારી, વસ્ત્રાલંકાર પહેરાવનારી, રમાડનારી અને ખોળામાં બેસાડનારી એમ પાંચ પ્રકાર છે. આ પાંચ પ્રકારમાંથી કોઈ પણ ધાત્રીનું (બાળકને રમાડવું વગેરે) કાર્ય કરીને સાધુ ભિક્ષા મેળવે તે ધાત્રીદોષ છે.

[આમાં બાળકને રમાડવાદિથી તેની માતા વગેરે આકર્ષાઈને સાધુ માટે આધાકર્મ આહાર બનાવે, સાધુ અને બાળકની માતા વગેરેનો પરસ્પર પરિચય વધે, રાગ-ભાવ થાય વગેરે અનેક દોષો છે.]

(૨) દ્વૃત્તી:- દ્વૃત્તી એટલે પરસ્પરનો સંદેશો કહેનારી સ્ત્રી. સાધુ ગૃહસ્થોને પરસ્પરના સંદેશો=સમાચારો કહીને ભિક્ષા મેળવે તે દ્વૃત્તી દોષ છે. [આમાં ગૃહસ્થો સંદેશો પ્રમાણે પ્રવૃત્તિ કરે એથી ભુવર્તિસા વગેરે દોષો લાગે.]

(૩) નિમિત્ત:- ભૂત-વર્તમાન લવિષ્યના સુખ-દુઃખાદિ સંબંધી નિમિત્તો કહીને બિક્ષા મેળવવી તે નિમિત્ત દોષ છે. [આમાં નિમિત્ત સાચું પડે તો ગૃહસ્થ આકર્ષાઈને આધા-કર્મ આહાર વગેરે દોષો કરે, નિમિત્ત પ્રમાણે પ્રવૃત્તિ કરીને જીવહિંસાદિ પાપો કરે, ચાવત્ મનુષ્ય વગેરે પંચેન્દ્રિય જીવોનો ઘાત પશુ કરે, નિમિત્ત જોટું પડે તો સાધુ પ્રત્યે દ્વેષ કરે, ચાવત્ સાધુનો વધ કરે, શાસનની હીલના થાય વગેરે અનેક દોષો છે]

(૪) આજીવ:- આજીવ એટલે જીવન નિર્વાહ. સાધુ જાતિ, કુલ, ગણ, કર્મ અને શિલ્પ એ પાંચમાં કોઈ પ્રકારે ગૃહસ્થ સાથે પોતાની સમાનતા બતાવીને બિક્ષા મેળવીને જીવનનો નિર્વાહ કરે તે આજીવ દોષ.

[જાતિ=પ્રાદાણ્ય, ક્ષત્રિય વગેરે. કુલ=ઉચ્ચ, ભોગ વગેરે. ગણ=સમુદાય. જેમ કે મલ્લોનો સમુદાય, પંડિતોનો સમુદાય, નટોનો સમુદાય. કર્મ=ખેતી વગેરે. શિલ્પ=સીવણું વગેરે કળા. ગૃહસ્થ પ્રાદાણ્ય જાતિનો હોય તો સાધુ પોતે પશુ પ્રાદાણ્ય જાતિનો છે એમ કહે, અગર પ્રાદાણ્યકુલની પ્રશંસા કરે, અગર તેવાં વચનો બોલે જેથી ગૃહસ્થને એમ લાગે કે આ અમારી જાતિનો છે. આથી ગૃહસ્થ જાતિની સમાન-તાથી આકર્ષાઈને સારો આહાર આપે. એમ કુલ વિષે પશુ અમજવું. મદ્ય વગેરેની પાસે મલ્લકુસ્તી સંબંધી વાતો એવી રીતે કરે કે જેથી મલ્લને લાગે કે આ સાધુ મલ્લ છે. એટલે વગેરેની પાસે ખેતી સંબંધી વાતો એવી રીતે કરે કે

જેથી તેને એમ લાગે કે આ સાધુ પૂર્વે ખેડૂત હતો, અથવા ખેતીનું સારું જ્ઞાન ધરાવે છે. એ પ્રમાણે શિલ્પમાં પણ સમજવું.

આમાં પ્રસન્ન બનેલ ગૃહસ્થ આધાકર્મ આદિ દોષો લગાડે, તથા સાધુને તે તે જાતિ આદિવાળા ગૃહસ્થ પાસે પોતે તે તે જાતિ આદિનો ન હોય તેા પણ પોતે તે તે જાતિ આદિનો છે એમ બતાવવામાં મૃષાવાદ, માયા આદિ દોષોનું સેવન કરવું પડે, ખેતી આદિના વર્ણનમાં સાવધ કાર્યોની પ્રશંસાથી અનુમોહના વગેરે દોષો લાગે.]

(૫) વનીપક:- વનીપક એટલે યાચના કરનાર. જે દાતા ગૃહસ્થ જે સાધુ વગેરેનો ભક્ત હોય તે ગૃહસ્થ પાસે તે સાધુ વગેરેની પ્રશંસા કરવા દ્વારા આહારની યાચના કરે તે વનીપક દોષ. [જેમ કે—બૌદ્ધ સાધુઓના ભક્તની પાસે બૌદ્ધ સાધુઓની પ્રશંસા કરવી, અને તેમને દાન આપવું હિતકર છે વગેરે કહેવું.

આમાં કુધર્મની અને કુપાત્રદાનની પ્રશંસાથી મૃષાવાદ અને મિથ્યાત્વની સ્થિરતા-વૃદ્ધિ, સાવધમાં પ્રવૃત્તની પ્રશંસાથી જીવહિંસાદિ પાપોની અનુમોહના વગેરે દોષો લાગે.]

(૬) ચિકિત્સા :- ચિકિત્સા એટલે રોગનો ઉપાય. ચિકિત્સાથી ગૃહસ્થને પ્રસન્ન કરીને આહારાદિ મેળવે તે ચિકિત્સા દોષ છે. ચિકિત્સા દોષના સૂક્ષ્મ અને બાહ્ય એમ બે પ્રકાર છે. રોગની દવા બતાવવી, કે વૈદ્ય બતાવવો એ

સૂક્ષ્મ ચિકિત્સા છે. જાતે રોગની હવા આપવી તે બાહર (મોટી) ચિકિત્સા છે.

[આમાં હવા બતાવવા વગેરેથી અપ્કાય, વનસ્પતિકાય વગેરે જીવોની હિંસા, સારું થયા પછી પાપકાર્યમાં પ્રવૃત્તિ, કહાચ વધારે બિમારી થાય કે મૃત્યુ થાય તો સાધુ પ્રત્યે દ્વેષભાવ, શાસનહીલના વગેરે દોષો લાગે.]

(૭) કોઠપિંડ:- ગુસ્સે થયેલો આ સાધુ અમુક અનર્થ કરશે એવા ભયથી મળેલો પિંડ-આહાર કોઠપિંડ છે.

[ભાવાર્થ:- કોઈ સાધુનો વિદ્યાથી ઉચ્ચાટન કરવું, કોઈને મારી નાખવો વગેરે વિદ્યાસંબંધી પ્રભાવ, શાપ આપવો વગેરે તપપ્રભાવ, હબ્બરની સાથે એકલો લડી શકે વગેરે બલ, રાજપ્રિયતા વગેરે જાણીને, અથવા કોઈ સાધુએ ગુસ્સામાં આવીને શાપ આપીને કોઈને મારી નાખ્યો હોય વગેરે અનર્થો જોઈને, પોતે ભિક્ષા નહિ આપે તો કહાચ અનર્થ થશે એવા ભયથી ભિક્ષા આપે, અથવા બ્રાહ્મણ વગેરે પાસેથી માગવા છતાં ભિક્ષા ન મળે તો સાધુ ગુસ્સે થાય, સાધુને ગુસ્સે થયેલો જોઈને ગુસ્સે થયેલો સાધુ અનર્થ કરશે એવા ભયથી ભિક્ષા આપે, તે કોઠપિંડ છે.] આ વિષયમાં ક્ષપક મુનિનું દષ્ટાંત છે.*

* આ દષ્ટાંત અને માયાદિ ત્રણ કપાયનાં દષ્ટાંતોનો અહીં ટીકામાં માત્ર નામ નિર્દેશ કર્યો છે, દષ્ટાંતોનું વર્ણન નથી. તે દષ્ટાંતો જિજ્ઞાસુએ પિંડવિશુદ્ધિ વગેરે ગ્રંથોમાંથી જોઈ લેવાં.

(૮) માનપિંડ:- ગૃહસ્થને “આ સાધુએ મારી પાસે માગણી કરી છે તેથી મારે એને નહિ આપવાની ઈચ્છાવાળા (મારા) પરિવાર વગેરેની અવગણના કરીને પણ આપવું” એવા અભિમાનવાળો બનાવીને ભિક્ષા મેળવે તે માનપિંડ છે. અથવા દાતાનો પરિવાર આ સાધુને અમારે કોઈ પણ રીતે આપવું નથી એવા અભિમાનવાળો બને, અને સાધુ પણ હું અવશ્ય લઈશ એવા અભિમાનવાળો બનીને દાતાના ઘરથી ભિક્ષા મેળવે તે માનપિંડ છે. આ વિષયમાં સેવતિકા સાધુનું દષ્ટાંત છે.

[ભાવાર્થ :- જો તમે અમુક અમુક આહાર અમને લાવી આપો તો તમે લખ્ધિવાળા છો એમ અમે માનીએ. એ પ્રમાણે બીજા સાધુઓના કહેવાથી કુલાઈને સાધુઓએ કહેલો આહાર લાવે તે માનપિંડ છે. અથવા તમારામાં સારો આહાર લાવવાની જરાય શક્તિ (-લખ્ધિ) નથી એમ બીજા સાધુઓ અપમાન કરે એથી, ‘જુઓ, મારામાં સારો આહાર લાવવાની શક્તિ છે’ એમ બતાવવા અહંકારથી સારો આહાર લાવે તે માનપિંડ છે. અથવા બીજા સાધુઓ પાસેથી પોતાની લખ્ધિની પ્રશંસા સાંભળીને કુલાઈ બન્ય, એથી “અરે! હું તો જ્યાં જઈ ત્યાં બધું મેળવી શકું છું.” એમ સાધુઓને કહીને ભિક્ષા માટે બન્ય, અને કોઈ ગૃહસ્થને એવી રીતે વાત કરે જેથી તે ગૃહસ્થને અહંકાર થાય (-આપવાનું પૌરુષ ચઢે) અને તેથી તે સાધુ જે આહાર માગે તે અને જેટલો માગે તેટલો આપે તે માનપિંડ છે.]

(૯) માયાપિંડ:- લલિધથી વેશપરિવર્તન આદિ કરીને માયાથી ગૃહસ્થને છેતરીને તેની પાસેથી ભિક્ષા મેળવે તે માયાપિંડ છે. આ વિષયમાં અષાઠાભૂતિ મુનિનું દષ્ટાંત છે.

(૧૦) લોભપિંડ:- આહારની લાલસાથી ઘણા ઘરોમાં ફરે તે લોભપિંડ. આ વિષયમાં સિંહકેસરિયા મુનિનું દષ્ટાંત છે.

[કેાધાદિ ચારે પ્રકારના પિંડમાં સાધુના કેાધાદિ કષાયનું પોષણ, એક-બીજાને દ્રેષભાવ, શાસનહીલના વગેરે દોષો છે.]

(૧૧) પૂર્વ-પશ્ચાત્સંસ્તવ:- સંસ્તવ એટલે પ્રશંસા. સંસ્તવના પૂર્વ અને પશ્ચાત્ એમ બે ભેદ છે. દાતા આહાર આપે એ પહેલાં તેના સાચા ખોટા ગુણોની પ્રશંસા (પુશામત) કરવી તે પૂર્વસંસ્તવ, અને દાન આપ્યા પછી પ્રશંસા કરવી તે પશ્ચાત્સંસ્તવ. [આમાં માયા મૃષાવાદ, અસંબંધની પુશામત દ્વારા પાપોની અનુમોદના વગેરે દોષો લાગે.]

અથવા સંસ્તવ એટલે પરિચય. માતા, પિતા વગેરે પક્ષનો સંબંધ બતાવવો તે પૂર્વ સંસ્તવ, અને શ્વસુર પક્ષનો સંબંધ બતાવવો તે પશ્ચાત્સંસ્તવ. [જેમકે-દાન આપનારી સ્ત્રી વૃદ્ધ હોય તો તમારા જેવી જ મારી માતા હતી વગેરે કહે, પ્રૌઠ સ્ત્રી હોય તો તમારા જેવી જ મારી બહેન હતી વગેરે કહે, યુવતિ હોય તો તારા જેવી જ મારી પુત્રી હતી વગેરે કહે. આમાં માયામૃષાવાદ, પરસ્પર મમત્વભાવ, શાસન હીલના વગેરે દોષો થાય. આહાર મેળવવાના ઈરાદાથી ગૃહસ્થો સાથે પોતાનો સંસારનો સાથો સંબંધ કાઢવો એ પણ પૂર્વ-પશ્ચાત્સંસ્તવ છે.]

(૧૨ થી ૧૫) વિદ્યા-મંત્ર-ચૂર્ણ-યોગપ્રયોગ:-
વિદ્યા, મંત્ર, ચૂર્ણ અને યોગનો ઉપયોગ કરીને આહાર મેળવવો તે અનુક્રમે વિદ્યાપ્રયોગ, મંત્રપ્રયોગ, ચૂર્ણપ્રયોગ અને યોગ પ્રયોગ હોય છે. જે દેવીથી અધિષ્ઠિત હોય તે વિદ્યા, અને જે દેવથી અધિષ્ઠિત હોય તે મંત્ર. અથવા હોમ, ખલિ, જાપ વગેરે સાધનોથી સિદ્ધ થાય તે વિદ્યા, અને હોમ વગેરે સાધનો વિના (માત્ર પાઠથી) સિદ્ધ થાય તે મંત્ર. પગમાં લેપ કરીને આકાશમાં ઉડી શકાય વગેરે જુદા જુદા પ્રયોગોથી જુદી જુદી શક્તિ જેમાં હોય તેવાં ચૂર્ણો. જેનાથી વશીકરણ (સ્તંભન) વગેરે થાય તે યોગ. [આમાં ગૃહસ્થની ઈચ્છા વિના આહારાદિ લેવાથી અહતા-હાન, ગૃહસ્થોને ખખર પડતાં શાસનહીલના વગેરે દોષો છે.]

(૧૬) મૂલકર્મ:- જેનાથી દીક્ષાપર્યાયનો મૂળથી છેદરૂપ આઠમું પ્રાચશ્રિત આવે તેવો ગર્ભઘાતાદિ વ્યાપાર તે મૂલકર્મ. અથવા મૂળ એટલે વનસ્પતિનાં મૂળિયાં. વનસ્પતિનાં મૂળિયાંની ક્રિયા તે મૂલકર્મ. આહાર મેળવવાના ઈરાદાથી સૌભાગ્ય માટે મંગલ ગણાતાં વનસ્પતિનાં મૂળિયાંઓથી સ્ત્રીઓને સ્નાન કરાવવું, ગર્ભપાત (કે ગર્ભાધાન) વગેરે કરાવવું એ મૂળકર્મ હોય છે. [આમાં ગર્ભપાત આદિ કર્યા પછી ખીજઓને ખખર પડતાં સાધુ પ્રત્યે દ્રેષ, તેથી કદાચ સાધુનો વધ પણ થાય, વનસ્પતિકાચ આદિની વિરાધના, પંચેદ્રિય ગર્ભનો ઘાત વગેરે અનેક દોષો છે.]

આ ઉત્પાદન દોષો સાધુથી ઉત્પન્ન થાય છે. (૨૦ થી ૨૪)

એષણાશબ્દનો અર્થ અને તેના પર્યાયવાચી શબ્દો :-

एसण गवेषणणेसणा य गहणं च हेति एगट्टा ।

आहारस्सिह पगया, तीह य दोसा इमे हेति ॥ २५ ॥

એષણા, ગવેષણા, અ-વેષણા, ગ્રહણ આ શબ્દો એકાર્થક છે. અર્થાત્ આ બધા શબ્દોનો એષણા અર્થ છે. એષણા (=તપાસ) અનેક વસ્તુ સંબંધી હોય છે, તેમાં આહારની એષણા (=તપાસ) પ્રસ્તુત છે, દ્વિપદ પ્રાણી વગેરેની એષણા પ્રસ્તુત નથી. એષણાના દોષો (-આહાર ગ્રહણ કરતી વખતે લાગતા દોષો)+ નીચેની ગાથામાં કહેવાશે તે છે. (૨૫)

+ પિંડ નિર્યુક્તિ વગેરે ગ્રંથોમાં એષણાશબ્દનો દોષોની તપાસ કરવી એવો અર્થ છે. એષણાના ગવેષણૈષણા, ગ્રહણૈષણા અને ગ્રાસૈષણા એમ ત્રણ ભેદ છે. ગવેષણા એટલે ઉદ્દગમ અને ઉત્પાદનના દોષો. (પિ.વિ.ગા. ૭૬નું અવતરણ) આહાર લેતાં પહેલાં ગવેષણાની=ઉદ્દગમ અને ઉત્પાદનના દોષોની તપાસ કરવી તે ગવેષણૈષણા. ગ્રહણ એટલે આહાર ગ્રહણ કરવો. આહાર ગ્રહણ કરતી વખતે લાગતા દોષોની તપાસ તે ગ્રહણૈષણા. ગ્રાસ એટલે કાઠિયો, અર્થાત્ ભોજન કરવું. ભોજન કરતાં લાગતા દોષોની તપાસ કરવી તે ગ્રાસૈષણા. પ્રસ્તુતમાં એષણા શબ્દનો શબ્દાર્થ તપાસ કરવી એવો છે, પણ ભાવાર્થ ગ્રહણૈષણા રૂપ છે. અપેક્ષાએ ગ્રહણૈષણા અને તપાસ કરવી એ બંનેનો એક જ અર્થ છે. કારણ કે ગ્રહણ એટલે આહાર ગ્રહણ કરવો. આહારનું ગ્રહણ દોષોની તપાસ-પૂર્વક કરવાનું છે. આથી જ અહીં એષણા (=તપાસ) અને ગ્રહણ એ બંનેનો શબ્દાર્થ ભિન્ન હોવા છતાં ભાવાર્થ એક હોવાથી અહીં તે બંનેનો એક અર્થ જણાવ્યો છે.

એષણાના દશ દોષોનાં નામો :—

સંકિય મન્વિચય ગિન્વિચત્ત પિહિય સાહરિય દાયગુમ્મીસે ।
અપરિણય લિત્ત છઙ્ઙિય, એસણદોસા દસ હવંતિ ॥ ૨૬ ॥

શંકિત, અક્ષિત, નિક્ષિપ્ત, પિહિત, સંહૃત, દાયક,
ઉન્નિમ્ન, અપરિણય, વિપ્ત, છદ્ધિત આ દશ એષણાના દોષો
છે=આહાર લેતાં તપાસવાના દોષો છે. x (૨૬)

એષણાના દશ દોષોનું સ્વરૂપ :-

કમ્માદિ સંકતિ તયં, મન્વિચયમુદગાદિના ઉ જં જુત્તં ।
ગિન્વિચત્તં સજિયાદિદ્ધ, પિહિયં તુ ફલાદિના ઠહ્યં ॥૨૭॥

મત્તગગયં અજોગ્ગં, પુઢવાદિસુ છોદુ દેદ્ધ સાહરિયં ।
દાયગ વાલાદીયા, અજોગ્ગ વીયાદિઉમ્મીસં ॥૨૮॥

અપરિણયં દવ્વં ચિય, માવોવા દોણ્હ દાણ એગસ્સ ।
લિત્તં વસાદિના છઙ્ઙિયં તુ પરિસાહણાવં તુ ॥૨૯॥

(૧) શંકિત:— શંકિત એટલે શંકાવાળું. જે આહારમાં આધાકર્મ આદિ દોષની શંકા થાય તે આહાર શંકિત દોષવાળો કહેવાય. અથવા જે આહારમાં (ઉદ્દગમના ૧૬ અને એષણાના શંકિત સિવાયના ૯ એમ ૨૫ દોષમાંથી) જે દોષની શંકા પડે તે આહાર લેવાથી (કે વાપરવાથી) તે જ દોષ લાગે.

x શંકિત આદિ પ્રત્યેક શબ્દનો અર્થ દોષના સ્વરૂપના વર્ણનમાં આપ્યો છે.

[જેમ કે આહાર શુદ્ધ હોવા છતાં આધાકર્મની શંકા પડે તો તે આહાર લેવામાં આવે કે વાપરવામાં આવે તો આધાકર્મ દોષ લાગે, ઔદેશિકની શંકા પડે તો ઔદેશિક દોષ લાગે.....

અહીં અહણ્ય અને ભોજનને આશ્રયીને ચાર ભાંગા છે. તે આ પ્રમાણે :—(૧) અહણ્ય (આહાર લેતી વખતે) અને ભોજન (વાપરતી વખતે) એ બંનેમાં શંકિત. (૨) અહણ્યમાં શંકિત, ભોજનમાં નિ:શંક. (૩) અહણ્યમાં નિ:શંક, ભોજનમાં શંકિત. (૪) બંનેમાં નિ:શંક.

પહેલા ભાંગાની ઘટના :— કોઈ સાધુને કોઈ ઘરે ઘણો આહાર જોતાં આટલો ખર્ચ આહાર કેમ છે ? કંઈક ગરબડ લાગે છે ! એવી શંકા થઈ, પણ લભ્ભળુ હોવાથી અહસ્થને વધારે રસોઈ બનાવવાનું કારણ પૂછી શકે નહિ. શંકા:પૂર્વક જ તે આહાર વહોરે અને શંકા:પૂર્વક જ વાપરે.

બીજા ભાંગાની ઘટના :— ઉપર કહ્યું તેમ શંકિત આહાર લાભ્યા પછી ભોજનની શરૂઆત કરતાં પહેલાં બીજા કોઈ સાધુ વગેરેના કહેવાથી ખબર પડી ભય કે હું જે ઘરેથી શંકિત આહાર લાભ્યો છું તે ઘરનો આહાર નિર્દોષ છે. આથી વાપરતી વખતે નિ:શંક છે.

ત્રીજા ભાંગાની ઘટના :— કોઈ સાધુને કોઈના ઘરેથી નિ:શંક આહાર લાભ્યા પછી કોઈ કારણથી તેમાં શંકા પડે કે હું અમુક ઘરેથી જે આહાર લાભ્યો છું તે કદાચ દોષિત હશે. આવી શંકા:પૂર્વક આહાર વાપરે.

ચોથા ભાંગાની ઘટના:- શંકા વિના આહાર લે અને શંકા વિના વાપરે.

અહણ કરતી વખતે શંકિત હોવા છતાં વાપરતી વખતે નિ:શંક ખની જાય તો તે આહાર શુદ્ધ ગણાય. આથી ચાર ભાંગામાં પહેલો અને ત્રીજો એ જે ભાંગા અશુદ્ધ છે, બીજો અને ચોથો એ જે ભાંગા શુદ્ધ છે.]

(૨) અક્ષિત:- અક્ષિત એટલે યુક્ત. સચિત્ત પાણી, પૃથ્વી વગેરેથી યુક્ત હોય તે ખાખરો વગેરે આહાર લેવો તે અક્ષિત હોય છે.

[અક્ષિતના સચિત્ત વસ્તુથી અક્ષિત અને અચિત્ત વસ્તુથી અક્ષિત એમ બે ભેદ છે. તેમાં સચિત્ત વસ્તુથી અક્ષિત આહાર સર્વથા ન કલ્પે. આહાર, આહાર આપવાનું ભાજન અને આહાર આપનારના હાથ એ ત્રણમાંથી કોઈ એક પણ સચિત્તથી અક્ષિત હોય તો ન કલ્પે, ત્રણે સચિત્તથી અક્ષિત ન હોય તો જ કલ્પે.

અચિત્તથી અક્ષિતમાં લોકનિંદા ચરખી આદિ અચિત્તથી અક્ષિત ન કલ્પે.

પૂર્વકર્મ અને પશ્ચાત્કર્મ એ બે હોયોનેા પણ અક્ષિત હોયમાં સમાવેશ થાય છે. સાધુને વહોરાવવા માટે હાથ અને ભાજન વગેરેને સચિત્ત પાણીથી સાફ કરે વગેરે પૂર્વ કર્મ છે. સાધુને વહોરાવ્યા પછી સાધુને વહોરાવવાના નિમિત્તે ખરડાયેલા હાથ, અને ભાજન વગેરેને સચિત્ત પાણીથી સાફ કરે વગેરે પશ્ચાત્કર્મ છે]

(૩) નિક્ષિપ્ત :- નિક્ષિપ્ત એટલે મૂકેલું. સચિત્ત વસ્તુ ઉપર કે સચિત્તમિશ્ર વસ્તુ ઉપર મૂકેલો આહાર લેવો તે નિક્ષિપ્ત દોષ છે.

[નિક્ષિપ્તના અનંતર અને પરંપર એમ બે ભેદ છે. સાક્ષાત્ સચિત્ત વસ્તુ ઉપર મૂકેલું હોય તે અનંતર નિક્ષિપ્ત. સચિત્ત વસ્તુ ઉપર રહેલા ભાજન વગેરેમાં મૂકેલું હોય તે પરંપર નિક્ષિપ્ત. જેમ કે-ઘઉં ઉપર ખાખરા વગેરે પડેલું હોય તે અનંતર નિક્ષિપ્ત. ઘઉં ઉપર રહેલા ડખામાં ખાખરા હોય તે પરંપરનિક્ષિપ્ત. અનંતર નિક્ષિપ્ત સર્વથા ન કલ્પે. પરંપર નિક્ષિપ્ત સચિત્તની સાથે સંઘટ્ટો ન થાય તેમ ચતનાથી (કારણે) લઈ પણ શકાય.]

(૪) પિંડિત :- પિંડિત એટલે ઢંકાયેલું. જે આહાર સચિત્ત ફળ આદિથી ઢંકાયેલું હોય, અર્થાત્ જે આહાર ઉપર સચિત્ત ફળ વગેરે પડ્યું હોય તે આહાર લેવાથી પિંડિત દોષ લાગે.

[પિંડિતના અનંતર અને પરંપર એમ બે ભેદ છે. જેમ કે-ખાખરા ઉપર સાક્ષાત્ લીંબુ વગેરે સચિત્ત વસ્તુ પડી હોય તો તે અનંતર પિંડિત છે. ખાખરા વગેરે ઉપર છાખડી પડી હોય અને તેમાં લીંબુ વગેરે સચિત્ત વસ્તુ હોય તે પરંપર પિંડિત છે. અનંતર પિંડિત સર્વથા અકલ્પ્ય છે. પરંપરા પિંડિત ચતનાથી (કારણે) લઈ પણ શકાય.]

(૫) સંહૃત:- સાધુને આપવા માટે યોગ્ય ન હોય તેવી ભાજનમાં રહેલી ફેાતરા વગેરે વસ્તુને સચિત્ત પૃથ્વી આદિ

ઉપર નાખીને તે બાજનથી સાધુને આહાર આપે તે સંહૃત દોષ છે.

[આમાં ચાર ભાંગા છે. તે આ પ્રમાણે :-

(૧) સચિત્તને સચિત્તમાં નાખે. (૨) સચિત્તને અચિત્તમાં નાખે. (૩) અચિત્તને સચિત્તમાં નાખે. (૪) અચિત્તને અચિત્તમાં નાખે. આમાં ચોથા ભાંગાથી ચતનાપૂર્વક લઈ શકાય.]

(૬) દાયક :- ભિક્ષા આપવા માટે અયોગ્ય બાળક વગેરે ભિક્ષા આપે તો તે દાયક દોષ છે. નીચે જણાવેલ જીવો ભિક્ષા આપવા અયોગ્ય છે.

અઠ્ઠત્તમપદ્મુ થેરે, પંડે મત્તે ચ સ્વિત્તચિત્તે ચ ।

દિત્તે જક્ખાઈટ્ટે, કરચરણછિન્નન્ધણિયલ્લે ચ ॥ ૪૬૧ ॥

તદ્દોસ ગુઠ્ઠિવણી બાલવચ્છ કંઠંતિ પીસમજ્જંતી ।

કત્તંતી પિંજંતી, મહ્યા દગમાહણો દોસા ॥ ૪૭૦ ॥ ઐ.નિ.૦

૧ અવ્યક્ત, ૨ અપ્રભુ, ૩ સ્થવિર, ૪ નપુસક, ૫ મત્ત, ૬ ક્ષિપ્તચિત્ત, ૭ દીપ્તચિત્ત, ૮ ચક્ષાવિષ્ટ, ૯ કરછિન્ન, ૧૦ ચરણુછિન્ન, ૧૧ અંધ, ૧૨ નિગડિત, ૧૩ કુબ્ધી, ૧૪ ગભિણી, ૧૫ ખાલવત્સા, ૧૬ ખાંડતી, ૧૭ ઇળસી, ૧૮ સેકતી, ૧૯ કાંતતી, ૨૦ પિંજતી-આટલા દાયકોના હાથથી ભિક્ષા ન લેવી. આટલા દાયકોના હાથથી ભિક્ષા લેવામાં અપ્કાય વિરાધના વગેરે દોષોનો સંભવ છે. આમાં વિકલ્પ છે, અર્થાત્ સામાન્યથી તો આટલા દાયકોના

હાથથી ભિક્ષા ન લેવાય, પણ ક્યારેક જીવવિરાધનાદિ દોષોનો સંભવ ન હોય તો લઈ પણ શકાય.

(૧) અવ્યક્ત :- આઠ વર્ષથી ઓછી વયવાળું બાળક અવ્યક્ત કહેવાય. માતાદિની ગેરહાજરીમાં બાળક પાસેથી લેવાથી બાળક વધારે આપી દે તો તેની માતા આદિને સાધુ પ્રત્યે “બાળક પાસેથી વધારે લઈ ગયા” ઇત્યાદિ અરુચિભાવ થવાનો સંભવ છે. (માતાદિની હાજરીમાં પણ બાળક હોવાથી વહોરાવતાં નીચે પાડે, ઢાળે વગેરે દોષોની સંભાવનાથી વિશેષ કારણ વિના તેના હાથથી ન વહોરવું એ ઠીક છે.) પણ જો બાળક ઓછું વહોરાવે (અને ઢાળાવાદિનો સંભવ ન હોય) તો બાળક પાસેથી પણ લઈ શકાય.*

(૨) અપ્રભુ :- અપ્રભુ એટલે જે ઘરનો માણસ ન ગણાય તે નોકર વગેરે. નોકર વગેરે પાસેથી ભિક્ષા લેવાથી બાળકમાં જણાવ્યા મુજબ નોકર અને સાધુ એ જેમાંથી એક ઉપર કે અંને ઉપર દ્રેષ થવાનો સંભવ છે.

(૩) સ્થવિર :- જેની સિત્તેર વર્ષથી અધિક, મતાંતરે સાઠ વર્ષથી અધિક, ઉંમર હોય તે સ્થવિર. સ્થવિરના હાથથી લેવાથી (૧) સ્થવિરના મુખમાંથી લાળ પડતી હોય તો આપવાના આહારમાં પણ લાળ પડે, તેથી (સાધુ

* આ પ્રમાણે ખીજ દાયકો વિષે પણ સમજવું. અર્થાત્ જે દાયકના હાથથી લેવાથી જે દોષોની સંભાવના શાસ્ત્રમાં જણાવી છે તે દાયકના હાથે લેવાથી તે દોષો લાગે તેમ ન હોય તો તે દાયકના હાથથી લઈ શકાય.

અપવિત્ર છે એવી) લોકમાં જુગુપ્સા થાય, (૨) હાથ કંપતા હોય તો આહારાદિ નીચે પડે, આથી છકામની વિરાધના થાય, (૩) સ્થવિર પોતે વહોરાવતાં પડી જાય, આથી તેના શરીર નીચે આવી જનારા જીવોની વિરાધના થાય, સ્થવિરને દુઃખ થાય, ઇત્યાદિ અનેક દોષો થાય.

(૪) નપુંસક:- નપુંસક પાસેથી વારંવાર વહોરવાથી (૧) તેની સાથે અતિપરિચય થતાં સાધુને કે નપુંસકને, અથવા બંનેને, વેદનો ઉદય થાય, (જે કે શાસ્ત્રમાં 'વારંવાર' શબ્દનો પ્રયોગ કર્યો છે. છતાં એક વાર લેવાનું થાય એટલે વારંવાર લેવાનું પણ થાય. આથી તેની પાસેથી એક વાર પણ લેવાનું ટાળવું એ હિતાવહ છે.) (૨) આ સાધુઓ નપુંસકને ત્યાં વહોરવા જાય છે એમ લોકમાં નિંદા થાય, (૩) અથવા લોકોને આ સાધુઓ પણ નપુંસક હશે એવી શંકા પડે, ઇત્યાદિ અનેક દોષો છે.

(૫) મત્ત:- મદિરા પીને મત્ત બનેલાના હાથથી લેવાથી (૧) તે સાધુ સાથે આભિગન કરે, (૨) પાત્રું ફેડી નાખે, (૩) અથવા હલટી કરે, (૪) આથી સાધુનું શરીર કે પાત્ર ખરડાવાથી લોકમાં "આ સાધુઓ આવા મત્ત પાસેથી ભિક્ષા લેતા હોવાથી અપવિત્ર છે" એમ શાસનની હીલના થાય, (૫) કદાચ તે દારુના નશામાં સાધુને મારી પણ નાખે, (આપવાની વસ્તુ ઢાળે.....) ઇત્યાદિ અનેક દોષો છે.

(૬) ક્ષિપ્તચિત્ત:- ધનનાશ આદિથી ગાંડો બની ગયેલો.

(૭) દીપ્તચિત્ત:- અનેક વાર શત્રુપરાજય વગેરે કઠીન કાર્યો કરવાથી મારા જેવો કોઈ નથી એમ માનીને છકી ગયેલો.

(૮) યક્ષાવિષ્ટ:- પિશાચના વળગાડવાળો.

ક્ષિપ્તચિત્ત આદિ ત્રણના હાથથી વહોરવાથી 'મત્તમાં' જણાવ્યા મુજબ યથાસંભવ દોષો લાગે.

(૯) કરચિત્ત:- જેના હાથ કપાઈ ગયા છે તે કરચિત્ત. કરચિત્ત મળ-મૂત્ર આદિની શંકા ટાળ્યા પછી પાણીથી શુદ્ધિ ન કરવાથી પ્રાયઃ અપવિત્ર હોય. આથી તેની પાસેથી લેવાથી (૧) લોકમાં “આ સાધુઓ આવા અપવિત્રની પાસેથી લેતા હોવાથી અપવિત્ર છે” એમ શાસનહીલના થાય, (૨) હાથ ન હોવાથી આપતાં આપવાની વસ્તુ કે ભાજન નીચે પડી જાય તેા છકાયની વિરાધના થાય.

(૧૦) ચરણચિત્ત:- જેના પગ કપાઈ ગયા હોય તે ચરણચિત્ત. તેના હાથથી વહોરવાથી કરચિત્તમાં જણાવ્યા મુજબ યથાસંભવ દોષો થાય. તથા પગ ન હોવાથી ભિક્ષા આપવા માટે ચાલવામાં પ્રાયઃ તે પડી જાય, તેથી છકાયની વિરાધના વગેરે થાય.

(૧૧) અંધ:- અંધ દેખી ન શકવાથી વહોરાવવામાં છકાયની વિરાધના કરે. તે આ પ્રમાણે:- (૧) ચાલવામાં

પગવડે, (૨) રખલના થતાં પડી જવાથી, (૩) વહોરાવતાં આહારાદિ સાધુના પાત્રની બહાર નાખવાથી, [વહોરાવ્યા પછી ભાજન નીચે મૂકતાં....] એમ અનેક રીતે છ કાયની વિરાધના કરે.

(૧૨) નિગડિત:- એ પગમાં કે એ હાથમાં બેડી આદિથી બંધાયેલ આવેા કાયક (પ્રાયઃ) દેહની શુદ્ધિથી રહિત હોય, પડી જાય ઇત્યાદિ અનેક દોષો તેના હાથથી લેવાથી સંભવે.

(૧૩) કુબ્ધી:- કોઠિયાના હાથથી લેવાથી (૧) સાધુને પણ કોઠ રોગ થવાનો સંભવ છે, (૨) તેનું શરીર અશુચિ વાળું હોય છે.

(૧૪) ગર્ભિણી:- ગર્ભવતી બાઇના પાસેથી વહોરવાથી બેસવા-ઉઠવામાં ગર્ભને પીડા થાય.

(૧૪) બાલવત્સા:- જે સ્ત્રી ધાવણા બાળકને ધવડાવતી હોય, ખોળામાં બેસાડયું હોય, હાથમાં તેડીને રમાડતી હોય તે સ્ત્રી પાસેથી વહોરવાથી નીચે મૂકેલા બાળકને કૂર બિલાડી આદિને ઉપદ્રવ થાય, અથવા બાળક રહે વગેરે અનેક દોષો છે.

(૧૬-૧૭-૧૮) ખાંડતી-દળતી-સેકતી:- સચિત્ત ઘઉં વગેરે ખાંડતી, દળતી (અથવા ધાણા વગેરે વાટતી) અને સેકતી સ્ત્રીના હાથથી લેવાથી ઉઠવા-બેસવા વગેરેમાં

સચિત્તનો સંઘટ્ટો, વહોરાબ્યા પહેલાં કે પછી હાથ ધોવાથી પૂર્વકર્મ કે પશ્ચાત્કર્મ વગેરે દોષો લાગે.

(૧૯-૨૦) કાંતતી-પીંજતી:- ૩ કાંતતી અને પીંજતી સ્ત્રીના હાથથી લેવાથી થુંકવાળા હાથ ધુવે તો પૂર્વકર્મ, દાન આપ્યા પછી હાથ ધુવે તો પશ્ચાત્કર્મ, અને જેસવા-ઉકવામાં ત્યાં પડેલા સચિત્ત કપાસિયા વગેરેનો સંઘટ્ટો થાય ઈત્યાદિ દોષો લાગે. (આ પ્રમાણે હાથક દોષનું વર્ણન પૂર્ણ થયું.)

(૭) ઉન્મિશ્ર:- સચિત્ત બીજ, કંદ, વનસ્પતિ વગેરેથી મિશ્ર આહાર આપે તે ઉન્મિશ્ર દોષ છે. [જેમ કે-ચેવડા વગેરેમાં કાચું મીઠું હોય, ફળના રસમાં કે ટુકડામાં બીજ હોય, ખાંડ વગેરેમાં સચિત્ત અનાજ વગેરેના કણિયા હોય.]

(૮) અપરિણ્ણત:- (આહારાદિ) આપવાનું દ્રવ્ય કે વસ્ત્ર* અપરિણ્ણત હોય=પૂર્ણ અચિત્ત થયેલ ન હોય, અથવા આપવા માટે જેમાંથી એકનો ભાવ અપરિણ્ણત હોય તે અપરિણ્ણત દોષ છે.

[ભાવાર્થ:- અપરિણ્ણતના દ્રવ્ય અને ભાવ એમ બે લેદ છે. સચિત્ત વસ્તુ દ્રવ્ય અપરિણ્ણત છે. દ્રવ્ય અપરિણ્ણત અકદમ્ય છે. ભાવ અપરિણ્ણતના ઠાતું સંબંધી અને શ્રાહક

* વસ્ત્રશબ્દનો ઉલ્લેખ ટીકામાં કર્યો છે, પણ પિંડનિર્ચુક્તિ, પિંડવિશુદ્ધિ પ્રવચન સારોદ્ધાર વગેરે ગ્રંથોમાં તેનો ઉલ્લેખ નથી. અહીં ભાવ અપરિણ્ણતની અપેક્ષાએ વસ્ત્રને અપરિણ્ણત કહ્યું લાગે છે.

(=લેનાર) સંબંધી એમ બે લેહ છે. આપવાની વસ્તુના માલિક બે કે તેથી વધારે હોય, તેમાંથી એકને આપવાનો ભાવ હોય અને બીજાને ન હોય તો તે વસ્તુ દાતૃ અપરિણ્ણત છે. વસ્તુના ગ્રાહક(-લેનારા) બે સાધુમાંથી એકને તે વસ્તુ નિર્દોષ જણાય અને બીજાને સદોષ જણાય તો તે વસ્તુ ગ્રાહક અપરિણ્ણત છે. ભાવ અપરિણ્ણત વસ્તુ શંકિત હોવાથી તથા તેમાં કલહ વગેરેનો સંભવ હોવાથી અકલ્પ્ય છે.]

પ્રશ્ન :- બધા માલિકની રજા વિના આપે એ અનિ-સૃષ્ટ દોષ છે. ભાવ અપરિણ્ણતમાં પણ બધા માલિકની રજા-ભાવના નથી. આથી અનિસૃષ્ટ અને ભાવ અપરિણ્ણતમાં લેહ શો રહ્યો ?

ઉત્તર :- અનિસૃષ્ટમાં દાયક હાજર નથી, જ્યારે ભાવ અપરિણ્ણતમાં દાયક હાજર છે. આથી એ બેમાં હાજરી અને ગેરહાજરીનો લેહ છે.

(૯) લિપ્ત:- લિપ્ત એટલે ખરડાયેલ. ચરબી આદિ નિહિત દ્રવ્યોથી ખરડાયેલ દ્રવ્ય લેવાથી લિપ્ત દોષ લાગે છે.

[પિંડનિયુક્તિ વગેરે ગ્રંથોમાં લિપ્ત શબ્દનો દૂધ, દહીં, છાશ, દાળ, કઠી, શાક વગેરે લેપવાળાં-ચીકાશવાળાં દ્રવ્યો એવો અર્થ કર્યો છે, અને કહ્યું છે કે-ઉત્સર્ગથી સાધુએ વાલ, ચણા, ભાત વગેરે અલેપવાળાં દ્રવ્યો લેવાં જોઈએ, દૂધ વગેરે લેપવાળાં દ્રવ્યો ન લેવાં જોઈએ. કારણ કે તેનાથી સાધુઓની રસગૃહ્ણિની વૃદ્ધિ થાય છે અને પશ્ચા-

તકમ્ વગેરે દોષો લાગે છે. આમ છતાં, તેવી શક્તિ ન હોય અને નિરંતર સ્વાધ્યાય આદિ યોગોનો નિર્વાહ થાય વગેરે પુષ્ટ કારણથી લેપવાળાં દ્રવ્યો લેવાં પડે તો સાવશેષ લેવાં, અર્થાત્ ભાજન તદ્દન ખાલી ન થાય તેમ લેવું, થોડું પણ તેમાં રહેવા દેવું, જેથી ખાલી થયેલું વાસણ વગેરે ધોવાથી પશ્ચાત્કમ્ દોષ ન લાગે.]

(૧૦) છર્દિતઃ- છર્દિત એટલે ઢાળેલું. આપવાની વસ્તુ નીચે ઢાળતાં ઢાળતાં આપે તે છર્દિત દોષ છે. [વહોરાવતાં દૂધ આદિ ઢાળાય કે તેના છાંટા પડે તો નીચે રહેલા જીવોની વિરાધના થાય, અથવા નીચે પડેલા છાંટાથી આકર્ષાઈને કીડી વગેરે જીવો આવે અને ગૃહસ્થના પગ નીચે ચગદાઈ જાય વગેરે રીતે મરી જાય.] (૨૭-૨૮-૨૯).

શુદ્ધપિંડ પરમાર્થથી કોને હોય તે જણાવે છે :-

एयद्दोसविमुद्धो, जतीण पिंडो जिणेहिडणुण्णाओ ।

सेसकिरियाठियाणं, एसो पुण तत्तओ णेयो ॥ ૩૦ ॥

જિનેશ્વરોની સાધુઓને ઉક્ત એતાલીસ દોષોથી રહિત શુદ્ધ પિંડ લેવાની આજ્ઞા છે. તથા શુદ્ધપિંડ પરમાર્થથી પિંડવિશુદ્ધિ સિવાયની બીજી પ્રતિલેખના, સ્વાધ્યાય વગેરે ક્રિયાઓમાં પણ રત રહેનારા સાધુઓને હોય છે. પ્રતિલેખનાદિ ક્રિયા ઓથી રહિત સાધુઓને એતાલીસ દોષોનો ત્યાગ કરવા છતાં પરમાર્થથી શુદ્ધપિંડ ન હોય. કારણ કે મૂલગુણ વિના ઉત્તરગુણ નકામા છે. (૩૦)

ઉપર્યુક્ત વિષયનું આગમપાઠથી સમર્થન :-

સંપત્તે ઇચ્છાઙ્ગસુ, સુત્તેસુ ગિદંસિયં ઇમં પાયં ।
જતિણો ય એસ પિંડો, ણ ય અન્નહ હંદિ એયં તુ ॥ ૩૧ ॥

આગમમાં (દશવૈ. અ. ૫ ઉ. ૧ ગા. ૧ અને ૩)
કહ્યું છે કે :-

સંપત્તે ભિક્ષુકાલંમિ, અસંખંતો અમુચ્છિઓ ।
હમેણ કમજોગેણ, ભત્તપાણં ગવેસપ ॥ ૧ ॥
પુરઓ જુગમાયાપ, પેહમાણો મહિં ચરે ।
ઘજ્જંતો ઘીઅહરિયાઈં, પાણે અ દગમટ્ટિઅં ॥ ૩ ॥

“ સમ્યક્ રીતે પ્રત્યુપેક્ષણ-પ્રમાર્જન, અને સૂત્ર-અર્થ
પોરિસી કર્યા પછી થયેલા નિક્ષા સમયે આકુળતાથી રહિત
(=વિધિપૂર્વક ઉપયોગ કરીને) આહારમાં કે શબ્દાદિ વિષ-
યોમાં આસક્ત બન્યા વિના નીચેની ગાથાઓમાં કહેવાશે
તે વિધિથી ચતિયોગ્ય આહાર-પાણીની ગવેષણા કરે.”

(૧) તથા—

“ સાધુ આગળના ભાગમાં પૃથ્વી ઉપર યુગ પ્રમાણ
(૩૧ હાથ પ્રમાણ) દષ્ટિ રાખીને ચાલે, અને ણીજ વગેરે
સર્વ વનસ્પતિ, બેઈંદ્રિય વગેરે, અપકાય, પૃથ્વીકાય, તેહ-
કાય અને વાયુકાયનો ત્યાગ કરે, અર્થાત્ વનસ્પતિ વગેરે
ઉપર ન ચાલે. (૩)

(દશ વૈ.ના) પિંડેષણા અધ્યયનના ઉપર્યુક્ત વગેરે
ઘણા સૂત્રોમાં (ગાથાઓમાં) પ્રતિલેખના, સ્વાધ્યાયાદિ

ક્રિયાઓમાં રત રહેનારા સાધુઓને શુદ્ધપિંડ કહ્યો છે. કારણ કે ઉક્ત ‘સંવત્તે’ ઇત્યાદિ સૂત્રમાં ‘સંવત્તે’ પદનો સમ્બંધ પ્રત્યુપેક્ષણા-પ્રમાર્જન અને સૂત્ર-અર્થ પોરિસી કર્યા પછી થયેલા ભિક્ષા સમયે આહાર-પાણીની ગવેષણા કરે એવો અર્થ કર્યો છે. આહાર-પાણીની ગવેષણા (-શુદ્ધાશુદ્ધની તપાસ) પિંડની વિશુદ્ધિ માટે કરવાની છે. તથા આગળના ભાગમાં યુગપ્રમાણ દષ્ટિ રાખીને ચાલે વગેરે પણ “ઈર્વા-સમિતિવાળાને ભિક્ષાની શુદ્ધિ હોય છે” એ જણાવવા કહ્યું છે.

(મૂળ ગાથાના ઉત્તરાર્ધનો અર્થ:-) તથા સાધુને વિશુદ્ધ જ પિંડ લેવાનું કહ્યું છે. અશુદ્ધ પિંડ લેવાથી સાધુપણું રહેતું નથી. (ચતિદિનચર્યામાં) કહ્યું છે કે :-

પિંડં અસોહયંતો, અચરિત્તી ઇતથ સંસઓ નત્થિ ।

ચારિત્તમ્મિ અસંતે, સઠ્ઠા દિક્કલા નિરત્થિયત્તિ ॥ ૨૧૦ ॥

“જે પિંડની શુદ્ધ છે કે અશુદ્ધ એવી તપાસ કરતો નથી તે ચારિત્ર રહિત છે એમાં સંશય નથી. ચારિત્ર ન હોય તો સંપૂર્ણ દીક્ષા નકામી છે.” (૨૧૦)

અથવા મૂળગાથાના ઉત્તરાર્ધનો અર્થ આ પ્રમાણે છે :- સાધુને જ પિંડ હોય છે, સાધુ સિવાય ખીલને પિંડ ન હોય, અર્થાત્ ચતિના આહારને જ પિંડ કહેવાય, ખીલના આહારને નહિ. કારણ કે જ્ઞાનાદિ ગુણોના સમુદાય રૂપ ભાવપિંડનું કારણ હોય તે જ મુખ્ય પિંડ છે. આથી જ ચતિભિક્ષા જ પિંડ તરીકે રૂઢ છે. (૩૧)

વિશુદ્ધ પિંડને જાણવાના ઉપાયો :—

દોષપરિણામંપિ હુ, एत्थं उवओगसुद्धिमाईहिं ।

जायति तिविहणिमित्तं, तत्थ तिहा वण्णियं जेण ॥ ૩૨ ॥

પ્રશ્ન:- આહાર દોષિત છે કે નિદોષ તે શી રીતે જાણી શકાય ? કાંઈક કે આધાકર્મ વગેરે દોષો પ્રત્યક્ષ દેખાતા નથી.

ઉત્તર:- શાસ્ત્રમાં પરોક્ષ વિષયક જ્ઞાનના અતીત, અનાગત અને વર્તમાન એ ત્રણ, તથા કાર્મિક-વાચિક-માનસિક એ ત્રણ ઉપાયો કહ્યા છે. અર્થાત્ જે વિષય પ્રત્યક્ષ નથી તેનું જ્ઞાન કરવું હોય તો તે અંગે યથાયોગ્ય અતીત-અનાગત-વર્તમાન કાળ સંબંધી મન-વચન-કાર્યાથી વિચારણા વગેરે કરવું જોઈએ. વિચારણા વગેરેથી પરોક્ષ-વિષયનું જ્ઞાન થાય છે. આથી પ્રસ્તુતમાં ઉપયોગશુદ્ધિ, દર્શન, પ્રશ્ન વગેરેથી આહારના દોષોનું જ્ઞાન થઈ શકે છે. અહીં ઉપયોગશુદ્ધિ એટલે ભિક્ષા માટે જતી વખતે ભિક્ષાની અનુજ્ઞા માટે કરાતા કાર્યોત્સર્ગની શુદ્ધિ. આ કાર્યોત્સર્ગ સાધુઓમાં પ્રસિદ્ધ છે. દર્શન વિષે (ઓમનિયુક્તિ ગાથા ૫૪ મીના પૂર્વાર્ધમાં) કહ્યું છે કે—

रसवहूपविसणपासण, मिअ-अमिअमुषक्खडे तहा गहणं ।

“ સાધુ રસોડામાં પ્રવેશ કરે અને રસોઈ થોડી બનાવી છે કે ઘણી તે જુએ. થોડી બનાવી હોય તો થોડું અને ઘણી બનાવી હોય તો તે પ્રમાણે લે. ”

પ્રશ્ન વિષે (દશવૈ. અ. ૫ ઉ. ૧ ગા. ૫૬માં)
કહ્યું છે કે-

उग्गमं से अ पुच्छिज्जा, कस्सट्ठा केण वा कडं ? ।
सुच्चा निस्संकिअं सुद्धं, पडिगाहिज्ज संजए ॥ ५६ ॥

“જે આહારમાં ટોપની શંકા પડે તે આહારની ઉત્પત્તિ તેના માલિકને કે નોકર વગેરેને પૂછે. તે આ પ્રમાણે-આ કેના માટે બનાવ્યું છે ? કેણે બનાવ્યું છે ? તમારા માટે નથી બનાવ્યું, પણ ખીબા માટે બનાવ્યું છે એમ સાંભળીને સાધુ શંકા રહિત શુદ્ધ આહાર ગ્રહણ કરે.” (૩૨)

લિક્ષા શબ્દનો અર્થ યતિની લિક્ષામાં જ ઘટે છે :-

भिक्षवासदो चैवं, अणियतलाभविसउत्ति एमादी ।

सव्वं चिय उववन्नं किरियावंतंमि उ जतिग्गि ॥ ३३ ॥

જેમ પિંડ શબ્દનો વાસ્તવિક અર્થ યતિના આહારમાં જ ઘટે છે, તેમ લિક્ષા શબ્દનો અર્થ પણ યતિની લિક્ષામાં જ ઘટે છે. અર્થાત્ જેમ યતિના જ આહારને પિંડ કહેવાય, તેમ યતિની લિક્ષાને જ લિક્ષા કહેવાય, ખીબાની લિક્ષાને નહિ. કારણ કે લિક્ષા શબ્દનો અર્થ આહારાદિની અનિચત (-બુદ્ધા બુદ્ધા ધરોમાંથી તે તે ધરની રસોઈના માપ પ્રમાણે) પ્રાપ્તિ એવો છે. (પિંડપણ્યા અ. માં) સંપત્તે ભિક્ષ્વકાલંમિ વગેરે સૂત્રોમાં લિક્ષા શબ્દનો “આહારાદિની અનિચત પ્રાપ્તિ” એવો જ અર્થ કર્યો છે તે અને લિક્ષાસંબંધી ખીબાં પણ જે કંઈ કહ્યું છે તે બધું સુસાધુઓની ક્રિયાથી યુક્ત સાધુમાં જ ઘટે છે. ખીબાઓમાં આહારની અનિચત

પ્રાપ્તિ વગેરે હોય જ એવો નિયમ નથી. [આથી ભિક્ષા શબ્દ=ભિક્ષા શબ્દનો પ્રયોગ ચતિની ભિક્ષામાં જ ઘટે છે] (૩૩)

નિર્દોષ પિંડ અસંભવિત છે એવો ખીજાઓનો મત :-

અન્ને મળંતિ સમણાદત્થં ઉદ્દેસિયાદિ સંચાણ ।

ભિક્ષ્વાણ અણહણં ચિય, વિસેસઓ સિદ્ધગેહેસુ ॥ ૩૪ ॥

ઘમ્મદ્દો આરંભો, સિદ્ધગિહત્થાણ જમિહ સવ્વો વિ ।

સિદ્ધોત્તિ સેસમોયણવયણાઓ તંતણીતીણ ॥ ૩૫ ॥

તમ્હા વિસેસઓ ચિય, અકયાતિગુણા જતીણ ભિક્ષ્વત્તિ ।

ણ્યમિહ જુત્તિજુત્તં સંમવભાવેણ ણ તુ અન્નં ॥ ૩૬ ॥

ખીજાઓ કહે છે કે—શ્રમણ સાધુ, પાખંડિ અને ચાવ-દર્થિક માટે કરેલા ઔદેશિક, મિશ્રજાત વગેરે આહારનો ત્યાગ કરવાથી ભિક્ષાકુલોમાં ભિક્ષા માટે ફરી જ નહિ શકાય, તેમાં પણ વિશિષ્ટકુળોમાં તો સુતરાં નહિ ફરી શકાય. (૩૪) કારણ કે આ આર્થ દેશમાં વિશિષ્ટ=સ્મૃતિ વગેરે ગ્રંથોને અનુસરનારા ગૃહસ્થો આહાર પકાવવા સંબંધી બધી જ પ્રવૃત્તિ પુણ્ય માટે કરે છે, અર્થાત્ બધો જ આહાર શ્રમણ આદિને આપવાથી થતા પુણ્ય માટે કરે છે.

પ્રશ્ન:- આહાર પકાવવા સંબંધી બધી જ પ્રવૃત્તિ પુણ્ય માટે કરે છે એ શી રીતે સિદ્ધ થાય છે?

ઉત્તર:- ગુરુદત્તશેષ મુક્તીત-“ ગુરુને આપ્યા પછી બાકીના આહારનું લોજન કરવું ” એમ સ્મૃતિ વચન હોવાથી

શાસ્ત્રનીતિથી ઉક્ત વિષય સિદ્ધ થાય છે. (૩૫) આથી ગૃહ-સ્ત્રીના ઘરોમાં “આ સાધુને આ આપવું” ઇત્યાદિ રીતે વિશેષથી (-શ્રમણાદિને આપવાના સંકલ્પથી અધિક બનાવેલો) જે આહાર હોય છે. જ્યારે સાધુની ભિક્ષા=પિંડ અકૃત-અકારિત-અસંકલ્પિત છે. “આ સાધુને આ આપવું” ઇત્યાદિ રીતે વિશેષથી (શ્રમણ આદિને આપવાના સંકલ્પથી અધિક બનાવેલો) આહાર થાય છે માટે પિંડ સંકલ્પાદિ દોષવાળો હોય છે એ યુક્તિયુક્ત છે. પણ અસંકલ્પિતાદિ ગુણવાળી ભિક્ષા યુક્તિયુક્ત નથી. કારણ કે તેવો આહાર થતો નથી. (૩૬)

ઉપયુક્ત મતનું સમાધાન :-

મળતિ ત્રિભિન્નવિસયં, દેયં અદિકિચ્ચ एत्य વિण્ણેઓ ।
 ઉદેસિનાદિચાઓ, ણ સોવિ આરંભવિસઓ ૩ ॥ ૩૭ ॥

ઉપયુક્ત મતનું સમાધાન આ પ્રમાણે છે :- પ્રસ્તુતમાં આટલું કુટુંબ આદિ માટે અને આટલું શ્રમણ આદિ માટે એમ પોતાના આહારથી અતિરિક્ત શ્રમણાદિ માટે વધારે આહાર પકાવવાનો સંકલ્પ કરીને જે આપવા યોગ્ય અશનાદિ બનાવ્યું હોય તેને આશ્રયીને ઔદેશિક, મિશ્રજાત વગેરે આહારનો ત્યાગ છે, અર્થાત્ તે સ્ત્રીને બનાવેલા આહારમાં ઔદેશિક, મિશ્રજાત વગેરે દોષો લાગે છે માટે તેનો ત્યાગ કરવામાં આવે છે. પણ પોતાના માટે જે આહાર બનાવે તે આહારને આશ્રયીને ઔદેશિકાદિ આહારનો ત્યાગ નથી, અર્થાત્

ગૃહસ્થ પોતાના માટે કરાતા આહારમાં “આમાંથી શ્રમણાદિને પણ આપીશું” એમ સંકલ્પ કરે તો તે આહારમાં ઔદે-શિકાદિ દોષો લાગતા નથી, માટે તેનો ત્યાગ કરવામાં આવતો નથી. આ વિષયમાં (હારિભદ્રીય અષ્ટકના) બે શ્લોકો આ પ્રમાણે છે :-

વિભિન્નં દેયમાશ્રિત્ય, સ્વભોગ્યાદ્ યત્ર વસ્તુનિ ।
સંકલ્પનં ક્રિયાકાલે, તદ્ દુષ્ટં વિષયોડનયોઃ ॥ ૬-૬ ॥
સ્વોચિતે તુ ચદારંભે, તથા સંકલ્પનં ક્વચિત્ ।
ન દુષ્ટં શુભભાવત્વાત્, તચ્છુદ્ધાપરયોગવત્ ॥ ૬-૭ ॥

“પોતાના આહારથી અતિરિક્ત (-વધારે) આહાર ખનાવતી વખતે ભાત વગેરે કોઈ વસ્તુમાં “આટલું કુટુંબ માટે અને આટલું યાવદર્થિક માટે કે પુણ્ય માટે” એમ જે સંકલ્પ કરવામાં આવે તે સંકલ્પ દોષવાળો છે, તથા યાવદર્થિક અને પુણ્યાર્થ ખનાવેલા પિંડનો પણ વિષય છે, અર્થાત્ તેવા સંકલ્પવાળો પિંડ યાવદર્થિક છે અને પુણ્યાર્થ છે.*

ભાવાર્થ :-આહાર ખનાવતી વખતે પોતાના કુટુંબ માટે જેટલો આહાર જોઈએ તેનાથી વધારે આહાર ઉમે-

* જે કોઈ યાચક આવે તેને આપવાના આશયથી ખનાવેલો આહાર યાવદર્થિક છે. સાધુના ઉદ્દેશ વિના પુણ્ય થાય એ માટે ખીજને આપવાના આશયથી ખનાવેલો આહાર પુણ્યાર્થ છે, એમ દશવૈં અ.પ ઉ. ૧ ગા. ૪૯ની ટીકામાં જણાવ્યું છે. જ્યારે પ્રસ્તુત પંચાશકની ૩૯ મી ગાથાની ટીકામાં શ્રમણાદિને આપવાથી થતા પુણ્ય નિમિત્તે ખનાવેલો આહાર પુણ્યાર્થ (-ધર્માર્થ) છે એમ જણાવ્યું છે.

રીને આટલું કુટુંબ માટે અને આટલું યાવદ્ધર્મિક માટે કે પુણ્ય માટે એમ સંકલ્પ કરીને આહાર ખનાવવામાં આવે તો તે સંકલ્પ દોષરૂપ છે અને આવા સંકલ્પવાળો (યાવદ્ધર્મિક કે પુણ્યાર્થ સંકલ્પવાળો) આહાર ત્યાજ્ય છે.” [૬]
 “પણ પોતાના કુટુંબ આદિને જોઈએ તેટલો આહાર ખનાવીને “આ આહાર પોતાના માટે ખનાવ્યો છે. તેમાંથી (=પોતાના માટે ખનાવેલા આહારમાંથી) મુનિઓને ઉચિત દાન આપીને આત્માને નિર્મલ ખનાવીશ” આવો સંકલ્પ કરે તો તે દોષવાળો નથી. કેમ કે તે સંકલ્પ શુભભાવરૂપ છે. જેમ મુનિને નમસ્કાર કરવો, તેની સ્તુતિ કરવી વગેરે મુનિ સંબંધી શુદ્ધ વ્યાપાર આહારના રૂપણું કારણ નથી, અર્થાત્ તેનાથી આહાર રૂપિત ખનતો નથી, તેમ મુનિદાન સંબંધી આ સંકલ્પથી પણ આહાર રૂપિત ખનતો નથી [૭] (૩૭).

ગૃહસ્થો કેવળ પોતાના માટે આહાર ખનાવે એ સંભવિત છે :-

સંભવઈ ય एसो वि हू, केसिंची स्यगादि भावे वि ।

अविसेसुवलंभाओ, तत्थवि तह लामसिद्धीओ ॥ ૩૮ ॥

પુણ્ય માટે જ આહાર ખનાવવામાં આવે છે એવું નથી, કેવળ પોતાના માટે પણ આહાર ખનાવવામાં આવે છે, અર્થાત્ ખદા જ ગૃહસ્થો શ્રમણ આદિને આપવાના સંકલ્પથી પોતાને જોઈએ તેનાથી અધિક આહાર ખનાવે છે એવું નથી, પોતાના કુટુંબ આદિ માટે જોઈએ તેટલો આહાર ખનાવનારા પણ હોય છે. કારણ કે કોઈ વિશિષ્ટ

(=સ્મૃતિ આદિ શાસ્ત્રોને માનનારા) લોકોના ઘરોમાં મૃત્યુ આદિના કારણે સૂતક હોય તો પણ સૂતક ન હોય ત્યારે જેટલો આહાર ખનતો હોય છે તેટલો જ આહાર દેખાય છે. જો બધા જ શિષ્ટો પુણ્ય માટે આહાર ખનાવતા હોય તો જ્ઞાન ન આપવાનો હોય તેવા (સૂતક વગેરેના) અવસરે એ (=પુણ્યાર્થ) આહાર ખનાવે નહિ અથવા અલ્પ ખનાવે. પણ તેવું (સૂતકાદિના પ્રસંગે અલ્પ આહાર ખનાવતા હોય તેવું) કોઈ ઘરોમાં જોવામાં આવતું નથી. આનાથી એ સિદ્ધ થયું કે પોતાના કુટુંબાદિ માટે જોઈએ તેટલો આહાર ખનાવનારા પણ હોય છે. તથા પોતાના કુટુંબ આદિ માટે જોઈએ તેટલો આહાર ખનાવવામાં પણ યોગ્ય રીતે જ્ઞાન થઈ શકે છે. લોકો પોતાના માટે ખનાવેલા આહારમાંથી પણ કોળિયા વગેરે જેટલો આહાર સાધુઓને આપતા દેખાય છે. (૩૮)

પૂર્વપક્ષમાં ૩૬ મી ગાથામાં “આ સાધુને આ આપવું” ઈત્યાદિ રીતે વિશેષથી (શ્રમણ આદિને આપવાના સંકલ્પથી અધિક ખનાવેલો) આહાર થાય છે એમ જે કહેવામાં આવ્યું હતું તેનું સમાધાન ૩૭મી અને ૩૮મી એ બે ગાથાઓમાં કર્યું. હવે ૩૯મી ગાથામાં “વિશિષ્ટ ગૃહસ્થો પુણ્ય માટે આહાર ખનાવે છે.” એમ જે કહેવામાં આવ્યું છે તેનું સમાધાન કરે છે :-

एवंविहेसु पायं, धम्मट्ठा णेव होइ आरंभो ।
गिहिसु परिणाममेत्तं, संतंपि य णेव दुट्ठंति ॥ ३९ ॥

અત્યંત માપીને રસોઈ ન બનાવવાના કારણે જેમના ઘરોમાં સૂતકાઢિ હોય કે ન હોય, પણ રોજ પ્રમાણે આહાર દેખાતો હોય તે ગૃહસ્થોના ઘરોમાં પકાવવાની પ્રવૃત્તિ શ્રમણાદિને દાન આપવાથી થતા પુણ્ય માટે પ્રાયઃ ન જ હોય. અલબત્ત, તેવા વિશિષ્ટ લોકોને પાકકાલે “જે સાધુઓને અપાય તે જ અન્ન અમારું છે” એવો ભાવ હોય છે, પણ તે ભાવ સાધુદાન માટે અધિક પકાવવાની ક્રિયાથી રહિત હોય છે. સાધુદાન માટે અધિક પકાવવાની ક્રિયાથી રહિત તેવા ભાવ માત્રથી લેવા યોગ્ય પિંડ દ્રવિત બનતો નથી. [હા, જે સાધુદાન માટે પકાવવાની ક્રિયા પણ હોય તો તેવા ભાવથી પિંડ દ્રવિત બને છે. પણ અહીં ઉક્ત ગૃહસ્થોમાં તેવો ભાવ જ હોય છે, સાધુ માટે પકાવવાની ક્રિયા નથી હોતી. આથી તેવા ભાવથી પિંડ દ્રવિત બને નહિ.] (૩૯)

દાનના ભાવમાત્રથી પિંડ દ્રવિત ન બને એની સિદ્ધિ :

तहकिरियाभावाओ, सद्धामेत्ताउ कुसलजोगाओ ।
असुहकिरियादिरहियं, तं हंदुचितं तदणं व ॥ ४० ॥

ઉક્ત પ્રકારનો દાનસંબંધી કેવળ ભાવ (૧) શ્રમણાદિ માટે આરંભ રૂપ અશુભ ક્રિયાથી રહિત છે, (૨) કેવળ રુચિ રૂપ છે, (૩) પ્રશસ્ત માનસિક વ્યાપાર છે. આ ત્રણ કારણોથી અશુભ કાર્યિક ક્રિયા, અરુચિ અને અશુભ મનો-

ચોગથી રહિત તે કેવળ દાનભાવ ઉચિત છે—તેનાથી પિંડ દૂષિત બનતો નથી. જેમ દાન સમયે કરેલા સાધુવંદન વગેરેથી પિંડ દૂષિત બનતો નથી, તેમ ઉક્ત પ્રકારના કેવળ દાનપરિણામથી પણ પિંડ દૂષિત બનતો નથી. (૪૦)

ઉપર્યુક્ત વિષયનું સમર્થન :—

ન સ્વલુ પરિણામમેત્તં, પદાણકાલે અસક્કિયારહિયં ।
ગિહિણો ત્તણયં તુ જહં, દૂસહ આણાહ પહિવદ્ધં ॥ ૪૧ ॥

સાધુદાનના સમયે દાનકર્તા અક્ષિત, પિહિત વગેરે દ્વારા જીવહિંસા રૂપ અપ્રશસ્ત વ્યાપારથી રહિત માત્ર દાનભાવ સાધુને દૂષિત (-દોષવાળો) કરતો નથી.

પ્રશ્ન:-માત્ર દાનભાવ કેવા સાધુને દૂષિત કરતો નથી ?

ઉત્તર -આજ્ઞામાં રહેલા સાધુને માત્ર દાનભાવ દૂષિત કરતો નથી. આજ્ઞામાં નહિ રહેલા સાધુને માત્ર દાનભાવ દૂષિત કરે પણ. કારણ કે આજ્ઞા જ દોષને દૂર કરનારી છે. (૪૧)

હવે ૩૪મી ગાથામાં પૂર્વપક્ષમાં વિશિષ્ટ કુળોમાં પુણ્યાર્થ આહાર બનાવવામાં આવતો હોવાથી ભિક્ષા માટે નહિ ફરી શકાય એમ જે કહ્યું તેનું સમાધાન કરે છે :-

સિદ્ધાવિ ય કેહ્ ઇહં, વિસેસઓ ધમ્મસત્થકુસલમત્તી ।
હ્ય ન કુણંતિવિ અણહણમેવં ભિક્ષ્વાહ વતિમેત્તં ॥ ૪૨ ॥

જેઓ ધર્મના બહુ અર્થી નથી કે ધનનો વ્યય કરવાનું બાણ્યતા નથી (-કૃપણ છે) તેવા કેટલાક વિશિષ્ટ (સ્મૃતિ

આદિ શાસ્ત્રોને માનનારા) લોકો પણ પુણ્યાર્થ આહાર
ખનાવતા નથી. તેમાં પણ ધર્મશાસ્ત્રોમાં કુશળ બુદ્ધિવાળા
લોકો તો ખાસ પુણ્યાર્થ આહાર ખનાવતા નથી. કારણ કે
તે લોકો સમજતા હોય છે કે-

સંથરણંમિ અસુદ્ધં, દોષહ્રિ ગેણહંતદેંતયાર્ણાહ્યં ।
આડરદિદ્વૃત્તેણં, તં ચેવ હિયં અસંથરણે ॥ ૨૧ ॥

“જેમ કેઈ વૈદ્ય જ્વરના રોગીને ઘેબર આપે તો
આપનાર-લેનાર ખંનેને તુકશાન થાય છે, અને ભસ્મક
રોગવાળાને ઘેબર આપે તો આપનાર-લેનાર ખંનેને લાભ
થાય છે; તેમ જો શુદ્ધ આહારથી સાધુનો નિર્વાહ થઈ શકતો
હોય તો અશુદ્ધ આહાર લેનાર-દેનાર ખંનેને અહિતકર
છે, તે (-અશુદ્ધ) જ આહાર શુદ્ધ આહારથી નિર્વાહ ન
થઈ શકતો હોય ત્યારે લેનાર-દેનાર ખંનેને હિતકર છે *

આથી ભિક્ષા માટે ફરી જ નહિ શકાય એમ જે કહ્યું
તે વચનમાત્ર છે, અર્થાત્ એવું કથન અર્થશૂન્ય છે. કારણ
કે તેને સિદ્ધ કરનારી (-પુણ્યાર્થ આહાર થાય છે એ)
યુક્તિ એકાંતિક નથી. (૪૨)

નિર્દોષ ભિક્ષા લેવી એ દુષ્કર છે એવી પરમાન્યતાનું સમાધાન :-

દુકરયં અહ એયં, જહ્મમ્મો દુકરો ચિય પસિદ્ધં ।

કિં પુણ એસ પયસો, મોક્ષવલ્લભેણ એયસ્સ ॥ ૪૩ ॥

હવે જો તમે અસંકલ્પિતાદિ ગુણુવાળી ભિક્ષા લેવી એ

* પિંડ વિ. ગા. ૨૧, યતિદિ. ગા. ૨૩૫.

દુબ્ધર છે એમ માનતા હો તે તમારી એવી માન્યતા સાચી છે. અસંકલ્પિતાદિ ગુણવાળી ભિક્ષા જ નહિ, કિંતુ સાધુના સઘળા આચારો દુબ્ધર જ છે. કહ્યું છે કે :-

તરિયવ્વો ય સમુદ્ધો, બાહાહિ ભીમો મહલ્લકલ્લો ।

નીસાયવાલુયાપ, ચાવેયવ્વો સયા કવલો ॥ ૧ ॥

“ચારિત્ર મોટા મોટા તરંગોવાળા અને (મગર આદિ પ્રાણીઓથી) ભયંકર સમુદ્રને જે બાહુથી તરવા સમાન અને સદા તીક્ષ્ણ રેતીના કોળિયા ચાવવા સમાન છે.”

ઈત્યાદિ વચનોથી સાધુના સઘળા આચારોને દુબ્ધર જ કહ્યા છે. જે સાધુના બધા જ આચારો દુબ્ધર છે તેો નિર્દોષ ભિક્ષાગ્રહણ દુબ્ધર હોય એમાં વિચારવાનું જ શું હોય !

પ્રશ્ન:- જે નિર્દોષ ભિક્ષાગ્રહણ દુબ્ધર છે તેો સાધુઓ તેના માટે આટલો બધો (દોષિત ભિક્ષા ન આવી જાય એ માટે જુદા જુદા ઘરોમાં ફરવું વગેરે) પ્રયત્ન કેમ કરે છે ?

ઉત્તર:- ચતિધર્મનું ફળ મોક્ષ છે. મોક્ષરૂપ મહાન ફળ (તદનુરૂપ) મહાન પ્રયત્ન કર્યા વિના મેળવી શકાય નહિ. આથી સાધુઓ (નિર્દોષ ભિક્ષા દુબ્ધર હોવા છતાં) નિર્દોષ ભિક્ષા લેવાનો પ્રયત્ન કરે છે. (૪૩)

અશુદ્ધ આહારના ત્યાગ માટે આટલો બધો પ્રયત્ન કરવો યોગ્ય નથી. કારણ કે કર્મની પરતંત્રતાથી અશુદ્ધ આહારનું ભક્ષણ થઈ જાય તેો પણ સાધુને દોષ ન લાગે. કેમ કે તેમાં કર્મનો જ અપરાધ છે, સાધુનો નહિ. કર્મ-વાહીના આવા મતનું અહીં સમાધાન કરે છે :-

મોગંમિ કમ્મવાવારદારતો વિત્થ દોસપહિસેહો ।

ળેઓ આણાજોણ કમ્મુળો ચિત્તયાણ ય ॥ ૪૪ ॥

આજ્ઞાયોગ હોય=આપ્તવચનનો સંબંધ હોય, અર્થાત્ આપ્તવચન મુજબ પ્રવૃત્તિ કરવા છતાં, અજ્ઞાનતાદિ કરનાર જ્ઞાનાવરણીય આદિ કર્મના બળથી અશુદ્ધ આહારનું ભક્ષણ થઈ જાય તો અશુદ્ધ આહાર વાપરનાર સાધુ કર્મના બળથી અશુદ્ધ આહાર વાપરે છે માટે નિર્દોષ છે. પણ આજ્ઞાયોગ વિના-આપ્તવચનના સંબંધ વિના, અર્થાત્ આપ્તવચન મુજબ પ્રવૃત્તિ કર્યા વિના, અશુદ્ધ આહારનું ભક્ષણ કરનાર સાધુ કર્મના બળથી અશુદ્ધ આહારનું ભક્ષણ કરે છે માટે નિર્દોષ છે એમ માની શકાય નહિ. કેમ કે આપ્તવચન મુજબ પ્રવૃત્તિરૂપ પુરુષાર્થ કરવા છતાં અશુદ્ધ આહારનું ભક્ષણ થઈ જાય (કે તેવા સંયોગોમાં ભક્ષણ કરવું પડે) તો કર્મનું બળ છે એમ માની શકાય. આનાથી એ સિદ્ધ થયું કે જો સાધુ આજ્ઞાયોગવાળો-આપ્તવચનના સંબંધવાળો હોય, અર્થાત્ આપ્તવચન મુજબ પ્રવૃત્તિ કરનાર હોય, તો કર્મના બળથી અશુદ્ધ આહારનું ભક્ષણ કરે તો નિર્દોષ છે. એટલે નિર્દોષતાના કારણમાં મુખ્યતા આજ્ઞાયોગની છે, કર્મ-બળની નહિ. અશુદ્ધ આહારનું ભક્ષણ કરનાર સાધુ કર્મબળથી પણ નિર્દોષ હોય-માની શકાય, પણ જો આજ્ઞાયોગ=આપ્ત-વચનનો સંબંધ હોય તો. એટલે કર્મ પ્રવર્તાવે છે એટલા માત્રથી અશુદ્ધ આહારનું ભક્ષણ કરનાર નિર્દોષ ન થાય. હા, આપ્તવચનનો સંબંધ હોય (આપ્તવચન મુજબ

પ્રવૃત્તિ હોય) અને જ્ઞાનાવરણીયાદિ કર્મના બળથી અજ્ઞાન-તાદિના કારણે અશુદ્ધ આહારનું લક્ષણ થઈ જાય તો સાધુ કર્મબળથી પણ નિર્દોષ છે.* જ્યાં આપ્તવચનનો સંબંધ હોય ત્યાં દોષ લાગતો નથી. (પિંડનિઠમાં) કહ્યું છે કે :-

ઓહો સુઓવડત્તો, સુચનાણી જહ્વિ ગિણહ્વ અસુદ્ધં ।
તં કેવલીવિ ભુંજહ, અપમાણ સુયં ભવે હ્વરા ॥ ૬૨૪ ॥

સામાન્યથી શ્રુતના ઉપયોગવાળો શ્રુતજ્ઞાની સાધુ જો કોઈ રીતે (અજ્ઞાનતાદિથી) અશુદ્ધ આહાર ગ્રહણ કરે તો તે આહારનું લોજન કેવલજ્ઞાની પણ કરે છે. જો કેવલી તે આહારનું લોજન ન કરે તો શ્રુતજ્ઞાન અપ્રમાણ બને. (૫૨૪)

લોગમાં પ્રવર્તાવનાર કર્મ વિચિત્ર છે. તે કર્મ પુણ્યાનુ-બંધી અને પાપાનુબંધી એમ બે પ્રકારનું છે. તેમાં પુણ્યાનુ-બંધી કર્મથી (અશુદ્ધ આહારાદિના) લોગમાં પ્રવૃત્તિ કરે તો પણ પરિણામવિશેષથી (અશુદ્ધ આહારના લોગ પ્રત્યે રાગાભાવ વગેરેથી) દોષ લાગતો નથી.+

[આ પ્રમાણે અહીં નિર્દોષતાના આજ્ઞાયોગ-આપ્તવચન-સંબંધ અને લોગપ્રવર્તક પુણ્યાનુબંધી કર્મ એ બે કારણ જણાવ્યાં. જેનામાં આજ્ઞાયોગ હોય તેનાં લોગ-

* નિશીચનિ. ગા. ૬૩૦૬-૬૩૦૭

+ આનાથી એ સૂચિત થાય છે કે પાપકાર્ય કરવાનો ભાવ ન હોવા છતાં તેવા સંયોગોના કારણે પાપકાર્ય થઈ જાય કે કરવું પડે તો, તથા ધર્મકાર્ય કરવાનો ભાવ હોવા છતાં ન થઈ શકે, અથવા બરોબર ન થઈ શકે તો, મુખ્યત્વે કર્મ કારણ છે, તે સિવાય નહિ.

પ્રવર્તક કર્મો પુણ્યાનુબંધી હોય. આથી આજ્ઞાયોગની પ્રધાનતા છે.] (૪૪)

કર્મથી જ થાય છે માટે દોષ નથી એમ સ્વીકારવામાં આપત્તિ :-
 હ્રરાણ હિસગસ્સવિ, દોસો પિસિયાદિભોત્તુ કમ્માઓ ।
 જંતસ્સિદ્ધિપસંગો, એયં લોગાગમવિરુદ્ધં ॥ ૪૫ ॥

બીજા કોઈ યોગ (-કારણ) વિના કેવળ કર્મથી થાય છે માટે દોષ નથી એમ સ્વીકારવામાં માંસ, મદિરા આદિનું ભક્ષણ કરનાર હિંસકને પણ કર્મબંધ રૂપ દોષ નહિ લાગે. કારણ કે જ્ઞાનાવરણ, ચારિત્રમોહ આદિ કર્મના બળથી હિંસા થાય છે એમ સ્વીકારવામાં હિંસામાં અને માંસાદિના ભક્ષણમાં દોષ નથી, એમ સિદ્ધ થાય. પણ એ (હિંસા અને માંસભક્ષણાદિ) લોક અને આગમથી વિરુદ્ધ છે. હિંસા અને માંસભક્ષણાદિ વિશિષ્ટ લોક અને સિદ્ધાંતના વ્યવહારથી બાધિત છે. કહ્યું છે કે - ન નામાસ્તિકા હિંસાદિકં પ્રાયઃ સમનુમન્યન્તે-“ આસ્તિકો પ્રાયઃ હિંસાદિને નિર્દોષ માનતા નથી.”

આનાથી અંતકારે એ કહ્યું કે, આજ્ઞાયુક્ત જ નિર્દોષ છે. (ઓધનિયુક્તિમાં) કહ્યું છે કે-

જા જયમાણસ્સ ભવે, વિરાહણા સુત્તવિહિસમગ્ગસ્સ ।
 સા હોઈ નિજ્જરફલા, અજ્ઞત્થવિસોહિજુત્તસ્સ ॥ ૭૬૦ ॥

“ વિશુદ્ધ ભાવવાળા અને યતનામાં તરુપર ગીતાર્થને જે

વિરાધના થાય તે નિર્જરારૂપ ફલવાળી થાય છે-એક સમયે બાંધેલું કર્મ બીજા સમયે અપાવી નાખે છે.” [૭૬૦] (૪૫)

નિર્દોષ ભિક્ષાની પ્રાપ્તિ સંબંધી પ્રકરણનો ઉપસંહાર :-

તા તદ્દસંકળ્પો ચ્ચિય, एत्थं दुट्ठोत्ति इच्छियव्वमिणं ।

तदभावपरिण्णानं, उवओगादीहि उ जतीणं ॥ ४६ ॥

પોતાના માટે પણ પાકનો આરંભ હોય છે. આથી પાકકાળે આહારમાં આટલું સાધુ માટે અને આટલું આપણા માટે એવો સંકલ્પ દોષિત છે એમ માનવું જોઈએ. તથા અમુક આહારમાં આવો સંકલ્પ નથી એવું જ્ઞાન ઉપયોગ આદિથી=ઉપયોગ વખતે* નિમિત્તશુદ્ધિ, પ્રશ્ન વગેરેથી થાય છે. (૪૬)

ઉદ્દગમાદિ દોષો કાનાથી થાય છે તે જણાવે છે :-

गिहिसाहभयपभवा, उगमउप्पायणेसणा दोसा ।

ए ए तु मंडलीए, णेया संजोयणार्हया ॥ ४७ ॥

ઉદ્દગમ દોષો ગૃહસ્થથી, ઉત્પાદન દોષો સાધુથી અને અને એષણાદોષો ગૃહસ્થ-સાધુ ઉભયથી થાય છે. ઉદ્દગમ વગેરે દોષો ગૃહસ્થ વગેરેથી કેમ થાય છે એ પૂર્વોક્ત દોષોની

* ઉપયોગ વખતે નિમિત્તશુદ્ધિ એ શબ્દનો ભાવ આ પ્રમાણે જણાય છે :- ગોચરી જતાં પહેલાં ઉપયોગની વિધિ કરતાં ગુરુની કે પોતાની ખોલવા આદિમાં સ્ખલના વગેરે અશુદ્ધ નિમિત્તથી અનુમાન થાય કે આજે ગોચરી અશુદ્ધ મળશે. ખોલવામાં અસ્ખલના વગેરે શુદ્ધ નિમિત્તથી ગોચરી શુદ્ધ મળશે એવું અનુમાન થાય. કારણ કે કાર્ય-શુદ્ધિમાં નિમિત્ત પણ શુદ્ધ જોઈએ.

વ્યાખ્યાના અનુસારે જાણી લેવું. નીચે કહેવાશે તે સંયોજના વગેરે દોષો ભોજનમાંડલીમાં થનારા છે. (૪૭)

ભોજનમાંડલીના પાંચ દોષો :-

સંજોયણાપમાણે, ઈંગાલે ધૂમકારણે ચેવ ।

ઉવગરણમત્તપાણે, સવાહિરબંમંતરા પઢમા ॥ ૪૮ ॥

સંયોજના, પ્રમાણ (પ્રમાણાધિક્ય), ઈંગાલ, ધૂમ અને કારણ (=કારણભાવ) એ પાંચ ભોજનમાંડલીના દોષો છે.

(૧) સંયોજના એટલે આહારાદિમાં વિશેષતા લાવવા (સ્વાદિષ્ટ ખનાવવા કે વિભૂષા કરવા) અન્ય દ્રવ્યનેા સંયોગ કરવો તે સંયોજના. તેના ઉપકરણ અને આહાર એમ બે ભેદ છે. તે ખંનેના બાહ્ય અને અભ્યંતર એમ બે ભેદ છે.

(૧) ઉપકરણસંયોજના :- ઉપકરણની ગવેષણા કરતો સાધુ (નવા) ચોલપટ્ટાની પ્રાપ્તિ થતાં વિભૂષા નિમિત્તે (નવો) કપડો (કે પાંગરણી) માગીને બહાર પહેરે તે બાહ્ય ઉપકરણસંયોજના, અને મકાનમાં પહેરે તે અભ્યંતર ઉપકરણ સંયોજના.

(૨) આહાર સંયોજના :- ભિક્ષામાં ફરતાં દૂધ, દહીં આદિ મળતાં (સ્વાદિષ્ટ ખનાવવા) તેમાં ગોળ વગેરે નખાવે તે બાહ્ય આહાર સંયોજના, અને મકાનમાં તે પ્રમાણે કરે તે અભ્યંતર સંયોજના. આહારની અભ્યંતર સંયોજના પાત્રમાં અને મુખમાં એમ બે રીતે થાય છે. પાત્રમાં ખાખરો અને ગોળ-ધી વગેરે ભેગું કરીને (સ્વાદિષ્ટ ખનાવીને)

વાપરે તે પાત્ર અલ્પાંતર સંયોજના છે, અને મોઢામાં તેમ કરે તે મુખ અલ્પાંતર સંયોજના છે.

(૨) પ્રમાણ-પરિમાણથી અધિક લોજન કરવું.

(૩) ઈંગાલ-ચારિત્રરૂપ કાષ્ટને અંગારા (કોલસા) જેવું કરવું.

(૪) ધૂમ-ચારિત્રરૂપ કાષ્ટને ધૂમાડાવાળું (મલિન) કરવું.

(૫) કારણ-કારણ વિના લોજન કરવું. (૪૮)

પ્રમાણ આદિ ચાર દોષોનું લક્ષણ :-

વત્તીસ - કવલ - પમાણં, રાગદોસેહિ ધૂમઈંગાલં ।

વેચાવચ્ચાદીયા, કારણમવિહિમિ અહ્યારો ॥ ૪૯ ॥

પ્રમાણ:- પુરુષ માટે ૩૨ કોળિયા અને સ્ત્રી માટે ૨૮ કોળિયા આહારનું પ્રમાણ છે. કોળિયાનું પ્રમાણ કુકડીના ઈંડા જેટલું સમજવું. કહ્યું છે કે :-

વત્તીસં કિર કવલા, આહારો કુચ્છિપૂરઓ મણિઓ :

પુરિસસ્ત મહિલિયાપ, અટ્ટાવીસં મવે કવલા ॥

પિંડનિં ૬૪૨, પંચવં ૭૬૮

“ બત્રીશ કોળિયા આહારથી પુરુષનું અને અઠાવીસ કોળિયા આહારથી સ્ત્રીનું પેટ ભરાય છે.”

અથવા અહીં પેટના ભાગેની અપેક્ષાએ પ્રમાણ છે. કહ્યું છે કે :-

અદ્ધમસળસ્ત સવ્ધંજળસ્ત કુજ્જા દવસ્ત વો માપ ।

વાહપથિયારણટ્ટા, હુભાયં ડુળયં કુજ્જા ॥

ઓધનિં ૫૭૮, પિંડનિં ૬૫૦, યતિદિં ૨૪૪.

“ પેટના છ ભાગ કરીને તેના અર્ધા (-ત્રણ) ભાગે શાક વગેરે સહિત બધા ચ અશન (-આહાર) માટે કરે, બે ભાગે પાણી માટે કરે અને વાયુના સંચાર માટે છઠ્ઠો ભાગ ઉણોઢરી કરે.”

ઇંગાલ અને ધૂમ :- ભોજન સંબંધી રાગથી ચારિત્ર રૂપ કાષ્ટને ઇંગાલ જેવું-અંગારા જેવું કરવું તે ઇંગાલદોષ છે. ભોજન સંબંધી દ્રેષથી ચારિત્ર રૂપ કાષ્ટને ધૂમાડાવાળું કરવું તે ધૂમદોષ છે.

[અગ્નિથી કાષ્ટ પૂર્ણ બની જાય તો અંગારા બને, અને અડધું બળે તો ધૂમાડાવાળું બને. દ્રેષથી રાગમાં અધિક દોષ છે. માટે આહારના રાગથી ચારિત્ર પૂર્ણ બળીને અંગારો બનેલા કાષ્ટ જેવું થાય છે, અને દ્રેષથી અડધું બળીને ધૂમાડાવાળા થયેલા લાકડા જેવું થાય છે. સારા આહારની કે તેના દાતાની પ્રશંસા વગેરે આહારસંબંધી રાગ છે, ખરાબ આહારની કે તેના દાતા વગેરેની નિંદા વગેરે આહાર સંબંધી દ્રેષ છે.]

કારણ :- ભોજનના વૈયાવચ્ચ, (-આચાર્યોદિની ભક્તિ) વેદના વગેરે છ કારણો છે. કહ્યું છે કે :-

વેયણ-વેયાવચ્ચે, હરિયટ્ટાપ ય સંજમટ્ટાપ ।

તહ પાણવત્તિયાપ, છટ્ટું પુણ ધમ્મચિંતાપ ॥

આધનિં ૫૮૨, પિંડનિં ૬૬૨

“ ક્ષુધાવેદનાની શાંતિ, આચાર્યોદિની સેવા-ભક્તિરૂપ

વૈયાવચ્ચ, ઈર્થાસમિતિ, સંચમની પ્રતિલેખનાદિ ક્રિયા, પોતાના પ્રાણોની રક્ષા, સૂત્ર-અર્થનો અભ્યાસ અને ચિંતન એ છ કારણોથી જિનેશ્વરોએ આહાર લેવાનું કહ્યું છે.”

પ્રમાણથી અધિક ભોજન અને કારણ વિના ભોજનરૂપ અવિધિ કરવામાં દોષ થાય. (૪૯)

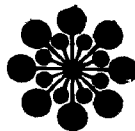
પ્રસ્તુત પ્રકરણનો ઉપસંહાર :-

एयं णाऊणं जो, सव्वं चिय सुत्तमाणतो कुणति ।

काउं संजमकायं, सो भवविरहं लहं लहति ॥ ५० ॥

જે સાધુ આ પિંડવિધાનને જાણીને સર્વજ્ઞવચનને પ્રમાણ-ભૂત કરીને બધું કરે છે-પિંડના બધા દોષોનો ત્યાગ કરે છે, તે સાધુ પોતાની કાયાને સંચમપ્રધાન બનાવીને જલદી સંસારનો અંત પામે છે. કારણ કે સર્વજ્ઞ ભગવાંને સંચમ-પ્રધાન કાયાને સંચમના ઉપાય તરીકે જોઈ છે.

અહીં “ સર્વજ્ઞવચનને પ્રમાણભૂત કરીને બધું કરે છે” એમ કહીને “ મોક્ષાર્થીને સર્વજ્ઞનું જ વચન શરણુ છે” એમ જણાવ્યું છે. (૫૦)

૧૪ શીલાંગવિધિ પંચાશક

તેરમા પંચાશકમાં પિંડવિશુદ્ધિ કહી. પિંડવિશુદ્ધિ શીલાંગ(=ચારિત્રનું અંગ) છે. આથી હવે 'શીલાંગ' પ્રકરણ કહેવા મંગલ, અભિધેય વગેરે જણાવે છે :-

નમિઝ્ઞ વદ્ધમાણં, સીલંગાઙ્ગં સમાસઞ્ચો વોચ્છં ।
સમણાણ સુવિહિયાણં, ગુરૂવણ્ણાનુસારેણં ॥ ૧ ॥

શ્રી મહાવીર સ્વામીને પ્રણામ કરીને શુભ અનુષ્ઠાન કરનારા સાધુઓના શીલાંગોને સંક્ષેપથી જિનવચનાનુસાર કહીશ.

શીલાંગો એટલે ચારિત્રના અંગો-વિભાગો, અથવા ચારિત્રનાં કારણો. (૧)

શીલાંગોનું સંખ્યાપરિમાણ :-

સીલંગાણ સહસ્સા, અઢ્ઢારસ एत्थ હોંતિ ણિયમેણં ।
માવેણં સમણાણં, અલંકચારિત્તજુત્તાણં ॥ ૨ ॥*

શ્રી જિનપ્રવચનમાં અખંડ ચારિત્રયુક્ત ભાવ સાધુઓને અવશ્ય અઢાર હજાર શીલાંગો હોય છે.

અહીં ભાવ સાધુઓને એમ કહેવાથી દ્રવ્ય સાધુઓને આ શીલાંગો ન હોય એમ સૂચન કર્યું છે.

* ૨ થી ૯ સુધીની ગાથાઓ પ્ર૦ સા૦માં ક્રમશઃ ૮૩૯ થી ૮૪૬ છે. તથા ૨ થી ૪૪ સુધીની ગાથાઓ પં. વ૦માં ક્રમશઃ ૧૧૬૨ થી ૧૨૦૪ છે.

અથવા આ ગાથાનો અર્થ આ પ્રમાણે છે :—અખંડ ચારિત્ર યુક્ત સાધુઓને ભાવથી અવશ્ય અઠાર હજાર શીલાંગો હોય છે. ભાવથી એટલે અંતરના પરિણામથી. બાહ્યથી તો કલ્પપ્રતિસેવનામાંx ન્યૂન પણ હોય.

અવશ્ય એટલે ન્યૂનાધિક નહિ, કિંતુ બરોબર અઠાર હજાર. અખંડચારિત્રયુક્ત એમ કહીને દર્પપ્રતિસેવનાથી ખંડિત શીલવાળાને અઠાર હજાર શીલાંગો ન હોય એમ જણાવ્યું છે.

પ્રશ્ન:— સર્વાવિરત સાધુઓ અખંડ ચારિત્રવાળા જ હોય છે. કારણ કે સર્વાવિરતિનું ખંડન થાય તો સર્વાવિરત કહેવાય નહિ. તથા “પઢિવજ્જ અહ્કમહ પંચ” એ વચનથી પાંચ મહાવ્રતોનો સ્વીકાર કરે છે અને બાંગ પણ પાંચે મહાવ્રતોનો કરે છે, એક વગેરેનો નહિ, આથી સર્વાવિરતિનું દેશથી ખંડન શી રીતે હોય ?

ઉત્તર :- તમારી વાત સત્ય છે. પણ સ્વીકારની અપેક્ષાએ (પાંચ મહાવ્રતોનો સ્વીકાર કર્યો છે માટે) સર્વાવિરતિપણું છે, પણ પરિપાલનની અપેક્ષાએ આંશિક ખંડન પણ હોય. આથી જ કહ્યું છે કે :-

સન્વે વિ ય અહ્યારા, સંજલણાણં તુ ઉદયઓ હોતિ ।

“સઘળાય અતિચારે સંજવલન કપાયના ઉદયથી થાય છે.”

x કલ્પપ્રતિસેવના અને દર્પપ્રતિસેવનાના અર્થ માટે આલોચના પંચાશકની ૧૬ મી ગાથાની ટીકામાં જુઓ.

અતિચારો ચારિત્રમાં દેશખંડન રૂપ જ છે. તથા એક વ્રતના ભંગથી સર્વાવ્રતોનો ભંગ થાય છે એમ જે કહ્યું તે પણ અમુક વિવક્ષાથી છે. તે વિવક્ષા આ છે :-

છેયસ્સ જાથ દાણં, તાવ અહ્કમહ નેષ પગંપિ ।
પગં અહ્કમંતો, અહ્કમે પંચ મૂલેણ ॥

“ છેહનું પ્રાયશ્ચિત આવે ત્યાં સુધી એક પણ મહાવ્રતનો સર્વાથા ભંગ થતો નથી. મૂળનું પ્રાયશ્ચિત આવે તો એક મહાવ્રતના સર્વાથા ભંગથી બધા મહાવ્રતોનો સર્વાથા ભંગ થાય છે.”*

આ રીતે જ દશ પ્રકારના પ્રાયશ્ચિતનું વિધાન સફલ થાય. અન્યથા (છેહના પ્રાયશ્ચિત સુધી એક પણ મહાવ્રતનો સર્વાથા ભંગ થતો નથી એમ ન સ્વીકારવામાં આવે તો) મૂલ વગેરે જ પ્રાયશ્ચિત રહે—આલોચનાદિ પ્રાયશ્ચિત ન રહે. વ્યવહાર નયથી અતિચારો છે. નિશ્ચયનયથી તો (આંશિક ભંગ થતાં) સર્વાવિરતિનો ભંગ જ છે. (૨)

અઢાર હજાર શીલાંગો કેવી રીતે થાય છે તે જણાવે છે :-

જોણ કરણે સળ્ળા, ઇંદિય ભૂમાદિસમણધમ્મે ય ।
સીલંગસહસ્સાણં, અઢારસગસ્સ ણિપ્પત્તી ॥ ૩ ॥

યોગ, કરણ, સંજ્ઞા, ઈંદ્રિય, પૃથ્વીકાયાદિ, અને શ્રમણ-ધર્મ એ બધાના સંયોગથી અઢાર હજાર શીલાંગો થાય છે. (૩)

યોગ વગેરેનું સ્વરૂપ :-

કરુણાદિ તિષ્ણિ જોગા, મળમાદીણિ ઉ હવંતિ કરુણાઈં ।
આહારાદી સળ્ણા, ચડ સોયાઈંદિયા પંચ ॥ ૪ ॥

મામાદી ણવ જીવા, અજીવકાઓ ઉ સમળધમ્મો ઉ ।
સ્વંતાદિ દસપગારો, એવ ઠિએ ભાવળા એસા ॥ ૫ ॥

યોગ:-કરવું, કરાવવું અને અનુભોદવું. કરણ:-મન, વચન અને કાયા. સંજ્ઞા:-આહાર, ભય, મૈથુન અને પરિચ્છેદ. આ ચાર સંજ્ઞાઓ અનુક્રમે વેદનીય, ભય, (વેદરૂપ) મોહ અને લોભ કષાયના ઉદયથી થતા અધ્યવસાય વિશેષરૂપ છે. ઇન્દ્રિય:-શ્રોત્ર, ચક્ષુ, નાસિકા, રસના અને સ્પર્શ. (૪) પૃથ્વીકાયાદિ:-પૃથ્વી, અપ્, તેજ, વાયુ, વનસ્પતિ, એઈન્દ્રિય, તેઈન્દ્રિય, ચૈરિન્દ્રિય, પંચેન્દ્રિય એ નવ જીવકાય અને દશમે સર્વજ્ઞોએ જેને ત્યાજ્ય કહ્યો છે તે અજીવકાય. ત્યાજ્ય અજીવકાય આ પ્રમાણે છે :- મહામૂલ્યવાળાં વસ્ત્ર-પાત્ર અને સુવર્ણ-ચાંદી વગેરે, પુસ્તકો, પ્રતિલેખના ન થઈ શકે તેવાં તૂટી વગેરે વસ્ત્રો, ખરોખર પ્રતિલેખના ન થઈ શકે તેવાં પ્રાવારક વગેરે વસ્ત્રો, કોદરા વગેરેનું તૃણ, ખકરી વગેરેનું ચર્મ. આ ત્યાજ્ય અજીવ આગમમાં (પુસ્તકપંચક, દુષ્યપંચક, તૃણપંચક, ચર્મપંચક તરીકે) પ્રસિદ્ધ છે. શ્રમણ-ધર્મ:-ક્ષમા, માર્દવ, આર્જવ, મુક્તિ (સંતોષ), તપ, સંયમ, સત્ય, શૌચ, આકિંચન્ય, બ્રહ્મચર્યં.

યોગ આદિની મૂળસંખ્યાને પાટી આદિમાં ઉપર નીચે સ્થાપતાં* (૩×૩×૪×૫×૧૦×૧૦=૧૮૦૦૦) અઠાર હજાર શીલાંગો થાય છે. તેની ઘટના નીચેની ૬ થી ૯ એ ચાર ગાથામાં બતાવ્યા પ્રમાણે છે. (૫)

અઠાર હજાર શીલાંગોની ઘટના :-

ળ કરેતિ મળેનાહારસન્નવિષ્ણજઢગો ૩ ણિયમેળં ।
 સોઈંદિયસંવુહો પુઢવિકાયારંભ સ્વંતિજુઓ ॥ ૬ ॥
 હ્ય મહ્વાદિજોગા, પુઢવિક્કાએ ભવંતિ દસ મેયા ।
 આઝકાયાદીસુવિ, હ્ય એતે પિંહિયં તુ સયં ॥ ૭ ॥
 સોઈંદિણ એયં, સેસેહિવિ જં ઇમં તઓ પંચ ।
 આહારસળ્ણજોગા, હ્ય સેસાહિં સહસ્સદુગં ॥ ૮ ॥
 એયં મળેળ વહ્માદિએસુ એયંતિ છસ્સહસ્સાઈં ।
 ણ કરઈ સેસેહિંપિ ય, એ સવ્વેવિ અઢ્ઢારા ॥ ૯ ॥

આઠારસંજ્ઞા રહિત, શ્રોત્રેંદ્રિયના સંવરવાળો (શ્રોત્રેં-
 દ્રિયની રાગાદિ દોષોવાળી પ્રવૃત્તિને રોકનાર), ક્ષમાયુક્ત,
 મનથી, પૃથ્વીકાયની હિસા ન કરે. આ પ્રમાણે શ્રમણ-
 ધર્મને પહેલો એક ભાગો થયો. (૬) આ જ પ્રમાણે
 માદંવ, આર્જવ વગેરેના સંયોગથી પૃથ્વીકાયને=પૃથ્વીકાયના

* આ સ્થાપના મુદ્રિત આવશ્યક સૂત્ર પ્રતમાં અદ્વાઈતજ્ઞેસુ સૂત્રમાંથી
 નેઈ લેવી.

સમારંભને આશ્રયીને દશ ભેદો થાય. એ રીતે અપ્કાય આદિને આશ્રયીને કુલ સો ભેદો થાય. (૭) આ સો ભેદો શ્રોત્રેન્દ્રિયના યોગથી થયા. બાકીની ચક્ષુ વગેરે ચાર ઈન્દ્રિયોના યોગથી પણ પ્રત્યેકના આ રીતે સો ભેદો થાય. આથી કુલ પાંચસો ભેદો થયા. આ પાંચસો ભેદો આહાર સંજ્ઞાના યોગથી થયા. બાકીની ત્રણ સંજ્ઞાના યોગથી પણ પ્રત્યેકના આ રીતે પાંચસો ભેદો થાય. આથી કુલ બે હજાર ભેદો થયા. (૮) આ બે હજાર ભેદો મનથી થયા. વચન અને કાયાથી પણ પ્રત્યેકના બે હજાર ભેદો થાય. આથી કુલ છ હજાર ભેદો થયા. આ છ હજાર ભેદો ન કરવાથી થયા. ન કરાવવાથી અને ન અનુભોદવાથી પણ પ્રત્યેકના છ હજાર ભેદો થાય. આથી કુલ અઠાર હજાર ભેદો થયા. (૯)

પ્રશ્ન :- એક જ યોગથી અઠાર હજાર ભાંગા થાય છે. પણ જે બે વગેરેના સંયોગથી થતા ભાંગા ઉમેરવામાં આવે તો ઘણા ભાંગા થાય. તે આ પ્રમાણે:- યોગમાં (બે વગેરેના સંયોગથી) ૭, કરણમાં ૭, સંજ્ઞામાં ૧૫, ઈન્દ્રિયોમાં ૩૧, પૃથ્વીકાયાદિમાં ૧૦૨૩, શ્રમણુધર્મમાં ૧૦૨૩ ભાંગા થાય. આ બધા ભાંગાઓની સંખ્યાને પરસ્પર ગુણવાથી બે હજાર ત્રણસો ચોરાશી કોડ (૨૩ અબજ ૮૪ કોડ), એકાવન લાખ, ત્રેસઠ હજાર, બસો ને પાંસઠ (૨૩૮૪, ૫૧, ૬૩, ૨૬૫) ભાંગા થાય. તો અહીં અઠાર હજાર જ ભાંગા કેમ કહ્યા ?

ઉત્તર:- શ્રાવક ધર્મની જેમ કોઈ અમુક ભાંગાથી સર્વવિરતિને સ્વીકાર થતો હોય તો આ ભાંગા કહેવા જોઈએ, પણ તેમ છે નહિ. શીલાંગના કોઈ એક પણ ભાંગાની સત્તા બીજા બધા ભાંગા હોય તો

જ હોય છે. જો અઢાર હજારમાંથી એક પણ ભાંગો ન હોય તો સર્વ વિરતિ જ ન થાય. (અર્થાત્ બધા ભાંગા હોય તો જ સર્વવિરતિ થાય.) આ જ ઉક્તિ દશમી વગેરે ગાથાઓમાં જણાવે છે :-

एत्थ इमं विण्णेयं, अइदंपज्जं तु बुद्धिमंतेहिं ।
एकंपि सुपरिसुद्धं, सीलंगं सेससब्भावे ॥ १० ॥

બુદ્ધિમાનોએ અઢાર હજાર ભાંગાઓમાં નીચે પ્રમાણે રહસ્ય જાણવું. વિવક્ષિત કોઈ એક શીલાંગ પણ તે સિવાયના બીજા બધા શીલાંગો (ભાંગા) હોય તો જ સુપરિશુદ્ધ-નિરતિચાર હોય. આ પ્રમાણે આ શીલાંગો સમુદ્ધિ જ હોય છે. આથી અહીં જે વગેરેના સંયોગથી થતા ભાંગા કહ્યા નથી. કિંતુ સર્વપદોના છેલ્લા ભાંગાના આ અઢાર હજાર ભાંગા કહ્યા છે. જેમ “ત્રિવિધ-ત્રિવિધે” (મન-વચન-કાયાથી ન કરવું, ન કરાવવું અને ન અનુમોહવું) એના નવ ભાંગા થાય છે, તેમ યોગ વગેરે બધા પદોના “આહારાદિ ચાર સંજ્ઞાથી રહિત, પાંચ ઈન્દ્રિયોના સંવર સહિત અને ક્ષમાદિ દશવિધ ધર્મસંપન્ન પૃથ્વીકાયાદિ દશ સંબંધી હિસાને મન-વચન-કાયાથી ન કરે, ન કરાવે અને ન અનુમોહે” એ છેલ્લા ભાંગાના ૧૮૦૦૦ ભેદો થાય છે. તે અહીં જણાવ્યા છે. (કારણ કે ઉક્ત છેલ્લા ભાંગાથી જ સર્વ વિરતિનો સ્વીકાર થાય છે અને તેના ૧૮૦૦૦ ભેદો છે.)

શીલાંગના સુપરિશુદ્ધ-નિરતિચાર એવા વિશેષણથી એ જણાવ્યું કે વ્યવહારથી સર્વવિરતિના પાલનમાં કોઈક

શીલાંગ (સુપરિશુદ્ધ) ન હોય તો પણ અપરિશુદ્ધ શીલાંગો હોય છે. [નિશ્ચયનયથી તો એકના પણ અભાવમાં (એકની પણ અપરિશુદ્ધિ હોય તો) બધાનો અભાવ થાય છે.] આ રીતે જ સંજ્વલન કપાયનો ઉદય ચરિતાર્થ થાય છે. કારણ કે તે ચારિત્રના એક દેશના ભંગનું કારણ છે. આથી જ જે સાધુ “ હું લવણનું ભક્ષણ કરું ” એવી ઇચ્છા કરે તેણે “ આહારસંજ્ઞારહિત, રસનેન્દ્રિયસંવૃત, સંતોષસંપન્ન મનથી પૃથ્વીકાયની હિંસા ન કરે ” એ ભાંગાનો=શીલાંગનો ભંગ કર્યો. તેની શુદ્ધિ પ્રતિક્રમણ વગેરે પ્રાયશ્ચિત્તથી થાય છે. અન્યથા (જો કોઈ એક શીલાંગના અભાવમાં બીજા અપરિશુદ્ધ શીલાંગો ન હોય; બધા જ શીલાંગોનો અભાવ થતો હોય તો) તે ભાંગાના ભંગની શુદ્ધિ મૂળ પ્રાયશ્ચિત્તથી જ થાય. (૧૦)

ઉપર્યુક્ત વિષયનું સમર્થન :—

एकौ वाऽऽयपएसोऽसंखेयपएससंगओ जह तु ।
 एतंपि तद्वा णेयं, सतत्तचाओ इहरहा उ ॥ ११ ॥
 जम्हा समग्गमेयंपि सव्वसावज्जचागविरई उ ।
 तत्तेणेगसरूवं, ण खंडरूवत्तणमुवेइ ॥ १२ ॥

જેવી રીતે આત્માનો એક પણ પ્રદેશ અસંખ્યાત પ્રદેશોથી યુક્ત જ હોય છે, તેવી રીતે આ શીલાંગ પણ અન્ય સઘળા શીલાંગોથી યુક્ત જ હોય છે. જો સ્વતંત્ર એક શીલાંગ હોય તો તે શીલાંગ સર્વવિરતિનો ન કહેવાય.

કારણ કે બધા શીલાંગો સમુદ્ધિ (=ભેગા મળીને) જ સર્વ-વિરતિનાં શીલાંગો બને છે. (૧૧) જેમ પરિપૂર્ણ પ્રદેશવાળો આત્મા છે, તેમ શીલ=ચારિત્ર પણ પરિપૂર્ણ અંગોવાળું હોય તો સર્વવિરતિ બને છે. ચારિત્ર સર્વવિરતિ રૂપે અઢાર હબર શીલાંગોવાળું જ છે. ચારિત્ર અઢાર હબર અંગોવાળું ન હોય=તેમાંથી એકાદિ અંગ ન્યૂન હોય તો સર્વવિરતિ જ ન કહેવાય, એકાદિ પ્રદેશહીન આત્મા ન હોય, તથા એકાદિ ન્યૂન સો ન કહેવાય તેમ. આથી સર્વવિરતિ એકાદિ શીલાંગથી ન્યૂન ન હોય. (૧૨)

શીલની અખંડતા અંતરના પરિણામની અપેક્ષાએ છે :—

एयं च एत्थ एवं, विरतीभावं पडुच्च दडुच्चं ।
न उ बज्झपि पवित्ति, जं सा भावं विणावि भवे ॥१३॥

जह उस्सग्गंमि ठिओ, खित्तो उदयंमि केणति तवस्सी ।
तव्वहपवत्तकायो, अचलियभावोऽपवत्तो तु ॥ १४ ॥

एवं चिय मज्झत्थो, आणाओ कत्थई पयट्ठंतो ।
सेहगिलाणादट्ठा, अपवत्तो चेव णायव्वो ॥ १५ ॥

પ્રસ્તુતમાં અખંડ શીલ બાહ્ય વાચિક કે કાયિક પ્રવૃત્તિને આશ્રયીને નહિ, કિંતુ વિરતિના પરિણામને આશ્રયીને બાણવું. કારણ કે બાહ્ય પ્રવૃત્તિ ભાવ (-પરિણામ) વિના પણ હોય. અર્થાત્ અમુક વ્યક્તિમાં શીલ અખંડ છે કે ખંડિત છે તેનો નિર્ણય તેની બાહ્ય પ્રવૃત્તિ ઉપરથી ન થાય,

કિંતુ આંતરિક પરિણામથી થાય. અંતરમાં વિરતિના પરિણામ ન હોય તો પણ શીલની બાહ્ય પ્રવૃત્તિ પૂર્ણ હોય એવું બને, તથા અંતરમાં વિરતિના પરિણામ હોવા છતાં બાહ્ય પ્રવૃત્તિ પૂર્ણ ન હોય એવું બને. આ જ હકીકત નીચે જણાવે છે.] (૧૩)

જેમ કે કોઈએ કાઉસ્સગમાં રહેલા સાધુને પાણીમાં નાખી દીધો અહીં સાધુની કાયા પાણીના જીવોની હિંસામાં પ્રવૃત્ત હોવા છતાં સમભાવના પરિણામ ચલિત ન થયા હોવાથી તે સાધુ પરમાર્થથી પાણીના જીવોની હિંસામાં પ્રવૃત્ત નથી. (ઓઘનિ૦માં) કહ્યું છે કે :-

આયા ચેવ અહિંસા, આયા હિંસત્તિ નિચ્છઓ પસો ।

જો હોઈ અપ્પમત્તો, અહિંસઓ હિંસઓ હ્યરો ॥ ૭૫૫ ॥

આત્મા જ અહિંસા છે, અને આત્મા જ હિંસા છે, એ પરમાર્થ છે. જે અપ્રમત્ત-પ્રયત્નશીલ છે તે અહિંસક છે, અને જે પ્રમત્ત છે તે હિંસક છે. [૭૫૫] (૧૪)

તથા

સન્વત્થ સંજમં સંજમાઝ અપ્પાણમેવ રક્ખેજ્જા ।

મુચ્છઈ અહવાયાઓ, પુણો વિસોહી ન યાવિરઈ ॥ ઓઘનિ૦૪૭

“ સર્વ વસ્તુઓમાં સંયમની રક્ષા કરવી. કારણ કે સંયમ વિના ઈષ્ટ (=મોક્ષ) ફળની સિદ્ધિ થતી નથી. સંયમથી પણ આત્માની (-શરીરની) રક્ષા કરવી. કારણ કે શરીર વિના સંયમરક્ષાની પ્રવૃત્તિ ન થઈ શકે. તથા જીવતો

રહેલો સાધુ (શરીરની રક્ષા કરતાં લાગેલા) હિંસાદિ દોષોની તપ-ચારિત્ર આદિથી વિશુદ્ધિ કરીને તે દોષોથી મુક્ત થાય છે, અને તેના પરિણામ વિશુદ્ધ હોવાથી (દ્રવ્ય) હિંસા થવા છતાં તે અવિરતિવાળો બની જતો નથી=તેના સંયમનો સર્વથા ભંગ થતો નથી.” (૪૭)

સમભાવમાં રહેલો સાધુ આવા (ઓનિંની ૪૭ મી ગાથામાં કહેલા) આપ્તવચનથી નવદીક્ષિત, ગ્લાન, આચાર્ય-આદિ માટે ક્વચિત્ દ્રવ્યહિંસામાં પ્રવૃત્ત બનવા છતાં સમભાવના પરિણામનો વિચ્છેદ થયો ન હોવાથી પરમાર્થથી અપ્રવૃત્ત જ છે. આ વિષે (આનિંમાં) કહ્યું છે કે :-

સાલંબળો પઢંતોડવિ અપ્પયં દુગ્ગમેડવિ ધારેહ ।

इय सालंबणसेवी, धारेह जई असदभावं ॥ ૧૧૭૨ ॥

“ જેમ મજબુત વેલડી આદિના આલંબનવાળો જીવ ખાડા આદિમાં પડતાં શરીરને બચાવી લે છે, તેમ પુષ્ટ આલંબનથી કરેલું અપવાદનું સેવન માચારહિત સાધુને સંસારરૂપી ખાડામાં પડતો બચાવી લે છે. અર્થાત્ જે સાધુ કોઈ જાતના કપટ વિના ખરેખરા પુષ્ટ કારણથી અપવાદનું સેવન કરે છે તે સાધુનું ચારિત્ર દ્રવ્યહિંસાદિ થવા છતાં શુદ્ધ છે.” [૧૧૭૨] (૧૫)

આજ્ઞાથી હિંસાદિમાં પ્રવૃત્ત સાધુ અપ્રવૃત્ત કેમ છે તેનું સમાધાન :-

आणापरतंतो सो, सा पुण सव्वण्णुवयणओ चव ।

एगंतहिया वेज्जगणातेणं सव्वजीवाणं ॥ ૧૬ ॥

તે (દ્રવ્ય હિંસાદિમાં પ્રવૃત્ત) સાધુ આજ્ઞાને આધીન છે, અને તે આજ્ઞા સર્વજની હોવાથી જ વૈદ્યના દષ્ટાંતથી સર્વ જીવોને એકાંતે હિત કરનારી છે. અર્થાત્ જેમ વૈદ્યક-શાસ્ત્ર કોઈકનું જ હિત કરતું નથી, કિંતુ એમાં કહ્યા મુજબ જે કોઈ વતે તે બધાનું હિત કરે છે; તેમ સર્વજની આજ્ઞા પણ કોઈકનું જ હિત કરતી નથી, કિંતુ આજ્ઞા પ્રમાણે જે કોઈ વતે તે બધાનું હિત કરે છે. (૧૬)

ભાવ વિના હિંસાદિમાં થતી પ્રવૃત્તિ વિરતિભાવને ખંડિત કરતી નથી :-

ભાવં વિનાવિ एवं, હોતિ પવત્તી ન વાહતે एसा ।

सव्वत्थ अणमिसंगा, विरतीभावं सुसाहुस्स ॥ १७ ॥

અવિરતિના પરિણામ વિના પણ આજ્ઞાપરતંત્રતાથી દ્રવ્યહિંસાદિમાં પ્રવૃત્તિ થાય છે. એ પ્રવૃત્તિ દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર આદિમાં પ્રતિબંધ (રાગભાવ) રહિત હોવાથી મુસાધુના સર્વસાવધથી નિવૃત્તિરૂપ વિરતિના પરિણામને ખંડિત કરતી નથી. (૧૭)

આજ્ઞાવિરુદ્ધ પ્રવૃત્તિ વિરતિભાવને ખંડિત કરે છે :-

उम्सुत्ता पुण वाहति समतिवियप्पसुद्धावि णियमेणं ।

गीतणिसिद्धपवज्जरूवा णवरं णिरणुबंधा ॥ १८ ॥

इयरा उ अभिणिवेसा, इयरा ण य मूलच्छिज्जविरहेण ।

होएसा एत्तो च्चिय पुन्वायरिया इमं चाहू ॥ १९ ॥

પણ સૂત્રવિરુદ્ધ પ્રવૃત્તિ પોતાની મતિકલ્પનાથી નિર્દોષ

હોવા છતાં અવશ્ય વિરતિભાવને ખંડિત કરે છે. સૂત્રથી વિરુદ્ધ પ્રવૃત્તિ પ્રજ્ઞાપનીય અને અપ્રજ્ઞાપનીય એમ બે પ્રકારે છે. સૂત્રવિરુદ્ધ પ્રવૃત્તિ કરનારને અન્ય ગીતાર્થ સાધુ “આ પ્રવૃત્તિ સૂત્રવિરુદ્ધ છે માટે તમે ન કરો” એમ રોકે તો બે સાધુ “આપ કહો છો તે બરોબર છે” એમ સ્વીકાર કરે તે સાધુની સૂત્રવિરુદ્ધ પ્રવૃત્તિ પ્રજ્ઞાપનીય છે, તે સિવાયના સાધુની સૂત્રવિરુદ્ધ પ્રવૃત્તિ અપ્રજ્ઞાપનીય છે. તેમાં પ્રજ્ઞાપનીય સૂત્રવિરુદ્ધ પ્રવૃત્તિ નિરતુબંધ+ છે=અટકાવી શકાય તેવી છે. કારણ કે વિરુદ્ધ પ્રવૃત્તિ કરનાર સાધુ અભિનિવેશ રહિત હોવાથી રોકનાર ગીતાર્થના વચનનો સ્વીકાર કરીને સૂત્રાનુસાર પ્રવૃત્તિ કરે છે. (૧૮) અપ્રજ્ઞાપનીય સૂત્રવિરુદ્ધ પ્રવૃત્તિ અભિનિવેશવાળી (-અતત્ત્વમાં આગ્રહવાળી) હોવાથી સાનુબંધ-અટકાવી ન શકાય તેવી છે. કારણ કે ગીતાર્થના રોકવા છતાં તેના વચનનો સ્વીકાર ન કરવાથી શાસ્ત્રીય પ્રવૃત્તિ ન કરે. આ અપ્રજ્ઞાપનીય સૂત્રવિરુદ્ધ પ્રવૃત્તિ મૂલથી આશ્રિતનો છેદ (=અભાવ) થયા વિના ન થાય. આથી જ પૂજ્યપાદ શ્રી ભદ્રબાહુ સ્વામીએ નીચે× પ્રમાણે કહ્યું છે.(૧૯)

શ્રી ભદ્રબાહુ સ્વામીનું વચન :-

ગીપત્થોય વિહારો. વીત્રા ગીત્થમીસઞ્જો મણિતો* ।

एत्तो तइयविहागे, णागुण्णाओ जिगवरेहि ॥ २० ॥

+ અથવા નિરતુબંધ=અશુભ કર્મના અનુબંધથી રહિત. સાનુબંધ=અશુભ કર્મના અનુબંધવાળી.

× च शब्दात् पूर्वोक्तं च ।

* ઓધનિં ૦ ગા. ૧૨૨, પ્ર.સા.ગા. ૭૭૦, પંચા. ૧૨ ગા. ૩૨

જિનેશ્વરોએ એક ગીતાર્થનો અને બીજો ગીતાર્થની નિશ્રાવાળા અગીતાર્થોનો એમ બે વિહારો કહ્યા છે, ત્રીજો (એક કે અનેક અગીતાર્થોનો સ્વતાંત્ર) વિહાર કહ્યો નથી. (૨૦)

ભદ્રપાહુ સ્વામીના ઉક્ત વચનની પ્રસ્તુતમાં ઘટના :—

ગીયસ્મ ણ ઉસ્સુત્તા, તજ્જુત્તસ્સેયરસ્સવિ તહેવ ।
ણિયમેણ ચરણવં જં, ણ જાહ આણં વિલંબેહ ॥ ૨૧ ॥

ણ ય તજ્જુત્તો અણ્ણં, ણ ણિવારહ જોગમયં મુણેઠ્ઠણં ।
એવં દોણ્હવિ ચરણં, પરિસુદ્ધં અણ્ણહા ણેવ ॥ ૨૨ ॥

ગીતાર્થ અને ગીતાર્થયુક્તની સૂત્રવિરુદ્ધ પ્રવૃત્તિ ન થાય. કારણ કે ગીતાર્થ ચારિત્રી અવશ્ય ક્યારે પણ આપ્ત-વચનનું ઉલ્લંઘન ન કરે. (૨૧) આજ્ઞાયુક્ત ચારિત્રી સૂત્ર-વિરુદ્ધ પ્રવૃત્તિ કરતા અન્યને યોગ્ય જાણીને રોકે. આથી ગીતાર્થયુક્તની પણ સૂત્રવિરુદ્ધ પ્રવૃત્તિ ન થાય. આ પ્રમાણે (-ગીતાર્થ આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન કરે નહિ અને ગીતાર્થયુક્ત અગીતાર્થ રોકવાથી તેના વચનનો સ્વીકાર કરે એ પ્રમાણે) ગીતાર્થ અને ગીતાર્થયુક્ત એ બંનેનું ચારિત્ર નિર્દોષ હોય. અન્યથા, એટલે કે અગીતાર્થ હોવાથી આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન કરવાથી અને ગીતાર્થયુક્ત ન હોવાથી કોઈ રોકનાર ન હોવાથી, ચારિત્ર નિર્દોષ ન થાય. આથી ગીતાર્થ અને ગીતાર્થયુક્ત એ બેનો જ વિહાર કહ્યો છે. (૨૨)

ઉપર્યુક્ત વિષયની પ્રસ્તુતમાં ઘટના :-

તા એવ વિરતિમાવો, સંપુણ્ણો એથ્થ હોઈ ગાયવ્વો ।
ગિયમેણં અટ્ટારસ-સીલંગસહસ્સરૂવો ૩ ॥ ૨૩ ॥

આથી આજ્ઞાપરતંત્રની બાહ્ય પ્રવૃત્તિ વિરતિને ખંડિત કરતી નથી એ નિયમથી પ્રસ્તુતમાં અવશ્ય અઢાર હબ્બર શીલાંગપરિમાણ જ સર્વવિરતિને ભાવ (-પરિણામ) સંપૂર્ણ બાણવો. (૨૩)

શીલાંગો એકાદિ ન્યૂન ન હોય એનું આગમથી સમર્થન :-

ઝગત્તં ગ કયાઈવિ, ઇમાણ સંચં ઇમં તુ અદ્દિક્કિચ્ચ ।
જં એયઘરા સુત્તે, ગિદ્દિક્કા વંદગિજ્ઞા ૩ ॥ ૨૪ ॥

શીલાંગોની ૧૮૦૦૦ની સંખ્યામાંથી ક્યારે પણ એક વગેરે શીલાંગ ન્યૂન ન હોય. કારણ કે પ્રતિક્રમણ સૂત્રમાં (અટ્ટાર્ધજ્જેસુ સૂત્રમાં) ૧૮૦૦૦ શીલાંગોને ધારણ કરનારા એને જ વંદનીય કહ્યા છે, બીજાને નહિ. પ્રતિક્રમણ સૂત્રમાં *અટ્ટારસ સીલંગસહસ્સધારા (=અઢાર હબ્બર શીલાંગોને ધારણ કરનારા) ઈત્યાદિ પાઠ છે. એ પાઠ પ્રમાણભૂત છે. (૨૪)

શીલાંગોનું પાલન કઠીન હોવાથી મહાન જ કોઈક તેનું પાલન કરી શકે છે, નહિ કે ગમે તે. આ વિષય અહીં પાંચ ગાથાઓથી જણાવે છે :-

* મુદ્રિત આવશ્યક સૂત્રની પ્રતમાં (પ્રતિક્રમણ આવશ્યકમાં) “અટ્ટારસ સહસ્સસીલંગધારા” એવો પાઠ છે, અને વર્તમાનમાં આ પાઠ પ્રસિદ્ધ છે.

તા સંસારવિરત્તો, અણંતમરણાદિરૂવમેયં તુ ।

ળાઉં એવિઉત્તં, મોક્ષં ચ ગુરુવણ્ણેણં ॥ ૨૫ ॥

પરમગુરુણો ય અણહે, આણાઙ્ ગુણે તહેવ દોસે ય ।

મોક્ષસ્વદ્વી પઢિવજ્જિય, માવેણ ઇમં વિસુદ્ધેણં ॥ ૨૬ ॥

વિહિતાણુદ્ધાણપરો, સત્તણુરૂવમિયરંપિ સંધેતો ।

અણ્ણત્થ અણુવઓગા, સ્વવયંતો કમ્મદોસેઽવિ ॥ ૨૭ ॥

સવ્વત્થ ણિરમિસંગો, આણામેત્તંમિ સવ્વહા જુત્તો ।

એગમ્મણો ધ્વણિયં, તમ્મિ તહાઽમૂઢલક્કવો ય ॥ ૨૮ ॥

તહ તહ્લપત્તિધારગ-ણાયગઓ રાહ્વેહગગઓ વા ।

એયં ચણ્ણે કાઉં, ણ ઉ અણ્ણો સુદ્ધસત્તોત્તિ ॥ ૨૯ ॥

આવા શીલત્તુ' પાલન કઠીન હોવાથી, જે શુરુના આજ્ઞા-
નુસારી ઉપદેશથી સંસારને અનંત જન્મ-જરા-મરણાદિ
રૂપ બાણીને, અને મોક્ષને અનંત જન્મ-જરા-મરણાદિથી
રહિત બાણીને, સંસારથી વિરક્ત બન્યો હોય, (૨૫) તથા
જિનાજ્ઞાની આરાધનામાં નિરવધ* (-નિર્દોષ) ઉપકાર અને
વિરાધનામાં અપકાર થાય છે એમ બાણીને, મોક્ષાર્થી

* જેમ કેટલીક દવાઓ રોગનો નાશ કરે, પણ શરીરમાં રીએક્શન
કરીને નવી તકલીફ ઊભી કરે. તેથી તેવી દવા નિર્દોષ ન કહેવાય. બ્યારે
કેટલીક દવાઓ રીએક્શન ન કરવાથી નિર્દોષ હોય છે. તેમ જિનાજ્ઞાની
આરાધનામાં નિર્દોષ ઉપકાર-લાભ થાય છે.

બનવા પૂર્વક, આલોક આદિની આશંસાથી રહિત વિશુદ્ધ ભાવથી આ ચારિત્રનો સ્વીકાર કરીને, (૨૬) યથાશક્તિ આગમોક્ત અનુષ્ઠાનો કરવામાં તત્પર હોય, જે અનુષ્ઠાનોને કરવાની શક્તિ ન હોય તે અનુષ્ઠાનોને ભાવથી કરતો, અર્થાત્ તે અનુષ્ઠાનોને કરવાનો ભાવ રાખતો હોય, આગમમાં નહિ કહેલી ક્રિયાઓમાં શક્તિ ન વાપરવાથી (-આગમમાં નહિ કહેલી ક્રિયાઓ ન કરવાથી) ગુણુપ્રતિબંધક કર્મવિપાકોને (કર્મના રસને) ખપાવતો હોય, દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ અને ભાવમાં પ્રતિબંધ રહિત હોય, દરેક પ્રકારે આજ્ઞામાં જ ઉદ્યત હોય, આજ્ઞામાં જ અત્યંત એકાગ્રમનવાળો હોય, આજ્ઞામાં અમૂઢલક્ષ હોય, એટલે કે આજ્ઞાસંબંધી સુનિશ્ચિત ઓધવાળો હોય,* (૨૮) પ્રમાદથી નુકશાન થશે એવું જાણવાથી તૈલપાત્રધારક અને રાધાવેધકની જેમ અતિશય અપ્રમત્તપણે રહે, તે આ ચારિત્ર પાળવાને સમર્થ બને છે, અન્ય નહિ કારણ કે અન્ય જીવમાં સર્વ અદ્ય હોય છે.

તૈલપાત્રધારકનું દષ્ટાંત:- કોઈ નગરમાં શ્રાવકોમાં મુખ્ય એવો કોઈ શ્રેષ્ઠ રાજા હતો. તેણે પોતાના પરિવારને અને નગરના ઘણા લોકોને જિનધર્મી કર્યા, અને દયા વગેરેમાં દૃઢ કર્યા. પણ કોઈ શ્રેષ્ઠિપુત્ર કોઈ પણ રીતે ઓધ પામ્યાં નહિ. કુચ્છરૂપ ગ્રહોથી તેના સારા ભાવો દબાઈ

* કારણ કે સમજપૂર્વક આજ્ઞાનો સ્વીકાર કર્યો છે.

ગયા હતા. તેણે વિચાર્યું કે, (રોગ આદિથી રીખાતા દુઃખી જીવોનો નાશ કરવા રૂપ) હિંસા પણ ધર્મ જ છે. કેમકે હિંસા કરનાર દુઃખીઓને દુઃખમાંથી મુક્ત કરે છે અને સુખરૂપી લક્ષ્મી પમાડે છે, તથા હિંસા કરી શકાય તેવી છે. આથી હિંસા જ કરવી યોગ્ય છે, પણ દાનાદિ ધર્મ કરવા યોગ્ય નથી. કારણ કે દાનધર્મ ધન હોય તો થાય. ધન દુર્લભ છે અને તેનો વ્યય પણ દુષ્કર છે. તથા એ એમ પણ માનતો હતો કે, અપ્રમાદને શ્રેષ્ઠ માનનાર જૈનશાસન નિરર્થક છે. કારણ કે અપ્રમાદ કરવો અશક્ય છે. અપ્રમાદને દ્વપણ આપનાર તે શ્રેષ્ઠપુત્રને યોધ પમાડવા રાજાએ નીચે પ્રમાણે ઉપાય કર્યો.

જિનશાસનમાં કુશળ યક્ષ નામના છાત્રને હાથમાં શ્રેષ્ઠ મણિ આપીને તે શ્રેષ્ઠપુત્રના ઘરે મોકલ્યો. રાજાની સૂચના અનુસાર તેણે કહ્યું: હે શ્રેષ્ઠપુત્ર! હું અન્ય દેશનો વાસી છું, અને રાજાને અત્યંત પ્રિય બન્યો છું. લિન્ન યોધવાળા (લિન્ન માન્યતા ધરાવનારા) રાજાને યોધ પમાડવા માટે હું તૈયાર થયો છું. હું અને તું સમાન યોધવાળા (માન્યતાવાળા) છીએ. આપણા બે જોવો યાંજો કોઈ આ નગરમાં નથી. ઈત્યાદિ વિવિધ વાર્તાલાપ દરરોજ કરીને છાત્રે શ્રેષ્ઠપુત્રને પોતાના ઉપર પ્રેમવાળો બનાવ્યો. પછી વિશ્વાસુ બનેલો શ્રેષ્ઠપુત્ર દેખે નહિ એ રીતે છાત્રે તે રત્ન તેના રત્નના ભાજનમાં મૂકી દીધું. રત્નને રત્નના ભાજનમાં ખરો-ખર મૂકીને છાત્ર રાજા પાસે ગયો. તેણે રાજાને જે પ્રમાણે

અન્યું તે પ્રમાણે વૃત્તાંત કહ્યો. રાજાએ જોરદાર ઢંઢેરો પીટા-
વીને જણાવ્યું કે રાજાનું વીંટીમાં જડેલું રત્ન પડી ગયું છે
અને ખોવાઈ ગયું છે. તેથી જેને મળ્યું હોય તે આપી દે.
આમ ઉદ્ઘોષણા કરવા છતાં મુદ્રિકારત્ન ન મળ્યું એટલે
રાજાએ નગરના લોકોને ખોલાવ્યા અને કહ્યું કે, હું નગર-
જનો ! તમે મારા અધિકારીઓ સાથે જલદી દરેક ઘરે
મુદ્રિકારત્નની ખરોખર તપાસ કરો. કમશઃ દરેક ઘરે તપાસ
કરતાં તેમણે તે જ શ્રેષ્ઠિપુત્રના ઘરમાં રત્નના લાજનમાં તે
રત્ન જોયું. આથી આ રત્ન રાજાનું જ છે એમ નિર્ણય
કરીને દંડપાશિકાએ (-જેલરોએ) રાજાનો અપકારી હોવાથી
તેને પકડી લીધો અને ફાંસીના સ્થાને લઈ જવા લાગ્યા.
શ્રેષ્ઠિપુત્રે તેમને કહ્યું કે- હું આ ગુના બદલ દંડ ભરવા
તૈયાર છું. મારો વધ ન કરો. તેમણે કહ્યું કે દુષ્ટ એવા
તને વધ સિવાય બીજો કોઈ દંડ નથી. પછી તેણે દંડપાશિ-
કાને કહ્યું કે, હું નિર્દોષ હોવા છતાં મને મારવામાં
આવે છે. આથી મારે આ વિષયમાં રાજાને કહેવું છે.
ત્યારબાદ તેણે યજ્ઞ છાત્રની પાસે અભ્યર્થના કરી કે, મારા
માટે રાજાને કહે કે એને દુબ્કર પણ દંડથી સજા કરો,
પણ એને મારી ન નાખો. યજ્ઞે તેને ઇરાદાપૂર્વક કહ્યું કે હું
મૃત્યુ સિવાય બીજા દંડને સહન કરી શકીશ ? તેણે કહ્યું:
મૃત્યુ સિવાય બીજા દંડ સહન કરવા હું સારી રીતે સમર્થ
છું. યજ્ઞે વિચાર્યું કે, દુબ્કર પણ કાર્ય કરવામાં આનું મન
સમર્થ છે. આ પ્રમાણે જાણીને યજ્ઞે શ્રેષ્ઠિપુત્રના કહ્યા પ્રમાણે
રાજાને કહ્યું. રાજાએ કહ્યું: તેલથી અતિશય(=કાંઠા સુધી)

બરેલું પાત્ર હાથમાં લઈને આખા નગરમાં ફરીને તે પાત્ર મારી પાસે લાવવું. પણ જો પાત્રમાંથી તેલનું એક પણ ટીપું ભૂમિ ઉપર પડે તો વધ કરવો. ચક્ષુ રાજાનો આદેશ શ્રેષ્ઠિપુત્રને કહ્યો. શ્રેષ્ઠિપુત્રે પણ રાજાના તે આદેશનો સ્વીકાર કર્યો. જીવો જીવવા માટે કઠીન પણ કાર્યો કરે છે. પછી શ્રેષ્ઠિપુત્ર તેલથી અતિશય બરેલું પાત્ર લઈને તેના ઘરમાંથી નીકળ્યો. રાજાએ તેની સાથે ખુલ્લી તલવારવાળા સુભટો રાખીને તેને ત્રાસ પમાડ્યો. રસ્તામાં નૃત્ય કરતા નટોના નાટકોથી યુક્ત અને કામ, હાસ્ય વગેરેને વધારનારા અતિ-મનોહર ખેલ-તમાસા વગેરે કરાવ્યા. મનને ક્ષોભ પમાડવામાં સમર્થ ઘણા મોટા વિદ્ધો હોવા છતાં જીવવાની આશાથી શ્રેષ્ઠિપુત્ર વિશેષ અપ્રમાદથી એક પણ ખિંદુ નીચે પાડ્યા વિના તેલનું પાત્ર રાજા પાસે લઈ ગયો. આ રીતે તેણે મહાન દુબ્ધક કાર્ય કર્યું એટલે રાજાએ તેને પ્રિય ભાષાથી પ્રેરણા કરી કે, હે સૌમ્ય ! જેમ તેં એક મૃત્યુના ભયથી આવો અતિદુબ્ધક અપ્રમાદ કર્યો, તેમ ખીજા લઘુ-કર્મી જીવો અનંતમરણના ભયથી વિશેષરૂપે અપ્રમાદનું સેવન કરે છે. આથી પ્રમાદનો ત્યાગ અશક્ય છે એવી તારી માન્યતા ખોટી છે. તથા હિંસા કરવી યોગ્ય છે એવી તારી માન્યતા પણ ખરોખર નથી. જો હિંસાથી ખીજાને સુખ થતું હોય તો તેં મરણથી ભય પામીને કષ્ટનો સ્વીકાર કેમ કર્યો ? શ્રેષ્ઠિપુત્રે આ પ્રમાણે રાજાની શિખામણ સાંભળીને પાપનો નાશ કરનાર જૈનશાસનનો સ્વીકાર કર્યો.

રાધાવેધકનું દૃષ્ટાંત :- ગુણોથી મહાન ઈંદ્રપુર નામનું નગર હતું. તેમાં લક્ષ્મીને માલિક ઈંદ્રદત્ત નામે રાજા હતો. તેને પ્રેમપાત્ર બાવીશ રાણીઓથી ઉત્પન્ન થયેલા બાવીશ પુત્રો હતા. તે બધા રાજાને પ્રાણથી પણ અધિક પ્રિય હતા. તે રાજાને ત્રેવીશમી મંત્રીની પુત્રી રાણી હતી. રાજાએ તેને લગ્ન કરતી વખતે જ બેઈ હતી, ત્યાર પછી બેઈ ન હતી. હવે કોઈક વખતે ઋતુસ્નાતા બનેલી તે રાણીને રાજાએ બેઈ, અને પાસે રહેલાઓને પૂછ્યું કે આ યુવતિ કોણ છે અને કેની છે? પાસે રહેલાઓએ કહ્યું કે, હે દેવ ! આ આપની દેવી છે. આથી રાજા એક રાત તેની સાથે રહ્યો. આ વખતે તે રાણીને ગર્ભ રહ્યો. તેને તેના પિતા મંત્રીએ પહેલાં કહી રાખ્યું હતું કે, જ્યારે તને ગર્ભ રહે ત્યારે તારે મને જણાવવું. તેથી તેણે મંત્રીને પોતાને ગર્ભ રહ્યાની વાત કરી, અને રાજા પોતાની સાથે જ દિવસે રહ્યો હતો. તે દિવસ અને મુહૂર્ત સુધી રાજાએ પોતાની સાથે વાત કરી હતી તે બધું મંત્રીને કહ્યું. રાજાને ખાતરી કરાવવા માટે મંત્રીએ તે બધું પત્રમાં લખી લીધું. મંત્રીએ પુત્રીનું બરોબર પાલન કર્યું. સમય થતાં બાળકનો જન્મ થયો. તે જ દિવસે તેના ઘરમાં અગ્નિક, પર્વતક, બહુલી અને સાગર નામના ચાર દાસીપુત્રોનો જન્મ થયો. રાજપુત્રનું સુરેંદ્રદત્ત નામ કર્યું. ઉંમર લાયક થતાં કલાચાર્ય પાસે કલાઓ શીખ્યો. તે કળા શીખતો હતો ત્યારે તે ચાર દાસીપુત્રો તેને હેરાન કરતા હતા. છતાં

તેનું ભાવીમાં કલ્યાણ થવાનું હોવાથી તેણે તેની દરકાર ન કરી. કળાએ શીખતા ખીજા બાવીશ રાજપુત્રો કલાચાર્યને મારતા હતા અને ગાળો આપતા હતા. કલાચાર્યે તેમને માયાં એટલે તેમણે પોતાની મા પાસે ક્ષરિયાદ કરી. આથી બાવીસ રાણીઓએ કલાચાર્ય ઉપર ગુસ્સે થઈને ગાળોથી ત્રાસ પમાડ્યો. આથી કલાચાર્યે મૂખ બાવીશ રાજકુમારોની ઉપેક્ષા કરી.

આ તરફ મથુરાનગરીનો માલિક પર્વતક નામે રાજા હતો. તેને નિર્વૃત્તિ નામે કન્યા હતી. યુવાનીથી ખીલી ઉઠેલી તે પુત્રીને રાજાએ કહ્યું કે, તું મનગમતા પતિ સાથે લગ્ન કર. તે રાજાની રજા લઈને ઈંદ્રપુર નગર તરફ ચાલી. ઈંદ્રપુર નગરના રાજાના સુંદર ગુણોવાળા રાજપુત્રો ઘણા છે એમ જાણી વિશ્વાસુ માણસોની સાથે તે ઈંદ્રપુર આવી. (તેના આગમનથી) ખુશ થયેલા ઈંદ્રદત્ત રાજાએ નગરમાં ઉત્સવ કર્યો. નિર્વૃત્તિએ રાજાને કહ્યું કે, જે કુમાર રાધાવેધ કરશે તે મારો પતિ થશે, અન્ય નહિ. આ સાંભળીને રાજાએ મંડપ કરાવ્યો. ત્યાં એક સ્તંભમાં આઠ ચક્રો અને તેની ઉપર પુતળી કરાવી. નીચે રહેલાએ બાણથી તે પુતળીની આંખ વીંધવી. ત્યારબાદ સૈન્ય અને પુત્રોથી સહિત રાજા મંડપમાં બેઠો. મંડપના એક ભાગમાં અલંકારો વગેરેથી વિભૂષિત નિર્વૃત્તિ બેઠી. સામંત રાજાઓ વગેરે પણ પોતા-પોતાના સ્થાને બેસી ગયા. પછી રાજાએ શ્રીમાલિ નામના મોટા પુત્રને હે પુત્ર ! આ પૂતળીને વીંધીને આ કન્યાને

અને રાજ્યને ગ્રહણ કર, એમ આજ્ઞા કરી. તે અશિક્ષિત હોવાથી ભયથી તેનું શરીર ધ્રુજવા માંડ્યું. આથી તે પૂતળીને વીંધી શક્યો નહિ. એ પ્રમાણે બીજા પણ રાજકુમારો પુતળીને વીંધી શક્યા નહિ. પોતાના પુત્રોની અજ્ઞાનતા બાળી રાજા તે જ ક્ષણે હાથ ઉપર ગાલ મૂકીને જમીનમાં દંષ્ટિ રાખીને શોક કરવા લાગ્યો. મંત્રીએ રાજાને આપ દીન કેમ છે? એમ પૂછ્યું. રાજાએ કહ્યું: આ દુષ્ટ પુત્રોએ મને લોકમાં અપકીર્તિવાળો કર્યો. આથી મંત્રીએ રાજાને કહ્યું કે, આપનો બીજો પણ એક પુત્ર છે. આપ તેની પાસે રાધાવેધ કરાવો. મારો બીજો પુત્ર ક્યાંથી? એમ રાજાએ પૂછ્યું એટલે મંત્રીએ મારી પુત્રોનો પુત્ર છે એમ કહીને રાજાને તે પત્ર બતાવ્યો. ખાતરી થતાં ખુશ થયેલા રાજાએ હે અમાત્ય! મારા પુત્રને લઈ આવ એમ કહ્યું. મંત્રીએ પણ રાજાને તે પુત્ર દેખાડ્યો.

રાજાએ સર્વપુત્રોમાં ઉત્તમ એવા તેને આલિંગન કરવા પૂર્વક મસ્તકમાં સુંઘીને કહ્યું: મહાન અદ્ભુત પુતળીને વીંધીને કન્યા અને રાજ્યને લે. ‘પિતા જે આજ્ઞા કરે તે કરવા તૈયાર છું’ એમ કહીને તે ધનુર્વેદની વિદ્યાથી પુતળીને વીંધવા હાજર થયો. તે ચાર દાસી પુત્રોએ, બાવીશ રાજપુત્રોએ, અને ખુલ્લી તલવાર લઈને ઊભેલા જે માણસોએ તેને વિવિધ પ્રકારના ઉપદ્રવો કર્યા. કલાચાર્યે પણ કહ્યું: હે વત્સ! જે પુતળીને નહિ વીંધે તે ખુલ્લી તલવાર લઈને ઊભેલા આ જે ભયંકર માણસો તારું મસ્તક છેદી નાખશે. તેથી તેણે

બધા ઉપદ્રવોની દરકાર કર્યા વિના બરોબર લક્ષ્ય રાખીને ચક્રોના અંતરને બાણીને તુરત પુતળીને વીંધી નાખી. આથી વાજિત્રો વાગ્યાં. લોકોએ તેની પ્રશંસા કરી. તેણે રાજા વગેરે લોકોને ખુશ કર્યા, અને કન્યા સાથે લગ્ન કર્યું. (૨૬)

ઉક્ત વિષયની પ્રસ્તુતમાં યોજના :-

एत्तो चिय णिदिट्ठं, पुब्बायरिएहि भावसाहुत्ति ।

हंदि पमाणठियट्ठो, तं च पमाणं इमं होइ ॥ ३० ॥

सत्थुत्तगुणो साहु, ण सेस इह णे पइण्ण इह हेऊ ।

अगुणत्ता इह णेयो, दिट्ठंतो पुण सुवण्णं व ॥ ३१ ॥

શીલ દુર્ધર હોવાથી ભદ્રબાહુ સ્વામી વગેરે પૂર્વાચાર્યોએ ભાવસાધુનો નિર્ણય અનુમાન પ્રમાણથી થાય છે એમ (દશવ. નિ. ગા. ૩૫૦ માં) કહ્યું છે. તે અનુમાન પ્રમાણ આ પ્રમાણે છે :- (૩૦) “ જે શાસ્ત્રોક્ત ગુણોથી સહિત છે તે સાધુ (ભાવ સાધુ) છે, જે શાસ્ત્રોક્ત ગુણોથી સહિત છે તે સાધુ નથી, અર્થાત્ દ્રવ્ય સાધુ છે.” આ અમારી પ્રતિજ્ઞા=પક્ષ છે. “ શાસ્ત્રોક્ત ગુણોથી સહિત હોવાથી ” એ પક્ષમાં હેતુ છે. સુવર્ણની જેમ એ દષ્ટાંત છે. અર્થાત્ જેમ સુવર્ણના ગુણોથી સહિત સુવર્ણ તાત્ત્વિક સુવર્ણ નથી, તેમ સાધુના શાસ્ત્રોક્ત ગુણોથી સહિત સાધુ તાત્ત્વિક સાધુ નથી.

અહીં “ સુવર્ણની જેમ ” એ વ્યતિરેક દષ્ટાંત છે. તેનો પ્રયોગ આ પ્રમાણે છે :- દ્રવ્યસાધુ તાત્ત્વિક (=ભાવ) સાધુ

નથી. કેમ કે તાત્ત્વિક સાધુના ગુણોથી રહિત છે. જે તાત્ત્વિક વસ્તુ હોય તે પોતાના ગુણોથી રહિત ન હોય. જેમ તાત્ત્વિક સુવર્ણ. દ્રવ્યસાધુ તાત્ત્વિક સાધુના ગુણોથી રહિત છે. આથી તે તાત્ત્વિક સાધુ નથી. અહીં દ્રવ્ય સાધુ સાધુ નથી એમ સિદ્ધ કરવા દ્વારા અર્થોપત્તિથી (દ્રવ્યસાધુ સાધુ નથી એનો અર્થ એ થયો કે ભાવસાધુ સાધુ છે. જે શાસ્ત્રોક્ત ગુણોથી યુક્ત હોય તે ભાવસાધુ છે. આમ અર્થોપત્તિથી) જે શાસ્ત્રોક્ત ગુણોથી સહિત છે તે સાધુ છે એમ સિદ્ધ કર્યું છે. (૩૧)

સુવર્ણના ગુણો :-

વિષધાઈ-રસાયણ-મંગલદ્વ-વિળા પયાહિનાવત્તે ।

ગરુણ અડજ્ઞ-કુત્થે, અદ્વ સુવર્ણે ગુણા હોંતિ ॥ ૩૨ ॥

સુવર્ણ વિષધાતી, રસાયણ, મંગલાર્થ, વિનીત, પ્રદક્ષિણાવર્ત, ગુરુ, અદાહ્ય અને અકુત્સ્ય હોય છે. આ પ્રમાણે સુવર્ણમાં વિષધાત વગેરે આઠ ગુણો છે.

વિષધાતી=વિષનેા નાશ કરનાર. રસાયણ=વૃદ્ધાવસ્થાને અટકાવનાર, અર્થાત્ વૃદ્ધાવસ્થા થવા છતાં શક્તિ, કાંતિ આદિથી વૃદ્ધાવસ્થા ન જણાય. મંગલાર્થ=મંગલનું કારણ છે, માંગલિક કાર્યોમાં તેનેા ઉપયોગ થાય છે. વિનીત=કડાં, કેયૂર વગેરે આબૂષણો થાય છે. પ્રદક્ષિણાવર્ત=અગ્નિના તાપથી જમણી તરફથી ગોળ ગોળ ફરે છે. ગુરુ=સારયુક્ત

છે. અદાહ્ય=સારયુક્ત હોવાથી અગ્નિથી ન બળે. અકુત્સ્ય= તેમાં દુર્ગંધ ન હોય* (૩૨)

સુવર્ણના આઠ ગુણો જેવા સાધુના આઠ ગુણો :—

ઇય મોહવિસં ઘાયઙ્ સિત્રોવણ્સા રસાયણં હોતિ ।
ગુણો ય મંગલદ્વં, કુણતિ વિણીઓ ય જોગ્ગત્તિ ॥ ૩૩ ॥

મગ્ગણુસારિ પયાહિણ, ગંભીરો ગરુયઓ તદ્દા હોઙ્ ।
કોહગ્ગિણા અડજ્જો, અકુત્થ સઙ્ સીલમાવેણં ॥ ૩૪ ॥

સુવર્ણની જેમ સાધુ પણ વિષઘાતી, રસાયન, મંગલાર્થ, વિનીત, પ્રદક્ષિણાવર્ત, ગુરુ, અદાહ્ય અને અકુત્સ્ય છે.

વિષઘાતી=મોક્ષમાર્ગનેા ઉપદેશ આપીને અન્ય જીવોના મોહરૂપ વિષનેા નાશ કરે છે. રસાયન=મોક્ષમાર્ગનેા ઉપદેશ આપીને અજર-અમર બનાવે છે. મંગલાર્થ=સ્વગુણોથી મંગલનું કાર્ય કરે છે, અર્થાત્ વિઘ્નેનેા વિનાશ કરે છે. વિનીત=યોગ્ય હોવાથી સ્વભાવથી જ વિનયયુક્ત હોય છે. પ્રદક્ષિણાવર્ત=માર્ગાનુસારી (મોક્ષમાર્ગ રૂપ તાત્ત્વિક માર્ગને અનુસરનાર) છે. ગુરુ=ગંભીર (અતુચ્છ ચિત્તવાળો) હોય છે. અદાહ્ય=કેાધરૂપી અગ્નિથી ન બળે. અકુત્સ્ય=સદા શીલ-રૂપ મુગંધ હોવાથી (દુર્ગુણોરૂપ) દુર્ગંધ ન હોય. (૩૩-૩૪)

* દશવૈ. નિ૦ ગા. ૩૫૧.

ઉપર્યુક્ત વિષયની પ્રસ્તુતમાં યોજના :-

एवं दिङ्ङंतगुणा, सज्झंमिवि एत्थ हेति णायव्वा ।

न हि साहम्माभावे, पायं जं होइ दिङ्ङंतो ॥ ३५ ॥

સુવર્ણ દષ્ટાંતના વિષયાત વગેરે ગુણો તાત્ત્વિક સાધુરૂપ સાધ્યમાં પણ હોય છે. કારણ કે સર્વથા (સાધ્ય સાથે) સમાનતા ન હોય તો પ્રાયઃ દષ્ટાંત ન હોય. વૈદ્યર્થ દષ્ટાંત પણ હોય છે એ જણાવવા અહીં 'પ્રાયઃ' શબ્દનો ઉલ્લેખ કર્યો છે. [શાસ્ત્રોક્ત ગુણોથી રહિત સાધુ સાધુ નથી, નકલી સુવર્ણની જેમ. અહીં નકલી સુવર્ણ વૈદ્યર્થ દષ્ટાંત છે. ન્યાયની ભાષામાં યત્ર યત્ર વહન્યભાવસ્તત્ર તત્ર ધૂમાભાવઃ જલહૃદવત્. અહીં જલહૃદ વૈદ્યર્થ=વ્યતિરેકી દષ્ટાંત છે.] (૩૫)

કેવા સોનામાં ઉક્ત આઠ ગુણો હોય તે જણાવે છે :-

चउकारणपरिसुद्धं, कसछेयत्तावताडणाए य ।

जं तं विसघातिरसायणादिगुणसंजुयं होइ ॥ ३६ ॥

જે સોનું કષ, છેદ, તાપ અને તાડના રૂપ કારણોથી (-પરીક્ષાઓથી) નિર્દોષ સિદ્ધ થાય તે સોનું વિષયાત, રસાયણ વગેરે અસાધારણ આઠ ગુણોથી યુક્ત હોય. ઉક્ત પરીક્ષાઓથી નિર્દોષ સિદ્ધ ન થાય તેમાં ઉક્ત ગુણો ન હોય.

કષ=કસોટી ઉપર ઘસવું. છેદ=છીણી આદિથી કાપવું. તાપ=અગ્નિમાં તપાવવું. તાડના=કૂટવું. (૩૬)

તાત્ત્વિક સાધુમાં કષ વગેરેની ઘટના :-

इयरम्मि कसाईया, विसिद्धलेसा तहेगसारत्तं ।

अवगारिणि अणुकंपा, वसणे अइणिच्चलं चित्तं ॥ ३७ ॥

(તાત્ત્વિક) સાધુમાં કષ વગેરેથી શુદ્ધિ આ પ્રમાણે છે:- તેજેલેશ્યા વગેરે વિશિષ્ટલેશ્યા કષશુદ્ધિ છે. કારણ કે નિર્મલતાની અપેક્ષાએ સુવર્ણ અને સાધુમાં સમાનતા છે. અર્થાત્ જેમ કષથી શુદ્ધ સોનું નિર્મલ હોય છે તેમ તેજેલેશ્યા આદિ શુભ લેશ્યાથી યુક્ત સાધુ નિર્મલ હોય છે. શુદ્ધભાવની જ પ્રધાનતા એ છેદશુદ્ધિ છે. આમાં સમાનતા પ્રસિદ્ધ છે. (જેમ છેદ શુદ્ધિવાળા સુવર્ણમાં શુદ્ધિની પ્રધાનતા હોય છે, તેમ છેદશુદ્ધિવાળા સાધુમાં શુદ્ધભાવની જ પ્રધાનતા હોય છે.) અપકારી પ્રત્યે અનુકંપા એ તાપશુદ્ધિ છે. કારણ કે વિકારાભાવની અપેક્ષાએ સુવર્ણ અને સાધુમાં સમાનતા છે. અર્થાત્ જેમ તાપશુદ્ધ સોનું અગ્નિમાં બળવા છતાં વિકાર ન પામે, તેમ તાપશુદ્ધ સાધુ અપકારી પ્રત્યે પણ કોપાદિ વિકારને ન પામે. રોગાદિમાં અત્યંત નિશ્ચલતા એ તાડના શુદ્ધિ છે. આમાં પ્રસ્તુત સ્વરૂપની પ્રધાનતા છે. અર્થાત્ જેમ તાડના શુદ્ધ સુવર્ણમાં સુવર્ણના આઠ ગુણો હોય છે તેમ તાડના શુદ્ધ સાધુમાં શાસ્ત્રોક્ત સાધુના ગુણો હોય છે. (૩૭)

નામ અને આકૃતિમાત્રથી સાધુ ન બની શકાય :-

તં કસિણગુણોવેયં, હોદ્ સુવર્ણં ણ સેસયં જુત્તી ।

ળવિ ણામરૂવમેત્તેણ એવમગુણો ભવતિ સાહુ ॥ ૩૮ ॥

જેમ પૂર્વોક્ત આઠ ગુણોથી યુક્ત સોનું તાત્ત્વિક સોનું છે, ગુણોથી રહિત સોનું તાત્ત્વિક સોનું નથી, કેમકે તે યુક્ત (-નકલી) સુવર્ણ છે. તેમ શાસ્ત્રોક્ત સાધુના ગુણોથી

રહિત સાધુ નામમાત્રથી કે આકારમાત્રથી તાત્ત્વિક સાધુ
ન કહેવાય.* (૩૮)

સોનાના રંગમાત્રથી સોનું ન બને :-

જુત્તીસુવર્ણગં પુળ, સુવર્ણવર્ણં તુ જદિવિ કીરેજ્ઞા ।
ળ હુ દ્વોતિ તં સુવર્ણં, સેસેહિ ગુણેહડસંતેહિ ॥ ૩૯ ॥

સુવર્ણ ન હોવા છતાં બીજા દ્રવ્યોના સંયોગથી સુવર્ણ
જેવું હોય તે યુક્તિ (-નકલી) સુવર્ણ છે. યુક્તિ સુવર્ણ
અસલી સુવર્ણના જેવું પીળું કરવામાં આવે તો પણ બાકીના
વિષદ્વાત વગેરે ગુણો ન હોવાથી તાત્ત્વિક સુવર્ણ ન બને. (૩૯)

સાધુના ગુણોથી યુક્ત તાત્ત્વિક સાધુ છે :-

જે રહ સુત્તે મળિયા, સાહુગુણા તેહિ હોઈ સો સાહુ ।
વર્ણેણં જુત્તિસુવર્ણગવ્વ સંતે ગુણિહિમ્મિ ॥ ૪૦ ॥

જેમ પીળું સોનું વિષદ્વાતાદિ ગુણો હોય તો શુદ્ધ
(-તાત્ત્વિક) સુવર્ણ બને છે, તેમ આપ્તપ્રણીત શીલાંગ
પ્રતિપાદક સૂત્રમાં આપ્તોએ કહેલા સાધુના ગુણોથી યુક્ત
હોય તે તાત્ત્વિક સાધુ છે. (૪૦)

લિક્ષા માટે ફરવા માત્રથી સાધુ ન કહેવાય :-

જો સાહુ ગુણરહિઓ, મિક્ષવં હિંડેતિ ણ દ્વોતિ સો સાહુ ।
વર્ણેણં જુત્તિસુવર્ણગવ્વડસંતે ગુણિહિમ્મિ ॥ ૪૧ ॥

* દ. વૈ. નિ. ગા. ૩૫૩ થી ૩૫૭.

જેમ વિષદાતાદિ ગુણોથી રહિત યુક્તિ સુવર્ણ પીળા વર્ણમાત્રથી તાત્ત્વિક સોતુનું ન કહેવાય, તેમ જે સાધુ સાધુનઃ ગુણોથી રહિત હોવા છતાં ભિક્ષા માટે ફરે છે તે ભિક્ષા માટે ફરવા માત્રથી તાત્ત્વિક સાધુ ન કહેવાય. (૪૧)

ગુણરહિત સાધુનું વર્ણન :-

ઉદ્દિદ્ધકહં મુંજતિ, હકાયપમદ્દગો ઘરં કુળતિ ।
પચ્ચવસ્વં ચ જલગતે, જો પિયદ્ કહં ણુ સા સાહુ ॥૪૨॥

જે ઈરાદાપૂર્વક આધાકર્મ વગેરે આહારનું ભોજન કરે છે, પૃથ્વીકાયાદિ છ કાયનો આરંભ કરે છે, દેવ*આદિના બહાને ઘર બનાવે છે, તથા ઈરાદાપૂર્વક યાણીમાં રહેલા અપ્કાયના જીવોને પીએ છે-ઉપયોગ કરે છે તે કોઈ પણ રીતે તાત્ત્વિક સાધુ નથી. + (૪૨)

* અહીં ભાવ આ પ્રમાણે જણાય છે :- ખીજે નિર્દોષ વસતિ મળતી હોવા છતાં મંદિરની બાહુમાં મકાન હોય તો મંદિરની રક્ષા થાય વગેરે બહાને મંદિરની બાહુમાં પોતાના માટે મકાન બનાવે કે ભાડાથી લે અને તેમાં રહે. દ. વૈ.માં નિર્દોષ વસતિ મળવા છતાં મૂર્છાથી તેમ કરે એવા ભાવનું જણાવ્યું છે.

+ દશવૈ. નિ. ગા. ૩૫૭

સાધુસંબંધી કષ વગેરે પરીક્ષા વિષે મતાંતર :-

અને ઉ કસાદીયા, ફિલ્મ* એતે એત્ય હોંતિ ણાયન્વા ।
 એતાહિ પરિક્ષાહિ, સાહુપરિક્ષેહ કાયન્વા ॥ ૪૩ ॥

બીજા આચાર્યો કહે છે કે, સાધુના અધિકારમાં કષ વગેરે કમશઃ આધાકર્મોહિ આહારનું ભોજન વગેરે છે. અહીં (-સાધુ પરીક્ષાના અધિકારમાં) અનંતરોક્ત કષ આદિ પરીક્ષા-ઓથી સાધુની પરીક્ષા કરવી. (૪૩)

સૂત્રોક્ત સાધુગુણોથી સાધુ બની શકાય :-

તમ્હા જે રહ સુત્તે, સાહુગુણા તેહિ હોઈ સો સાહુ ।
 અચંતસુપરિસુદ્ધેહિ મોક્ષવસિદ્ધિત્તિ કાઝળં ॥ ૪૪ ॥

સાધુના ગુણોથી રહિત સાધુ નથી માટે આપ્તપ્રણીત આગમમાં કહેલા ગુણોથી તાત્ત્વિક સાધુ બને છે.

પ્રશ્ન:- સાધુના ગુણોથી તાત્ત્વિક સાધુ બને છે એમ ન કહેતાં આપ્તપ્રણીત આગમમાં કહેલા સાધુગુણોથી તાત્ત્વિક સાધુ બને છે એમ કેમ કહ્યું ?

ઉત્તર:- જે મોક્ષની સાધના કરે=મોક્ષ મેળવવાનો પ્રયત્ન કરે તે સાધુ. મોક્ષની પ્રાપ્તિ ગુણમાત્રથી ન થાય,

* ફિલ્મત્યાપ્તપ્રવાદસૂચનાર્થઃ ।

અર્થાત્ માત્ર દ્રવ્યગુણોથી ન થાય, કિંતુ અત્યંત સુવિશુદ્ધ ગુણોથી થાય. (આપ્તપ્રણીત આગમોક્ત જ સાધુગુણો અત્યંત સુવિશુદ્ધ છે.) આથી અહીં આપ્તપ્રણીત આગમમાં કહેલા સાધુના ગુણોથી તાત્ત્વિક સાધુ બને છે એમ કહ્યું છે. (૪૪)

પ્રસ્તુત વિષયનું અનુસંધાન :—

અલમેત્ય પસંગેણ, સીલંગાઈં હવંતિ એમેવ ।

ભાવસમણાણ સમ્મં, અસ્વંહચારિત્તજુત્તાણં ॥ ૪૫ ॥

શીલાંગના પ્રકરણમાં પ્રાસંગિક વર્ણન આટલું બસ છે. અખંડ ચારિત્રયુક્ત ભાવસાધુઓના શીલાંગો ઉક્ત રીતે વાસ્તવિક સંપૂર્ણપણે (અઠારે હજાર પૂરા, એક પણ ન્યૂન નહિ) હોય છે. (૪૫)

શીલાંગયુક્ત સાધુઓને મળતા ફળનું વર્ણન :—

इय सीलंगजुया खलु, दुक्खंतकरा जिणेहि पणत्ता ।

ભાવપહાણા સાહૂ, ણ તુ અણો દવ્વલિંગધરા ॥ ૪૬ ॥

ઉક્ત રીતે સંપૂર્ણ શીલાંગોથી યુક્ત અને શુભ અધ્યવ-સાયોની પ્રધાનતાવાળા સાધુઓ જ દુઃખનો (અથવા દુઃખના કારણ સંસારનો કે કર્મોનો) નાશ કરે છે, નહિ કે દ્રવ્ય-લિંગધારીઓ; એમ જિનેશ્વરોએ કહ્યું છે. દ્રવ્યલિંગધારી

એટલે ભાવથી રહિત હોવાથી અપ્રધાન* સાધુવેશ ધારણ કરનાર. (૪૬)

દ્રવ્યલિંગધારીએ ક્રિયાબળથી દુઃખનો નાશ કરનારા ન બને ? એ પ્રશ્નનું સમાધાન :-

સંપુળ્ગાવિ હિ કિરિયા, ભાવેણ વિના ણ હોતિ કિરિયત્તિ ।
ગિયફલવિગલત્તગમ્મો, ગેવેજ્જુવવાયણાણં ॥ ૪૭ ॥

આગોહેણાંતા, મુક્કા ગેવેજ્જગેસુ ઉ સરીરા ।

ણ ય તત્થાસંપુળ્ગાહ સાહુકિરિયાહ ઉવવામ્મો ॥ ૪૮ ॥

તા ણંતસોડવિ પત્તા, એસા ણ ઉ દંસણંપિ સિદ્ધંતિ ।

એવમસગ્ગહજુત્તા, એસા ણ બુદ્ધાણ ઇદ્ધત્તિ ॥ ૪૯ ॥

* અહીં ‘અપ્રધાન’ શબ્દનો ગંભીર અર્થ છે. કેટલીક વખત સાધુવેશ પણ ભાવનું કારણ બનવા દ્વારા દુઃખના નાશનું કારણ બને છે. આથી સાધુવેશના પ્રધાન સાધુવેશ અને અપ્રધાન સાધુવેશ એમ બે ભેદ છે. જેને ભવદેવ આદિની જેમ સાધુવેશ ભાવનું કારણ બને તેનો સાધુવેશ પ્રધાન સાધુવેશ છે. જેને સાધુવેશ ભાવનું કારણ ન બને તેનો સાધુવેશ અપ્રધાન સાધુવેશ છે. પ્રધાન સાધુવેશ ધરનારા અને અપ્રધાન સાધુવેશ ધરનારા એ બંને ભાવશન્ય હોય છે. પણ પ્રધાન સાધુવેશધારી સાધુવેશના પ્રતાપથી ભાવ પામે છે, અને દુઃખોનો અંત કરે છે. બ્યારે અપ્રધાન સાધુવેશધારી ભાવ પામતો નથી, એથી દુઃખોનો નાશ કરી શકતો નથી.

અસંપૂર્ણ પશુ વિરતિરૂપ ક્રિયા સમ્યક્ત્વાદિરૂપ પ્રશસ્ત ભાવ વિના ક્રિયા બનતી નથી. કેમકે તે ક્રિયા સ્વફલથી રહિત છે. આ વિષયમાં ઐવેચકમાં ઉત્પત્તિરૂપ દષ્ટાંત છે, અર્થાત્ ઐવેચકમાં ઉત્પત્તિરૂપ દષ્ટાંતથી સ્વફલથી રહિત ક્રિયા પરમાર્થથી ક્રિયા નથી એની સિદ્ધિ થાય છે. (૪૭) તે આ પ્રમાણે:- ઓઘ આજ્ઞાથી (સમ્યગ્દર્શન વિના કેવળ આપ્તના ઉપદેશથી) જીવોએ જૂતકાળમાં ઐવેચક વિમાનોમાં અનંતા શરીરો મૂક્યા છે. કહ્યું છે કે :-

एगमेगस्स णं भंते ! मणूसस्स गेवेज्जगदेवत्ते केवइया
दन्विदिया अईया ? गोयमा ! अणंता=“ હે ભગવંત એક
એક મનુષ્યને ઐવેચક દેવપણામાં જૂતકાળમાં કેટલી દ્રવ્યે-
દ્રિયો થઈ છે ? હે ગૌતમ ! અનંતી થઈ છે ” (પ્રજ્ઞાપના
ઇંદ્રિયપદ સૂત્ર ૩૧) અસંપૂર્ણ સાધુક્રિયાથી ઐવેચકમાં
ઉત્પત્તિ ન થાય. (૪૮)

ઐવેચકોમાં અનંતા શરીરો મૂક્યા છે અને અસંપૂર્ણ સાધુ ક્રિયાથી ઐવેચકમાં ઉત્પત્તિ ન થાય એથી સિદ્ધ થાય છે કે, સંપૂર્ણ સાધુ ક્રિયા અનંતવાર પ્રાપ્ત થઈ છે. સંપૂર્ણ સાધુક્રિયા અનંતવાર પ્રાપ્ત થવા છતાં, સ્તિક્કિયાના ફલ રૂપ મોક્ષની વાત તો દૂર રહી, કિંતુ મોક્ષના કારણજૂત સમ્યક્ત્વની પણ પ્રાપ્તિ ન થઈ. (ઓઘ) આજ્ઞાયોગમાં પણ જો

સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ થઈ હોય તો અનંતવાર સાધુક્રિયાની પ્રાપ્તિ અને અનંતવાર ઐવેચકમાં ઉત્પત્તિ ન થાય. અનંતવાર ઐવેચકોમાં ઉત્પત્તિ થઈ ઇત્યાદિ કારણોથી અતત્ત્વમાં અભિનિવેશવાળી=પ્રશસ્ત ભાવરહિત સાધુક્રિયા વિદ્વાનોને અભિમત નથી. (૪૯)

પ્રકરણનો ઉપસંહાર :—

इय णियबुद्धोइ इमं, आलोएऊण एत्थ जइयव्वं ।
अच्चंतभावसारं, भवविरहत्थं महजणेणं ॥ ५० ॥

મહાજનોએ ઉક્ત રીતે શાવશૂન્ય ક્રિયા તત્ત્વથી ક્રિયા નથી એમ સ્વબુદ્ધિથી વિચારીને સંસારનો નાશ કરવા, કોરી ક્રિયામાં નહિ, કિંતુ અતિશય ભાવયુક્ત ક્રિયામાં, પ્રયત્ન કરવો. કારણ કે ભાવયુક્ત ક્રિયા વિના સંસારનો ક્ષય ન થાય. મહાજન એટલે વિશિષ્ટ લોક. વિશિષ્ટ લોકો જ સંસારક્ષયની ઇચ્છાવાળા અને માટે અહીં “મહાજનોએ” એમ કહ્યું છે. (૫૦)

૧૫ આલોચના વિધિ પંચાશક

શીલાંગો કહ્યાં. શીલાંગોમાં કોષ કારણથી અતિચારો લાગતાં તેની શુદ્ધિ માટે આલોચના કરવી જોઈએ. આથી હવે આલોચનાને કહેવાની ઈચ્છાવાળા ગ્રંથકાર મંગલ, અભિધેય વગેરે કહે છે :-

નમિઝ્ઞ તિલોગગુરું વીરં સમ્મં સમાસઓ વોચ્છં ।
આલોચનાવિહાણં જતીણ સુત્તાણુસારેણં ॥ ૧ ॥

પણ લોકના અનુશાસક (=સત્ય ઉપદેશ આપનાર) શ્રી મહાવીર સ્વામીને વિધિપૂર્વક નમસ્કાર કરીને સાધુસંબંધી આલોચનાવિધિને સંક્ષેપથી આગમાનુસાર કહીશ. આલોચનાવિધિ એટલે અતિચારો જણાવવાનો વિધિ.

પ્રશ્ન:- અહીં “ સાધુ સંબંધી આલોચનાવિધિ ” એમ કહ્યું તો શ્રાવકોને આલોચના ન હોય ?

ઉત્તર:- શ્રાવકોને પણ આલોચના હોય. (અહીં સાધુના આચારોનું પ્રકરણ હોવાથી સાધુ સંબંધી એમ કહ્યું છે.) શ્રાવકોને પણ આલોચના હોય એ પહેલા પંચાશકમાં (નવમી ગાથામાં) જણાવી દીધું છે એટલે અહીં ફરી કહેતા નથી. (૧)

આલોચના શબ્દનો અર્થ :-

આલોચનં અકિચ્ચે, અભિવિદિના દંસનંતિ લિંગેહિ ।
વઙ્માદિદિ સમ્મં, ગુરુણો આલોચના ણેયા ॥ ૨ ॥

આલોચના એટલે પોતાના દુષ્કૃત્યોનું વચન આદિથી ગુરુ (=આલોચનાચાર્ય) પાસે વિશુદ્ધભાવથી સંપૂર્ણપણે (કંઈપણ છુપાવ્યા વિના) પ્રકાશન. (૨)

દુષ્કૃત્યોના સેવનથી બંધાયેલાં કર્મો ભોગવવાં જ પડે છે. આથી આલોચનાથી શો લાભ થાય? એ શંકાનું સમાધાન :-

આસેવિતેઽવિઽકિચ્ચેઞ્જાભોગાદીદિ હાંતિ સંવેગા ।
અણુતાવો તત્તો સ્વલુ, એસા સફલા મુણેયન્વા ॥ ૩ ॥

અજ્ઞાનતા આદિથી દુષ્કૃત્યનું સેવન કરવા છતાં આલોચનામાં સંવેગથી તે બદલ પશ્ચાત્તાપ થાય છે. પશ્ચાત્તાપ દુષ્કૃત્યોથી બંધાયેલાં કર્મોના ક્ષયનું કારણ છે. પશ્ચાત્તાપના કારણે આલોચના સાર્થક છે.

દુષ્કૃત્યનાં કારણો આ પ્રમાણે છે :-

સહસાઞ્જાભોગેણ વ, ભીષણ વ પેલ્લિષણ વ પરેણં ।
વસણેણાયંકેણ વ, મૂઢેણ વ રાગદોસેહિ ॥ ઓ. નિ. ૮૦૦

“સહસા, અજ્ઞાનતા, ભય, પરની પ્રેરણા, આપત્તિ, રોગ, મોહ અને રાગ-દ્રેષથી દુષ્કૃત્યોનું સેવન થાય છે.” (૩)

પશ્ચાત્તાપથી આલોચનાની સફળતાનું કારણ :-

જઈ સંકિલેસઓ ઇહ, બંધો વોદાળઓ તહા વિગમો ।

તં પુળ ઇમીઈ ગિયમા, વિહિળા સઈ સુપ્પઉત્તાણ ॥ ૪ ॥

જેમ રાગાદિરૂપ ચિત્તમલિનતાથી દુષ્કૃત્યના સેવનમાં અશુભ કર્મોનો અંધ થાય છે, તેમ પશ્ચાત્તાપરૂપ ચિત્તવિશુદ્ધિથી દુષ્કૃત્યથી અંધાયેલાં અશુભ કર્મોનો ક્ષય થાય છે. સદા હવે કહેવાશે તે વિધિથી ભાવપૂર્વક કરેલી આલોચનાથી અવશ્ય ચિત્તવિશુદ્ધિ થાય છે. (૪)

અવિધિથી આલોચના કરવાથી વિશુદ્ધિ ન થાય :-

ઇહરા વિવજ્જઓઽવિ હુ કુવેજ્જકિરિયાદિળાયતો ણેયો ।

અવિ હોજ્જ તત્થ સિદ્ધી, આળાભંગા ન ઉળ ણ્થ ॥૫॥

તિત્થગરાળં આળા, સમ્મં વિહિળા ઉ હોઈ કાયવ્વા ।

તસ્મઽળ્ળહા ઉ કરણે, મોહાદતિસંકિલેસોત્તિ ॥ ૬ ॥

બંધો ય સંકિલેસા, તતો ણ સોઽવેતિ તિવ્વતરગાઓ ।

ઈસિમલિળં ણ વત્થં, સુજ્જઈ નીલીરસાદીહિં ॥ ૭ ॥

કુવેદો કરેલી રોગચિકિત્સા તથા અવિધિએ કરેલી વિદ્યાસાધના વગેરેની જેમ અવિધિથી આલોચના કરવાથી વિશુદ્ધિ ન થવાથી નિષ્ફલતા કે અનર્થ થાય છે. કદાચ પુણ્યપ્રતાપથી કુવેદની ચિકિત્સામાં આરોગ્યની પ્રાપ્તિરૂપ સિદ્ધિ થાય, પણ અવિધિથી કરેલી આલોચનામાં ઈષ્ટસિદ્ધિ ન થાય.

કેમકે અવિધિથી આલોચના કરવામાં આજ્ઞાભંગ(=આપ્તો-પદ્દેશનું અપાલન) છે. (૫) હવે કહેવાશે તે વિધિપૂર્વક ભાવથી આલોચના કરવી એવી તીર્થંકરોની આજ્ઞા છે. અજ્ઞાન-તાથી તે જિનાજ્ઞાનું પાલન ન કરવાથી અત્યંત સંકલેશ=ચિત્તની મલિનતા થાય છે. (૬) તે સંકલેશથી અશુભકર્મનો બંધ થાય છે. તથા દુષ્કૃત્યસેવનના કારણભૂત સંકલેશની અપેક્ષાએ અવિધિથી આલોચનામાં સંકલેશ તીવ્રતર હોય છે. અર્થાત્ જોટલા તીવ્ર સંકલેશથી દુષ્કૃત્યસેવન થાય છે, તેના કરતાં અવિધિથી આલોચના કરવામાં કરેલા આજ્ઞા-ભંગથી થયેલ સંકલેશ વધારે તીવ્ર હોય છે. એટલે એછા સંકલેશથી થયેલ કર્મબંધ અધિક સંકલેશથી ફર ન થાય. જેમ અલ્પ મલિન વસ્ત્ર અધિક મલિન કરનાર નીલીરસ(તેનું કોઈ મલિન દ્રવ્ય), લોહી આદિથી શુદ્ધ ન થાય, તેમ એછા સંકલેશથી દુષ્કૃત્યસેવનથી થયેલ કર્મબંધનો તેનાથી (=દુષ્કૃત્યના સેવનથી થયેલ કર્મબંધથી) અધિક કર્મબંધનું કારણ બનનારા આજ્ઞાભંગથી થયેલા સંકલેશથી ક્ષય ન થાય. (૭)

આલોચના કરવાનો વિધિ :—

एत्थं पुण एस विही, अरिहो अरिहंमि दलयति कमेणं ।
आसेवणादिणा खलु, सम्मं दब्बादिसुद्धीए ॥ ८ ॥

યોગ્યે યોગ્ય ગુરુ પાસે આસેવનાદિના ક્રમથી જ આકુ-ટ્ટિકા વગેરે જેવા ભાવથી દુષ્કૃત્યનું સેવન કર્યું તે ભાવ

જણાવવા પૂર્વક પ્રશસ્ત દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાલ-ભાવમાં આલોચના કરવી જોઈએ.

[આ દ્વાર ગાથા છે. આમાં યોગ્ય, યોગ્ય ગુરુ પાસે, કમ, ભાવ પ્રકાશન, અને દ્રવ્યાદિ શુદ્ધિ એ પાંચ દ્વારો છે. એ પાંચ દ્વારોનું ૧૨ મી ગાથાથી કમશઃ વર્ણન કરશે.] (૮)

આલોચનાનો કાળ :-

કાલો પુળ એતીએ, પક્ષાદી વણિતો જિણિદેહિં ।
પાયં વિસિદ્ધગાએ, પુઞ્વાયરિયા તથા ચાહ્ ॥ ૯ ॥

જિનેશ્વરોએ વિશેષ આલોચનાનો કાળ પ્રાયઃ પક્ષ, ચાર માસ વગેરે કહ્યો છે. પૂર્વાચાર્ય શ્રી ભદ્રબાહુ સ્વામીએ તે જ પ્રમાણે કહ્યું છે.

સામાન્ય આલોચના તો પ્રતિદિન (સવાર-સાંજ) એ પ્રતિકેમણમાં કરાય છે. આથી પક્ષ વગેરે કાળ વિશેષ આલોચનાનો છે.

કોઈ વિશેષ અપરાધ થયો હોય તો ક્યારેક તે જ વખતે આલોચના કરે, માંદગીમાંથી તુરત ઊભો થયો હોય, લાંબો (=ઘણા દિવસો સુધી) વિહાર હોય વગેરે કારણે પક્ષ વગેરેમાં આલોચના ન કરે. આથી અહીં પ્રાયઃ કહ્યું છે. (૯)

શ્રી ભદ્રપ્પાહુ સ્વામીનું વચન :-

✽પવિશ્વચાઉમ્માસે, આલોચન ગિયમસો ઉ દાયવ્વા ।

મહાનં અભિગમહાણ ય, પુવ્વમ્મહિણે ણિવેણં ॥ ૧૦ ॥

પૂનમ કે ચૌદશરૂપ પઞ્ચમી પર્વમાં કે ચોમાસી પર્વમાં આલોચના અવશ્ય કરવી જોઈએ. તથા પૂર્વે લીધેલા અભિ-
ત્રહો ગુરુને જણાવીને (તવા) અભિત્રહો લેવા જોઈએ.

પઞ્ચમી-ચોમાસી સિવાયના કાળમાં આલોચના કરવી જ જોઈએ એવો નિયમ નથી. (૧૦)

પઞ્ચમી આદિમાં આલોચના કરવાનું કારણ :-

જીયમિણં આણાઓ, જયમાણસ્સવિ હુ દોસસમ્ભાવા ।

પમ્હુસણપમાયાઓ, જલકુંભમલાદિનાણં ॥ ૧૧ ॥

અતિચારો ન લાગ્યા હોય તો પણ એાઘથી પઞ્ચમી વગેરેમાં આલોચના કરવી એવી પૂર્વ મુનિઓની આચરણુ છે. પઞ્ચમી વગેરેમાં આલોચના કરવી એવી જિનાજ્ઞા છે. જેમ પાણીનો ઘડો દરરોજ ધોવા છતાં તેમાં (સૂક્ષ્મ) કચરો રહી જાય છે, ઘરને દરરોજ સાફ કરવા છતાં (સૂક્ષ્મ) કચરો રહી જાય છે, તેમ સંયમમાં ચતનાવાળાને પણ

* આવશ્યક સૂત્રમાં કાયોત્સર્ગ અધ્યયનમાં આ ગાથા છે. પણ તે (૨૩૨) લાખ્યગાથા છે. જ્યારે અહીં ટીકામાં શ્રી ભદ્રપ્પાહુસ્વામીનું વચન છે એમ કહ્યું છે તે વિચારણીય છે. લાખ્યની રચના શ્રી ભદ્રપ્પાહુ સ્વા-
મીએ કરી નથી. અથવા તે ગાથા નિર્ધુક્તિની હોય, પણ લેખકદોષ આદિના કારણે લાખ્યગાથા તરીકે લખાઈ ગઈ હોય. તથા તે ગાથામાં પવિશ્વ ચાઉમ્માસે એ પાઠના સ્થાને 'ચાઉમ્માસિયવરિસે' એવો પાઠ છે.

વિસ્મૃતિ અને પ્રમાદથી (સૂક્ષ્મ) અતિચારો લાગવાનો સંભવ છે. કહ્યું છે કે :-

જહ ગેહં પતિદિયહંપિ સોહિયં તહવિ પક્ષ્વસંધીસુ ।
સોહિજ્જહ સવિસેસં, પવં હહયંપિ ણાયવ્વં ॥

“જેવી રીતે ઘરને પ્રતિદિન સાફ કરવા છતાં પાક્ષિક (વગેરે) સમયે છિદ્રો વગેરેમાં વિશેષરૂપે સાફ કરવામાં આવે છે તેવી રીતે આલોચના વિષયમાં પણ બાણુવું.”

[આ રીતે આચરણા, જિનાજ્ઞા અને દોષસંભવ એ ત્રણ કારણોથી પણ વગેરેમાં આલોચના કરવી જોઈએ.] (૧૧)

‘યોગ્યે’ એ પહેલાં દ્વારનું વિવરણ :-

સંવિગ્ગો ઉ અમાઈ, મઙ્ગમં કપ્પટ્ટિઓ અણાસંસી ।
પણ્ણવણિજ્જો સદ્ધો, આણાહત્તો દુકહતાવી ॥ ૧૨ ॥

તવ્વિહિસમ્પુસુગો સ્વલુ, અભિગ્ગહાસેવણાદિલિંગજુતો ।
આલોચણાપયાણે, જોગ્ગો મણિતો જિણિંદેહિ ॥ ૧૩ ॥

જિનેશ્વરોએ સંવિગ્ગ, અમાયાવી, વિદ્વાન, કલ્પસ્થિત, અનાશંસી, પ્રજ્ઞાપનીય, શ્રદ્ધાલુ, આજ્ઞાવંત, દુષ્કૃતતાપી, આલોચનાવિધિસમુત્સુક અને અભિગ્ગહ-આસેવનાદિ લિંગ-યુક્ત સાધુને આલોચના કરવાને યોગ્ય કહ્યો છે.

(૧) સંવિગ્ગ એટલે સંસારભીરુ. સંસારભીરુને જ દુષ્કર કાર્ય કરવાના ભાવ થાય છે. આલોચના દુષ્કર કાર્ય

છે. કહ્યું છે કે-અવિ રાયા ચપ રજ્જં, ન ય દુષ્ચરિયં કહે
=“રાજા કદાચ રાજ્યનો ત્યાગ કરે, પણ પોતાનું દુશ્ચરિત
ન કહે.”

(૨) અમાયાવી:- માયાવી જીવ દુષ્કૃત્યો ખરોખર
ન કહી શકે.

(૩) વિદ્વાન:- અબુધ જીવ આલોચનાદિના સ્વરૂપને
ખરોખર ન સમજી શકે.

(૪) કલ્પસ્થિત:- સ્થવિરકલ્પ, જાત કલ્પ, સમાપ્ત-
કલ્પ વગેરે કલ્પમાં રહેલ. કલ્પરહિત સાધુને અતિચારની
જુગુપ્સા જ ન થાય. (આથી આલોચના ન કરે.)

(૫) અનાશંસી :- પોતાના સ્વાર્થ માટે આચાર્ય
આદિને સાધી લેવાની આશંસાથી રહિત, અથવા સાંસા-
રિક ફલની આશંસાથી રહિત. આશંસાવાળા જીવની
સંપૂર્ણ આલોચના ન થાય. કારણ કે આશંસા જ અતિચાર
રૂપ છે. (ખીજી બધી આલોચના કરવા છતાં આશંસાની
આલોચના કરવાની બાકી જ રહે છે.)

(૬) પ્રજ્ઞાપનીય:- સુખપૂર્વક સમજાવી શકાય તેવો.
અપ્રજ્ઞાપનીય જીવ પોતાનું માનેલું છોડે નહિ એથી
દુષ્કૃત્યોથી રોકી શકાય નહિ.

* સ્થવિરકલ્પના જાતકલ્પ અને સમાપ્ત કલ્પ એ બે પેટા ભેદો છે.
જાતકલ્પ અને સમાપ્તકલ્પની સમજૂતિ માટે ૧૧મા પંચાશકની ૨૭-૨૮
ગાથાઓ જુઓ.

(૭) શ્રદ્ધાલુ:- ગુરુ વિશે શ્રદ્ધાવાળો જીવ ગુરુએ કહેલી શુદ્ધિની (=પ્રાયશ્ચિત્તની) શ્રદ્ધા કરે છે.

(૮) આજ્ઞાવંત:- આપતના ઉપદેશ પ્રમાણે વર્તનાર. આવો જીવ પ્રાયઃ દુષ્કૃત્ય કરે જ નહિ.

(૯) દુષ્કૃતતાપી:- અતિચારોનું સેવન થતાં પશ્ચા-ત્તાપ કરવાના સ્વભાવવાળો. દુષ્કૃતતાપી જીવજ આલોચના કરવાને સમર્થ બને છે.

(૧૦) આલોચનાવિધિ સમુત્સુક:- આલોચનાની વિધિની લાલસાવાળો, અર્થાત્ આલોચનાની વિધિને અતિ-શય રાગી. આવો જીવ કાળજીથી આલોચનામાં અવિધિને ત્યાગ કરે છે.

(૧૧) અભિગ્રહ-આસેવનાદિ લિંગયુક્તા:- આલો-ચનાની યોગ્યતાના સૂચક દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવથી નિયમો લેવા, ખીબને તે નિયમો લેવડાવવા, લેનારાઓની અનુમોદના કરવી વગેરે લક્ષણોથી યુક્ત. (૧૨-૧૩)

“ યોગ્ય ગુરુ પાસે ” એ ખીબ દારનું વર્ણન :-

આચારવમોહારવવહારોવીલણ પકુલ્લી ય ।

ગિજ્જવ અવાયદંસી, અપરિસ્સાવી ય બોદ્ધવ્વો ॥ ૧૪ ॥

તહ પરહિયમ્મિ જુત્તો, વિસેસઓ સુહુમભાવકુસલમત્તી ।

માવાણુમાણવં તહ, જોગ્ગો આલોચણાયરિઓ ॥ ૧૫ ॥

આચારવાન, અવધારણાવાન, વ્યવહારવાન, અપત્રીડક, પ્રકૃવી, નિર્ધાપક, અપાયદશી, અપરિશ્રાવી, પરહિતોદત, વિશેષ સૂક્ષ્મભાવ કુશલમતિ અને ભાવાનુમાનવાન આલોચનાચાર્ય આલોચના આપવાને યોગ્ય છે.

(૧) આચારવાન:- જેમાં જ્ઞાનાદિ પાંચ આચારોનું જ્ઞાન અને પાલન હોય તે આચારવાન. આવા ગુરુ ગુણી હોવાથી તેમનું વચન શ્રદ્ધા કરવા યોગ્ય છે.

(૨) અવધારણાવાન:- આલોચકે કહેલા અપરાધોની અવધારણા કરનાર, અર્થાત્ ધારી શખનાર. આવા ગુરુ બધા અપરાધોમાં બરોબર પ્રાયશ્ચિત્ત આપી શકે.

(૩) વ્યવહારવાન:- આગમ, શ્રુત, આજ્ઞા, ધારણા અને જીત એ પાંચ વ્યવહારોમાંથી કોઈ એક વ્યવહારવાળા. આવા ગુરુ (બીજની) શુદ્ધિ કરવામાં (=પ્રાયશ્ચિત્ત આપવામાં) સમર્થ બને છે. [અવધારણા રહિત અને વ્યવહાર રહિત એ બંને બરોબર શુદ્ધિ ન કરાવી શકે. પણ બરોબર શુદ્ધિ ન કરાવી શકવાનું કારણ બંનેમાં અલગ છે. અવધારણા રહિત હોય તો આલોચકે કહેલા જે અતિચારો યાદ ન રહે તેનું પ્રાયશ્ચિત્ત આપવાનું રહી જાય, અથવા જેવા સ્વરૂપે કહ્યું હોય તેવા સ્વરૂપે યાદ ન રહે એટલે જેટલું પ્રાયશ્ચિત્ત આપવું જોઈએ તેટલું ન આપે-વધારે એણું આપે. વ્યવહાર રહિત હોય તો કોને કયા અપરાધમાં કેટલું પ્રાયશ્ચિત્ત આપવું તેનું જ્ઞાન ન હોય એટલે જેટલું પ્રાયશ્ચિત્ત આપવું જોઈએ તેટલું ન આપી શકે.]

(૪) અપત્રીકક:- લજ્જાથી અતિચારોને છુપાવતા શિષ્યને તેવા ઉપદેશથી લજ્જારહિત બનાવે. આવા ગુરુ આલોચકના અત્યંત ઉપકારી બને છે.

(૫) પ્રકુર્વા:- કહેલા અતિચારોની પ્રાયશ્ચિત્ત આપીને વિશુદ્ધિ કરાવનારા. કેાઇ પૂર્વોક્ત આચારવાન વગેરે ગુણોવાળા હોય, પણ પ્રાયશ્ચિત્ત ન આપે એવા હોય. આથી અહીં પ્રકુર્વા=પ્રાયશ્ચિત્ત આપીને શુદ્ધિ કરાવનારા એમ કહ્યું.

(૬) નિર્યાપક:- સાધુનું પ્રાયશ્ચિત્ત પૂરું કરાવનારા. આવા ગુરુ તેવું કંઈક કરે જેથી સાધુ મોટું પણ પ્રાયશ્ચિત્ત કરવા સમર્થ બને. આથી જ આવા ગુરુ મહાન ઉપકારી છે.

(૭) અપાયદર્શી:- આ લોક સંબંધી દુર્લભ, દુર્બલતા વગેરે અનર્થોને જ્ઞેનારા, અથવા અતિચારવાળા (શલ્ય સહિત મરનારા) જીવોના પરલોક સંબંધી દુર્લભોષિ વગેરે અનર્થો બતાવનારા. આથી જ આવા ગુરુ આલોચકના ઉપકારી છે.

(૮) અપરિશ્રાવી:- આલોચકે કહેલા દુષ્કૃત્યો બીજાને નહિ કહેનારા. આલોચકના દુષ્કૃત્યો બીજાને કહેનારા આલોચકની લઘુતા કરે છે.

(૯) પરહિતોદત:- પરહિતમાં તત્પર. જે પરહિતમાં તત્પર ન હોય તે બીજાઓની અવજ્ઞા કરે છે.

(૧૦) વિશેષ સૂક્ષ્મભાવ કુશલભતિ :- બીજા આચાર્યોની અપેક્ષાએ વિશેષથી લૌકિક શાસ્ત્રોના સૂક્ષ્મ પદાર્થોને સૂક્ષ્મતાથી જાણનારા. આથી જ—

(૧૧) ભાવાનુમાનવાન :- બીજાના ચિત્તમાં રહેલા ભાવોનો તેની ચેષ્ટા વગેરેથી નિર્ણય કરનારા. આવા ગુરુ બીજાના ભાવના અનુસાર પ્રાયશ્ચિત્ત આપવાને સમર્થ બને છે.

ઉક્ત ગુણસમૂહથી રહિત ગુરુ શુદ્ધિ કરવાને સમર્થ બનતા નથી. (૧૪-૧૫)

‘ક્રમ’ એ ત્રીજા દ્વારનું વર્ણન :-

દુવિદ્ધેણ્ણુલોમેણં, આસેવણવિયડગામિહાણેણં ।

આસેવણાણુલોમં, જં જહ આસેવિયં વિયડે ॥ ૧૬ ॥

આલોચનાણુલોમં, ગુરુગ્ણવરાહે ઉ પચ્છબો વિયડે ।

પણગાદિણા કમેણં, જહ જહ પચ્છત્તવુડ્ઢી ઉ ॥ ૧૭ ॥

આસેવન અને આલોચના એ બે ક્રમથી આલોચના કરે. જે ક્રમથી દોષોનું સેવન કયું હોય તે ક્રમથી દોષો કહે તે આસેવના ક્રમ. (૧૬) પહેલાં નાના અતિચારો કહીને પછી મોટા અતિચારો કહે, એટલે કે પંચક આદિ પ્રાયશ્ચિત્તના ક્રમથી જેમ જેમ પ્રાયશ્ચિત્તની વૃદ્ધિ થાય તેમ તેમ દોષો કહે તે આલોચના ક્રમ. જેમ કે-સૌથી નાના અતિચારમાં ‘પંચક’ પ્રાયશ્ચિત્ત આવે, તેનાથી મોટા અતિચારમાં ‘દશક’ પ્રાયશ્ચિત્ત આવે, તેનાથી મોટા અતિચારમાં ‘પંચદશક’ પ્રાયશ્ચિત્ત આવે. આથી પહેલાં પંચક પ્રાયશ્ચિત્તવાળા, પછી દશક પ્રાયશ્ચિત્તવાળા, અને પછી પંચદશક પ્રાયશ્ચિત્તવાળા દોષો કહે. આમ પ્રાયશ્ચિત્તવૃદ્ધિના ક્રમથી દોષો કહે તે આલોચના ક્રમ.

ગીતાર્થ આલોચનાક્રમથી આલોચના કરે. કારણ કે તે આલોચનાક્રમ જાણી શકે છે. અગીતાર્થ આસેવનાક્રમથી આલોચના કરે. કારણ કે તેને આલોચનાક્રમનું જ્ઞાન નથી, અને આસેવનાક્રમથી દોષોને ખરોખર યાદ રાખી શકે. (૧૭)

‘ભાવ પ્રકાશન’ એ ચોથા દ્વારનું વિવરણ :-

તદ્ આઉદ્વિયદપ્પમાય઒ કપ્પ઒ વ જયણાણ ।

કજ્જે વાડજયણાણ, જહદ્વિયં સવ્વમાલોણ ॥ ૧૮ ॥

આકુટ્ટિકાથી (=ઈરાદાપૂર્વક), ઇપ્પંથી (કૂદવું વગેરેથી), પ્રમાદથી (=મદ્યાદિ કે સ્મૃતિહીન), ચથાશક્કિત્ત સંચમની રક્ષારૂપ જયણાપૂર્વક કલ્પથી (=વિશિષ્ટ આલંબનથી), કે જેનાથી સંબ્રમ થઈ જાય તેવા ઓચિંતી આગ લાગવી વગેરે પ્રસંગે સારાસારનો (=કૃત્યાકૃત્યનો) વિભાગ કર્યા વિના અચતનાથી કચું હોય, આમ જે ભાવથી જે રીતે દોષસેવન કચું હોય તે બધું સાચા સ્વરૂપમાં ગુરુને કહે, અર્થાત્ કંઈ પણ છુપાવ્યા વિના જે દોષ જે રીતે સેવ્યો તે રીતે કહે. (૧૮)

‘દ્વ્યાદિ શુદ્ધિ’ એ પાંચમા દ્વારનું વિવરણ :-

દવ્વાદીસુ સુહેસું, દેયા આલોચણા જતો તેસું ।

હોતિ સુહભાવવુહ્ઠી, પાણ સુહા ઉ સુહહેઠ્ઠ ॥ ૧૯ ॥

દવ્વે સ્વીરદુમાદી, જિણભવણાદી ય હોઈ સ્વેત્તમ્મિ ।

પુણ્ણતિહિપમિતિકાલે, સુહોવઓગાદિ ભાવે ઉ ॥ ૨૦ ॥

સુહૃદ્વાદિસમુદય, પાયં જં હોઈ માવસુદ્ધિત્તિ ।
તા ઇયમ્મિ જણ્જા, ઇસા આણા જિણવરાણં ॥ ૨૧ ॥

પ્રશસ્ત દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાલ-ભાવમાં આલોચના કરવી જોઈએ. કારણ કે પ્રાયઃ શુભ પદાર્થો જ શુભનું કારણ બનતા હોવાથી પ્રશસ્ત દ્રવ્યાદિમાં આલોચના કરવાથી શુભભાવની વૃદ્ધિ થાય છે.

કોઈકને શુભદ્રવ્યાદિ હોવા છતાં શુભભાવની વૃદ્ધિ ન થાય. આથી અહીં પ્રાયઃ કહ્યું છે. (૧૯)

દ્રવ્યમાં વડલો, ચંપક, અશોક વગેરે પ્રશસ્ત છે. કહ્યું છે કે-
કે-દન્વે સુવ્રણગાતિસુ સ્ત્રીરમાતીસુ આલોપ=“દ્રવ્યમાં સુંદર વર્ણાદિવાળા વડલા વગેરેની નીચે (પાસે) આલોચના કરે.”

ક્ષેત્રમાં જિનાલય વગેરે પ્રશસ્ત છે. કહ્યું છે કે-

ઉચ્છ્રવણે સ્ત્રાલિવણે, ચેહરે ચેવ હોઈ સ્વેત્તમ્મિ ।
ગંભીરસાણુણાપ, પયાહિણાવત્તડદગે ય ॥

“ક્ષેત્રમાં શેરડીનું ખેતર, ડાંગરનું ખેતર, જિનમંદિર અને જેમાં ઊંડું પાણી હોય, શબ્દને પડવો પડતો હોય, પાણી જમણી તરફથી ગોળ કરતું હોય તેવા જળાશયનો પ્રદેશ શુભ છે.”

કાળમાં પૂનમ વગેરે શુભ તિથિના દિવસો શુભ છે. શુભ તિથિઓ આ છે :—

પઢિકૂલેઽવિ ય દિવસે, વજ્જેજા અટ્ટમિં ચ નવમિં ચ ।
છટ્ઠિં ચ ચરુત્થિં બારસિં ચ દોણ્હંપિ પક્ષાણં ॥

“ આલોચનામાં (યોગ વગેરેથી) પ્રતિકૂલ દિવસોનો અને બંને પક્ષની આઠમ, નોમ, છઠ, ચોથ અને બારસ એ પાંચ તિથિઓનો ત્યાગ કરવો.”

(અર્થાપત્તિથી તે સિવાયની શુભયોગાદિવાળી તિથિઓ શુભ છે.)

ભાવમાં શુભ અધ્યવસાય અને નિમિત્ત શાસ્ત્રમાં કહેલા શુભ ભાવો શુભ છે. (૨૦)

શુભ દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાલ-ભાવોનો યોગ થતાં પ્રાયઃ ભાવની શુદ્ધિ થાય છે, માટે શુભ દ્રવ્યાદિને અનુસરવાનો પ્રયત્ન કરવો એવી જિનેશ્વરોની આજ્ઞા છે. (૨૧)

આલોચનીય દોષોનો નિર્દેશ :-

આલોચન્વા પુણ, અહ્યારા સુહુમવાયરા સમ્મં ।
ગાણાયારાદિગયા, પંચવિહો સો ય વિણ્ણેઓ ॥ ૨૨ ॥

જ્ઞાનાદિ આચાર સંબંધી નાના-મોટા અતિચારોની આલોચના કરવી જોઈએ. તે આચારના જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, તપ અને વીર્ય એમ પાંચ ભેદ છે. (૨૨)

જ્ઞાનાચારના ભેદો :-

કાલે વિણ્ણે બહુમાણે ઉવહાણે તહા અણિણ્ણવણે ।
વંજણઅત્થતદુભણ, અટ્ટવિહો ગાણમાયારો ॥ ૨૩ ॥

જ્ઞાનાચારના કાલ, વિનય, બહુમાન, ઉપધાન, અનિહ્વ, વ્યંજન, અર્થ અને તદ્દુલય એ આઠ પ્રકાર છે.

(૧) કાલ :-સ્વાધ્યાયના કાળે સ્વાધ્યાય કરવો. એ કાલ સંબંધી જ્ઞાનાચાર છે. અકાળે ભણવાથી ઉપદ્રવો થાય.

(૨) વિનય :-જ્ઞાન, જ્ઞાની અને જ્ઞાનનાં પુસ્તકાદિ સાધનોનો ઉપચાર રૂપ વિનય કરવો.

(૩) બહુમાન:- જ્ઞાન, જ્ઞાની અને જ્ઞાનનાં સાધનો પ્રત્યે આંતરિક પ્રેમ.

(૪) ઉપધાન:-તપપૂર્વક અધ્યયન, ઉદ્દેશા વગેરેનો અભ્યાસ કરવો.

(૫) અનિહ્વ :-શ્રુતનો કે શ્રુતદાતા ગુરુનો અપલાપ ન કરવો. [અમુક શ્રુતનું જ્ઞાન હોવા છતાં (ઘર્ષાદિના કારણે) હું નથી બળ્ણતો એમ કહેવું તે શ્રુતનો અપલાપ છે.* શ્રુતદાતાને ગુરુ તરીકે ન માનવા-ન કહેવા તે ગુરુનો અપલાપ છે.]

(૬) વ્યંજન:- સૂત્રો અને અક્ષરો જેવા સ્વરૂપે હોય તેવા સ્વરૂપે લખવા-બોલવા, અર્થાત્ ખોટું લખવું-બોલવું નહિ.

(૭) અર્થ:- જે સૂત્રાદિનો જે અર્થ હોય તે સૂત્રાદિનો તે અર્થ કરવો-ખોટો અર્થ ન કરવો.

* તત્ત્વાર્થ અ. ૬ સૂ. ૧૧ શ્રી હરિભદ્રસૂરિટીકા.

(૮) તદુભય:- સૂત્ર અને અર્થ એ બંને ખોટાં લખવાં કે ખોલવાં નહિ.

આ આચારોના પાલનથી શ્રુતજ્ઞાનની આરાધના થાય છે, અન્યથા વિરાધના થાય તથા આલોક સંબંધી અનર્થો થાય છે.

જ્ઞાનાચાર એટલે જ્ઞાનની આરાધના કરનારાઓનો જ્ઞાન સંબંધી વ્યવહાર. (૨૩)

દર્શનાચારના ભેદો :-

ગિસ્મંક્રિય-ગિક્કંચિય-ગિન્વિતિગિચ્છા અમૂઢદિટ્ટી ય ।

ઉવવૂહથિરીકરણે, વચ્છલ્લપમાવણે અદ્દ ॥ ૨૪ ॥

દર્શનાચારના નિ:શંકિત, નિષ્કાંક્ષિત, નિર્વિચિકિત્સા, અમૂઢદષ્ટિ, ઉપખુંહણા, સ્થિરીકરણ, વાતસલ્ય અને પ્રભાવના એ આઠ પ્રકારો છે.

- (૧) નિ:શંકિત :- જિનવચનમાં શંકા ન કરવી.
- (૨) નિષ્કાંક્ષિત :- અન્ય દર્શનની ઇચ્છા ન કરવી.
- (૩) નિર્વિચિકિત્સા :- (ધર્મના) ફલની શંકા ન કરવી.
- (૪) અમૂઢદષ્ટિ :- કુતીર્થિકોની ઋદ્ધિ (-ચમત્કારાદિથી વૃદ્ધિ) જોવા છતાં મુંઝાવું નહિ.
- (૫) ઉપખુંહણા :- ધર્મીના ગુણોની પ્રશંસા કરવી.
- (૬) સ્થિરીકરણ :- ધર્મમાં પ્રમાદ કરનારાઓને

ધર્મમાં જોડવા.

(૭) વાત્સલ્ય :- સાધર્મિકનું બહુમાનપૂર્વક કાર્ય કરવું.

(૮) પ્રભાવના :- શ્રુતજ્ઞાન આદિથી શાસનપ્રભાવના કરવી *

દર્શન (-જિનવચનની શ્રદ્ધા) હોય ત્યારે થતો દર્શન સંબંધી વ્યવહાર તે દર્શનાચાર છે. (૨૪)

ચારિત્રાચારના ભેદો :-

પણિહાણજોગજુત્તો, પંચહિં સમિતિહિં તીહિં ગુત્તીહિં ।
 એસ ચરિત્તાચારો, અટ્ટવિહો હોઈ ગાયવ્વો ॥ ૨૫ ॥

પ્રણિધાન એટલે મનની શુભ એકાગ્રતા. યોગ એટલે વ્યાપાર. મનની શુભ એકાગ્રતા૩૫ વ્યાપાર કે મનની એકાગ્રતાની પ્રધાનતાવાળો વ્યાપાર તે પ્રણિધાન યોગ. અથવા xયોગ એટલે મનનો નિરોધ. પ્રણિધાન અને મનોનિરોધથી યુક્ત તે પ્રણિધાનયોગયુક્ત.

જે જીવ પાંચ સમિતિ અને ત્રણ ગુપ્તિમાં પ્રણિધાન + અને યોગથી યુક્ત છે તે જીવ આઠ પ્રકારનો ચારિત્રાચાર છે.

* દર્શનાચારના આઠ ભેદોનું વિસ્તૃત વર્ણન નવમા યાત્રાપંચાશકની ખીજી ગાથામાં છે.

x યોગનિરોધ અવસ્થામાં શુભ મનની એકાગ્રતા ન હોય, પણ સમિતિ-ગુપ્તિ ૩૫ ચારિત્રાચાર હોય છે. આથી અહીં યોગશબ્દનો ખીજો અર્થ કર્યો છે. ત્યાં મનોનિરોધ ૩૫ યોગ હોય છે.

+ અહીં ' અને ' શબ્દ ' કે ' અર્થમાં છે. કારણ કે શુભમનની એકાગ્રતા અને મનોનિરોધ બંને સાથે કદી ન હોય.

અથવા પળિહાળજોગજુત્તો એ પદમાં રહેલા યુક્ત શબ્દનો સમિતિ-ગુપ્તિ સાથે અન્વય કરવાથી નીચે પ્રમાણે અર્થ થાય— પ્રણિધાન અને યોગથી યુક્ત તથા પાંચ સમિતિ અને ત્રણ ગુપ્તિથી યુક્ત જીવ આઠ પ્રકારનો ચારિત્રાચાર છે.

અહીં પાંચ સમિતિ અને ત્રણ ગુપ્તિ એ આઠ ચારિત્રાચાર હોવા છતાં આચાર અને આચારવાનના અલેક્ષથી પાંચ સમિતિ અને ત્રણ ગુપ્તિથી યુક્ત જીવને ચારિત્રાચાર કહેલ છે.

આ ગાથાની ઉક્ત વ્યાખ્યા વૃદ્ધ (-પ્રાચીન) પુરુષોએ કહી છે. બીજાએ તેની વ્યાખ્યા આ પ્રમાણે કરે છે :-

પ્રણિધાન અને યોગથી યુક્ત તથા સમિતિ આદિથી ઝોળખાતો આવો આચાર ચારિત્રાચાર છે. (આ વ્યાખ્યામાં 'પષ.' પદથી જીવ નહિ, કિંતુ આચારનું ગ્રહણ કર્યું છે.)

ચારિત્ર હોય ત્યારે થતો ચારિત્રસંબંધી વ્યવહાર તે ચારિત્રાચાર. (૨૫)

તપાચારના ભેદો :-

બારસવિહંમિવિ તવે, સબ્મિંતરવાહિરે કુસલદિદ્દે ।

અગિલાહ અળાજીવી, ગાયવ્વો સો તવાયારો ॥ ૨૬ ॥

જે જીવ સર્વજ્ઞપ્રરૂપિત છે પ્રકારનો અલ્પચંતર અને છે પ્રકારનો બાહ્ય એમ બારે પ્રકારના તપમાં ખેદ^x રહિત

^x અગ્લાન્યા=ન રાજવેષ્ટિકલ્પેન, યથાશક્ત્યા વા ।

+નિઃસ્પૃહપણે પ્રવૃત્તિ કરે છે તે જીવ બાર પ્રકારનો તપાચાર છે. અહીં જીવથી કરાતો તપ તપાચાર હોવા છતાં આચાર અને આચારવાનના અલેક્ષથી જીવને તપ કહ્યો છે. તપ સંબંધી વ્યવહાર તે તપાચાર.

કાર્મણ્ય રૂપ અભ્યંતર શરીરને જ તપાવવાથી અને સમ્યગ્દૃષ્ટિથી તપરૂપે ઝોળખાતો પ્રાયશ્ચિત્તાદિ છ પ્રકારનો તપ અભ્યંતર છે. બાહ્ય શરીરને પણ તપાવવાથી અને મિથ્યાદૃષ્ટિઓથી પણ તપ રૂપે ઝોળખાતો હોવાથી અનશનાદિ છ પ્રકારનો તપ બાહ્ય છે. (૨૬)

વીર્યાચારના ભેદો :—

અણિગૂહિયબલવિરિઓ, પરક્મહ જો જહુતમાઉત્તો ।

જુંજહ ય જહત્યામં, ણાયવ્વો વીરિયાયારો ॥ ૨૭ ॥

જે જીવ બલ અને વીર્યને છુપાવ્યા વિના ઉપયોગ પૂર્વક આગમ પ્રમાણે ધર્મક્રિયામાં પ્રવૃત્તિ કરે છે, અને બલ પ્રમાણે, એટલે કે શક્તિનું ઉદ્ધંધન કર્યા વિના, આત્માને ધર્મક્રિયામાં જોડે છે તે જીવ વીર્યાચાર છે.

અહીં જીવની પ્રવૃત્તિ વીર્યાચાર હોવા છતાં આચાર અને આચારવાનના અલેક્ષથી જીવને જ વીર્યાચાર કહ્યો છે.

+ દુન્યવી આશંસાથી તપ કરનાર તપનો આજીવી (=દુન્યવી સ્વાર્થ માટે તપનો ઉપયોગ કરનાર) છે. અને નિઃસ્પૃહપણે તપ કરનાર તપનો અનાજીવી છે. આથી અનાજીવી શબ્દનો ભાવાર્થ નિઃસ્પૃહ એવો છે. દ. વૈ. નિ. ગા. ૧૮૬

[કોઈ પણ ધર્મપ્રવૃત્તિ યથાશક્તિ કરવાની છે. યથાશક્તિના શક્તિને ગોપવવી નહિ અને અતિ ખેંચીને શક્તિનું ઉદ્ધંધન ન કરવું એમ બે અર્થ છે. આ ગાથામાં એ બંનેનું સૂચન કર્યું છે. “ અણિગૂહિયબલત્રિરિઓ ” એ પદથી શક્તિને છુપાવવાનો અને “ જહત્યામં ” એ પદથી શક્તિનું ઉદ્ધંધન કરવાનો નિષેધ કર્યો છે.]

વૃદ્ધપુરુષો પરક્કમહ અને જુંજહ એ બે પદોનો ઉક્ત અર્થથી ભિન્ન અર્થ કરીને આ ગાથાની વ્યાખ્યા આ પ્રમાણે કરે છે:- જ્ઞાનાદિ આચાર શીખતી વખતે બલ અને વીર્યને ગોપવ્યા વિના પ્રવૃત્તિ કરે, અર્થાત્ બલ અને વીર્યને ગોપવ્યા વિના જ્ઞાનાદિ આચારને શીખે, પછી (જુંજહ=) યથાશક્તિ જ્ઞાનાદિ આચારને આચરે. બલ એટલે શરીર-શક્તિ. વીર્ય એટલે ચિત્તનો ઉત્સાહ. * (૨૭)

પાંચ આચારો કહ્યા. હવે પ્રસ્તુતમાં તેની યોજના કરે છે:-

एयम्मि उ अइयारा, अकालपढणाइया गिरवसेसा ।

अपुणकरणुज्जएणं, संवेगाऽऽलोइयव्वत्ति ॥ २८ ॥

ઉક્ત પાંચ આચારોમાં અકાળે વાચના, વાચનાદાતાનો વિનય ન કરવો વગેરે સૂક્ષ્મ અને ખાદર (નાના અને મોટા) બે કોઈ અતિચારો લાગ્યા હોય તે બધાની “ આ દોષોને ફરી નહિ કરું એવા પરિણામવાળા બનીને ” સંવેગથી=મવ-ભયપૂર્વક આલોચના કરવી. (૨૮)

* જ્ઞાનાદિ પાંચ આચારોના વિસ્તૃત બોધ માટે ભુઓ દ. વૈ. નિ. ગા. ૧૮૨ થી ૧૮૭ની ટીકા.

બીજી રીતે અતિચારોનો નિર્દેશ :-

અહવા મૂલગુણાણં, એતે એવ તહ ઉત્તરગુણાણં ।
 એસિમહ સરૂવં, પત્તેયં સંપવક્વામિ ॥ ૨૯ ॥

અથવા મહાવ્રત વગેરે મૂલગુણના અને પિંડવિશુદ્ધિ વગેરે ઉત્તરગુણના અતિચારોની ઉક્ત રીતે આલોચના કરવી. હવે મૂલગુણ અને ઉત્તરગુણ એ બંનેના અતિચારોનું સ્વરૂપ અલગ અલગ કહીશ. (૨૯)

મૂલગુણ-ઉત્તરગુણનું અને તેમના અતિચારોનું સ્વરૂપ :-

પાણાતિપાતવિરમણમાદી ણિસિમત્તવિરહ્પજ્જંતા ।
 સમણાણં મૂલગુણા, તિવિહં તિવિહેણ ણાયવ્વા ॥ ૩૦ ॥
 પિંડવિસુદ્ધાદીયા, અભિગ્ગહંતા ય ઉત્તરગુણત્તિ ।
 એતેસિં અહ્યારા, એગિંદિયઘટ્ટુણાદીયા ॥ ૩૧ ॥
 પુઠવાદિઘટ્ટુણાદી, પયલાદી તુચ્છડદત્તગહણાદી ।
 ગુત્તિવિરાહણકપ્પટ્ટમત્તદિયગહિયમુત્તાદી ॥ ૩૨ ॥
 ભોગો અણેસણીએસમિયત્તં ભાવણાણઽભાવણયા ।
 જહસત્તિં ચાકરણં, યહિમાણ અભિગ્ગહાણં ચ ॥ ૩૩ ॥
 એતે ઇત્થઽહ્યારા, અસદ્દહણાદી ય ગરુયભાવાણં ।
 આમોગાણામોગાદિસેવિયા તહ ય ઓહેણં ॥ ૩૪ ॥

સાધુઓના પ્રાણાતિપાત વિરમણથી રાત્રિભોજન વિરમણ સુધીનાં વ્રતો મૂલગુણ છે. સાધુના એ મૂલગુણોનો સ્વીકાર

ત્રિવિધ-ત્રિવિધે=કરવા, કરાવવા અને અનુમોદવા રૂપે મન-વચન-કાયાથી પ્રાણાતિપાત આદિને ત્યાગ કરું છું એવી પ્રતિજ્ઞાથી થાય છે. (૩૦)

પિંડવિશુદ્ધિથી અભિગ્રહ સુધીના ગુણો ઉત્તરગુણો છે. (નિશીથનિયુક્તિમાં) કહ્યું છે કે—

પિંડસ્ત જા વિસોહી, સમિર્દો ભાવણા તવો દુવિહો ।
પડિમા અભિગ્ગહાધિ ય, ઉત્તરગુણમો ચિયાણાહિ ॥ ૬૫૩૪ ॥

એતાલીસ પિંડવિશુદ્ધિ, ÷ આઠ સમિતિ, પચીસ મહા-વ્રત ભાવના, બાહ્ય-અભ્યંતર એ બે પ્રકારના તપના છ છ લેહો, બાર પ્રતિમા, દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાલ-ભાવ એ ચાર અભિ-ગ્રહ (કુલ ૧૦૩) ઉત્તર ગુણો છે. x (૬૫૩૪)

મૂલગુણુ=ધર્મ^૩૩૫ કલ્પવૃક્ષના મૂળ સમાન.

ઉત્તરગુણુ=ચારિત્ર^૩૫ કલ્પવૃક્ષના શાખાદિસમાન.

પ્રાણાતિપાત વિરમણુ આદિના એકેંદ્રિયસંઘટ્ટન વગેરે અતિચારો છે. (૩૧)

÷ અહીં ત્રણ ગુણિનો સમિતિમાં સમાવેશ કરીને આઠ સમિતિ કહી છે.

x ઓઘનિયુક્તિ વગેરે ગ્રંથોમાં નીચે મુજબ ઉત્તરગુણો જણાવ્યા છે—

પિંડવિ^૪સોહી સમિ^૨ર્દો, ભાવ^{૧૨}ણ પડિ^{૧૨}મા ય ઇંદિય^૫નિરોહો ।

પડિ^{૨૫}લેહ^૩ણ ગુત્તી^૪ઓ, અભિગ્ગહા^૪ ચેવ કરણં તુ ॥ ભા. ગા. ૩

પૃથ્વી-અપ્-તેજ-વાયુ - વનસ્પતિ - બેદ્રિય - તેદ્રિય - ચરિદ્રિય-પંચેદ્રિય જીવો સંબંધી સંઘટ્ટન, પરિતાપ અને વિનાશ એ પહેલા મૂલગુણના અતિચારો છે.

નિદ્રાસંબંધી મૃષાવાહ વગેરે બીજા વ્રતના અતિચારો છે. જેમ કે બેઠા બેઠા (કે બિભા બિભા) ઉંઘતા સાધુને કોઈ પૂછે કે તમે ઉંઘો છો ? તો નથી ઉંઘતો એમ જે કહે તેને મૃષાવાહનો અતિચાર લાગે. તેવી રીતે વર્ષાહ વરસતો હોય ત્યારે વર્ષાહ આવે છે ? એમ કોઈ પૂછે તો (પૂરી તપાસ કર્યા વિના કે બીજા કોઈ હેતુથી) વર્ષાહ નથી આવતો એમ જે કહે તેને મૃષાવાહનો અતિચાર લાગે. આ અતિચારો સૂક્ષ્મ છે. આ જ અતિચારો અભિનિવેશથી સેવે તો બાહર (=માટા) છે.

બીજાએ નહિ આપેલી તુચ્છ=અસાર વસ્તુ લેવી વગેરે ત્રીજા વ્રતના અતિચારો છે. નહિ આપેલ તૃણ, પથ્થરના નાના ટુકડા, રાખ, નાળિયેરની કાચલી (કે માટીની કુંડી) વગેરે લેવું તે સૂક્ષ્મ અતિચાર છે. સાધર્મિક (-સાધુ) આદિના શિષ્ય આદિ સારભૂત દ્રવ્યનું (રજા વિના) ગ્રહણ કરવું તે બાહર અતિચાર છે.

શુભિવિરાધના વગેરે ચોથા વ્રતના અતિચારો છે. સ્ત્રી આદિથી સંસકૃત વસતિમાં રહેવું વગેરે સૂક્ષ્મ અતિચાર છે. સંક્રલેશથી હસ્તકર્મ કરવું વગેરે બાહર અતિચાર છે.

કલ્પસ્થ એટલે બાળક. બાળક વગેરેમાં મમત્વ વગેરે પાંચમા વ્રતના અતિચારો છે. શય્યાતર વગેરેના બાળક

ઉપર શય્યાતર આદિના સંબંધથી મમત્વ ભાવ રાખવો, શય્યાતર આદિની વસ્તુઓનું કાગડો. શ્વાન, ગાય આદિથી રક્ષણ કરવું એ સૂક્ષ્મ અતિચાર છે. સુવર્ણ આદિ (કિંમતી ઝવેરાત), ખડુ ધન, વસ્ત્ર વગેરે રાખવું તે ખાદર અતિચાર છે.

દિવસે* લાવેલું અશનાદિ દિવસે વાપરવું, દિવસે લાવેલું અશનાદિ રાતે વાપરવું, રાતે લાવેલું અશનાદિ દિવસે વાપરવું, રાતે લાવેલું અશનાદિ રાતે વાપરવું એ છટ્ટા વ્રતના અતિચારો છે. (૩૨)

અકલ્પ્ય અશનાદિનું ભોજન કરવું, એવણા સિવાય ચાર+ સમિતિમાં પ્રયત્નનો-કાળજીનો અભાવ, મહાવ્રતોનું રક્ષણ કરનારી પચીસ ભાવનાઓ અથવા ખાર અનુપ્રેક્ષા ન ભાવવી, યથાશક્તિ માસિકી આદિ ભિક્ષુપ્રતિમા, દ્રવ્યાદિ અભિગ્રહો અને વિવિધ તપનું સેવન ન કરવું તે અનુક્રમે પિંડવિશુદ્ધિ, સમિતિ, ભાવના, પ્રતિમા, અભિગ્રહ અને તપ રૂપ ઉત્તરગુણના અતિચારો છે. (૩૩)

* આગલા દિવસે લાવીને ખીજ દિવસે વાપરવું.

+ અહીં ગુપ્તિના અતિચારોનો અલગ નિર્દેશ નથી, તથા ઉત્તર ગુણોનું પ્રતિપાદન કરનારી જે સાક્ષિગાથા ટીકામાં છે તેમાં ત્રણ ગુપ્તિનો સમિતિમાં સમાવેશ કરીને સમિતિના આઠ ભેદ પિવક્ષિત છે. આથી અહીં ચાર સમિતિના ઉપલક્ષણથી ત્રણ ગુપ્તિ પ્રણ સમજ લેવી.

આ (અનંતરોક્ત) અતિચારો મૂલગુણ - ઉત્તરગુણ સંબંધી છે. તદુપરાંત જીવાદિ પદાર્થોની અશ્રદ્ધા, વિપરીત પ્રરૂપણા વગેરે પણ અતિચારો છે. આ અતિચારો અનંતરોક્ત પૃથ્વીસંઘટ્ટન આદિ અતિચારોની અપેક્ષાએ મોટા છે. કારણ કે આ અતિચારો સુધર્મરૂપ મહાવૃક્ષના મૂળસમાન સમ્યક્ત્વને દૂષિત કરે છે.

ઉક્ત બધા અતિચારો આલોગ, અનાલોગ, સહસાત્કાર, ભય, રાગ-દ્વેષ વગેરેથી થાય છે.

આલોગ=આ અકર્તવ્ય છે એવું જ્ઞાન.

અનાલોગ=આ અકર્તવ્ય છે એવા જ્ઞાનનો અભાવ. (તદ્દય ઓષ્ઠેન=) આમ અનેક અતિચારો અનેક રીતે થતા હોવાથી સંપૂર્ણપણે આલોચના કરવી જોઈએ. (૩૪)

આલોચના કેવી રીતે કરવી તે જણાવે છે :-

સંવેગપરં ચિત્તં, કાઝગં તેહિ તેહિ સુત્તેહિ ।
સહ્યાણુદ્ધરણવિત્રાગદંસગાદીહિ આલોચ ॥ ૩૫ ॥

આલોચકે શલ્યનો ઉદ્ધાર ન કરવામાં થતા વિચારોને =દુષ્ટપરિણામોને દર્શાવનારાં અને શલ્યનો ઉદ્ધાર કરવામાં થતા લાભને દર્શાવનારાં તે તે પ્રવચનપ્રસિદ્ધ સૂત્રોથી ચિત્તને સંવેગપ્રધાન (=મવભયપ્રધાન અથવા મોક્ષ તરફ સંવેગવાળું=દોડનારું) બનાવીને આલોચના કરવી જોઈએ.

અથવા આ ગાથાનો અર્થ આ પ્રમાણે છે :-

શુરુ શલ્યનો ઉદ્ધાર ન કરવામાં થતા દુષ્ટ પરિણામો દર્શાવનારાં અને શલ્યનો ઉદ્ધાર કરવામાં થતા લાભને દર્શાવનારાં તે તે પ્રવચનપ્રસિદ્ધ સૂત્રોથી શિષ્યના ચિત્તને સંવેગપ્રધાન બનાવીને તેની પાસે આલોચના કરાવે. (૩૫)

શલ્યનું લક્ષણ :-

સમ્મં દુચ્ચરિત્સ્સા, પરસક્લિચ્ચગમપ્પગાસણં જં તુ ।

एयमिह भावसल्लं, पणत्तं वीयरगेहिं ॥ ૩૬ ॥

ગીતાર્થ પાસે દુષ્કૃતનું ભાવથી પ્રકાશન ન કરવું એ ભાવશલ્ય છે એમ જિનોએ કહ્યું છે. (૩૬)

શલ્યોદ્ધાર ન કરવાથી થતા વિપાકો :-

णवि तं सत्थं व विसं, व दुप्पउत्तो व कुणत्ति वेतालो ।

जंतं व दुप्पउत्तं, सप्पो व पमादिओ कुद्धो ॥ ૩૭ ॥

जं कुणइ भावसल्लं, अणुद्धितं उत्तिमडुकालम्मि ।

दुल्लहवोहीयत्तं, अणंतसंसारियत्तं च ॥ ૩૮ ॥

વિષ, દુઃસાધિત (-અવિધિથી સાધેલ) રાક્ષસ, દુષ્પ્રયુક્ત (-અવિધિથી ઉપયોગ કરેલ) શતઘ્ની વગેરે ચંત્ર, છ'છેડવાથી શુરુસે થયેલો સર્પ જે તુકશાન ન કરે તે તુકશાન પાંડિતમરણ સમયે નહિ કરેલો ભાવશલ્યનો ઉદ્ધાર કરે છે. પાંડિતમરણ (અનશન) સમયે ભાવશલ્યનો ઉદ્ધાર ન કરવાથી યોધિ(-જિન-ધર્મપ્રાપ્તિ) દુર્લાભ બને છે, અને અનંત સંસાર થાય છે.*

* ઓધ નિં ૮૦૪-૮૦૫, સંબોધ પ્રં આલોચનાં ૨૬-૩૦

સમ્યક્ત્વ સહિત ચારિત્રથી બ્રહ્મ બનેલો જીવ ઉત્કૃષ્ટથી (દેશોત) અર્ધપુદ્ગલપરાવર્ત જેટલા કાળ સુધી સંસારમાં પરિભ્રમણ કરે છે.

ભાવશબ્દનો ઉદ્ધાર કરવામાં થતા લાભોને દર્શાવનારાં સૂત્રો આ પ્રમાણે છે :-

આલોચનાપરિણામો, સમ્મં કારુણ સુવિહિઓ કાલં ।
 ઉક્કોસં તિણિણ ભવે, ગંત્રુણ લભેજ્જ નિવ્વણં ॥ આધાનિ ૮૦૯

“ આલોચનાના પરિણામવાળો સાધુ સમાધિમરણ પામીને ફરી ઉત્કૃષ્ટ=અત્યંત સારી આરાધના કરીને ત્રણ લવો કરીને મોક્ષ પામે છે. ”* (એક સમાધિમરણવાળો ભવ, બીજો દેવભવ, ત્રીજો અત્યંત સારી આરાધનાવાળો ભવ) આવાં બીજાં પણ સૂત્રો છે. (૩૭-૩૮)

અવિધિથી શુદ્ધિ કરવા છતાં શબ્દ દૂર ન થાય :-

આલોચનં અદાઉં, સતિ અણ્ણમ્મિવિ તહ્હડ્ડપ્પણો દાઉં ।
 જેવિ હુ કરંતિ સોહિં તેડવિ સસહ્હા વિણિદિટ્ઠા ॥ ૩૯ ॥

જે આલોચના કર્યા વિના સ્વકલ્પનાથી શુદ્ધિ કરે છે તેમને, તથા જે બીજા ગીતાર્થ હોવા છતાં લજ્જહિના કારણે ગીતાર્થ પાસે આલોચના ન કરતાં જાતે જ આલોચના કરીને પ્રાયશ્ચિત્તના સ્વીકાર આદિથી શુદ્ધિ કરે છે તેમને પણ જિનોએ ભાવશબ્દ સહિત કહ્યા છે.

આનાથી એ જણાવ્યું કે બીજા હોય તો બીજા પાસે જ આલોચના લેનાર શુદ્ધ થાય છે. કહ્યું છે કે-

છત્તીસગુણસમન્નાગણ તેણવિ અવસ્સ કાયવ્વા ।
પરસવિચ્ચયા વિસોહી સુટ્ટુવિ વવહારકુસલેણં ॥

“જે છત્તીસ ગુણોથી યુક્ત હોય, અને સારી રીતે વ્યવહારકુશળ હોય તેણે પણ અવશ્ય પરસાક્ષીએ વિશુદ્ધિ કરવી જોઈ એ.”*

જો અન્ય ન હોય તો જાતે આલોચના કરે તો પણ શુદ્ધ થાય છે, પણ તેણે સિદ્ધોની સાક્ષી કરીને આલોચના કરવી જોઈ એ. (ઓઘનિ. ગાથા ૭૯૧ માં) કહ્યું છે કે- સિદ્ધાવસાણા ય=ખીજાનેા યોગ ન થાય તો છેવટે સિદ્ધોની સાક્ષીએ આલોચના કરે.

તથા આ ગાથાથી એ પણ જણાવ્યું છે કે ગીતાર્થ મળશે ત્યારે તેમને જણાવીશ એવા ભાવથી જાતે જ પ્રાયશ્ચિત્ત લઈને પ્રાયશ્ચિત્તને પૂર્ણ કરનાર ગીતાર્થ શુદ્ધ થાય છે. (૩૯)

જાતે શલ્ય ઉદ્ધરનાર શલ્યસહિત છે એ વિષય દષ્ટાંતથી જણાવે છે :-

કિરિયણ્ણુણાવિ સમ્મંપિ રોહિઓ વણો સસહ્હો ઉ ।

હોઈ અપત્થો એવં, અવરાહવણોડવિ વિણ્ણોઓ ॥ ૪૦ ॥

જેમ વ્રણચિકિત્સાને સંપૂર્ણપણે જાણનાર પણ જો શરીરમાં થયેલા ખરાબ પર આદિરૂપ શલ્યવાળા વ્રણને વધવા દે-બુનું થવા દે અર્થાત્ દૂર ન કરે તો તે વ્રણ પરિણામે મરણનું કારણ હોવાથી તેના માટે અહિતકર જ

* નિશીથ ભા૦ ૩૮૬૨, ઓઘ નિ૦ ૭૯૫, શ્રાદ્ધ ૭૦ ૧૬.

ખને છે તેમ, જેણે ભાવશલ્ય અન્યને જણાવ્યું નથી તેના માટે ચારિત્રરૂપ શરીરમાં રહેલા અતિચાર રૂપ વ્રણ પણ અનંત મરણાદિનું કારણ હોવાથી અહિતકર જ ખને છે. કારણ કે પરમાર્થથી તેનો ઉદ્ધાર થયો નથી. ખીખને જણાવવું એ જ શલ્યોદ્ધાર છે. (૪૦)

ગીતાર્થ દુર્લભ હોય તો શું કરવું તે જણાવે છે:-

સલ્લુદ્ધરણનિમિત્તં, ગીયસ્સન્નેસણાં ઉ ઉક્કોસા ।
જોયણસયાહ સત્ત ઉ, વારસ વરિસાહ કાયવ્વા ॥ ૪૧ ॥

આલોચના માટે ગીતાર્થ ગુરુની ઉત્કૃષ્ટથી (ક્ષેત્રથી) સાતસો યોજન સુધી અને (કાળથી) ખાર વર્ષ સુધી તપાસ કરવી જોઈ એ.

અહીં આલોચનાચાર્યના ગુણોથી યુક્ત ગીતાર્થની શોધ કરવી એમ ન કહેતાં ગીતાર્થની શોધ કરવી એમ જે કહ્યું તેનાથી એ જણાવ્યું કે-સઘળા ગુણોથી યુક્ત આલોચનાચાર્ય ન મળે તો જે કેવળ સંવિગ્ન ગીતાર્થ હોય તે પણ આલોચનાચાર્ય છે. કારણ કે સંભળાય છે કે-અપવાદથી ગીતાર્થ, સંવિગ્નપાક્ષિક, સિદ્ધપુત્ર અને પ્રવચન દેવતાનો યોગ ન હોય તો સિદ્ધો પાસે પણ આલોચના કરવી. કારણ કે શલ્ય સહિત મરણ સંસારનું કારણ છે. કહ્યું છે કે :-
“સંવિગ્ને ગીયત્થે અસઈ પાસત્થમાહ સારૂવી”= “સંવિગ્ન ગીતાર્થનો યોગ ન થાય તો ગીતાર્થ પાસત્થાદિ પાસે, ગીતાર્થ પાસત્થાદિનો યોગ ન થાય તો સાંક્રમિક પાસે

આલોચના કરવી. ” [તેના યોગ ન થાય તો ગીતાર્થ પશ્ચાત્કૃત પાસે આલોચના કરવી. તેના અભાવે પ્રવચન-દેવતાને પ્રસન્ન કરીને તેની પાસે કે મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાંથી શ્રી સીમંધર સ્વામી પાસેથી મંગાવીને આલોચના કરવી. તેમ ન બને તો અરિહંત પ્રતિમા સમક્ષ આલોચના કરવી. પ્રતિમાનો યોગ ન હોય તો ઇશાન ખૂણાની સન્મુખ રહીને શ્રી અરિહંત-સિદ્ધોની સમક્ષ આલોચના કરવી.] (૪૧)

આલોચના કરનારે આલોચના કરતાં પહેલાં કવો સંવેગ ઉત્પન્ન કરવો જોઈએ તે જણાવે છે :-

મરિતું સસલ્લમરણં, સંસારાહવિમહાકહિલ્લમ્મિ ।
 સુચિરં મમંતિ જીવા, અણોરપારંમિ ઓહ્ણા ॥ ૪૨ ॥

ઉદ્ધરિયસવ્વસલ્લા, તિત્થગરાણાહ સુત્થિયા જીવા ।
 મવસયકયાહ સ્વવિતું, પાવાહ ગયા સિવં થામં ॥ ૪૩ ॥

સલ્લુદ્ધરણં ચ હમં, તિલોભાવંધૂહિ દંસિયં સમ્મં ।
 આંવતહમારોગગફલં, ધણ્ણોહ્હં જેણિમં ણાયં ॥ ૪૪ ॥

તા ઉદ્ધરેમિ સમ્મં, ઇયં ઇયસ્સ ણાણરાસિસ્સ ।
 આવેદિતું અસેસં, અણિયાણો દારુણવિવાગં ॥ ૪૫ ॥

જીવો શલ્યસહિત મરીને અનાદિ-અનંત સંસારરૂપ અતિશય ગહન જંગલમાં પ્રવેશ કરે છે. અને તેમાં અત્યંત લાંબા કાળ સુધી ભટકે છે.* (૪૨) જિનાજ્ઞામાં સારી રીતે રહેલા જીવો આલોચના કરીને તેનાથી સેંકડો ભવોનાં કર્મો

અપાવીને સિદ્ધિસ્થાનને પામે છે. (૪૩) યુક્તિ-યુક્ત આ આલોચના જિનેશ્વરોએ કહી છે. તેથી એ અવશ્ય ભાવા-રોગ્ય આપનારી છે. મેં આલોચના જાણી તેથી હું ધન્ય છું. (૪૪)

આથી હું નિદાન રહિત બનીને ભયંકર કૃળ આપનાર સંપૂર્ણ ભાવશલ્યને જ્ઞાનપુંજ શુરુ સમક્ષ વિધિપૂર્વક પ્રગટ કરીને દૂર કરું. (૪૫)

ઉક્ત પ્રકારનો સંવેગ ઉત્પન્ન કરીને શું કરવું તે જણાવે છે -

इय संवेगं काउं, मरुगाहरणादिएहि चिधेहि ।

दढमपुणकरणजुत्तो, सामायारिं पउंजेजा ॥ ४६ ॥

જેનું મરણ નજીકમાં છે તેણે પણ શુદ્ધિ કરવી જોઈએ એવું જણાવનારાં કે શલ્ય રાખવાથી થતા દોષોને જણાવનારાં શાસ્ત્રપ્રસિદ્ધ પ્રાહ્લણુ-પીઠ-મહાપીઠ આદિનાં દૃષ્ટાંતોથી અનં-તર ચાર ગાથાઓમાં જણાવ્યો તેવા સંવેગને (-શુભ અધ્યવસાય વિશેષને) ઉત્પન્ન કરીને અને આ અપરાધ ફરી નહિ કરું એવા દઢ પરિણામવાળા બનીને આલોચના કરે, અને આલોચનાની (આલોચનાચાર્યને) વંદન કરવું, આસન પાથરવું વગેરે વિધિ કરે.

પ્રાહ્લણુનું દૃષ્ટાંત આ પ્રમાણે છે:- પાટલીપુત્ર નગરમાં ત્રિલોચન નામનો પ્રાહ્લણુ હતો. તે વેદ અને વેદાંગનાં રહસ્યોને સારી રીતે જાણનારાઓમાં શિરોમણિ હતો. તેની પાસે એક પ્રાહ્લણુના છોકરાએ આવીને તેને પ્રણામ કરીને

કહ્યું કે :- મેં અજ્ઞાનતાથી પરસ્મીનું સેવન કર્યું છે. મારા તે પાપની શુદ્ધિ કરો. તેના ભાવની પરીક્ષા કરવા માટે પ્રાહ્મણે કહ્યું કે હે પ્રાહ્મણપુત્ર ! ખીલેલા કેસુડાના ફુલ જેવી તપેલી સ્ત્રીના આકારની લોઢાની પૂતળીનું આલિંગન કર. કારણ કે આ અપરાધમાં આ સિવાય બીજું પ્રાયશ્ચિત્ત નથી. પાપથી ભય પામેલા તેણે આ પ્રાયશ્ચિત્તનો સ્વીકાર કર્યો. આથી પ્રાહ્મણે તેના ભાવને (આને સાચો પશ્ચાત્તાપ થયો છે એ ભાવને) જાણીને આ સિવાય બીજું પ્રાયશ્ચિત્ત આપ્યું.

અથવા (બીજી રીતે) પ્રાહ્મણનું દષ્ટાંત આ પ્રમાણે છે :- વેદના અર્થોમાં કુશળ ક્રોધક પ્રાહ્મણ હતો. પોતે માનેલાં શાસ્ત્રોથી થયેલા યોગથી તે ધર્મ કરવા માટે તાપસ બન્યો. હવે તે તાપસ આશ્રમમાં રહીને તપ કરે છે, કંદમૂલનું ભક્ષણ કરે છે, અત્યંત કષ્ટમય અનુષ્ઠાનો કરે છે. એક વખત સ્નાન આદિ માટે નદીના કાંઠે ગયેલા તેણે માછીમારોને મત્સ્યમાંસનું ભક્ષણ કરતા જોયા. આથી તેને મત્સ્યમાંસ ખાવાની ઇચ્છા થઈ. માછીમારો પાસે મત્સ્યમાંસ માગીને ખાધું. તેનું અજીર્ણ થવાથી ઉચ્ચ જ્વર રોગ થયો. તેની ચિકિત્સા માટે તેણે વૈદ્યને જોલાવ્યો. વૈદ્યે તેને તે શું ખાધું છે ? એમ પૂછ્યું. શરમથી તેણે કહ્યું : કંદમૂલ અને ફલનો આહાર કરનારા તાપસો જે ખાય છે તે મેં ખાધું છે. તેણે માંસભક્ષણની વાત કરી નહિ. વૈદ્યે તેના કહેવા મુજબ વાયુના વિકારથી તાવ આવેલો છે એમ

નિર્ણય કરીને તેના ઉપાયો કર્યાં. પણ તાવ મધ્યો નહિ. ફરી વૈદ્યે તેં શુ ખાધું છે એમ પૂછ્યું. તાપસે પૂર્વ મુજબ જ કહ્યું. આથી વૈદ્યે પૂર્વ મુજબ જ ઉપાયો વિશેષરૂપે કર્યાં. પણ લાલ થયો નહિ. એક વખત વેદનાથી ઘેરાયેલો તે મૃત્યુરૂપ રાક્ષસથી ભય પામ્યો, અર્થાત્ કદાચ હવે હું મરી જઇશ એવો ભય થયો. આથી શરમ મૂકીને વૈદ્યને મત્સ્યમાંસના ભક્ષણની વાત કરી. આથી વૈદ્યે તેને કહ્યું: આટલા દિવસ સુધી તેં રોગનું કારણ ન કહ્યું એ ઘણું અયોગ્ય કર્યું. છતાં હમણાં પણ જ્વર રોગનું કારણ કહ્યું એ સારું કર્યું. આથી હવે હું રોગનો નાશ કરીશ. પછી વૈદ્યે તેના યોગ્ય ઉપાયો કરીને તેનું શરીર રોગની પીડાથી રહિત, પુષ્ટ અને અત્યંત તેજસ્વી બનાવ્યું. (૪૬)

માયા-મદથી મુક્ત બનીને આલોચના કરવી જોઈએ :-

જહ બાલો જંપંતો, કજ્જમકજ્જં વ ઉજ્જુયં મળતિ ।
તં તહ આલોજ્જા, માયામયવિપ્પમુક્કો ઉ ॥ ૪૭ ॥

જેમ માતા આદિની પાસે બોલતું બાળક સરળપણે કાર્ય કે અકાર્ય કહે છે-કંઈ પણ છુપાવ્યા વિના જેવું હોય તેવું કહે છે, તેમ સાધુ માયા અને મદથી મુક્ત બનીને કહેવા જેવો કે નહિ કહેવા જેવો અપરાધ ગુરુને જણાવે. માયા અને મદથી યુક્ત સાધુ ખરોખર આલોચના

ન કરી શકે. આથી અહીં ' માયા-મદ્યથી મુક્ત ' એમ કહ્યું છે.* (૪૭)

સારી રીતે કરેલી આલોચનાનું લક્ષણ :-

આલોચનાસુદાણે, લિંગમિણં ત્રિંતિ મુણિયસમયત્યા ।
પચ્છિત્તકરણમ્મુચિતં, અકરણયં ચેવ દોસાણં ॥ ૪૮ ॥

ગુરુના ઉપદેશ પ્રમાણે પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું [=અપરાધ નિમિત્તે ગુરુએ જે હંડ આપ્યો હોય તેને ગુરુના કહ્યા પ્રમાણે પૂરો કરવો , તથા જેની આલોચના કરી છે તે દોષોનું ફરી સેવન ન કરવું] એને સિદ્ધાંતના અર્થોને જાણનારાઓ સારી રીતે કરેલી આલોચનાનું લક્ષણ કહે છે. અર્થાત્ જે સાધુ ગુરુના ઉપદેશ પ્રમાણે પ્રાયશ્ચિત્ત કરે છે અને જેની આલોચના કરી છે તે દોષોનું ફરી (ભાવથી) સેવન કરતો નથી તેણે આલોચના સારી રીતે કરી છે એમ જાણી શકાય છે. (૪૮)

કેવી રીતે કરેલી આલોચના શુદ્ધિ કરનારી બને છે તે જણાવે છે:-

इय भावपहाणणं, आणाए सुद्धियाण होति इमं ।
गुणठाणसुद्धिजणगं, सेसं तु विवज्जयफलंति ॥ ४९ ॥

જે સંવેગની પ્રધાનતાવાળા છે અને જિનાજ્ઞામાં સારી રીતે રહેલા છે તેમણે કરેલી આલોચના પ્રમત્તાદિ ગુણ-સ્થાનોમાં નિર્મલતા કરનારી છે, અર્થાત્ સંવેગપ્રધાન

* સંબોધ પ્ર૦ આલોચના૦ ૨૫, ઓધનિ૦ ૮૦૨

નિશીથ ભાષ્ય ૩૮૬૩, શ્રાદ્ધ૦ ૧૩

બનીને અને જિનાજ્ઞામાં સારી રીતે રહીને કરેલી આલોચના શુદ્ધિ કરનારી બને છે. તે સિવાય કરેલી આલોચના શુદ્ધિ તો ન કરે, બલકે અશુદ્ધિ કરે. (૪૯)

ઉપસંહાર :-

લઢૂળ માણુસત્તં, દુલહં ચઙ્ગણ લોગસળ્ણાઓ ।
લોગુત્તમસળ્ણાણ, અવિરહિયં હોતિ જતિતવ્વં ॥ ૫૦ ॥

ચુલ્લકાદિ દષ્ટાંતોથી દુર્લભ મનુષ્યભવ મેળવીને, ભવા-
બિનંદી લોકોની મનોવૃત્તિરૂપ લોકસંજ્ઞાઓનો અર્થાત્
અકૃત્યના કારણભૂત પન્થિષ્ટામોનો ત્યાગ કરીને, મુમુક્ષુલોકોની
મનોવૃત્તિરૂપ લોકોત્તમ સંજ્ઞામાં, અર્થાત્ અતિચારોની
વિશુદ્ધિ કરવા દ્વારા જિનોપદેશાનુસારી લોકોત્તમ સંજ્ઞામાં,
સતત પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. કારણ કે નિર્વાણરૂપ કલ્યાણનો
આના સિવાય બીજો કોઈ ઉપાય નથી, આ જ એક
ઉપાય છે.

જીવ મનુષ્યભવ પામીને જ મોક્ષરૂપ કાર્યને સાધવા
માટે સમર્થ બને છે. આથી અહીં 'મનુષ્ય ભવ' મેળવીને
એમ કહ્યું છે. (૫૦)

૧૬. પ્રાયશ્ચિત્તવિધિ પંચાશક

આલોચનાવિધિ કહ્યો. ઉક્તવિધિથી અતિચારોની આલોચના કર્યા પછી તેની શુદ્ધિ માટે ગુરુઓ પ્રાયશ્ચિત્ત આપે છે. આથી હવે પ્રાયશ્ચિત્ત પ્રકરણનો આરંભ કરવાની ઇચ્છાવાળા અંધકાર મંગલ વગેરે જણાવે છે :-

નમિઝ્ઞ વદ્ધમાણં, પાયચ્છિત્તં સમાસતો વોચ્છં ।
આલોચનાદિ દસહા, ગુરુવ્રણસાણુસારેણં ॥ ૧ ॥

શ્રી મહાવીરસ્વામીને પ્રણામ કરીને આલોચનાદિ દશ પ્રકારનું પ્રાયશ્ચિત્ત ગણધરભગવંત વગેરેના વચનાનુસાર કહીશ. પણ વ્યવહાર ભાષ્ય વગેરે અંથોની જેમ વિસ્તારથી નહિ, કિંતુ સંક્ષેપથી કહીશ.

પ્રાયઃ શુદ્ધિ જેનાથી થાય તે પ્રાયશ્ચિત્ત. ચિત્તિ સંજ્ઞાશુદ્ધયોઃ એવો પાઠ હોવાથી અને ક પ્રત્યય ભાવ અર્થમાં હોવાથી અહીં ચિત્ત શબ્દ શુદ્ધિ પર્ચાયવાચી છે.

પ્રશ્ન:- પ્રાયઃ શુદ્ધિ જેનાથી થાય તે પ્રાયશ્ચિત્ત એમ 'પ્રાયઃ' કેમ કહ્યું ?

ઉત્તર:- ભાવપૂર્વક કરેલું પ્રાયશ્ચિત્ત શુદ્ધિનું કારણ બને છે, ભાવ વિના નહિ. આથી અહીં પ્રાયઃ એમ કહ્યું છે. (૧)

પ્રાયશ્ચિત્તના દશ પ્રકાર:-

આલોચના પટિકમણે, મીસ વિવેગે તદ્વા વિડસસગે ।
તવ છેય મૂલ અણવટ્ટયા ય પારંચિણ ચેવ ॥ ૨ ॥

પ્રાયશ્ચિત્તના આલોચના, પ્રતિકમણ, મિશ્ર, વિવેક, વ્યુત્સર્ગ, તપ, છેદ, મૂલ, અનવસ્થાપ્ય અને પારાંચિત એમ દશ પ્રકાર છે.

આલોચના :- ગુરુને સ્વદોષો વિધિપૂર્વક કહેવા.

પ્રતિકમણ :- પ્રતિ એટલે વિરુદ્ધ, કમણ એટલે જવું, દોષોની વિરુદ્ધ જવું તે પ્રતિકમણ. દોષોથી પાછા ફરીને ગુણોમાં જવું, અર્થાત્ “મિચ્છામિ દુક્કડ” આપવું, તે પ્રતિકમણ છે.

મિશ્ર :- આલોચના અને પ્રતિકમણ એ બંને કરવાં.

વિવેક :- દોષિત ભોજનાદિનો ત્યાગ.

વ્યુત્સર્ગ :- કાર્યોત્સર્ગ કરવો.

તપ :- કર્મને બાળે તે નીવિ વગેરે તપ છે.

છેદ :- તપથી અપરાધશુદ્ધિ ન થઈ શકે તેવા સાધુના “અહોરાત્ર પંચક” આદિ કમથી દીક્ષાપર્યાયનો છેદ કરવો.

મૂલ :- મૂળથી (બધા) દીક્ષાપર્યાયને છેદીને ફરીથી મહાવ્રતો આપવાં.

અનવસ્થાપ્ય :- અધિક દુષ્ટ પરિણામવાળો સાધુ પ્રાયશ્ચિત્ત તરીકે આપેલો તપ પૂરો ન કરે ત્યાં સુધી તેને વ્રતો ન આપવાં.

પારાંચિત :- પ્રાયશ્ચિત્તોના કે અપરાધોના પારને-અંતને પામે, અર્થાત્ જેનાથી અધિક કોઈ પ્રાયશ્ચિત્ત કે અપરાધ નથી, તે પારાંચિત.

મૂળ ગાથામાં આલોચન વગેરે બધા પદો પ્રથમા વિભક્તિમાં એકવચનાંત છે. અનુસ્વારનો અભાવ તથા પદાંતે 'એ' વગેરે પ્રાકૃતના કારણે છે. (૨)

પ્રાયશ્ચિત્ત શબ્દનો નિરુક્તિથી (પદભેદથી) થતો અર્થ :-

પાવં છિદતિ જમ્હા, પાયચ્છિત્તંતિ મળ્ણઈ તેળ ।
પાણ વાવિ ચિત્તં, સોહયતી તેળ પચ્છિત્તં ॥ ૩ ॥

પાપને છેદે તે પાપચ્છિદ્, પ્રાકૃતના કારણે પાપચ્છિદ્ શબ્દનું પાયચ્છિત્ત રૂપ બને છે. અથવા પ્રાયઃ ચિત્તને-મનને નિમંલ કરે તે પ્રાયશ્ચિત્ત.+ (૩)

ભાવથી પ્રાયશ્ચિત્ત કોને હોય તે જણાવે છે :-

મવ્વસ્સાણારુઢ્ઢ્ણો, સંવેગપરસ્સ વળ્ણિયંણં એયં ।
ઉવઉત્તસ્સ જહત્થં, સેસસ્સ ઉ દવ્વતો ણવરં ॥ ૪ ॥

ભવ્ય, આજ્ઞારુચિ, (= આગમ ઉપર બહુમાનવંત

+ આ૦ નિ૦ ગા૦ ૧૫૦૮.

સમ્યગ્દેષ્ટિ), સંવિગ્ન (=ચારિત્રી) અને સર્વ અપરાધોમાં ઉપયોગવાળા જીવનું પ્રાયશ્ચિત્ત યથાર્થ છે=શુદ્ધિ કરનારું છે, આનાથી અન્ય જીવનું પ્રાયશ્ચિત્ત ભાવરહિત હોવાના કારણે અપ્રધાન હોવાથી કેવળ દ્રવ્યથી હોય છે, એમ આગમમાં કહ્યું છે. (૪)

ઉપર્યુક્ત વિષયનું સમર્થન.-

સત્યત્યબાહ્વણાઓ, પાયમિણં તેણ ચેવ કીરંતં ।
 एवं ચિય સંજાયત્તિ, વિયાણિયવ્વં બુદ્ધજ્ઞેણં ॥ ૫ ॥
 દોસસ્સ જં ણિમિત્તં, હોતિ તગો તસ્સ સેવણાણ ઉ ।
 ણ ઉ તક્કલુત્તિ પયડં, લોગંમિવિ હંદિ એવંતિ ॥ ૬ ॥

શાસ્ત્રોક્ત અર્થની વિરાધનાથી (=શાસ્ત્રોક્ત આજ્ઞાને ભંગ કરવાથી) પ્રાયઃ પાપ થાય છે, આથી શાસ્ત્રોક્ત અર્થની વિરાધનાથી જ (=શાસ્ત્રોક્ત આજ્ઞાને ભંગ કરીને જ) કરાતું વિશુદ્ધિરૂપ પ્રાયશ્ચિત્ત શાસ્ત્રનિષિદ્ધ અનુષ્ઠાનોની જેમ પાપરૂપ જ થાય છે; એમ બુદ્ધજ્ઞનેાએ જાણવું.*

ઉચ્ચાલિયમ્મિ પાણ (ઓધ નિં ૭૪૯) ઇત્યાદિ વચન પ્રમાણે અપ્રમત્તને હિંસાદિ થવા છતાં પાપ ન થાય. આથી અહીં 'પ્રાયઃ' કહ્યું છે.

* આને ટુંકમાં ભાવાર્થ આ પ્રમાણે છે:- શાસ્ત્રોક્ત આજ્ઞાના ભંગથી પાપ લાગે છે. આથી પ્રાયશ્ચિત્ત પણ જો આજ્ઞાના ભંગથી કરવામાં આવે તો તે પ્રાયશ્ચિત્ત પણ પાપરૂપ બને છે, અર્થાત્ દ્રવ્ય પ્રાયશ્ચિત્ત બને છે.

પુષ્કળનો એટલે શાસ્ત્રના બાણકાર લોકો. શાસ્ત્રના જ્ઞાન-રહિત લોકો પુદ્ધિદોષના કારણે ગમે તેમ કરાતું હોય તેને પણ સારું જ માને.

અથવા આ ગાથાનો અર્થ આ પ્રમાણે છે :- શાસ્ત્રોક્ત અર્થની વિરાધનાથી (=શાસ્ત્રાજ્ઞાના ભંગથી) પ્રાયઃ દ્રવ્ય પ્રાયશ્ચિત્ત થાય છે. આથી શાસ્ત્રોક્ત અર્થની વિરાધના કરીને કરાતું પ્રાયશ્ચિત્ત દ્રવ્ય પ્રાયશ્ચિત્ત જ થાય છે.

કોઈની તેવી યોગ્યતાના કારણે શાસ્ત્રોક્ત અર્થની વિરાધનાથી કરાતું પ્રાયશ્ચિત્ત દ્રવ્ય પ્રાયશ્ચિત્ત ન પણ થાય. આથી અહીં પ્રાયઃ કહ્યું છે. વિચાણિયઞ્વં બુહજ્જણેણં એ બે પદોનો અર્થ ઉપર મુજબ જ છે. (૫)

દોષનું જે નિમિત્ત હોય તેના સેવનથી જ દોષ થાય છે, પણ દોષનો ક્ષય થતો નથી. આ વિષય સામાન્ય લોકમાં પણ રોગાદિ દષ્ટાંતોથી પ્રસિદ્ધ છે, અર્થાત્ રોગનું જે કારણ હોય તેના સેવનથી રોગ થાય, કિંતુ રોગનો નાશ ન થાય ઈત્યાદિરૂપે લોકમાં દોષના નિમિત્તના સેવનથી દોષ થાય અને દોષ ક્ષય ન થાય એ બે વિષય પ્રસિદ્ધ છે. તેમ પ્રસ્તુતમાં શાસ્ત્રોક્ત અર્થની વિરાધના પાપનું કારણ છે. આથી શાસ્ત્રોક્ત અર્થની વિરાધનાથી પાપ થાય અને દોષક્ષય ન થાય. [આથી શાસ્ત્રોક્ત અર્થની વિરાધના (=શાસ્ત્રાજ્ઞાનો ભંગ) કરીને કરેલું પ્રાયશ્ચિત્ત પાપરૂપ થાય છે = દ્રવ્ય પ્રાયશ્ચિત્ત થાય છે. તથા ભવ્ય, આજ્ઞારુચિ,

સંવિગ્ન અને સર્વ અપરાધોમાં ઉપયોગવાળાનું પ્રાયશ્ચિત્ત ભાવથી થાય છે. કારણ કે શાસ્ત્રોક્ત અર્થની વિરાધના નથી.] (૬)

પ્રાયશ્ચિત્ત પ્રણયિકિત્સા તુલ્ય છે :—

દન્વવળાહરણેણં, જોજિતમેતં વિદૂહિ સમયંમિ ।
ભાવવળતિગિચ્છાણ, સમ્મંતિ જતો હમં ભણિતં ॥ ૭ ॥

શ્રી ભદ્રબાહુ સ્વામીએ કાયેત્સર્ગ નિર્ચુકિતરૂપ શાસ્ત્રમાં (૧૪૧૯ થી ૧૪૨૪ એ છ ગાથાઓમાં) દ્રવ્યવળુના દષ્ટાંતથી ચારિત્રાતિચાર રૂપ ભાવવળુની ચિકિત્સા સાથે સારી રીતે ઘટના કરી છે. શ્રી ભદ્રબાહુસ્વામીએ નીચે પ્રમાણે કહ્યું છે. (૭)

શ્રી ભદ્રબાહુસ્વામીએ કાંનિંમાં કહેલી છ ગાથાઓ :-

દુવિહો કાયમ્મિ વળો, ત્વમવ આગંતુગો ય ણાયવ્વો ।
આગંતુગસ્સ કીરતિ, સલ્લુદ્ધરણં ણ હ્યરસ્સ ॥ ૮ ॥

તણુઓ અતિવસ્વતુંડો, અપોણિતો કેવલં તયાલગ્ગો ।
ઉદ્ધરિતં અવવજ્ઞહ, સહ્લો ણ મલિજ્ઞહ વળો ઉ ॥ ૯ ॥

લગ્ગુદ્ધિયમ્મિ વીણે, મલિજ્ઞઈ પરમદૂરગે સહ્લે ।
ઉદ્ધરણમલણપૂરણ, દૂરયરગણ ઉ તહયંમિ ॥ ૧૦ ॥

મા વેઅણા ઉ તો ઉદ્ધરિત્તુ ગાલિંતિ સોણિય વચ્ચથે ।
રુજ્ઞહ લહંતિ વેઢ્ઠા, વારિજ્ઞહ પંચમે વળિણો ॥ ૧૧ ॥

રોહેદ્ વળં છટ્ટે, દ્વિતમિતમોજી અમુંજમાણો વા ।
તત્તિયમેત્તં છિજ્જતિ, સત્તમણ પૂઠ્ઠમંસાદી ॥ ૧૨ ॥

તહવિય અઠાયમાણે, ગોણસસ્વહ્યાદિ સ્પુણ વાવિ ।
કીરતિ તદંગછેદો, સઅઢ્ઢિતો સેસરસ્વઢ્ઢા ॥ ૧૩ ॥

શરીરમાં તદુદ્ભવ અને આગંતુક એમ બે પ્રકારે વ્રણ હોય છે. તદુદ્ભવ એટલે શરીરમાંથી ઉત્પન્ન થયેલ. જેમ કે ગાંઠ વગેરે. આગંતુક એટલે કાંટા આદિથી થયેલ. તેમાં આગંતુક વ્રણના કાંટા આદિ શલ્યનો ઉદ્ધાર કરવામાં આવે છે, તદુદ્ભવ વ્રણનો શલ્યોદ્ધાર કરવામાં આવતો નથી. (૮)

જે શલ્ય બહુ જ કૃશ (-અલ્પ) હોય, તીક્ષ્ણમુખવાળું ન હોય, અર્થાત્ શરીરને લેદીને બહુ અંદર ન ગયું હોય, લોહીવાળું ન હોય; કેવળ ચામડીને જ લાગેલું હોય, તે શલ્યમાં માત્ર કાંટા વગેરે શલ્યને ખેંચીને બહાર કાઢવામાં આવે છે, વ્રણનું મર્દન કરવામાં આવતું નથી. અર્થાત્ શલ્ય અલ્પ હોવાના કારણે વ્રણ અલ્પ હોવાથી શલ્યનો ઉદ્ધાર કરવો એ જ એની ચિકિત્સા છે. (૯)

જે શલ્ય શરીરમાં પ્રથમ પ્રકારના શલ્યથી કંઈક દઢ લાગેલું હોય, પણ બહુ ઊંડું ન ગયું હોય તેવા બીજા પ્રકારના શલ્યમાં શલ્યનો ઉદ્ધાર અને વ્રણનું મર્દન કરવામાં આવે છે, પણ કર્ણમલ (-કાનનો મેલ) પૂરવામાં આવતો નથી. એનાથી કંઈક વધારે ઊંડા ગયેલા ત્રીજા

પ્રકારના શલ્યમાં શલ્યોદ્ધાર, વ્રણમર્દન અને કર્ણમલપૂરણ એ ત્રણે કરવામાં આવે છે. (૧૦)

ચોથા પ્રકારના શલ્યમાં વૈદ્યો વ્રણમાંથી શલ્યને ઉદ્ધાર કરીને વેદના ન થાય તેટલા માટે કેટલુંક લોહી કાઢે છે. પાંચમા પ્રકારના શલ્યમાં વૈદ્યો શલ્યોદ્ધાર કરીને વ્રણ જલદી રુઝાઈ જાય તેટલા માટે વ્રણવાળાને ચાલવા વગેરેની ક્રિયા કરવાનો નિષેધ કરે છે. (૧૧)

છઠ્ઠા પ્રકારના શલ્યમાં વ્રણવાળો જીવ ચિકિત્સા પ્રમાણે પથ્ય અને અલ્પ ભોજન કરીને અથવા સર્વથા ભોજનનો ત્યાગ કરીને વ્રણને રુઝવે છે. સાતમા પ્રકારના શલ્યમાં શલ્યોદ્ધાર કર્યા પછી શલ્યથી દૂષિત થયેલ માંસ, મેદ વગેરેને કાઢી નાખવામાં આવે છે. (૧૨)

અર્ષ, ઘો વગેરેએ શરીરમાં ડંસ માર્યો હોય તેવા વ્રણમાં કે વલ્મીક રોગમાં (-રોગવિશેષમાં) ઉક્ત ચિકિત્સાથી વ્રણ ન રુઝાવાથી બાકીના અંગોના રક્ષણ માટે દૂષિત અંગને હાડકાં સહિત છેદ કરવામાં આવે છે. (૧૩)

ભાવવ્રણનું સ્વરૂપ :

મૂલુત્તરગુણરૂવસ્સ તાહ્ણો પરમચરણપુરિસસ્સ ।
અવરાહસલ્લપમત્રો, માત્રવળો હોઈ ણાયવ્વો ॥ ૧૪ ॥

મૂલગુણ-ઉત્તરગુણ સ્વરૂપવાળા અને જીવોનું સંસારસાગરથી રક્ષણ કરનારા પરમ ચારિત્રરૂપ પુરુષને પૃથ્વીકાય સંઘટ્ટ આદિ અતિચાર રૂપ શલ્યથી થયેલ ભાવવ્રણ હોય છે. (૧૪)

ભાવપ્રણુને સૂક્ષ્મબુદ્ધિથી જાણવાની આવશ્યકતા :-

એસો એવંરૂવો, સવિગિચ્છો એથ હોઈ વિણ્ણેઓ ।

સમ્મં ભાવાણુગતો, ણિણુણાણ જોગિબુદ્ધીણ ॥ ૧૫ ॥

પ્રાચીનશ્વેતના અધિકારમાં ઉક્ત સ્વરૂપવાળા ભાવપ્રણુને હવે કહેવાશે તે ચિકિત્સા સહિત અને સહસ્ત્ર સહિત ખરોખર જાણવું જરૂરી છે. પણ ગમે તેવી બુદ્ધિથી નહિ, કિંતુ યોગીઓની સૂક્ષ્મબુદ્ધિથી જાણવું જોઈએ. કારણ કે યોગીઓ જ આધ્યાત્મિક અર્થનું વિવેચન કરવામાં ચતુર ચિત્તવાળા હોય છે. [અર્થાત્ આ ભાવપ્રણુ ભૌતિક દષ્ટિથી ખરોખર ન સમજી શકાય, આધ્યાત્મિક દષ્ટિથી જ સમજી શકાય. માટે આધ્યાત્મિક દષ્ટિવાળા ખનીને આ ભાવપ્રણુને સમજવું જરૂરી છે.] (૧૫)

ભાવપ્રણુની ચિકિત્સા :-

ભિક્ષ્વાયરિયાદિ સુજ્જતિ, અહ્યારો કોઈ વિચરણાણ ઉ ।

વિત્તિઓ ઉ અસમિતો મિત્તિ કીસ સહસા અગુત્તો વા ॥ ૧૬ ॥

સદ્દાદિણસુ રાગં, દોસં વ મણે 'ગઓ તહ્યગમ્મિ ।

ણાઉં અણેસણિજ્જં, મત્તાદિ વિગિંચણ ચરુત્થે ॥ ૧૭ ॥

ઉસસગ્ગેણ વિસુજ્જતિ, અહ્યારો કોઈ કોઈ ઉ તવેણં ।

તહવિચ અસુજ્જમાણે, હેચવિસેસા વિસોહંતિ ॥ ૧૮ ॥

ભિક્ષાબ્રમણ, સ્વાધ્યાય ભૂમિમાં જવા* આદિથી થયેલ કોઈક અત્યંત સૂક્ષ્મ અતિચાર આલોચનાથી જ દૂર થાય

* “ સો ઝલાની ઉપર ” એ ‘સ્વયં’ સમજી લેવું.

છે. ભિક્ષાબ્રમણ આદિથી થયેલ અત્યંત સૂક્ષ્મ અતિચાર પ્રથમ શલ્યતુલ્ય છે. આલોચના પ્રથમ શલ્યમાં માત્ર શલ્યોદ્ધાર સમાન છે. જેમ પ્રથમ શલ્યમાં શલ્યોદ્ધાર સિવાય બીજો કોઈ ઉપાય જરૂરી નથી, તેમ આમાં પણ આલોચના સિવાય બીજા કોઈ પ્રાયશ્ચિત્તની જરૂર નથી.

સમિતિ-ગુપ્તિ આદિના ભંગ રૂપ બીજા પ્રકારનો અતિચાર “અરે! હું નિષ્કારણ સમિતિ-ગુપ્તિમાં પ્રમાદવાળો કેમ બનું છું? સમિતિ-ગુપ્તિનો ભંગ થવામાં પુષ્ટ કારણ કોઈ જ નથી.” આવા પ્રકારના પશ્ચાત્તાપ સહિત મિચ્છામિ-દુક્કડં આપવા રૂપ પ્રતિક્રમણ ચિકિત્સાથી દૂર થાય છે. પ્રતિક્રમણ ચિકિત્સા બીજા પ્રકારના શલ્યોદ્ધારમાં વણમહંત તુલ્ય છે. (૧૬)

ઇષ્ટ-અનિષ્ટ શબ્દાદિ વિષયોમાં માત્ર મનથી રાગ-દ્વેષ કરનાર મુનિ ત્રીજા વણમહંત-કર્ણમલપૂરણ સમાન મિશ્ર નામની ચિકિત્સાથી શુદ્ધ થાય છે. મનોગત રાગાદિશલ્ય આલોચના-પ્રતિક્રમણ એ ઉભયને યોગ્ય છે.

અનેવણીય ભોજનાદિ ગ્રહણ રૂપ ચોથા શલ્યસમાન અતિચારમાં આ ભોજનાદિ અશુદ્ધ છે એમ જાણીને તેને પરઠવવા રૂપ લોહી કાઢવા સમાન વિવેક નામની ભાવ-ચિકિત્સાથી શુદ્ધ થાય છે. (૧૭)

પાંચમા શલ્ય સમાન અશુભ સ્વપ્ન વગેરે કોઈ અતિ-
ચાર ક્રિયાનિષેધ સમાન કાર્યોત્સર્ગ નામની ભાવચિકિત્સાથી
હર થાય છે.

છઠ્ઠા શલ્ય સમાન પૃથ્વીકાયસંઘટ્ટ વગેરે અતિચારહિત-
મિત ભોજન કે ભોજનત્યાગ સમાન નીવી આદિ તપ રૂપ
ભાવચિકિત્સાથી હર થાય છે.

તપથી પણ અતિચારશલ્ય કે અતિચારશલ્યથી
થયેલ ભાવમણુ હર ન થાય તો તેને ખગડી ગયેલ માંસાહિના
છેદ સમાન પાંચ અહોરાત્ર આદિ દીક્ષાપર્યાયના છેદરૂપ
ભાવચિકિત્સાથી હર કરે છે. (૧૮)

છેદથી અપરાધશુદ્ધિ થવાનું કારણ :-

છિન્નતિ દૃસિયમાવો, તહોમગાયણિયમાવકિરિયાણ ।

સંવેગાદિપમાવા, મુજ્જહ ગાતા તહાણાઓ ॥ ૧૯ ॥

દીક્ષાપર્યાયને ઓછો કરવાથી, અર્થાત્ સાધુની લઘુતા
કરવાથી, સાધુના દ્વિપિત અધ્યવસાય હર થાય છે. કારણ કે
લઘુતા કરવાથી તે સાધુમાં સંવેગ, નિર્વેદ વગેરે ગુણો
ઉત્પન્ન થાય છે. લઘુતાથી થયેલા સંવેગ-નિર્વેદ આદિ
ગુણોના પ્રભાવથી યતા આપ્તોપદેશના પાલનથી બુદ્ધિમાન
સાધુ શુદ્ધ થાય છે. તેવા પ્રકારના અપરાધની શુદ્ધિ માટે
ભગવાનને આ ઉપાય ઈષ્ટ છે. (ચતિશ્રૃં ગા. ૨૭૬) કહ્યું
છે કે :-

उक्कोसं तवभूमिं, समईओ सावसेसचरणो । य ।
छेअं पणगाईअं, पावइ जा धरइ परिआओ ॥

“જે સાધુ મોટા દોષદુર્ સેવન કરીને ઉત્કૃષ્ટ તપભૂમિને ઝાળંગી ગયો હોય, અર્થાત્ ઉત્કૃષ્ટ તપભૂમિ+ જેટલા પ્રાય-શ્ચિત્તથી પણ શુદ્ધ ન થઈ શકે, તથા સંપૂર્ણચારિત્ર રહિત ન બન્યો હોય, તે સાધુ દોષપ્રમાણે યથાયોગ્ય પંચક આદિથી આરંભી સંપૂર્ણ પર્ચાયનો છેદ ન થાય ત્યાં સુધી છેદ પ્રાયશ્ચિત્ત પામે છે.” (૧૬)

મૂલ વગેરે પ્રાયશ્ચિત્તના વર્ણનની પ્રતિજ્ઞા :-

मूलादिसु पुण अहिगत-पुरिसाभावेण नत्थि वणचिंता ।
एतेसिपि सरुवं, वोच्छामि अहाणुपुण्वीए ॥ २० ॥

આલોચનાદિ સાત પ્રાયશ્ચિત્તની વ્રણદષ્ટાંતથી વિચારણા કરી. પણ મૂલ, અનવસ્થાપ્ય અને પારાંચિતમાં પ્રસ્તુત ચારિત્રરૂપ પુરુષનહોવાથી વ્રણના દષ્ટાંતની વિચારણા નથી. મૂલ વગેરે પ્રાયશ્ચિત્ત ચારિત્રનો સર્વથા અભાવ થાય ત્યારે જ થાય છે. [જેમ મૂળ વિના શાખા ન હોય, પુરુષ વિના વ્રણ ન હોય, તેમ ચારિત્ર વિના અતિચાર પણ ન હોય.] મૂલ આદિ વ્રણમાં અતિચાર ન હોવાથી વ્રણના દષ્ટાંતની ઘટના થઈ શકે નહિ. આથી હવે (વ્રણના દષ્ટાંત વિના) મૂલ આદિ પ્રાયશ્ચિત્તનું પણ સ્વરૂપ કમશઃ કહીશ. (૨૦)

+ તપભૂમિ એટલે તપ કરવાની મર્યાદા. આદિ, મધ્ય અંતિમ તીર્થ-કરના શાસનમાં ઉત્કૃષ્ટ (=વધારેમાં વધારે) તપભૂમિ અનુક્રમે ૧૨, ૮ અને ૬ માસ છે.

મૂલ પ્રાયશ્ચિત્તનું સ્વરૂપ :—

પાણાતિવાતપમિતિસુ, સંકમ્પકણસુ ચરણવિગમમ્મિ ।

આઝ્ટૈ પરિહારા, પુણવયઠવણં તુ મૂલંતિ ॥ ૨૧ ॥

સંકલ્પપૂર્વક (જાણી જોઈને ધરાદાપૂર્વક આવેશથી) કરેલા પ્રાણુવધ, મૃષાવાદ આદિ અપરાધોમાં ચારિત્રનો અભાવ થતાં ચારિત્રના પરિણામ રહિત બનેલા સાધુમાં દોષની શુદ્ધિ માટે ફરીથી મહાવ્રતોનું આરોપણ કરવું એ મૂલ નામનું પ્રાયશ્ચિત્ત છે. (૨૧)

અનવસ્થાપ્ય પ્રાયશ્ચિત્તનું સ્વરૂપ :—

સાહમ્મિગાદિતેયાદિતો તદ્વા ચરણવિગમસંકેસે ।

ગોચિયતવેડકયમ્મી, ઠવિજ્જતિ વણસુ અણવટ્ઠો ॥ ૨૨ ॥

આગમમાં અનવસ્થાપ્ય પ્રાયશ્ચિત્તને યોગ્ય દોષના વર્ણનમાં કહ્યું છે તે રીતે સાધર્મિક, *અન્યધાર્મિક વગેરેની ઉત્તમ વસ્તુની ચોરી, હસ્તતાડન આદિ કરવાથી ચારિત્રનો અભાવ થાય તેવા દુષ્ટ અધ્યવસાયો થતાં દોષ પ્રમાણે આગમમાં કહેલ તપ પૂર્ણ ન કરે ત્યાં સુધી જેને વ્રતો

* અહીં ટીકામાં આદિશબ્દાદન્યસાધર્મિકગ્રહઃ એવો પાઠ છે. પણ યતિજીતકલ્પ, ખૂલતકલ્પ વગેરેમાં “અન્યધાર્મિક” એવો પાઠ છે અને તે સંગત છે.

+ જેને વ્રતોમાં સ્થાપવામાં ન આવે તે અનવસ્થાપ્ય એમ અનવસ્થાપ્ય શબ્દની વ્યુત્પત્તિ છે.

આપવામાં ન આવે તે અનવસ્થાપ્ય છે. પ્રાયશ્ચિત્ત અને અનવસ્થાપ્ય સાધુ અલગ ન હોવાથી અનવસ્થાપ્ય સાધુનું પ્રાયશ્ચિત્ત પણ અનવસ્થાપ્ય કહેવાય છે.

સાધર્મિક=સાધુ. અન્ય ધાર્મિક=પરતીર્થિક સાધુ કે ગૃહસ્થ. હસ્તતાડન એટલે પોતાને, સ્વપક્ષની કેાઇ વ્યક્તિને કે પરપક્ષની કેાઇ વ્યક્તિને ઘોરપરિણામથી મરણનિરપેક્ષપણે લાત, મુઠી, લાકડી આદિથી મારવું. (ચતિશ્લોક૯૫માં અનવસ્થાપ્ય પ્રાયશ્ચિત્તને યોગ્યતા વર્ણનમાં) કહ્યું છે કે :-

उक्कोसं बहुसो वा, पउट्टचित्तो य तेणियं कुणइ ।
 पहरइ जो अ सपक्खे, निरवेक्खो घोरपरिणामो ॥
 (યતિશ્લોક ૨૮૨)

“જે સાધુ કેાઇ, લોભ આદિથી કલુષિત ચિત્તવાળો બનીને સાધર્મિકની કે અન્ય ધાર્મિકની શિષ્ય, ઉરકૃષ્ટ ઉપધિ, આહાર, શય્યા આદિ વસ્તુની ચોરી કરે, અથવા પોતાને, સ્વપક્ષની વ્યક્તિને કે પરપક્ષની વ્યક્તિને ઘોરપરિણામથી મરણનિરપેક્ષપણે લાત, મુઠી, લાકડી આદિથી મારે તે અનવસ્થાપ્ય છે.” (૨૨)

પારાંચિત પ્રાયશ્ચિત્તનું સ્વરૂપ :-

अण्णोऽण्णोमूढदुद्धातिकरणतो तिक्कसंकिलेसंमि ।

तवसाऽतियारपारं, अंचति दिक्खिज्जइ ततो य ॥ २३ ॥

જે સાધુ અન્યો-ન્યકારકતા, મૂઢતા (=પ્રમત્તા), દુષ્ટતા અને તીર્થ કરાદિની આશાતના કરવાથી તીવ્ર સંકિલ્પ પરિ-

શ્યામ યતાં જઘન્યથી છ માસ અને ઉત્કૃષ્ટથી ૧૨ વર્ષ સુધી શાસ્ત્રોક્ત ઉપવાસ આદિ તપથી આત્યારના પારને પામે= શુદ્ધ અને પછી તેને દીક્ષા આપવામાં આવે તે પારાંચિક. પારાંચિક સાધુ અને પ્રાયશ્ચિત્તના અભેદથી પારાંચિક સાધુનું પ્રાયશ્ચિત્ત પણ પારાંચિક કહેવાય.

ભાવાર્થ :- પારાંચિકના આશાતના પારાંચિક અને પ્રતિસેવના પારાંચિક એમ બે ભેદ છે. તીર્થંકર, પ્રવચન, શ્રુત, આચાર્ય, ગણધર, તપસ્વી વગેરેની વારંવાર આશા-તના કરનાર આશાતના પારાંચિક છે. પ્રતિસેવના પારાં-ચિકના દુષ્ટ, પ્રમત્ત અને અન્યોન્યકારક એમ ત્રણ ભેદ છે. દુષ્ટના ક્ષાયદુષ્ટ અને વિષયદુષ્ટ એમ બે ભેદ છે. તે બંનેના સ્વપક્ષ અને પરપક્ષ એમ બે ભેદ છે. શ્રમણનો ઘાત કરનાર સ્વપક્ષ ક્ષાયદુષ્ટ છે. શ્રમણી સાથે અપ્રહ્મનું સેવન કરનાર સ્વપક્ષ વિષયદુષ્ટ છે. રાજનો વધ કરનાર પરપક્ષ ક્ષાયદુષ્ટ છે. રાણી સાથે અપ્રહ્મનું સેવન કર-નાર પરપક્ષ વિષયદુષ્ટ છે. સ્ત્યાનર્દિ નિદ્રાવાળો સાધુ મૂઠ પારાંચિક છે. અન્યોન્ય એટલે પરસ્પર. પરસ્પર બંનેનો વેદ વિકાર વધે તેવી મૈથુનક્રિયા કરનાર અન્યોન્ય કારક છે, અર્થાત્ પુરુષ (ગૃહસ્થ કે સાધુ) સાથે તેવી મૈથુન ક્રિયા કરનાર સાધુ અન્યોન્યકારક છે. (૨૩)

પારાંચિકના સ્વરૂપમાં મતાંતર :-

અળોસિં પુળ તન્મવ-તદણ્ણવેક્ષ્વાઈ જે અજોગત્તિ ।

ચરણસ્સ તે ઈમે સ્વલુ, સલિંગચિત્તિભેદમાદીહિ ॥ ૨૪ ॥

બીજા આચાર્યોના મતે જે જીવો સ્વલિંગભેદ, ચૈત્યભેદ, પ્રવચનનો ઉપધાત વગેરેથી આ ભવમાં અને અન્યભવમાં ચારિત્રને અયોગ્ય બને તે જીવો પારાંચિક કહેવાય છે.

સ્વલિંગભેદ એટલે મુનિધાત અને શ્રમણી સાથે ભોગ. ચૈત્યભેદ એટલે જિનપ્રતિમાનો અને ચૈત્યદ્રવ્યનો (-દેવદ્રવ્યનો) વિનાશ. સ્વલિંગભેદ અને ચૈત્યભેદ કરનારા આ ભવમાં અને અન્ય ભવમાં ચારિત્રને અયોગ્ય બને છે. કારણ કે તેમને યોધિની પ્રાપ્તિ થતી નથી. (સંબોધ પ્ર૦ દેવાધિ૦માં) કહ્યું છે કે :-

સંજહ્ચુત્થમંગો, ચેહ્યદવ્વે ય પવચણુહાહે ।
રિસિઘાયણે ચુત્થે, મૂલ્હગ્ગી ષોહિલામ્હસ્સ ॥ ૧૦૫ ॥

“સાધ્વીના ચોથા વ્રતનો ભંગ, ચૈત્યદ્રવ્યનો વિનાશ, પ્રવચનનો ઉપધાત અને ઋષિધાત એ ચાર યોધિલાભના મૂળમાં અગ્નિ સમાન છે, અર્થાત્ એ ચારથી જિનધર્મની પ્રાપ્તિ થતી નથી.” (૨૪)

ઉપર્યુક્ત મતાંતરનું સમર્થન :-

આસયવિચિત્તયાણ, કિલિહ્વાયાણ તહેવ કમ્માણં ।
અત્થસ્સ સંભવાતો, ણેયંપિ અસંગયં ચેવ ॥ ૨૫ ॥

પરિણામની વિચિત્રતાથી મોહનીય આદિ કર્મોનો નિરુપ-ક્રમ બંધ થવાથી આ ભવમાં અને પરભવમાં ચારિત્રની અપ્રાપ્તિ ઘટી શકે છે. આથી અન્ય આચાર્યોનો મત પણ સંગત જ છે. (૨૫)

પરિણામની વિચિત્રતાથી મતાંતરનું સમર્થન કર્યું. હવે પ્રાયશ્ચિત્તની વિચિત્રતાથી મતાંતરનું સમર્થન કરે છે. :-

આગમમાઈં ય જતો, વવહારો પંચહા વિણિદ્દિટ્ટો ।

આગમ સુય આણા ધારણા ય જીણ ય પંચમણ ॥ ૨૬ ॥

एयाणुसारतो खलु, विचित्तभेयमिह वणिणयं समये ।

आसेवणादि भेदा, तं षुण सुत्ताउ णायव्वं ॥ २७ ॥

આગમમાં આગમ, શ્રુત, આજ્ઞા, ધારણા અને શ્રુત એમ પાંચ પ્રકારનો વ્યવહાર છે. વ્યવહાર એટલે પ્રાયશ્ચિત્ત આપવાના આચારો (=રીતો).

આગમ:- જેનાથી અર્થો જણાય તે આગમ. કેવલ-જ્ઞાન, મન:પર્યાવ જ્ઞાન, ચૌદ, દશ અને નવ પૂર્વો એ પાંચ આગમ છે. આગમ પ્રાયશ્ચિત્તના વ્યવહારનું કારણ હોવાથી વ્યવહાર કહેવાય છે.

શ્રુત:- અંગ અને અંગસિવાયનું શ્રુતજ્ઞાન. (અર્થાત્ નિશીથ, કલ્પ, વ્યવહાર, દશાશ્રુતસ્કંધ વગેરે શ્રુતગ્રંથોના આધારે પ્રાયશ્ચિત્ત આપવું તે શ્રુતવ્યવહાર.)

આજ્ઞા:- એક ગીતાર્થ અન્ય સ્થળે રહેલા ગીતાર્થ પાસે પોતાની આલોચના કરવાની હોય ત્યારે પોતે ત્યાં ન જઈ શકવાથી અગીતાર્થને ગૂઠ (=સાંકેતિક) ભાષામાં પોતાના અતિચારો કહીને અન્ય સ્થળે રહેલા ગીતાર્થ

પાસે જવા આજ્ઞા કરે, તે આચાર્ય પશુ ગૂઠ ભાષામાં કહેલા અતિચારો સાંભળીને પોતે ત્યાં જાય, અથવા અન્ય ગીતાર્થને ત્યાં મોકલે, અથવા આવેલા અગીતાર્થને જ સાંકેતિક ભાષામાં આલોચના કરે.

ધારણા:— ગીતાર્થ ગુરુએ શિષ્યને દ્રવ્યાદિ, પુરુષ અને પ્રતિસેવનાને જાણીને જે અતિચારોનું જે પ્રાયશ્ચિત્ત અનેકવાર આપ્યું હોય, શિષ્ય તેને યાદ રાખીને તેવા જ દ્રવ્યાદિમાં તેવા જ અપરાધમાં તે જ પ્રમાણે પ્રાયશ્ચિત્ત આપે.

જીત:— ગીતાર્થ સંવિગ્નેએ પ્રવર્તાવેલો શુદ્ધ વ્યવહાર. પૂર્વના મહાપુરુષો જે અપરાધોમાં ઘણા તપથી પ્રાયશ્ચિત્ત આપતા હતા, તે અપરાધોમાં વર્તમાન કાળે દ્રવ્યાદિની અને સંઘચણુ-ધીરજ-ખજ આદિની હાનિ થવાથી ઉચિત બીજા કોઈ ઓછા તપથી પ્રાયશ્ચિત્ત આપવું તે જીતવ્યવહાર. અથવા કોઈ આચાર્યના ગચ્છમાં કારણસર કોઈ અપરાધમાં સૂત્રોક્ત પ્રાયશ્ચિત્તથી જુદું (ઉચિત) પ્રાયશ્ચિત્ત આપવાની પ્રવૃત્તિ શરૂ થઈ હોય, પછી બીજાઓએ પણ તે પ્રમાણે જ ચલાવ્યું હોય તે જીત વ્યવહાર. (૨૬).

પ્રતિસેવા, પુરુષ વગેરેના લેહથી આ પાંચ પ્રકારના વ્યવહારના અનુસારે આગમમાં અનેક પ્રકારનું પ્રાયશ્ચિત્ત કહ્યું છે. અનેક પ્રકારનું પ્રાયશ્ચિત્ત આગમમાંથી જાણી લેવું.

આગમ વ્યવહારીઓ (આલોચના કરનારના ભાવને) પ્રત્યક્ષ જાણતા હોવાથી અપરાધ સમાન હોવા છતાં ભાવ પ્રમાણે પ્રાયશ્ચિત્ત આપતા હોવાથી પ્રાયશ્ચિત્ત ભિન્ન ભિન્ન હોય છે. શ્રુતવ્યવહારીઓ વગેરે શ્રુત આદિના આધારે પ્રાયશ્ચિત્ત આપતા હોવાથી પ્રાયશ્ચિત્ત અનેક પ્રકારનું થાય છે. તથા પ્રતિસેવા, દ્રવ્યાદિ, પુરુષ અને વખતના ભેદથી પ્રાયશ્ચિત્ત અનેક પ્રકારનું થાય છે.

પ્રતિસેવાના (=દોષ સેવના) *આકુટ્તિકા, દર્પ, પ્રમાદ અને કલ્પ એમ ચાર પ્રકાર છે. દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ અને ભાવ એ દ્રવ્યાદિ ચાર ભિન્ન ભિન્ન હોય છે. પુરુષના (=દોષ સેવનારના) આચાર્ય, ઉપાધ્યાય, ઋષભ, ભિક્ષુ, ક્ષુલ્લક (=નાનો સાધુ) એમ પાંચ ભેદ છે. વખતના એટલે કે એક વાર, બે વાર, ત્રણ વાર એમ કેટલીવાર દોષનું સેવન કર્યું તેના અનેક ભેદો છે. આ રીતે પ્રકારો વિચિત્ર (=અનેક) હોવાથી અન્ય આચાર્યોનો મત અસંગત નથી. (૨૭)

* આકુટ્તિકા=ઈરાદાપૂર્વક દોષ સેવનાનો ઉત્સાહ. દર્પ=દોડવું, કૂદવું, ઝાળઝવું વગેરે અથવા હાસ્યજનક વચનાદિ. પ્રમાદ=પ્રતિલેખના-પ્રમાર્જના આદિમાં અનુપયોગ. કલ્પ=પુષ્ટ કારણથી ગીતાર્થ ઉપયોગ પૂર્વક યતનાથી દોષને સેવે. (યતિજી ૦ ગા ૦ ૨૫૦ જ્ઞતક ૦ ગા. ૭૪.)

x શારીરિક વિશિષ્ટ જળવાળા ગીતાર્થ સાધુને વૃષભ કહેવામાં આવે છે. તે સમુદાયના સાધુઓને વસ્ત્ર-પાત્ર આદિ મેળવી આપે છે. માસ-કલ્પ યોગ્ય અને ચાતુર્માસ યોગ્ય ક્ષેત્રની તપાસ કરે છે. આપત્તિના પ્રસંગે પ્રાણના ભોગે પણ સાધુ-સાધ્વીનું રક્ષણ કરે છે. તથા વૃદ્ધ અવસ્થાવાળા વૃષભ સાધુ સાધ્વીઓને વિહારમાં સહાયક બને છે.

પ્રાયશ્ચિત્તના વિષયમાં પરમાર્થ :-

एयं च एत्थ तत्तं, असुहज्झवसाणओ हवति बंधो ।
 आणाविराहणाणुगमेयंपि य होति दड्ढवं ॥ २८ ॥
 सुहभावा तन्विगमो, सोऽविय आणाणुगो णिओगेण ।
 पच्छित्तमेस सम्मं, विसिद्धओ चेव विण्णेओ ॥ २९ ॥

પ્રાયશ્ચિત્તના વિષયમાં પરમાર્થ (=તત્ત્વ)નીચે મુજબ છે. અશુભ અધ્યવસાયથી અશુભકર્મનો બંધ થાય છે. અશુભ અધ્યવસાય જિનાજ્ઞાનું પાલન ન કરવાથી થાય છે. (૨૮)

શુભભાવથી અશુભ કર્મનો નાશ થાય છે. શુભભાવ જિનાજ્ઞાને અનુસરવાથી જ થાય છે. અર્થાત્ જે ભાવ જિનાજ્ઞાનુસારી છે તે જ શુભ છે, જે ભાવ જિનાજ્ઞાનુસારી નથી તે અશુભ જ છે. વિશિષ્ટ શુભભાવ જ યથાર્થ પ્રાયશ્ચિત્ત છે. (૨૯)

વિશિષ્ટ શુભભાવનું સ્વરૂપ :-

असुहज्झवसाणाओ, जो सुहभावो विसेसओ अहिगो ।
 सो इह होति विसिद्धो, ण ओहतो समयणीतीए ॥ ३० ॥
 इहरा ब्रंभादीणं, आवस्सयकरणतो उ ओहेणं ।
 पच्छित्तंति विसुद्धी, ततो ण दोसो समयसिद्धो ॥ ३१ ॥

પ્રાયશ્ચિત્તરૂપે વિવક્ષિત જે શુભભાવ અકૃત્યસેવનના કારણે અશુભ ભાવથી અધિક હોય, અર્થાત્ જેટલા પ્રમાણના અશુભ ભાવથી અપરાધ થયે હોય તેનાથી અધિક પ્રમાણમાં શુભભાવ

થાય, તેને અહીં આગમના સિદ્ધાંત મુજબ વિશિષ્ટ શુભભાવ જાણવો, નહિ કે સામાન્યથી ગમે તેવા શુભભાવને. (૩૦)

ગમે તેવો સામાન્ય પણ શુભ ભાવ પ્રાયશ્ચિત્ત હોય તો પ્રાહ્ણી, સુંદરી આદિનું આવશ્યક (-પ્રતિક્રમણ) કરવાથી જ સામાન્ય શુભ ભાવથી પ્રાયશ્ચિત્ત થઈ ગયું હોત, એનાથી કર્મનો નાશ થઈ ગયો હોત, અને કર્મનાશ થવાથી શાસ્ત્ર-પ્રસિદ્ધ સ્ત્રીપણાની પ્રાપ્તિ રૂપ દોષ ન થયો હોત. આથી ગમે તેવો શુભભાવ શુદ્ધિનું કારણ નથી. પ્રાહ્ણીનો વૃત્તાંત નીચે મુજબ સાંભળવામાં આવે છે.

મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં પુંડરીકિણી નગરીમાં વજ્રનાભ નામનો ચક્રવર્તી હતો. તેણે વૈરાગ્ય થવાથી ચાર ભાઈઓ સાથે વજ્રસેન નામના તીર્થંકર પાસે દીક્ષા લીધી. તે શ્રુતરૂપ સમુદ્રના પારને પાગ્યા એટલે તેમને ગચ્છપાલનના અધિકારી બનાવ્યા. પાંચ સો સાધુઓ સાથે તે પૃથ્વી ઉપર વિચરવા લાગ્યા. બાહુ નામના તેમના ભાઈ લખ્વિષસંપન્ન હતા. તે અશન આદિથી સાધુઓની વૈયાવચ્ચ કરવામાં ઉદ્યમી હતા. સુબાહુ નામના ભાઈ સ્વાધ્યાય આદિથી થાકેલા સાધુઓની વિશ્રામણા-સેવા કંટાળ્યા વિના સદા કરતા હતા. પીઠ અને મહાપીઠ નામના બે બંધુઓ સ્વાધ્યાયરૂપ રમણીય મોટા બગીચામાં રમતા હતા, અર્થાત્ સ્વાધ્યાયમાં લીન રહેતા હતા. એક વખત આચાર્યે બાહુ અને સુબાહુની ભાવથી પ્રશંસા કરી. અહો ! સાધુઓના નિર્વાહમાં તત્પર આ બંને સાધુઓને

ધન્ય છે ! આ સાંભળીને પીઠ અને મહાપીઠે વિચાર્યું કે, અહો ! આચાર્ય લૌકિક વ્યવહાર પ્રમાણે બોલે છે. જે કામ કરે તેની જ પ્રશંસા થાય છે, મોટો પણ જે કામ ન કરે તો તેને તૃણ સમાન પણ ન માને; આવો લૌકિક વ્યવહાર છે. આવી વિચારણાથી તે બંનેએ સ્ત્રીકર્મ બાંધ્યું. તે પાંચે મરીને સર્વાર્થસિદ્ધ વિમાનમાં ઉત્પન્ન થયા. ત્યાંથી રથવીને એક શ્રીનાભિપુત્ર થયા અને બીજા ચાર નાભિપુત્રના સંતાન થયા. તેમાં એક ભરત, બીજા બાહુબલી, ત્રીજા બ્રાહ્મી, ચોથા સુદરી થયા. તે બધા કર્મથી મુક્ત બનીને મોક્ષલક્ષ્મીને પામ્યા. (૩૧)

વિશિષ્ટ શુભ ભાવ ઉત્પન્ન કરવાનાં ત્રણ કારણો :-

તા ઇયંમિ પયત્તો, કાયવ્વો અપ્પમત્તયાણ ઉ ।

સતિ વલજોગેણ તદ્દા, સંવેગવિસેસજોગેણ ॥ ૩૨ ॥

એતેણ પગારેણં, સંવેગાહસયજોગતો ચેવ ।

અહિગયવિસિટ્ઠભાવો, તદ્દા તદ્દા હોતિ ણિયમેણં ॥ ૩૩ ॥

વિશિષ્ટ જ શુભભાવ શુદ્ધિનું નિમિત્ત છે માટે અપ્રમત્તા, નાના-મોટા અતિચારો સંબંધી સ્મરણશક્તિ, અતિશય ભવભય-આ ત્રણના યોગથી (જીવનમાં આ ત્રણને કેળવીને) વિશિષ્ટ શુભ ભાવ ઉત્પન્ન કરવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. (૩૨)

આ રીતે, એટલે કે ખત્રીસમી ગાથામાં કહ્યું તેમ અપ્રમત્તતા અને સ્મરણશક્તિના યોગથી તથા અતિશય ભવભયના યોગથી આત્મવીર્યોદ્ધાસ પ્રગટે છે, અને તેનાથી વિશુદ્ધિનો હેતુ વિશિષ્ટ શુભભાવ અવશ્ય થાય.

પ્રશ્ન:- અહીં પત્તેણ પગારેણ એટલે ખત્રીસમી ગાથામાં કહ્યું તેમ એવો અર્થ છે. ખત્રીસમી ગાથામાં અપ્રમત્તતા, સ્મરણશક્તિ અને અતિશય ભવભય એ ત્રણેનો ઉલ્લેખ છે. આથી પત્તેણ પગારેણ એમ કહેવામાં અતિશય ભવભય પણ આવી જાય છે. છતાં અહીં સંવેગાદિસયજોગતો એમ કહીને અતિશય ભવભયનો ફરી સાક્ષાત્ ઉલ્લેખ કેમ કર્યો ?

ઉત્તર:-વિશિષ્ટ શુભભાવ ઉત્પન્ન કરવાના આ ત્રણ કારણોમાં અતિશય ભવભય એ મુખ્ય કારણ છે એ જણાવવા તેનો અહીં ફરી સાક્ષાત્ ઉલ્લેખ કર્યો છે. (૩૩)

વિશિષ્ટ શુભભાવરૂપ પ્રાયશ્ચિત્તથી થતા લાભો :-

તત્તો તત્ત્વિગમો સ્વલુ, અણુબંધાવણયણં વ હોજ્ઞાહિ ।

જં હ્ય અપુવ્વકરણં, જાયતિ સેઠી ય વિહિયફલા ॥ ૩૪ ॥

એવં નિકાહ્યાણવિ, કમ્માણં મણિયમેત્થ સ્વવણંતિ ।

તંપિ ય જુજ્ઞહિ એવં, તુ માવિયવ્વં અઓ એયં ॥ ૩૫ ॥

વિશિષ્ટ શુભભાવથી અશુભભાવથી બંધાયેલાં કર્મોના નાશ જ થાય, અથવા અશુભભાવથી બંધાયેલાં કર્મોના

અનુબંધનો વિચ્છેદ થાય. કારણ કે વિશિષ્ટ શુભભાવથી અપૂર્વકરણ નામનું આઠમું ગુણસ્થાન, ઉપશમશ્રેણિ અને ક્ષપકશ્રેણિ થાય છે.

અપૂર્વકરણ ગુણસ્થાનમાં પૂર્વે ન થયા હોય તેવા વિશિષ્ટ શુભ અધ્યવસાયો થાય છે, અને તેનાથી અપૂર્વ સ્થિતિઘાત વગેરે થાય છે. શાસ્ત્રમાં ઉપશમશ્રેણિનું ક્ષણ અનુત્તર દેવલોકનું^x સુખ અને ક્ષપકશ્રેણિનું ક્ષણ મોક્ષ જણાવવામાં આવ્યું છે. (૩૪)

આગમમાં “તથ્થા ડ નિકાહયાણંપિ” (=તપથી નિકાચિત પણ કમોનો ક્ષય થાય છે.) એ વચનથી નિકાચિત પણ જ્ઞાનાવરણીયાદિ કમોનો ક્ષય થાય છે એમ જે કહેવામાં આવ્યું છે તે પણ આ રીતે=વિશિષ્ટ શુભભાવથી અપૂર્વકરણ અને શ્રેણિની ઉત્પત્તિ દ્વારા ઘટે છે. આ શુભભાવરૂપ પ્રાયશ્ચિત્ત નિકાચિત પણ કમોના ક્ષયનું કારણ હોવાથી અશુભકર્મના ક્ષયનું અને અનુબંધના વિચ્છેદનું કારણ છે એ ખરોખર વિચારવું.

* એક ભવમાં વધારેમાં વધારે બે વાર ઉપશમશ્રેણી હોય. બે વાર ઉપશમશ્રેણિ માંડનાર તે ભવમાં નિયમા ક્ષપકશ્રેણિ ન માંડે. એકવાર ઉપશમશ્રેણિ માંડનાર તે જ ભવમાં ક્ષપકશ્રેણિ માંડી શકે એવો કાર્મિક મત છે. જ્યારે સૈદ્ધાંતિક મતે એકવાર પણ ઉપશમશ્રેણિ માંડનાર તે ભવમાં ક્ષપકશ્રેણિ ન માંડી શકે. કારણ કે સિદ્ધાંતના મતે એક ભવમાં એક જ શ્રેણિ હોય. (પ્રવં સારો વગેરેના આધારે.)

x ભવક્ષયથી ઉપશમશ્રેણિથી પડનાર નિયમા અનુત્તર દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થાય છે.

નિકાચિત=ઉપશમનાદિ કરણુ ન લાગી શકે તે રીતે ગાઠ અંધાયેલાં. (૩૫)

આગમોક્ત અનુષ્ઠાનોમાં પ્રાયશ્ચિત્ત યોગ્ય નથી એવા કોષના મતનું પ્રતિપાદન :—

વિદિયાણુદ્વાણંમી, एन्थं आलोयणादि जं भणियं ।

તં કહ પાયચ્છિત્તં, दोसाभावेण तस्सिच्चि ॥ ૩૬ ॥

अह तंपि सदोसं चिय, तस्स विहाणं तु कह णु समयम्मि ।

न य णो पायच्छित्तं, इमंपि तह कित्तणाओ उ ॥ ૩૭ ॥

આગમોક્ત ભિક્ષાચર્યા આદિ અનુષ્ઠાનોમાં આલોચના, કાર્યોત્સર્ગ વગેરે જે પ્રાયશ્ચિત્ત આગમમાં કહેલ છે તે ઘટતું નથી. કારણ કે આગમોક્ત ભિક્ષાચર્યા વગેરે અનુષ્ઠાનો નિદોષ છે. અર્થાત્ દોષમાં પ્રાયશ્ચિત્ત હોય, જ્યારે આ અનુષ્ઠાનો નિદોષ છે. આથી તેમાં પ્રાયશ્ચિત્ત ન હોય. આગમમાં (આવશ્યક લાભ્ય ગાથામાં) આગમોક્ત અનુષ્ઠાનોમાં પ્રાયશ્ચિત્તનું વચન આ પ્રમાણે છે :—

भत्ते पाणे सयणासणे च अरहंतस्ममणसेज्जासु ।

उच्चारे पासवणे, पणवीसं होति ऊसासा ॥ ૨૩૪ ॥

“ આહાર-પાણી નિમિત્તે અન્ય ગામ વગેરેમાં ગયેલા સાધુઓ જે ત્યાં આહાર-પાણીની વાર હોય તો ધરિયાવહિયા પડિલ્લમીને સ્વાધ્યાયાદિ કરે. ભિક્ષાથી આવીને પણ ધરિયાવહિયા પડિલ્લમે. એ પ્રમાણે શય્યા (સંચારો કે

અહીં ઉત્તર આ પ્રમાણે છે—પ્રાયશ્ચિત્ત છે=ઘટે છે, અને એ પ્રાયશ્ચિત્ત આગમોક્ત અનુષ્ઠાનો સંબંધી છે. પણ આગમોક્ત ક્રિયામાં પણ જે સૂક્ષ્મ વિરાધના (=ખંડના) થાય છે તેની શુદ્ધિ માટે એ આલોચનાદિ પ્રાયશ્ચિત્ત છે. [અર્થાત્ આગમોક્ત અનુષ્ઠાન ક્યું માટે પ્રાયશ્ચિત્ત આંવ્યું એમ નથી, કિંતુ આગમોક્ત ક્રિયામાં સૂક્ષ્મ વિરાધના થઈ માટે પ્રાયશ્ચિત્ત આંવ્યું. એટલે વસ્તુતઃ તેા વિરાધનાનું પ્રાયશ્ચિત્ત છે, આગમોક્ત અનુષ્ઠાનોનું નહિ.]

અહીં પાયચ્છિત્ત=પ્રાયશ્ચિત્ત છે=ઘટે છે એમ કહીને છત્રીસમી ગાથામાં પ્રાયશ્ચિત્ત ઘટતું નથી એમ જે કહ્યું હતું તેનું “ આગમોક્ત અનુષ્ઠાનોમાં થતી સૂક્ષ્મ વિરાધનાનું પ્રાયશ્ચિત્ત છે” એ યુક્તિથી નિરાકરણ ક્યું. તથા વિહિયાણુટ્ટાણ-ગોચરં ચેયં = “ પ્રાયશ્ચિત્ત આગમોક્ત અનુષ્ઠાન સંબંધી છે” એમ કહીને સાડત્રીસમી ગાથામાં ‘ હવે જે તમે કહેશો કે આગમોક્ત અનુષ્ઠાનો સદોષ છે ’ ઇત્યાદિ જે કહ્યું છે તેનું નિરાકરણ ક્યું છે. [કારણ કે અનુષ્ઠાનો સ્વરૂપે શુદ્ધ હોવાથી અનુષ્ઠાનો કરવા માત્રથી પ્રાયશ્ચિત્ત નથી, કિંતુ તેમાં થતી સૂક્ષ્મ વિરાધનાથી છે. આથી હવે જે તમે કહેશો કે અનુષ્ઠાનો સદોષ છે ઇત્યાદિ પ્રશ્નને સ્થાન જ રહેતું નથી. આનો સાર એ આંવ્યો કે અનુષ્ઠાનો સ્વરૂપે તેા શુદ્ધ છે. એટલે અનુષ્ઠાનો કરવા સંબંધી પ્રાયશ્ચિત્ત નથી, કિંતુ અનુષ્ઠાનો કરવામાં થયેલી સૂક્ષ્મ વિરાધના સંબંધી પ્રાયશ્ચિત્ત છે.] (૩૮)

ઉપયોગવાળાને પણ સૂક્ષ્મ વિરાધના કેમ હોય તેનું સમાધાન :-

સઘ્વાવસ્થાસુ જઓ, પાયં બંધો ભવત્યજીવાણં ।

મણિતો વિચિત્તમેદો, પુઠ્વાયરિયા તથા ચાહૂ ॥ ૩૯ ॥

(ઉપયોગવાળાને પણ સૂક્ષ્મ વિરાધના હોય છે.)
કારણ કે આગમમાં સંસારમાં રહેલા જીવોને સરાગ અવસ્થા,
વીતરાગ અવસ્થા વગેરે પ્રાયઃ સઘ્વળી અવસ્થાઓમાં અનેક
પ્રકારનો કર્મબંધ કહ્યો છે. આ અમે જ કહીએ છીએ એમ
નથી, કિંતુ પૂર્વાચાર્યો પણ તે પ્રમાણે કહે છે.

અયોગ અવસ્થામાં કર્મબંધ ન થાય એટલા માટે અહીં
“પ્રાયઃ સઘ્વળી અવસ્થાઓમાં” એમ પ્રાયઃ કહ્યું છે. (૩૯)

પૂર્વાચાર્યોએ કહેલ અનેકવિધ બંધ :-

સત્તવિહ્વંધગા હોંતિ પાણિણો આઠવજ્જિયાણં તુ ।

તહ સુહુમસંપરાયા, છન્વિહ્વંધા વિણિદિટ્ઠા ॥ ૪૦ ॥

મોહાઠયવજ્જાણં પગડીણં તે ઠ બંધગા મણિતા ।

ઠવસંતસીણમોહા, કેવલિણો ઇગવિહ્વંધા ॥ ૪૧ ॥

તે પુણ દુસમયઠિતિયસસ બંધગા ણ પુણ સંપરાયસસ ।

સેલેસીપહિવણ્ણા, અબંધયા હોંતિ વિણેયા ॥ ૪૨ ॥

અપમત્તસંજયાણં, બંધઠિતી હોતિ અટ્ટ ઠ મુહુત્તા ।

ઠકોસેણ જહણ્ણા, મિણ્ણમુહુત્તં તુ વિણેયા ॥ ૪૩ ॥

જે ઉ પમત્તાણાઉટ્ટિયાઈ વંધંતિ તેસિ વંધઠિતી ।
સંવચ્છરાણિ અટ્ટ ઉ, ઉક્કોસિયરા મુહુતંતો ॥ ૪૪ ॥

(સામાન્યથી સંસારના બંધા જીવો પ્રતિસમય)
આયુષ્ય સિવાય સાત કર્મોનો બંધ કરે છે. કારણ કે
આયુષ્ય એકલવમાં એક જ વાર (અને તેમાં પણ અંત-
મુંડૂર્ત સુધી જ) બંધાય છે. દશમા ગુણુસ્થાને રહેલા જીવો
મોહ અને આયુષ્ય સિવાય છ કર્મોનો બંધ કરે છે. ઉપ-
શાંતમોહ, ક્ષીણમોહ અને સયોગી કેવલી એ ત્રણ બેઠ
સમયની સ્થિતિવાળા એક સાતાવેદનીય કર્મનો બંધ કરે છે.
તેમને યોગનિમિત્તક બંધ હોય છે, કષાયનિમિત્તક નહિ.
કારણ કે કષાયોનો સર્વાથા ઉદય ન હોય. શૈલેશી અવસ્થાને
પામેલા જીવોને એક પણ કર્મનો બંધ ન હોય. (૪૦થી૪૨)

પ્રકૃતિબંધની અપેક્ષાએ સર્વ અવસ્થાઓમાં બંધ કહ્યો.
હવે તેને સ્થિતિબંધની અપેક્ષાએ કહે છે :- સાતમા ગુણુ-
સ્થાને રહેલા અપ્રમત્ત સાધુઓને ઉત્કૃષ્ટથી આઠ મુંડૂર્ત અને
જઘન્યથી અંતમુંડૂર્ત પ્રમાણુ સ્થિતિબંધ થાય છે. (૪૩)
છઠ્ઠા ગુણુસ્થાને રહેલા પ્રમત્ત સાધુઓમાં જે સાધુઓ ઈરાદા
વિના= ઉત્સાહ વિના પ્રાણ્ણાતિપાત આદિ વિરાધનામાં વર્તતા
હોય ત્યારે તેઓ જે કર્મોનો બંધ કરે છે તેમનો ઉત્કૃષ્ટથી

x પહેલા સમયે બંધાય અને ખીજ સમયે ઉદયમાં આવે એમ
સાતાવેદનીયની બે સમયની સ્થિતિ છે.

આઠ વર્ષ અને જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્ત પ્રમાણુ સ્થિતિખંધ થાય છે. (૪૪)

ઉપર્યુક્ત વિષયની પ્રસ્તુત વિષયમાં યોજના:-

તા એવં ચિય એયં, ત્રિહિયાણુઢ્ઢાણમેત્થ હવહ્તિ ।
કમ્માણુવંધછેયખમણહં આલોયનાદિજુયં ॥ ૪૫ ॥

સર્વ અવસ્થાઓમાં કર્મખંધ છે. કર્મખંધથી વિરાધના જાણી શકાય છે. (કારણુ કે વિરાધના વિના કર્મખંધ ન હોય) છઢ્ઢસ્થ વીતરાગને પણુ દ્રવ્યથી સૂક્ષ્મ વિરાધના હોય છે એ શાસ્ત્રસંમત છે * કારણુ કે શાસ્ત્રમાં છઢ્ઢસ્થ વીતરાગને ચારે મનોયોગ વગેરે હોય છે એમ કહ્યું છે. આથી વિરાધનાની શુદ્ધિ કરવી જરૂરી હોવાથી આલોચનાદિ પ્રાયશ્ચિત્ત સહિત આગમોક્ત અનુષ્ઠાનો કર્મના અનુખંધને છેદનારાં અને નિદોષ ખને છે. [અર્થાત્ આગમોક્ત અનુષ્ઠાનો આલોચનાદિ પ્રાયશ્ચિત્ત વિના કર્મના અનુખંધને છેદનારાં અને નિદોષ ખનતાં નથી, કિંતુ આલોચનાદિ પ્રાયશ્ચિત્ત સહિત હોય તે

* છઢ્ઢસ્થ વીતરાગને પણુ ચાર મનોયોગ, ચાર વચનયોગ અને ઔદારિક કાયયોગ એમ નવ યોગ હોય છે. આમાં અસત્ય અને મિશ્ર મનોયોગ તથા વચનયોગ પણુ છે. આથી છઢ્ઢસ્થ વીતરાગથી પણુ અજ્ઞાનતાના કારણે અસત્ય કે મિશ્ર વિચારાર્થ જવાય કે ખોલી જવાય એની સંભાવના છે. કાયથી અતિચારવાળી પ્રવૃત્તિ થાય. આમ છતાં રાગ-દ્વેષ વગેરે દોષો ન હોવાથી એ બધું દ્રવ્યથી થાય, ભાવથી નહિ. આથી અહીં છઢ્ઢસ્થ વીતરાગને પણુ દ્રવ્યથી સૂક્ષ્મ વિરાધના હોય એમ કહ્યું છે.

કર્મના અનુબંધને છેદનારાં અને નિર્દોષ અને છે. આમ અહીં આલોચના સહિત એ વિશેષણની મુખ્યતા છે.] (૪૫)

પ્રસ્તુત વિષયમાં મતાંતર અને તેનું નિરાકરણ :-

વિહિતાણુદ્વાણત્તં, તસ્સવિ એવંતિ તા કહં એયં ।

પચ્છિત્તં ણણુ મણ્ણતિ, સમયંમિ તહા વિહાણાઓ ॥ ૪૬ ॥

પ્રશ્ન:- આગમોક્ત અનુષ્ઠાનેા આલોચનાદિ પ્રાયશ્ચિત્ત સહિત હોય તો કર્મસત્તાને છેદનારાં અને છે એમ માનવાથી આલોચનાદિ પ્રાયશ્ચિત્ત પણ આગમોક્ત અનુષ્ઠાન=કરવા યોગ્ય ક્રિયા અને. આમ અને તો તે પ્રાયશ્ચિત્ત કેમ કહેવાય ? [અર્થાત્ જેમ બિક્ષાયચાર્યાદિ આગમોક્ત અનુષ્ઠાન હોવાથી વિશેષ્ય (=શુદ્ધિ કરવા લાયક) છે, વિશેષક (=શુદ્ધિ કરનાર) નથી; તેમ પ્રાયશ્ચિત્ત પણ જે આગમોક્ત અનુષ્ઠાન અને તો વિશેષ્ય કહેવાય, વિશેષક ન કહેવાય. જે વિશેષક હોય=શુદ્ધિનું કારણ હોય તેને પ્રાયશ્ચિત્ત કહેવાય. પ્રાયશ્ચિત્ત આગમોક્ત અનુષ્ઠાન અને તો વિશેષક ન બનવાથી પ્રાયશ્ચિત્ત ન કહેવાય.]

ઉત્તર :- શાસ્ત્રમાં આલોચનાદિને પ્રાયશ્ચિત્ત રૂપે=વિશેષક રૂપે કહેલ હોવાથી આલોચનાદિ પ્રાયશ્ચિત્ત કહેવાય. (૪૬)

પ્રાયશ્ચિત્ત આગમોક્ત છે એની સિદ્ધિ :-

વિહિયાણુદ્વાણં ત્વિય, પાયચ્છિત્તં તદ્દણ્ણહા ણ મવે ।

સમયે અમિહાણાઓ, હૃદ્ધત્થપસાહગં ણિયમા ॥ ૪૭ ॥

પ્રાયશ્ચિત્ત પણ આગમોક્ત જ અનુષ્ઠાન છે. કારણ કે આગમમાં બિક્ષાયચાર્યા આદિ અનુષ્ઠાનેાની જેમ પ્રાયશ્ચિત્તનું

પણ વિધાન છે. જે પ્રાયશ્ચિત્ત આગમોક્ત અનુષ્ઠાન ન હોય તે શુદ્ધિરૂપ ઈષ્ટ અર્થનું સાધક ન જ બને. જે ઈષ્ટ અર્થનું સાધક ન હોય તે હિંસાદિની જેમ આગમોક્ત પણ ન હોય. પ્રાયશ્ચિત્ત ઈષ્ટ અર્થનું સાધક છે માટે આગમોક્ત છે.* (૪૭)

પ્રાયશ્ચિત્ત આગમોક્ત છે એનું સમર્થન :—

સન્વાવિ ય પવ્વજ્ઞા, પાયચ્છિત્તં ભવંતરકહાણં ।
પાવાણં કમ્માણં, તા એત્થં ણત્થિ દોસોત્તિ ॥ ૪૮ ॥

પ્રાયશ્ચિત્ત જ શું કામ ? સંપૂર્ણ જ દીક્ષા ભવાંતરમાં કરેલાં પાપકર્મોનું પ્રાયશ્ચિત્ત છે=શુદ્ધિનું કારણ છે. આથી પ્રવ્રજ્યારૂપ પ્રાયશ્ચિત્ત આગમોક્ત હોવાથી (પ્રવ્રજ્યાના એક દેશ રૂપ પ્રસ્તુત) પ્રાયશ્ચિત્તને આગમોક્ત માનવામાં કોઈ દોષ નથી. (૪૮)

સારી રીતે કરેલા પ્રાયશ્ચિત્તનું લક્ષણ :—

ચિણ્ણસ્સ ણવરિ લિંગં, ઇમસ્સ પાણમકરણયા તસ્સ ।
દોસસ્સ તહા અણ્ણો, ણિયમં પરિસુદ્ધએ વિત્તિ ॥ ૪૯ ॥

જે દોષનું પ્રાયશ્ચિત્ત સ્વીકાર્યું હોય તે દોષ પ્રાયઃ ફરી ન સેવવો એ સારી રીતે (=શુદ્ધ) કરેલા પ્રાયશ્ચિત્તનું લક્ષણ

* આ ગાથાનો ટીકામાં બીજો અર્થ પણ ક્યો છે, પણ તેનો ૪૬મી ગાથાના અર્થ સાથે સંબંધ હોવાથી તે સંબંધ બતાવવા વિસ્તૃત લખવું પડે તેમ હોવાથી અને એ અર્થ ગૌણરૂપ હોવાથી અહીં લખ્યો નથી.

છે. અર્થાત્ જે દોષનું પ્રાયશ્ચિત્ત સ્વીકારે તે દોષને જે ભવ ફરી ન સેવે તેનું પ્રાયશ્ચિત્ત શુદ્ધ છે=સારી રીતે કરેલું છે એમ જાણી શકાય છે. શુદ્ધ પ્રાયશ્ચિત્તવાળો ભવ પણ જેનું પ્રાયશ્ચિત્ત કર્યું છે એ દોષ (સંયોગાદિવશાત્) સેવે એવું બને માટે અહીં ' પ્રાયઃ ' કહ્યું છે. અહીં બીજા આચાર્યોને પ્રાયઃ એ વિશેષણ ઈષ્ટ ન હોવાથી તેઓ જેનું પ્રાયશ્ચિત્ત સ્વીકાર્યું હોય તે દોષ જતો રહે અને ફરી ન કરે તો જ શુદ્ધ પ્રાયશ્ચિત્ત છે એમ કહે છે.

બીજાઓ અળે ગિયમં પરિસુદ્ધય વિતિ એ પદોનેા અર્થ આ પ્રમાણે કરે છે :- કેટલાક આચાર્યો (જે દોષનું સેવન કર્યું હોય તે) દોષની વિશુદ્ધિ માટે સંસારપર્વત તે દોષ નહિ કરવાના નિયમને શુદ્ધ પ્રાયશ્ચિત્ત કહે છે. કારણ કે (નિયમ કરવાથી) તે દોષનું ફરી ક્યારેય સેવન થતું નથી. (૪૯)

ઉક્ત મતાંતર પણ સંગત છે તેનું પ્રતિપાદન :-

ગિચ્છયણણ સંજમટ્ટાણાપાતંમિ જુજ્જતિ ઇમંપિ ।

તહ ચેવ પયટ્ટાણં, ભવવિરહપરાણ સાહૂણં ॥ ૫૦ ॥

નિશ્ચયનમના મતે, અર્થાત્ પરિણામની દષ્ટિએ, ચારિત્રની શુદ્ધિવિશેષરૂપ સંયમસ્થાનથી પતન ન થાય ત્યારે સંયમથી પતિત નહિ બનનારા અને સંસારક્ષય માટે તત્પર સાધુઓને આશ્રયીને અન્ય આચાર્યોનેા મત પણ ઘટે છે. (૫૦)

*

૧૭ કલ્પ પંચાશક

સોળમા પંચાશકમાં પ્રાયશ્ચિત્તનું વર્ણન કર્યું. સ્થિત વગેરે કલ્પમાં રહેલા સાધુઓ પ્રાયશ્ચિત્તનો સ્વીકાર કરે છે અને તેને પૂર્ણ કરે છે. આથી હવે સ્થિત વગેરે કલ્પનું સ્વરૂપ કહેવાની ઈચ્છાવાળા અંતકાર મંગલ વગેરે કહે છે :—

નમિઝ્ઞ મહાવીરં, ઠિયાદિક્ષ્ણં સમાસઓ વોચ્છં ।
પુરિમેયરમજ્ઞિમજિણવિભાગતો વયણનીતીણ ॥ ૧ ॥

શ્રી મહાવીર સ્વામીને પ્રણામ કરીને પહેલા, છેલ્લા અને મધ્ય ખાવીશ જિનોને આશ્રયીને સ્થિત અને અસ્થિત કલ્પોને=આચારોને ઝૂલકલ્પ આદિ સૂત્રોના આધારે સંક્ષેપથી કહીશ.

અહીં મધ્ય જિનના ઉલ્લેખના ઉપલક્ષણથી મહાવિદેહ ક્ષેત્રના જિનનો ઉલ્લેખ પણ સમજી લેવો. કારણ કે અંતકાર ભગવંત ૪૦ મી ગાથામાં પણ સ્તુતિવિદેહજિણકલ્પે=“ખાવીશ જિનોના સાધુઓના આચારો પ્રમાણે મહાવિદેહ ક્ષેત્રના જિનના સાધુઓના આચારો હોય છે” એમ કહેશે. (૧)

સ્થિતકલ્પનું સ્વરૂપ અને તેનો શબ્દાર્થ :—

દસદોહઓ ઉ કલ્પો, એસ ઉ પુરિમેયરાણ ઠિયકલ્પો ।
સયયાસેવણભાવા, ઠિયકલ્પો ણિચ્ચમજ્ઞાયા ॥ ૨ ॥

કલ્પના સામાન્યથી આચેલકચ વગેરે દશ પ્રકાર છે. દશ પ્રકારનો આ કલ્પ પહેલા અને છેલ્લા જિનના સાધુઓને આશ્રયીને સ્થિત (=નિયત) કહેવાય છે. કારણ કે તેમને એનું આચરણ સદા કરવાનું હોય છે. સ્થિતકલ્પ એટલે નિત્ય મર્યાદા.* (૨)

સ્થિતકલ્પનું નિત્ય આચરણ કરવાનું કારણ :—

તતિઓસહકલ્પોડયં, જમ્હા એગંતતો ઉ અવિરુદ્ધો ।
સયયંપિ કજ્જમાણો, આણાઓ એવ એતેસિં ॥ ૩ ॥

આ સ્થિતકલ્પ ત્રીજા ઔષધ સમાન હોવાના કારણે પહેલા અને છેલ્લા જિનના સાધુઓને સદા કરવાની આજ્ઞા હોવાથી સદા કરવામાં આવે તો પણ એકાંતે હિતકર છે. કારણ કે તે શુભ છે.

પ્રશ્ન :- પહેલા અને છેલ્લા જિનના સાધુઓને જ આની સદા કરવાની આજ્ઞા કેમ ?

ઉત્તર :- આનું કારણ સરળતા, જડતા વગેરે છે. આનું વર્ણન આગળ આવશે. (૩)

ત્રણ પ્રકારનાં ઔષધો :-

વાહિમવણેઙ્ઁ માવે, કુણઙ્ઁ અમાવે તયં તુ પઢમંતિ ।
વિતિયમવણેતિ ન કુણતિ, તઙ્ઁ તુ રસાયણં હોતિ ॥ ૪ ॥

* આચાર, વ્યવહાર, વ્યવસ્થા, મર્યાદા, કલ્પ, સામાચારી આ બધા શબ્દોનો લગભગ સમાન અર્થ છે.

કોઈ રાજાને પુત્ર ઉપર અત્યંત પ્રેમ હતો. આથી તેણે પુત્ર સદા નીરાગી રહે એ માટે આયુર્વેદમાં કુશળ અનેક વૈદ્યોને યોદ્ધાવીને મારા પુત્રને રોગો ન થાય તેવો ઉપાય કરા એમ કહ્યું. વૈદ્યોએ તેના વચનનો તે રીતે જ સ્વીકાર કર્યો. ત્યાર પછી રાજાની આજ્ઞા મુજબ ઔષધો ખનાવીને રાજાની પાસે આવી. રાજાએ દરેક વૈદ્યને ઔષધના ગુણો પૂછ્યા. વૈદ્યોએ પણ ક્રમશઃ રાજાને ઔષધના ગુણો કહ્યા. તે આ પ્રમાણે :— પહેલું ઔષધ રોગ હોય તો દૂર કરે છે, પણ રોગ ન હોય તો નવો રોગ ઉત્પન્ન કરે છે. બીજું ઔષધ રોગ હોય તો દૂર કરે છે અને રોગ ન હોય તો નવો રોગ ન કરે. ત્રીજું ઔષધ રોગ હોય તો રોગ દૂર કરીને પુષ્ટિ વગેરે ગુણ કરે છે તથા રોગ ન હોય તો નવો રોગ ન કરે, અને રસાયણ બને છે=પુષ્ટિ આદિ ગુણ કરે છે. (૪)

ઉક્ત દષ્ટાંતની પ્રસ્તુતમાં યોજના: -

एवं एसो कप्पो, दोसाभावेऽपि कञ्जमाणो उ ।
सुंदरभावाओ खलु, चारित्तरसायणं णेओ ॥ ५ ॥

ત્રીજા ઔષધની જેમ સ્થિતકલ્પ દોષ ન લાગ્યો હોય તો પણ આચરવામાં આવે તો શુભ હોવાથી જ ચારિત્રરૂપ શરીરમાં પુષ્ટિ કરવાથી રસાયણ સમાન બને છે. (૫)

કલ્પના દશ પ્રકાર :-

આચેલકુદેસિય-સિજાયર-રાયપિંડ-કિઠ્કમ્મે ।

વય-જેટ્ટ-પટિકમણે, માસં-પજ્જોસવળકપ્પો ॥ ૬ ॥*

કલ્પના આચેલકચ, ઔદેશિક, શય્યાતરપિંડ, રાજપિંડ, કૃતિકર્મ, વ્રત, જ્યેષ્ઠ, પ્રતિક્રમણ, માસ અને પર્યુષણ એમ દશ પ્રકાર છે.

આચેલકચ=વસ્ત્રનો અભાવ. ઔદેશિક=ઉદ્દેશથી (=સાધુના સંકલ્પથી) તૈયાર થયેલ, અર્થાત્ આધાકર્મ. શય્યાતર=વસ-તિથી સંસારસાગરને તરે તે શય્યાતર, અર્થાત્ સાધુને મકાન આપનાર. શય્યાતરનો પિંડ=ભિક્ષા તે શય્યાતરપિંડ. રાજપિંડ=રાજાની ભિક્ષા. કૃતિકર્મ=વંદન. વ્રત=મહાવ્રતો. જ્યેષ્ઠ=રત્નાધિક. પ્રતિક્રમણ=આવશ્યક કરવું. (માસ=એક સ્થાને એક માસ સુધી રહેવું.) પર્યુષણ=સર્વથા એક સ્થાને રહેવું.

સામાન્યથી આ દશ કલ્પ સાધુઓની યોગ્યતા મુજબ વિધિ-નિષેધથી સ્થિત (-નિચત) અને અસ્થિત (-અનિચત) હોવાથી ઓઘકલ્પ કહેવાય છે. વિશેષથી આ દશ કલ્પ પહેલા અને છેલ્લા જિનના સાધુઓને સ્થિત (-નિચત) હોવાથી તેમને આશ્રયીને સ્થિતકલ્પ છે. [ખાવીસ જિનના સાધુઓને છ કલ્પ અસ્થિત અને ચાર કલ્પ સ્થિત છે.] (૬)

* પૃ. કં ગા. ૬૩૬૪, પ્રં સાં ગાં ૬૫૦ થી ૬૫૮.

અસ્થિતકલ્પનું પ્રતિપાદન :-

છસુ અટ્ટિઓ ઉ કપ્પો, એત્તો મજ્ઝિમજિણાણ વિણ્ણેયો ।
ળો સયયસેવણિજ્જો, અણિચ્ચમેરાસરૂવોત્તિ ॥ ૭ ॥

આચેલકુદ્દેસિય-પટ્ટિકમણ-રાયપિંડ-માસેસુ ।
પજ્જુસણાકપ્પંમિ ય, અટ્ટિયકપ્પો મુણેયવ્વો ॥ ૮ ॥

ખાવીસ જિનના સાધુઓને નીચે કહેવાશે તે છ કલ્પ અસ્થિત(—અનિયત) છે. કારણ કે તે છ અનિયત મર્યાદાવાળા હોવાથી સદા આચરવાના હોતા નથી. અર્થાત્ તે સાધુઓ આ છનું કચારેક પાલન કરે છે અને કચારેક પાલન કરતા નથી. (૭)

આચેલકચ, ઔદેશિક, પ્રતિકમણ, રાજપિંડ, માસકલ્પ અને પચુપણા કલ્પ આ છ કલ્પ મધ્યમ જિનના સાધુઓને અસ્થિત છે. (૮)

મધ્યમ જિનના સાધુઓના ચાર સ્થિતકલ્પોનું વર્ણન :-

સેસેસું ઠિયકપ્પો, મજ્ઝિમગાણંપિ હોહ વિણ્ણેઓ ।
ચડસુ ઠિતા છસુ અઠિતા, એત્તો ચ્ચિષ મણિયમેયં તુ ॥ ૯ ॥

સિજ્ઞાયરપિંડમિ ય, ચાડજ્ઞામે ય પુરિસજેટ્ઠે ય ।
કિત્તિકમ્મસ્સ ય કરણે, ઠિયકપ્પો મજ્ઝિમાણં પિ ॥ ૧૦ ॥

ખાકીના શય્યાતરપિંડ આદિ ચાર કલ્પ મધ્યમ જિનના સાધુઓને પણ સ્થિત જ છે. આથી જ આગમમાં ચડસુ

ઠિતા છસુ અઠિતા= “મધ્યમજ્જિનના સાધુઓ ચાર કલ્પમાં સ્થિત છે અને છ કલ્પમાં અસ્થિત છે” એમ કહ્યું છે. (૯) શબ્દાતરપિઠ, ચાર મહાવ્રતો, પુરુષબ્યેષ્ઠતા, અને કૃતિકર્મ એ ચાર મધ્યમજ્જિનના સાધુઓને પણ સ્થિતકલ્પ છે. (૧૦)

આચેલકચનું સ્વરૂપ -

દુવિહા एत्थ अचेला, संतासंतेसु होइ विण्णोया ।

तित्थगरऽसंतचेला, संताऽचेला भवे सेसा ॥ ११ ॥

आचेलको धम्मो, पुरिमस्स य पच्छिमस्स य जिणस्स ।

मज्झिमगाण जिणाणं, होइ सचेलो अचेलो य ॥ १२ ॥

અહીં વસ્ત્ર ન હોય ત્યારે અચેલક અને વસ્ત્રો હોવા છતાં અચેલક એમ બે પ્રકારે અચેલક (=વસ્ત્ર રહિત) છે. તીર્થંકરો ઇંદ્રે આપેલું દેવદ્રવ્ય ન હોય ત્યારે અચેલક અને છે. સાધુઓ વસ્ત્રો હોવા છતાં અચેલક છે. (૧૧)

પહેલા અને છેલ્લા જિનના સાધુઓને અચેલક (=વસ્ત્રના અભાવવાળો) ચારિત્રધર્મ હોય છે.

પ્રશ્ન :- શું પહેલા-છેલ્લા જિનના સાધુઓ સર્વથા વસ્ત્રરહિત હોય છે ?

ઉત્તર :- ના. તે સાધુઓ વસ્ત્રરહિત હોવા છતાં શ્વેત અને ખંડિત વગેરે વસ્ત્રો હોવાથી વસ્ત્રરહિત છે એમ કહેવાય. વસ્ત્રો જેવાં જોઈએ તેવાં ન હોય તો વસ્ત્રો હોવા છતાં વસ્ત્રો નથી એવો વ્યવહાર દેખાય છે. (વિશેષાંમાં) કહ્યું છે કે-

જહ જલમઘગાહંતો, બહુચેલોડચિ સિરવેદિયકહિલ્લો ।
મન્નઈ નરો અચેલો, તહ મુળઓ સંતચેલાડચિ ॥ ૨૬૦૦ ॥

તહ થોવજુન્નકુચ્છિય-ચેલેહિવિ મન્નએ અચેલોત્તિ ।
જહ તૂર સાલિય ! લહું, દે પોત્તિ નગ્ગિયા મોત્તિ ॥ ૨૬૦૧ ॥

“જેમ પાણીથી પલળે નહિ એટલે પહેરલાં વસ્ત્રો મસ્તક ઉપર મૂકીને પાણીમાં ચાલતો માણસ તેની પાસે ઘણાં વસ્ત્રો હોવા છતાં વસ્ત્રરહિત કહેવાય છે = વસ્ત્રરહિત બનીને નદી ઉતરીએ એમ કહેવાય છે, તે રીતે મુનિઓ વસ્ત્રરહિત હોવા છતાં અલ્પ, જીર્ણ અને મલિન વસ્ત્રો હોવાથી વસ્ત્રરહિત કહેવાય છે. (૨૬૦૦) તથા કોઈ સ્ત્રીએ જીનાં વસ્ત્રો પહેર્યાં હોવા છતાં વણકર તેનાં નવાં વસ્ત્રો જલદી બનાવતો ન હોય તો તે વણકરને કહે છે કે- હે વણકર ! હું નગ્ન કરું છું. માટે ઉતાવળથી બનાવીને મારી સાડી જલદી આપ; તે રીતે સાધુઓ xઅલ્પ-જીર્ણ-મલિન વસ્ત્રો હોવાથી વસ્ત્રરહિત કહેવાય છે.” (૨૬૦૧)

મધ્યમ જિનના સાધુઓને સચેલક કે અચેલક ધર્મ હોય છે.

પ્રશ્ન :- પહેલા-છેલ્લા અને મધ્યમ જિનના સાધુઓમાં વસ્ત્રો માટે આવો ભેદ કેમ છે ?

x અલ્પશબ્દથી અલ્પમૂલ્યવાળાં, અલ્પસંખ્યા, પ્રમાણોપેત વગેરે અર્થ લઈ શકાય.

ઉત્તર :- મધ્યમ જિનના સાધુઓ ઋણુ અને પ્રાણ હોવાથી તેમને બહુમૂલ્ય વગેરે વિવિધ અને અલ્પમૂલ્યાદિવાળા એમ બંને પ્રકારનાં વસ્ત્રો પહેરવાની અનુશા છે. [આથી જ્યારે બહુમૂલ્ય વગેરે વિવિધ વસ્ત્રો પહેરે ત્યારે સચેલક અને અલ્પમૂલ્યાદિવાળાં વસ્ત્રો પહેરે ત્યારે અચેલક હોય] પહેલા જિનના સાધુઓ ઋણુ અને જડ હોવાથી તથા છેદ્વા જિનના સાધુઓ જડ અને વક્ર હોવાથી તેમને બહુમૂલ્યાદિવાળાં વસ્ત્રો પહેરવાની અનુશા નથી, કિંતુ શ્વેત અને માનોપેત વગેરે વસ્ત્રો પહેરવાની અનુશા છે. આથી તેમનેો ચારિત્ર ધર્મ અચેલક છે. (૧૨)

સવસ્ત્ર પણુ વસ્ત્ર રહિત કેમ? એનું સમાધાન :-

અમહદ્વળ-મિન્નેહિ ય, અચેલકમિહ હોઈ વત્થેહિં ।

લોગાગમણીતીણ, અચેલગત્તં તુ પચ્ચયતો ॥ ૧૩ ॥

વસ્ત્રો હોવા છતાં અલ્પમૂલ્યવાળાં અને ખંડિત વસ્ત્રો હોય તો વસ્ત્રરહિત છે એ બાબત લોકોન્યવહાર અને આગમ-વચન એ બંનેથી સમજી શકાય છે. લોક જીર્ણુ વસ્ત્રો હોવા છતાં વિશિષ્ટ કાર્યના સાધક ન હોવાના કારણે ન હોવા તુલ્ય હોવાથી વસ્ત્રો નથી એમ સમજે છે. આગમવચનથી પણ વસ્ત્રો હોવા છતાં અવશ્ય વસ્ત્રરહિત કહેવાય છે. (ઉત્તરાં પરિં અંમાં) કહ્યું છે કે :-

પરિજુન્નેહિં વત્થેહિં, હોક્ખામિત્તિ અચેલપ ।

અદુવા સચેલપ હોક્ખં, હ્હ મિક્ખૂ ન ચિંતપ ॥ ૬૦ ॥

અતિભ્રુવં વસ્રોથી અચેલક ખનીશ અથવા સચેલક ખનીશ
એમ સાધુ ન વિચારે.”

ભાવાર્થ:- “મારી પાસે અતિભ્રુવં વસ્રો ઢોવાથી
થોડા દિવસ ટકશે. આથી હું વસ્રરહિત ખની જઈશ એમ
સાધુ ન વિચારે. અથવા મને અતિભ્રુવં વસ્રવાળો જોઈને
કોઈ શ્રાવક સુંદર વસ્રો આપશે એમ સાધુ ન વિચારે.
અર્થાત્ અતિભ્રુવં વસ્રવાળો સાધુ અન્ય વસ્રો નહિ મળે
એવી સંભાવના કરીને દીનતા ન કરે, અને મળશે એવી
સંભાવના કરીને હર્ષ ન પામે.” (૧૩)

ઔદેશિક કલ્પનું સ્વરૂપ:-

ઉદેસિયં તુ કમ્મં, એત્થં ઉદ્દિસ્સ કીરતે તંતિ ।

એત્થવિ હમો વિભાગો, ણેઓ સંઘાદવેક્ખાણ ॥ ૧૪ ॥

સંઘાદુદ્દેસેણં, ઓઘાહ્હિ સમણમાહ્ અહિક્કિચ્ચ ।

કહમિહ સવ્વેસિં ચિય, ણ કપ્પહ્ પુરિમચરિમાણં ॥ ૧૫ ॥

મજ્ઝિમગાણં તુ હંદં, કહં જમ્મુદ્દિસ્સ તસ્સ ચેવત્તિ ।

નો કપ્પહ્ સેસાણ ઉ, કપ્પહ્ તં એસ મેરત્તિ ॥ ૧૬ ॥

અહીં* સાધુને ઉદેશીને કરવામાં આવે તે ઔદેશિક
એવી વ્યુત્પત્તિથી ઔદેશિક એટલે આધાકર્મ. ઔદેશિકના

* અહીં એટલે સ્થિત-અસ્થિત કલ્પના વિચારમાં. ગોચરીના દોષોના
વિચારમાં તે પહેલો આધાકર્મ અને ખીજો ઔદેશિક દોષ છે. એટલે
ત્યાં ઔદેશિકનો ખીજો અર્થ છે.

વિષયમાં પહેલા વગેરે જિનના સંઘ અને શ્રમણ વગેરેને આશ્રયીને આદ્ય-અઆદ્યનો વિભાગ નીચે પ્રમાણે છે. (૧૪)

સામાન્યથી કે વિશેષથી સંઘ (સાધુ-સાધ્વીનો સમુદાય), સાધુ, સાધ્વી, ઉપાશ્રય કે કૌઈ એક સાધુને ઉદ્દેશીને બનાવેલું આધાકર્મ પહેલા અને છેલ્લા જિનના બધા જ સાધુઓને ન કલ્પે. અહીં (બૃહત્) કલ્પસૂત્રની ગાથાઓ આ પ્રમાણે છે :—

સંઘં સમુદ્દિસિત્તા, પદમો વીઓ ય સમણસમણીઓ ।
તદ્ઓ ઉવસ્સપ સલુ, ચઉત્થઓ પગપુરિસસ્સ ॥ ૬૩૪૪ ॥

જહ સઘ્વં ઉદ્દિસિતં, સંઘં કારેહ્ દોણહવિ ન કપ્પો ।
અહવા સઘ્વે સમણા, સમણી ઘા તત્થવિ તદ્દેવ ॥ ૬૩૪૫ ॥

જહ્ પુણ પુરિમં સંઘં, ઉદ્દિસ્સહ્ મજ્જિમસ્સ તો કપ્પે ।
મજ્જિમ ઉદ્દિટ્ઠે પુણ, દોણહંપિ અકપ્પિયં હોહ ॥ ૬૩૪૬ ॥

એવ સમણવગ્ગે, સમણીવગ્ગે ય પુઘ્વહ્ ઉદ્દિટ્ઠે ।
મજ્જિમગાણં કપ્પે, તેસિ કયં દોણહવિ ન કપ્પે ॥ ૬૩૪૭ ॥

“આધાકર્મ બનાવનારના મુખ્ય ચાર પ્રકાર છે. તે આ પ્રમાણે :- (૧) કૌઈ સંઘને (-સાધુ-સાધ્વીના સમુદાયને) ઉદ્દેશીને, (૨) કૌઈ સાધુઓને યા સાધ્વીઓને ઉદ્દેશીને, (૩) કૌઈ ઉપાશ્રયને ઉદ્દેશીને, (૪) કૌઈ અમુક એક સાધુને ઉદ્દેશીને આધાકર્મ કરે. તેમાં સંઘ, સાધુ, સાધ્વી અને ઉપાશ્રય સંબંધી આધાકર્મના સામાન્યથી અને વિશેષથી

એમ બે ભેદ છે. (૧) કોઈ અમુક જિનનો સંઘ (=સાધુ-સાધ્વીનો સમુદાય) એમ વિશેષ વિના સર્વસામાન્ય સંઘને ઉદ્દેશીને કરે એ સામાન્યથી સંઘ સંબંધી આધાકર્મ છે. (૨) પ્રથમ, મધ્યમ કે અંતિમ જિનનો સંઘ એમ વિશેષથી કોઈ અમુક સંઘને ઉદ્દેશીને કરે એ વિશેષથી સંઘસંબંધી આધાકર્મ છે. (૩) અમુક જિનના સાધુઓ એવો વિભાગ કર્યા વિના સર્વ સામાન્ય સાધુઓને ઉદ્દેશીને કરે એ સામાન્યથી સાધુ સંબંધી આધાકર્મ છે. (૪) પ્રથમ, મધ્યમ કે અંતિમ જિનના સાધુઓ એમ વિશેષથી કોઈ અમુક સાધુઓને ઉદ્દેશીને કરે તે વિશેષથી સાધુસંબંધી આધાકર્મ છે. એવી રીતે સાધ્વી સંબંધી અને ઉપાશ્રયસંબંધી આધાકર્મના પણ સામાન્યથી અને વિશેષથી એ બે ભેદ સમજી લેવા. (૫૩૪૪)

આધાકર્મના ઉક્ત પ્રકારોમાં કલ્પ-અકલ્પનો વિધિ આ પ્રમાણે છે:- (૧) સામાન્યથી સંઘને ઉદ્દેશીને બનાવેલું પંચયામિક (-પાંચ મહાવ્રતવાળા) અને ચતુર્યામિક (=ચાર મહાવ્રતવાળા) એ બંને પ્રકારના સંઘને ન કલ્પે. જેમકે-ઋષભદેવ અને અજિતનાથ જિનનો સંઘ (=સાધુ-સાધ્વીનો સમુદાય) ભેગો થયો હોય ત્યારે સામાન્યથી સંઘને ઉદ્દેશીને કરેલું આધાકર્મ પંચયામિક કે ચાતુર્યામિક કોઈ પણ સાધુ-સાધ્વીને ન કલ્પે.

સામાન્યથી સાધુઓને ઉદ્દેશીને બનાવેલું પણ પંચયામિક અને ચાતુર્યામિક એ બંને પ્રકારના સાધુઓને ન કલ્પે.

(૩) તેવી રીતે સામાન્યથી સાધ્વીને ઉદ્દેશીને બનાવેલું બંધી સાધ્વીઓને ન કલ્પે. (૫૩૪૫)

સામાન્ય ઔદેશિક સંબંધી આધાકર્મનેા કલ્પ્યાકલ્પ્ય વિધિ કહ્યો. હવે વિશેષ ઔદેશિકસંબંધી કલ્પ્યાકલ્પ્ય વિધિ આ પ્રમાણે છે :- (૧) ઋષભદેવના સંઘને ઉદ્દેશીને બનાવેલું મધ્યમ જિનતા સંઘને કલ્પે. (૨) મધ્યમજિનતા સંઘને ઉદ્દેશીને બનાવેલું મધ્યમ અને ઋષભદેવ એ બંને જિનતા સંઘને ન કલ્પે. (૧) એવી રીતે છેલ્લા જિનતા સંઘને ઉદ્દેશીને બનાવેલું મધ્યમ જિનતા સંઘને કલ્પે. (૨) મધ્યમ જિનતા સંઘને ઉદ્દેશીને બનાવેલું મધ્યમ અને અંતિમ એ બંને જિનતા સાધુઓને ન કલ્પે. ” (૫૩૪૬)

એ પ્રમાણે પહેલા જિનતા સાધુઓને કે સાધ્વીઓને ઉદ્દેશીને બનાવેલું મધ્યમજિનતા સાધુ-સાધ્વીઓને કલ્પે. મધ્યમ જિનતા સાધુઓને કે સાધ્વીઓને ઉદ્દેશીને બનાવેલું પહેલા અને મધ્યમ એ બંને જિનતા સાધુ-સાધ્વીઓને ન કલ્પે. એવી રીતે અંતિમ અને મધ્ય જિન સંબંધી પણ સમજવું. તથા ઉપાશ્રય અને એક સાધુને આશ્રયીને પણ સમજ લેવું. (૧૫)

મધ્યમ જિનતા સાધુઓમાં જે સંઘ આદિને ઉદ્દેશીને બનાવેલું હોય તે સંઘ આદિને ન કલ્પે. બાકીના સાધુઓને તે કલ્પે. કારણ કે તે સાધુઓ ઋણ અને પ્રાણ હોવાથી

તથા લોકો પણ પ્રજાપનીય* હોવાથી જિનેશ્વરોએ તેમના માટે આવી મર્યાદા કરી છે. (૧૬)

શય્યાતરપિંડનું સ્વરૂપ :-

સેજ્જાયરોત્તિ મળ્ણતિ, આલયસામી ઉ તસ્સ જો પિંડો ।
સો સવ્વેસિ ણ કપ્પતિ, પસંગગુરુદોસમાવેણ ॥ ૧૭ ॥

શય્યાતર એટલે સાધુઓના આશ્રયનો માલિક.

અશન, પાન, આદિમ, સ્વાદિમ એ ચાર; વસ્ત્ર, પાત્ર, રજોહરણ, કંબલ એ ચાર; સોઇ, અસ્રો, નખ કાપવાનું સાધન-નરેણી, કાનનો મેલ કાઢવાનું સાધન એ ચાર એમ બાર પ્રકારનો શય્યાતરપિંડ છે. કહ્યું છે કે :- xઅસ્તળાઈ વત્થાઈ, સ્વૈયાઈ ચ્ચક્રયા તિન્નિ="અશનાદિ ચાર, વસ્ત્રાદિ

* પ્રજાપનીય એટલે ઋણુ અને પ્રાણ. જેમ કે-સાધુ પૂછે કે આ આહાર કોના માટે બનાવ્યો છે? તો સરળતાથી જે હોય તે કહી દે. સાધુ માટે બનાવ્યો હોય અને સાધુ કહે કે સાધુ માટે બનાવેલો આહાર સાધુને ન કલ્પે, તો તુરત સમજી જાય અને ફરી કોઈ સાધુ માટે (નિષ્કારણ) આહાર ન બનાવે. પણ છેલ્લા જિનના તીર્થમાં લોકો અપ્રજાપનીય=વક્ર અને જડ હોવાથી આ આહાર કોના માટે બનાવ્યો છે એમ સાધુ પૂછે તો સાધુ માટે આહાર બનાવ્યો હોવા છતાં આજે અમારા ઘરે મહેમાન છે, આજે અમુક તહેવાર છે, આજે અમારા બાળકની વર્ષગાંઠ છે આમ જુદું બોલીને સાધુને પણ વ્યામોહ પમાડે. (બૃ. ક. ગા. ૫૩૫૭ વગેરે.)

x બૃ. ક. ગા. ૩૫૩૪, નિં ગાં ૧૧૫૩.

ચાર અને સોઠ આદિ ચાર એમ બાર પ્રકારનો શય્યાતર પિંડ છે.” આ સિવાય તૃણ, પાટિયું વગેરે શય્યાતરપિંડ નથી.

પહેલા, છેલ્લા, મધ્ય અને મહાવિદેહમાં રહેલા એ બધા જિનના સાધુઓને શય્યાતરપિંડ ન કલ્પે. શય્યાતરના મકાનમાં રહેલા કે બીજાના મકાનમાં રહેલા એ બધા સાધુઓને શય્યાતરપિંડ ન કલ્પે.

[પ્રશ્ન:- બીજાના મકાનમાં રહેલા સાધુઓને શય્યાતર પિંડ ન કલ્પે એ કેવી રીતે ?

ઉત્તર :- સાધુ જેના મકાનમાં સવારનું પ્રતિક્રમણ કરે અગર નિદ્રા કરે તે શય્યાતર ગણાય. આથી જેના મકાનમાં સવારનું પ્રતિક્રમણ અગર નિદ્રા કરી હોય તેને શય્યાતર કરે અને દિવસે બીજાના મકાનમાં રહે તો દિવસે શય્યાતરના મકાનમાં ન રહેવા છતાં તેનો પિંડ ન કલ્પે. અથવા મકાન નાનું હોવાના કારણે એક જ આચાર્યના સાધુઓ બુદ્ધા બુદ્ધા મકાનમાં ઉતર્યા હોય ત્યારે જ્યાં આચાર્ય રહ્યા હોય તે મકાનનો માલિક શય્યાતર થાય. અહીં જો સાધુઓ શય્યાતરના મકાનમાં ન રહ્યા હોય તેમને પણ શય્યાતર પિંડ ન કલ્પે.] કહ્યું છે કે :- (બૃ. ક. ગા. ૩૫૪૧, નિ. ગા. ૧૧૬૦)

પુરપચ્છિમવજ્જેહિં, અવિકમ્મં જિણવરેહિ લેસેણં ।
 ભુત્તં વિદેહપહિ ય, ન ય સાગરિયસ્સ પિંડો ડ ॥

“ પહેલા- છેલ્લા જિનને છોડીને મધ્યમ અને મહા-વિદેહના જિનોએ આધાકર્મ લોજનની આંશિક અનુસા

આપી છે, પણ શય્યાતરપિંડની અનુજ્ઞા જરા ય નથી આપી.”

ભાવાર્થ :- મધ્યમ અને મહાવિદેહના જિનના સાધુઓમાં જેને ઉદ્દેશીને બનાવ્યું હોય તેને જ ન કલ્પે, બીજા સાધુને કલ્પે એ દષ્ટિએ મધ્યમ અને મહાવિદેહનાં જિનોએ આધાકમની કથચિત્ અનુજ્ઞા આપી છે, પણ શય્યાતર પિંડની જરા ય અનુજ્ઞા આપી નથી.”

પ્રશ્ન :- શય્યાતરપિંડનો નિષેધ કરવાનું શું કારણ ?

ઉત્તર :- શય્યાતરપિંડ લેવામાં મોટા દોષો થાય છે. (૧૭)

શય્યાતરપિંડ લેવામાં લાગતા દોષો :-

તિત્થંકરપડિકુટ્ટો, અળ્લાયં ઉગ્ગમોવિ ય ણ સુજ્ઞે ।

અવિમુત્તિ યડલાઘવયા, દુલ્લહસેજ્ઞા વિરુચ્છેઓ ॥ ૧૮ ॥

અજ્ઞાત ભિક્ષાનું અપાલન, ઉદ્દગમની અશુદ્ધિ, અવિ-મુક્તિ, અલાઘવતા, દુર્લભશય્યા અને વ્યવચ્છેદ- આ દોષો થવાના કારણે તીર્થંકરોએ શય્યાતરપિંડનો નિષેધ કર્યો છે.

(૧) અજ્ઞાતભિક્ષાનું અપાલન :- અજ્ઞાત એટલે અપરિચિત. અપરિચિતની ભિક્ષા તે અપરિચિત ભિક્ષા. સાધુએ પ્રાયઃ “આ સાધુ પૂર્વે રાજા હતો” ઇત્યાદિ પોતાની ઓળખાણ વિના જ ભિક્ષા મેળવવી જોઈએ. (દશવૈ ૦ અ ૯ ઉ ૦ ૩ ગા ૦ ૪ માં) કહ્યું છે કે- અન્નાયસંહં ચરઈ વિસુદ્ધં=“સાધુ પરિચય કર્યા વિના અજ્ઞાત-

પણે ફરીને ગૃહસ્થોનું વધેલું નિર્દોષ લાવેલું ભોજન કરે.”
નજીકમાં રહેવાના કારણે અતિપરિચય થવાથી શય્યાતરને
સાધુઓની ઓળખાણ થાય. એથી અજ્ઞાતપિંડ લેવામાં
અજ્ઞાતભિક્ષાનું પાલન ન થાય.

(૨) ઉદ્દગમની અશુદ્ધિ:- ઉદ્દગમની અશુદ્ધિ એટલે
ઉદ્દગમના દોષોથી પિંડ અશુદ્ધ બને. (બૃ. ક. ગા. ૩૫૪૩,
નિ. ગા. ૧૧૬૨) કહ્યું છે કે :-

બાહુલ્લા ગચ્છસ્ત ડ, પઢમાલિયપાણયાઙ્કજ્જેસુ ।
સજ્ઞાયકરણ આડટ્ટિયા કરે ડગ્ગમેગયરં ॥ ૧ ॥

સાધુઓ ઘણા હોવાના કારણે પ્રથમાલિકા(=નવકારશીની
ગોચરી), પાણી, ઔષધ આદિ કાર્યોમાં વારંવાર જવાથી
તથા સાધુઓને સ્વાધ્યાય અને ક્રિયામાં તત્પર બેઠને
આકર્ષણ થવાથી શય્યાતર ઉદ્દગમ દોષોમાંથી કોઈ દોષો
લગાડે.”

(૩) અવિમુક્તિ:- અવિમુક્તિ એટલે ગૃહિ=લોહુપતા.
સાધુ આહારની લોહુપતાના કારણે શય્યાતરનું ઘર મૂકે નહિ,
અર્થાત્ વારંવાર શય્યાતરના ઘરે આવે (બૃ. ક. ગા. ૩૫૪૫
નિ. ગા. ૧૧૬૪) કહ્યું છે કે:-

ભાવે ડકોસપણીયમેહિતો તં કુલં ન છડ્ડેહ ।
પઢાણાદી કજ્જેસુ ષ, ગતોવિ ઢૂરં પુણો પતિ ॥ ૧ ॥

“ ખીર વગેરે ઉત્કૃષ્ટ અને ઘી વગેરે સ્નિગ્ધ દ્રવ્યમાં
ગૃહિતા કારણે શય્યાતરના કુલને છોડે નહિ. અથવા જિન-

સ્નાત્ર, સ્થયાત્રા વગેરે મહોત્સવ પ્રસંગે કે કુલ, ગણુ અને સંઘના કાર્યોમાં દૂર ગયો હોય તો પણ ફરી તે કુલમાં આવે.”

(૪) અલાઘવતા:— અલાઘવતા એટલે ભાર. વિશિષ્ટ આહાર મળવાથી શરીર પુષ્ટ થવાથી શરીરનો ભાર થાય. શય્યાતર અને તેના સંબંધીઓ પાસેથી ઉપધિ અધિક મળવાથી ઉપધિનો ભાર થાય.

(૫) દુર્લભશય્યા:— જે આશ્રય આપે તેને આહાર પણ આપવો પડે એવો ભય ઉત્પન્ન થવાથી શય્યા=વસતિ દુર્લભ બને.

(૬) વ્યવચ્છેદ:— અધિક મકાન વગેરે હશે તો આપવું પડશે એવા ભયથી (વેચી દે, તેમાં કંઈ રાખી મૂકે, પાડી નાખે વગેરે રીતે) અધિક મકાન વગેરે ન રાખે. આથી વસતિનો વિચ્છેદ થાય. અથવા વસતિનો વિચ્છેદ થવાથી આહાર-પાણી, શિષ્ય વગેરેનો વિચ્છેદ થાય. (૧૮)

ઉપર્યુક્ત દોષો શય્યાતર સિવાય ખીન્ન ગૃહસ્થનો પિંડ લેવાથી પણ પ્રાયઃ થાય. આથી શય્યાતરપિંડનો નિષેધ કરવામાં ભાવાર્થ શું છે તે અન્ય આચાર્યોના મત બતાવવા દ્વારા જણાવે છે:—

પડિબંધનિરાગરણં, કેઈ અણ્ણે અગહિયગહ્ણસ્સ ।

તસ્સાઉંટળમાણં, ઇત્થડવરે વેંતિ માવત્થં ॥ ૧૯ ॥

કેટલાક આચાર્યો કહે છે કે—સાધુ અને શય્યાતરનો અત્યંત ઉપકાર્ય—ઉપકારક ભાવથી સ્નેહ ન થાય એ શય્યાતરપિંડના નિષેધનો ભાવાર્થ છે. કેટલાક આચાર્યો કહે છે

કે-સાધુઓ શય્યાતરપિંડ ન લે તે શય્યાતરને અહો ! આ સાધુઓ નિઃસ્પૃહ છે, આથી વસતિદાન આદિથી પૂજ્ય છે એવો ભાવ ઉત્પન્ન થાય એ શય્યાતરપિંડના નિષેધનો ભાવાર્થ છે. કેટલાક આચાર્યો કહે છે કે-ભગવાનની આજ્ઞા (એ જ) શય્યાતર પિંડના નિષેધનો ભાવાર્થ છે. (૧૯)

રાજાનું સ્વરૂપ :-

મુદિતાદિગુણો રાયા, અદ્ભુવિહો તસ્સ હોતિ વિંડોત્તિ ।
પુરિમેયરાણમેસો, વાઘાયાદીહિ પઠિકુટ્ટો ॥ ૨૦ ॥

જે મુદિત અને અભિષિક્ત હોય તે રાજા. મુદિત એટલે શુદ્ધવંશમાં ઉત્પન્ન થયેલ. અભિષિક્ત એટલે જેનો રાજ્યાભિષેક થયો હોય તે. (ભૃ. ક. ગા. ૬૩૮૨, નિ. ગા. ૨૪૯૮) કહ્યું છે કે-

મુદિઓ મુદ્ધભિસિત્તો, મુદિઓ જો હોઈ જોણિસુદ્ધો ડ ।
અહિસિત્તો ડ પરેહિં, સયં વ ભરહો જહા રાયા ॥ ૧ ॥

“ જે મુદિત અને મસ્તકે અભિષિક્ત હોય તે રાજા. મુદિત એટલે યોનિશુદ્ધ, અર્થાત્ જેના માતા-પિતા રાજવંશીય હોય તે. જેના મસ્તકે રાજાએ કે પ્રજાએ રાજ્યાભિષેક કર્યો હોય, અથવા જેણે ભરત રાજાની જેમ જાતે જ સ્વમસ્તકે રાજ્યાભિષેક કર્યો હોય તે અભિષિક્ત.”

અહીં (૧) મુદિત હોય, અભિષિક્ત હોય. (૨) મુદિત હોય, અભિષિક્ત ન હોય. (૩) મુદિત ન હોય, અભિષિક્ત

હોય. (૪) મુદ્ધિત ન હોય, અભિષિક્ત ન હોય. આમ ચાર ભાંગા થાય છે. પ્રથમ ભાંગામાં રાજપિંડ લેવામાં દોષો ન લાગે તો પણ રાજપિંડનો ત્યાગ કરવો. બાકીના ત્રણ ભાંગામાં તો દોષોનો સંભવ છે જ.

રાજપિંડના નીચે (૨૨ મી ગાથામાં) કહેવાશે તે આઠ પ્રકાર છે. જિનોએ પહેલા-છેલ્લા જિનના સાધુઓને વ્યાઘાત આદિ દોષોના કારણે આ આઠ પ્રકારનો રાજપિંડ લેવાનો નિષેધ કર્યો છે. (૨૦)

રાજપિંડ લેવામાં લાગતા દોષો :—

ईसरपमितीहि तर्हि, वाघातो खड्डलोहुदारणं ।
दंसणसंगो गरहा, इयरेसि ण अप्पमादाओ ॥ २१ ॥

રાજપિંડ લેવામાં વ્યાઘાત, લુબ્ધતા, એષણાઘાત, આસક્તિ, ઉપઘાત અને ગહાં (વગેરે) દોષો થાય છે.

(૧) વ્યાઘાત:— રાજકુલમાં ભોગિક, તલવર, માંડલિક વગેરે પોતાના પરિવાર સહિત જતા-આવતા હોય. આથી સાધુઓને રાજકુલમાં પેસવા-નીકળવામાં વ્યાઘાત થાય= બહુવાર લાગે. અથવા પેસવા-નીકળવામાં બહુવાર લાગવાથી લિક્ષા અને સ્વાધ્યાયાદિ કાર્યોમાં વ્યાઘાત થાય, અર્થાત્ લિક્ષામાં બહુ વાર લાગે તથા જેટલી વધારે વાર લાગે તેટલો સ્વાધ્યાય પણ ઓછો થાય. અથવા માણસો વગેરેની અડફેટમાં આવી જવાથી શરીર અને પાત્રાને

વ્યાધાત થાય, અર્થાત્ પડી જવાથી કે ઘણા વગેરેથી શરીરને વાગે અને પાત્રા કુટી જાય. અથવા (આ મુંડિયા સામે મળ્યા એટલે) અમંગળ થયું એવી બુદ્ધિથી કૈાઈ સાધુને મારે. લોગિક=ગામનો અધિપતિ. તલવર=કોટવાળ કે તળાટી. અથવા રાજાએ પ્રસન્નતાથી બક્ષીસ આપેલ સુવર્ણને^x તલવરપદ્મ મસ્તકે ધારણ કરનાર. માંડબિક્ક* =મંડબનો અધિપતિ.

(૨) લુપ્થતા-(૩) એષણાઘાત:- રાજકુલમાં ઘણો આહાર વગેરે મળવાથી લોલુપ્તા થાય. એથી એષણાનો ઘાત થાય, અર્થાત્ દોષિત ગોચરી પણ લાવે.

(૪) આસક્તિ:- સુંદર શરીરવાળા હસ્તિ, અશ્વ, સ્ત્રી, પુરુષ વગેરેને જોવામાં આસક્તિ થાય. તેથી આત્મવિરાધના થાય.

(૫) ઉપઘાત:- સાધુ ઉપર ચારક (=જસુસ), ચોર, અભિમાર (=ખૂન કરનાર), કામુક (=પરસ્ત્રીગમન કરનાર) ઇત્યાદિ તરીકે શંકા થવાથી રાજા ગુસ્સે થઈને કુલ, ગણ અને સંઘ વગેરેનો (મારી નાખે, દેશપાર કરે, કે હેરાન કરે ઇત્યાદિ રૂપે) ઉપઘાત કરે.

(૬) ગહા :-નિંદા પણ રાજદાન આ સાધુઓ લે છે એમ નિંદા થાય. સ્મૃતિને માનનારાઓ રાજદાનને નિંદા માને છે. કહ્યું છે કે :-

x આ કોટવાળ છે કે તળાટી છે એનો સૂચક પદ્.

* જેની આસપાસ નજીકમાં નગરાદિ નથી તે મંડબ.

રાટ્પ્રતિગ્રહદ્ગધાનાં, બ્રાહ્મણાનાં યુધિષ્ઠિર ! ।
સ્વિન્નાનામિવ બીજાનાં, પુનર્જન્મ ન વિચતે ॥ ૧ ॥

“ હે યુધિષ્ઠિર ! રાજદાન લેવાથી બળી ગયેલા પ્રાહ્લણેને રંધાયેલા બીજની જેમ ફરી જન્મ નથી=ફરી પ્રાહ્લણકુલમાં જન્મ ન થાય. ”

અથવા નિદા થાય. સાધુઓ આસક્તિ રહિત હોય છે. જ્યારે આ સાધુઓ તો જેણે કદી સુખ જોયું નથી તેવા માણસની જેમ હસ્તિ, અશ્વ આદિમાં આસક્તિ કેમ કરે છે ? એવી નિદા થાય.

પ્રશ્ન :- આ દોષો મધ્યજિનના પણ સાધુઓને લાગવાનો સંભવ છે તો તેમને રાજપિંડ લેવાની છૂટ કેમ ?

ઉત્તર :- તે સાધુઓ ઋણ અને પ્રાણ હોવાના કારણે અપ્રમત્ત હોવાથી ઉક્ત દોષોને દૂર કરી શકે છે. પહેલા-છેલ્લા જિનના સાધુઓ ક્રમશઃ ઋણ-જડ અને વક્ર-જડ હોવાથી તે દોષોને દૂર કરી શકતા નથી. (૨૧)

રાજપિંડના આઠ પ્રકાર :-

અસળાદીયા ચરો, વત્થં પાયં ચ કંબલં ચેવ ।
પાઉંછળગં ચ તદ્દા, અટ્ટવિહો રાયપિંડો ઉ ॥ ૨૨ ॥

અશન, પાન, આદિમ, સ્વાદિમ એ ચાર, તથા વસ્ત્ર, પાત્ર, કંબલ અને રજોહરણ એ ચાર એમ આઠ પ્રકારનો રાજપિંડ છે. (૨૨)

કૃતિકર્મનું સ્વરૂપ :-

કિતિકર્મ્મં તિ ય દુવિહં, અબ્હુદ્ધાણં તહેવ વંદણગં ।
સમણેહિ ય સમણીહિ ય, જહારિહં હોતિ કાયવ્વં ॥ ૨૩ ॥

કૃતિકર્મના અભ્યુત્થાન અને વંદન એમ બે પ્રકાર છે. સાધુ અને સાધ્વીઓએ ચારિત્રપર્યાયની વૃદ્ધિ પ્રમાણે બંને પ્રકારનું કૃતિકર્મ કરવું જોઈએ. અભ્યુત્થાન એટલે (આચાર્યાદિ પધારે ત્યારે) ઊભા થવું. વંદન એટલે દ્વાદશાવર્ત વગેરે. + (૨૩)

પર્યાયવૃદ્ધ પણ સાધ્વી નાના સાધુને વંદન કરે :-

સવ્વાહિં સંજઈહિં, કિતિકર્મ્મં સંજયાણ કાયવ્વં ।
પુરિસોત્તમોત્તિ ધમ્મો, સવ્વજિણાણંપિ તિત્થેસુ ॥ ૨૪ ॥

અહ્ય પર્યાયવાળી કે અધિક પર્યાયવાળી બધી સાધ્વીઓએ આજના દીક્ષિત પણ સાધુને વંદન કરવું જોઈએ. કારણ કે સર્વજિનેના તીર્થોમાં ધર્મ (=પ્રવચન) પુરુષે પ્રવર્તાવેલો હોવાથી પુરુષપ્રધાન છે. સાધુઓ સ્ત્રીઓને વંદન કરે તો નીચે પ્રમાણે દોષો થાય છે.

+ વંદનના ફેટાવંદન, થોભવંદન અને દ્વાદશાવર્ત વંદન એમ ત્રણ પ્રકાર છે. રસ્તામાં સાધુ સામે મળે વગેરે સમયે મસ્તક નમાવીને બે હાથ જોડીને મત્થપ્પણ વંદામિ કહેવું એ ફેટાવંદન છે. ખમાસમણા આપવા પૂર્વક અભુદ્ધિઓ સૂત્રથી કરાતું વંદન થોભવંદન છે. દ્વાદશાવર્તથી = બે વાંદણાથી કરાતું વંદન દ્વાદશાવર્ત વંદન છે.

તુચ્છત્તણેણ ગઠ્ઠો, જાયઙ્ઙ ન ય સંકષ્પ પરિભવેણં ।
અન્નોવિ હોજ્જ દોસો, થિયાસુ માહુજ્જહિજ્જાસુ ॥ પૃ. ક. ૬૪૦૦

“ સાધુ સ્ત્રીને વંદન કરે તેા તુચ્છતાના કારણે સ્ત્રીને ગર્વ થાય. ગર્વિષ્ઠ બનેલી સ્ત્રી સાધુને અનાદર બુદ્ધિથી બુઝે. તેથી સાધુથી જરાય ગભરાય નહિ. તથા સ્ત્રીએ માર્દવથી (=નમ્રતાથી) આકર્ષાય છે. આથી તેમને વંદન કરવાથી તેની સાથે (રાગાદિ રૂપ) ભાવથી સંબંધ થાય. ” (૨૪)

યથાપર્યાયવૃદ્ધિ વંદન ન કરવામાં થતા દોષો :-

एयस्स अकरणंमी, माणो तह णीयकम्मबंधोत्ति ।
पवयणखिसाऽयाणग, अबोहि भववुद्धि अरिहंमि ॥ २५ ॥

વંદન યોગ્યને વંદન ન કરવામાં અહંકાર થાય છે. એ અહંકારથી નીચગોત્ર કર્મનો બંધ થાય છે. આ પ્રવચનમાં વિનય કહેવામાં આંચો નથી, કારણ કે સાધુઓ યથાયોગ્ય વંદન કરતા નથી, એવી શાસનનિદા થાય. અથવા આ સાધુઓ અજ્ઞાન છે, કારણ કે લોકરૂઢિનું પણ પાલન કરતા નથી; એવી શાસનનિદા થાય. શાસનનિદા થવાથી જ યોધિની પ્રાપ્તિ ન થાય તેવાં કર્મો બંધાય છે, તેનાથી સંસારની વૃદ્ધિ થાય છે. (૨૫)

પ્રતનુ' સ્વરૂપ :-

पंचवतो खलु धम्मो, पुरिमस्स य पच्छिमस्स य जिणस्स ।
मज्झिमगाण जिणाणं, चउव्वतो होति विण्णेओ ॥ २६ ॥

ગો અપરિગ્ગહિયાણ, ઇત્થીણ જેણ હોઈ પરિમોગો ।
તા તત્ત્વિરઈણ ચ્ચિય, અવંભવિરઈત્તિ પળ્ણાણં ॥ ૨૭ ॥

દુળ્હવિ દુવિહોવિ ઠિઓ, એસો આજમ્મમેવ વિળ્ણેઓ ।
હ્ય વડમેયા દુવિહો, એગ્ગવિહો ચેવ તત્તેણં ॥ ૨૮ ॥

પહેલા-છેલ્લા જિનના સાધુઓને પાંચ મહાવ્રતવાળો જ ચારિત્રધર્મ હોય છે. મધ્યમ જિનના સાધુઓને ચાર મહાવ્રતવાળો ચારિત્ર ધર્મ હોય છે. (૨૬) કારણ કે મધ્યમ જિનના સાધુઓ પ્રાણ હોવાથી, સ્ત્રીનો સ્વીકાર કયાં વિના પરિભોગ ન થઈ શકતો હોવાથી પરિગ્રહવિરતિ કરવાથી અપ્રહાની વિરતિ થઈ જ જાય છે; એમ સમજે છે. (૨૭) પહેલા-છેલ્લા અને મધ્યમ એ બંને પ્રકારના જિનોના સાધુઓને અનુક્રમે પાંચ મહાવ્રતરૂપ અને ચાર મહાવ્રતરૂપ એ બંને પ્રકારનો કલ્પ સ્થિત છે. કારણ કે બંનેમાં ત્યાગ કરવા લાયક સમાન છે. તથા આ કલ્પ જીવનપર્યાંત હોય છે. આ કલ્પ પાંચ મહાવ્રતરૂપ અને ચાર મહાવ્રતરૂપ એમ વચનલેદથી બે પ્રકારનો હોવા છતાં પરમાર્થથી ઉક્ત (=બંનેમાં ત્યાગ કરવા લાયક સમાન છે એ) યુક્તિથી એક રૂપ જ છે. (૨૮)

જ્યેષ્ઠત્વં સ્વરૂપ :-

ઉવઠાવણાઈ જેટ્ટો, વિળ્ણેઓ પુરિમપચ્છિમજ્જિણાણં ।
પવ્વજ્ઞાણ ઉ તહા, મજ્જિમગાણં ણિરતિયારો ॥ ૨૯ ॥

પહેલા-છેદ્ધા જિનના સાધુઓમાં ઉપસ્થાપનાથી જ્યેષ્ઠ લક્ષ્ણો, અર્થાત્ જેની વડી દીક્ષા પહેલી થાય તે મોટો અને. મધ્ય જિનના સાધુઓમાં જેની દીક્ષા પહેલી થઈ હોય તે મોટો અને. વડી દીક્ષા કે દીક્ષા જેની પહેલી થઈ હોય તે મોટો ગણાય, પણ તેનું ચારિત્ર (છેદાદિ) અતિચાર રહિત હોય તો. જો ચારિત્ર (છેદાદિ) અતિચારવાળું અને તો વડી દીક્ષાથી કે દીક્ષાથી મોટો ન ગણાય. કારણ કે તેની પૂર્વની વડીદીક્ષા કે દીક્ષા અપ્રમાણ છે, ફરીથી વડીદીક્ષા કે દીક્ષા આપવામાં આવે તે જ પ્રમાણ છે. ઉપસ્થાપના એટલે પાંચ મહાવ્રતોનું આરોપણ (૨૯)

ઉપસ્થાપનાને યોગ્ય જીવનું સ્વરૂપ :—

પટિણ ય કહિહ અહિગહ, પરિહર ઉવઠાવણાહ કપ્પોત્તિ ।
છુકં તીહિ વિસુદ્ધં, સમ્મં ગવણ મેણ ॥ ૩૦ ॥

(આચારંગસૂત્રનું) શસ્ત્રપરિજ્ઞા અધ્યયન સૂત્રથી અને અર્થથી લક્ષીને ખરોખર સમજી લે ત્યારે મન-વચન-કાયાથી વિશુદ્ધ રીતે (=નિર્દોષ થાય તેમ) છ જીવનિકાયનો (અથવા છ અવ્રતોનો) નવપ્રકારે ભાવથી ત્યાગ કરતો જીવ ઉપસ્થાપનાને યોગ્ય છે. નવ પ્રકાર=મન-વચન-કાયાથી કરવું-કરાવવું-અનુમોહવું. (૩૦)

જેની સાથે ઉપસ્થાપના કરવામાં નાના-મોટાનો નિયમ :-

પિત્તિપુત્તમાહ્યાણં, સમગં પત્તાણ જેટ્ઠ પિત્તિપમિઈ ।
થેવંતરે વિલંબો, પણવણાણ ઉવટ્ઠવણા ॥ ૩૧ ॥

પિતા-પુત્ર, રાજા-પ્રધાન, માતા-પુત્રી, રાણી-મંત્રીસ્રી વગેરે સાથે ઉક્ત અધ્યયનને બરોબર સમજીને વડીદીક્ષાને યોગ્ય બની જાય તો પિતા, રાજા, માતા, રાણી વગેરે જયેષ્ઠ બને. જો પિતા-પુત્ર વગેરેને થોડું અંતર હોય, એટલે કે પુત્ર વગેરે વડીદીક્ષાને યોગ્ય બની જાય અને પિતા વગેરે બે દિવસ વગેરે થોડા સમય પછી યોગ્ય બને તેમ હોય, તો પુત્ર વગેરેની વડીદીક્ષામાં વિલંબ કરવો. પિતા વગેરે યોગ્ય બની જાય એટલે બંનેની સાથે જ વડીદીક્ષા કરવી. જો પિતાદિની થોડી રાહ જોયા વિના પુત્રાદિને વડી દીક્ષા આપવામાં આવે તો પુત્ર આદિની અપેક્ષાએ પિતા આદિની લઘુતા કરવાથી પિતા આદિને અસમાધિ થાય, પિતા આદિ ઉત્પ્રવ્રજિત બને વગેરે દોષો થાય. આ દોષો ન થાય એટલા માટે પિતાદિને થોડી વાર હોય તો રાહ જોઈને બંનેની સાથે વડીદીક્ષા કરવી. હવે જો વધારે અંતર હોય, એટલે કે પિતા વગેરે બહુ દિવસો પછી વડીદીક્ષાને યોગ્ય બને તેમ હોય, તો પિતા વગેરેને સમજાવવું કે-તારો પુત્ર મહાવ્રતોરૂપ લક્ષ્મીને પામે અને બીજાઓથી મોટો બને તેમાં તારો જ અભ્યુદય છે (=તારું જ ગૌરવ છે.) આથી તારે એની વડી દીક્ષા રોકવી નહિ જોઈએ. આવી રીતે સમજાવીને પુત્ર આદિની વડીદીક્ષા કરવી. પણ સમજાવવા છતાં ન માને તો તે યોગ્ય બને ત્યાં સુધી રાહ જોવી.

બે રાજ વગેરેને સાથે વડી દીક્ષા આપવામાં આવે ત્યારે જે (ગુરુની) * નજીકમાં હોય તે મોટો બને

આમ બંને રીતે (=વડીદીક્ષાથી અને દીક્ષાથી) જ્યેષ્ઠ કદપ બધા (=પહેલા-છેલ્લા-મધ્ય જિનના) સાધુઓનો સ્થિત છે. (૩૧)

પ્રતિક્રમણનું સ્વરૂપ :-

સપડિકમણો ધમ્મો, પુરિમસ્સ ય પચ્છિમસ્સ ય જિણસ્સ ।
મજ્જિમગાણ જિણાણં, કારણજાણ પડિકમણં ॥ ૩૨ ॥

ગમણાગમણવિહારે, સાયં પાઓ ય પુરિમચરિમાણં ।
ણિયમેણ પડિકમણં, અહ્યારો હોઊ વા મા વા ॥ ૩૩ ॥

મજ્જિમગાણ ઊ દોસે, કહંચિ જાયમ્મિ તક્કવણા ચેવ ।
દોસપડિયારણાયા, ગુણાવહં તહ પડિકમણં ॥ ૩૪ ॥

* ટીકામાં દ્વયે રાજાદયો યુગપદ્ યદા ત્વપસ્થાપ્યન્તે તદા યથાડડસન્નં જ્યેષ્ઠતેતિ । એવો પાઠ છે. આમાં કષ્ટ અપેક્ષાએ નજીક એનો ખુલાસો નથી. નિશીથ (ગા૦ ૩૭૭૦), વ્ય. ભા. ઉ. ૪ ગા. ૩૨૪, પંચવસ્તુ (ગા૦ ૬૩૬) વગેરેમાં જો જઠ્ઠા ગુરુસ્સ આસણ્ણો સો તહા જેઠ્ઠો વગેરે પાઠ છે. આનો ભાવ એ છે કે વડી-દીક્ષાની ક્રિયા વખતે જે ગુરુની નજીક (પહેલો) બેસે હોય તે મોટો બને અને તેના પછી બેસે હોય તે નાનો બને. અને જો એક જમણી બાજુ અને એક ડાબી બાજુ એમ રહ્યા હોય તો બંનેને સમાન રાખવા=નાના-મોટા ન કરવા.

પહેલા-છેલ્લા જિનના સાધુઓએ સવાર-સાંજ બંને વખત છ આવશ્યક રૂપ પ્રતિક્રમણ કરવું જોઈએ. મધ્યમ જિનના સાધુઓએ કારણ હોય (=દોષ લાગે) ત્યારે પ્રતિક્રમણ કરવું જોઈએ. તે સાધુઓ કારણ ન હોય તો સદા પણ પ્રતિક્રમણ ન કરે. (૩૨)

પહેલા-છેલ્લા જિનના સાધુઓએ અતિચાર લાગે કે ન લાગે, પણ ગમન, આગમન, અને વિહારમાં તથા સવાર-સાંજ પ્રતિક્રમણ અવશ્ય કરવું જોઈએ. તે સાધુઓ અનુક્રમે ઋણુ-જડ અને વક્ર-જડ હોવાથી અતિચાર ન લાગે તો પણ ત્રીજા ઔષધના દષ્ટાંતથી પ્રતિક્રમણ તેમને લાભ કરે છે. ગમન=આહાર આદિ માટે ઉપાશ્રયમાંથી* જવું. આગમન=ઉપાશ્રયમાં આવવું. વિહાર=બીજા ગામમાં જવું કે સ્વાધ્યાય આદિ માટે બીજા મકાનમાં જવું. ગમન આદિ ત્રણમાં માત્ર ઈરિયાવહિયા-પડિક્રમણ રૂપ પ્રતિક્રમણ છે. (આવનિનમાં) કહ્યું છે કે-

ગમનાગમણવિહારે, સુત્તે વા સુમિણદંસણે રાઓ ।

નાથા નહસંતારે, ઈરિયાવહિયા પડિક્રમણં ॥ ૧૫૩૩ ॥

“ગમન, આગમન, વિહાર, સૂત્રનું અધ્યયન, રાત્રે સ્વપ્નદર્શન અને નાવથી નહીં ઉતરવામાં ઈરિયાવહિયા પડિક્રમણ કરવું જોઈએ.”

* ગમન આદિ ત્રણમાં “સો હાથથી દૂર” એમ સમજવું. કારણ કે સો હાથની અંદર ગમન આદિમાં ઈરિયાવહિયા કરવાનું વિધાન નથી.

અહીં સૂત્રના અધ્યયનમાં પચીસ શ્વાસોશ્વાસ પ્રમાણ અને શત્રે સ્વપન-દર્શનમાં એકસો આઠ શ્વાસોશ્વાસ પ્રમાણ કાર્યોત્સર્ગ છે. બાકીના ગમન આદિ કાર્યોમાં ધરિયાવહિયા પ્રતિક્રમણ કરવું. અહીં સવાર-સાંજનું પ્રતિક્રમણ છ આવશ્યક રૂપ છે. (વિશેષાંભાં) કહ્યું છે કે-

સમગ્ણેણ સાવણ ય, અવસ્તકાયઠ્ઠવયં હૃદ્ધ જમ્હા ।
અંતો અહોનિસસ્ત ય, તમ્હા આવસ્તયં નામ ॥ ૮૭૩ ॥

“સાધુએ અને શ્રાવકે દિવસના અને રાતના અંતે અવશ્ય કરવું જોઈએ માટે તેનું “આવશ્યક” એવું નામ છે.” (૩૩)

મધ્યમ જિનોના સાધુએને કથચિત્ (=કોઈ રીતે) દોષ લાગતાં તે જ સમયે કરેલું પ્રતિક્રમણ રોગચિકિત્સાના ઉદાહરણથી લાભ કરે છે, અર્થાત્ જેમ રોગ ઉત્પન્ન થતાં જ તેની ચિકિત્સા કરવામાં આવે તો લાભ થાય છે, તેમ દોષ ઉત્પન્ન થતાં જ પ્રતિક્રમણ કરવામાં આવે તો અતિચારની વિશુદ્ધિરૂપ લાભ થાય છે.

મધ્યમ જિનોના સાધુએ ઋણુ-પ્રાણ હોવાથી તેમને પ્રાયઃ દોષ લાગતો નથી એ જણાવવા અહીં “કથચિત્” કહ્યું છે. (૩૪)

માસકલ્પનું વર્ણન :—

પુરિમેયરતિથયરાણ માસકલ્પો ઠિઓ વિણિદ્ધિઠ્ઠો ।

મઙ્ઙિમગાણ જિણાણં, અદ્ધિયઓ એસ વિણ્ણોઓ ॥ ૩૫ ॥

માસકલ્પ એટલે ચાતુર્માસ સિવાયના શેષકાળમાં એક સ્થાને એક માસ સુધી રહેવાનો આચાર. પહેલા છેલ્લા જિનના સાધુઓને માસકલ્પ સ્થિત છે અને મધ્યમ જિનોના સાધુઓને અસ્થિત છે. મધ્ય જિનના સાધુઓ ઋણુ-પ્રાણ હોવાથી એક સ્થાને માસથી વધારે સમય રહે તો પણ દોષ ન થાય. (૩૫)

પહેલા-છેલ્લા જિનના સાધુઓને માસકલ્પનું પાલન ન કરવામાં લાગતા દોષો :-

પડિબંધો લહુયત્તં, ણ જણુવયારો ણ દેસવિણ્ણાણં ।

ણાણારાહ્ણમેણ, દોસા અવિહારપક્કવમ્મિ ॥ ૩૬ ॥

પહેલા-છેલ્લા જિનના સાધુઓને માસકલ્પનું પાલન ન કરવામાં પ્રતિબંધ અને લઘુતા થાય તથા જનોપકાર, દેશ-વિજ્ઞાન અને આજ્ઞારાધના એ ત્રણ ન થાય એ દોષો લાગે છે.

(૧) પ્રતિબંધ :- એક જ સ્થળે માસથી વધારે રહેવામાં શય્યાતર આદિ પ્રત્યે રાગભાવ થાય.

(૨) લઘુતા :- આ સાધુઓ સ્વધર છોડીને અન્ય ધર વગેરેમાં આસક્ત છે એમ લોકમાં શંકા (અથવા માન્યતા) ઉત્પન્ન થવાથી લઘુતા થાય.

(૩) જનોપકાર :- જુદા જુદા દેશમાં રહેલા ભવ્ય લોકો ઉપર ઉપદેશદાન આદિથી ઉપકાર ન કરી શકાય. અથવા મૂળગાથાના જણુવયારો પદનું જનોપચાર :

એવું રૂપ કરવાથી જનોપચાર ન થઈ શકે એવો અર્થ થાય. દેશાંતરમાં રહેલા સાધુઓનો વંદનાદિ પૂજા રૂપ ઉપચાર ન થઈ શકે. અથવા દેશાંતરમાં રહેલા લોકો સાધુઓનો વંદનાદિ પૂજા રૂપ ઉપચાર ન કરી શકે. અથવા જનોપચાર એટલે સાધુઓનો વ્યવહાર. માસકલ્પ ન કરવામાં સાધુઓનો વ્યવહાર (આચારપાલન) ન થાય.

(૪) દેશવિજ્ઞાન :- જુદા જુદા દેશોના વિવિધ પ્રકારના લૌકિક અને લૌકોત્તર વ્યવહારનું જ્ઞાન ન થાય.

(૫) આજ્ઞારાધના :- જિનાજ્ઞાનું પાલન ન થાય. જિનાજ્ઞા આ પ્રમાણે છે-મોક્ષૂણ માસકલ્પ, અન્નો સુત્તંમિ નત્થિ ઉ વિહારો (પં. વ. ગા. ૮૯૬) = “આગમમાં (શેષ કાળમાં) માસકલ્પ સિવાય બીજો વિહાર કહ્યો નથી.” (૩૬) માસકલ્પ દ્રવ્યથી ન થઈ શકે તો પણ ભાવથી અવશ્ય કરવો જોઈએ :- કાલાદિદોષો પુણ, ગદવ્વઓ એસ કીરઈ ણિયમા । માવેણ ઉ કાયવ્વો, સંથારગવચ્ચયાઈહિં ॥ ૩૭ ॥

કાલ, ક્ષેત્ર, દ્રવ્ય અને ભાવના દોષોથી બાહ્યથી માસ-કલ્પ ન થઈ શકે તો પણ શયનભૂમિ, મકાન, શેરી વગેરે બદલીને ભાવથી અવશ્ય કરવો જોઈએ.

(દુઃકાલ આદિના કારણે) શિક્ષા દુર્લભ અને એ કાળદોષ છે. સંયમને અનુકૂળ ક્ષેત્ર ન મળે વગેરે ક્ષેત્રદોષ છે. શરીરને અનુકૂળ આહાર આદિ ન મળે એ દ્રવ્યદોષ છે. માંદગી, જ્ઞાનાદિની હાનિ વગેરે ભાવદોષ છે. (૩૭)

પર્યુષણા કલ્પનું વર્ણન :-

પજ્જોસવળાકપ્પોઽપેવં પુરિમેયરાહમેણં ।

ઉકોસેયરભેઓ, સો ણવરં હોઙ્ગ વિણ્ણેઓ ॥ ૩૮ ॥

ચાઉમ્માસુકોસો, સત્તરિ રાહંદિયા જહણ્ણો ઉ ।

થેરાણ જિણાણં પુણ, ણિયમા ઉકોસઓ ચેવ ॥ ૩૯ ॥

દોસાસહ મજ્ઞિમગા, અચ્છંતિ ઉ જાવ પુવ્વકોડી વિ ।

હરા ઉ ણ માસંપિ હુ, એવં સુ વિદેહજિણકપ્પે ॥ ૪૦ ॥

માસકલ્પની જેમ પર્યુષણાકલ્પ પણ પહેલા-છેલ્લા અને મધ્યમ જિનના સાધુઓના ભેદથી સ્થિત અને અસ્થિત એમ ભિન્ન છે. પણ આમાં માસકલ્પથી આટલી વિશેષતા છે કે પર્યુષણાકલ્પના જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ એમ બે ભેદ છે. (૩૮) અષાઠ (સુ. ૧૫)થી કાર્તિક (સુ. ૧૫) સુધી ચાર મહિના ઉત્કૃષ્ટ પર્યુષણાકલ્પ છે. બાદરવા સુદ ૫ થી કાર્તિક (સુ. ૧૫) સુધી ૭૦ દિવસ જઘન્ય પર્યુષણાકલ્પ છે. આ બે ભેદ સ્થવિરકલ્પીઓને હોય છે. જિનકલ્પીઓ અપવાદ રહિત હોવાથી તેમને એક ઉત્કૃષ્ટ જ હોય છે. (૩૯) મધ્યમ જિનના સાધુઓ દોષ ન લાગે તો એક ક્ષેત્રમાં પૂર્વ કોડ વધે સુધી પણ રહે, અને દોષ લાગે તો એક મહિનો પણ ન રહે. મહાવિદેહ ક્ષેત્રના સાધુઓને આ દશ કલ્પો મધ્યમ જિનના સાધુઓની જેમ હોય છે. (૪૦)

કલ્પોમાં સ્થિત-અસ્થિત વિભાગ સહેતુક છે :-

एवं कल्पविभागो, तद्द्रोसहणातओ मृणोयव्वो ।

भावत्थजुओ एत्थ उ, सव्वत्थवि कारणं एयं ॥ ४१ ॥

पुरिमाण दुव्विसोज्झो, चरिमाणं दुरणुपालओ कप्पो ।

मज्झिमगाण जिणाणं, सुविसोज्झो सुहणुपालो य ॥ ४२ ॥

उज्जुजडा पुरिमा खलु, णडादिणायाउ होंति विण्णोया ।

वक्कजडा उण चरिमा, उजुपण्णा मज्झिमा भणिया ॥ ४३ ॥

અહીં દશે કલ્પોમાં આ રીતે સ્થિત અને અસ્થિત એવો જે વિભાગ છે તે ત્રીજા ઔષધના દષ્ટાંતથી રહસ્ય-યુક્ત છે=સહેતુક છે, ગમે તેમ નથી. એમાં હેતુ નીચે મુજબ છે. (૪૧)

પહેલા જિનના સાધુઓનું ચારિત્ર દુર્વિશોધ્ય છે, અર્થાત્ બહુ જ કષ્ટથી (અતિચારોની) શુદ્ધિ કરાવી શકાય છે. કારણ કે તે સાધુઓ ઋણુ-જડ હોવાથી તેમને વિસ્તારથી ઘણા ઉપદેશથી સમસ્ત હેય સંબંધી જ્ઞાન થાય ત્યારે અતિચાર દૂર થાય. છેલ્લા જિનના સાધુઓનું ચારિત્ર દુઃખાનુપાલ્ય છે, અર્થાત્ બહુ જ કષ્ટથી પાલન કરાવી શકાય છે. કારણ કે તે સાધુઓ વક્ર-જડ હોવાથી બહાનું કાઢીને હેય પણ આવરે. મધ્યમ જિનના સાધુઓનું ચારિત્ર સુવિશોધ્ય અને સુખાનુ-પાલ્ય છે. તે સાધુઓ ઋણુ-પ્રાણ હોવાના કારણે ઉપદેશ પ્રમાણે પાલન કરતા હોવાથી સુવિશોધ્ય છે, તથા પ્રાણ

હોવાના કારણે ઉપદેશ આપવા માત્રથી બધા હેય સંબંધી તર્ક=વિચાર કરીને તેનો ત્યાગ કરી શકતા હોવાથી સુખાનુપાલ્ય છે. (૪૨)

પહેલા જિનના સાધુઓ ઋગ્નુ-જડ છે. ઋગ્નુ એટલે સરળ. જડ એટલે વિશિષ્ટ તર્ક=વિચાર કરવાની શક્તિથી રહિત હોવાથી માત્ર કહેલું જ સમજનારા. આ વિષયમાં નટ, હાથી વગેરેનાં દર્ષાંતો છે. નટનું દર્ષાંત આ પ્રમાણે છે:- પહેલા જિનના કેઈ સાધુઓ સ્થંડિલભૂમિથી ગુરુ પાસે આવ્યા. ગુરુએ તેમને પૂછ્યું: આટલા મોડા કેમ આવ્યા? સરળ હોવાથી તેમણે કહ્યું: અમે નૃત્ય કરતા નટને જોવા ઉભા રહ્યા હતા. આથી ગુરુએ તેમને હવે નૃત્ય કરતા નટને જોવા ઉભા ન રહેવું એમ શિખામણ આપી. તેમણે તેનો સ્વીકાર કર્યો. ત્યારબાદ ફરી એક વખત તે સાધુઓ સ્થંડિલભૂમિથી મોડા આવવાથી ગુરુએ તેનું કારણ પૂછ્યું એટલે તેમણે કહ્યું: અમે નૃત્ય કરતી નટીને જોવા ઉભા રહ્યા હતા. ગુરુએ મેં તમને પહેલાં આમ કરવાની ના કહી હતી એમ કહ્યું ત્યારે જડ હોવાથી તેમણે કહ્યું: આપે ત્યારે નટ જોવાનો નિષેધ કર્યો હતો, નટીને જોવાનો નહિ. નટને જોવાનો નિષેધ કરવામાં નટનિરીક્ષણ રાગનો હેતુ છે એ કારણ છે. આથી નટને જોવાના નિષેધમાં નટીને જોવાનો નિષેધ સુતરાં થઈ જાય છે એમ તે સાધુઓ સમજી શકતા નથી.

છેલ્લા જિનના સાધુઓ વક અને જડ છે. વક એટલે શક= સરળ નહિ. તેમના વિષયમાં પૂવોક્ત નટનું દર્શાંત છે. તે આ પ્રમાણે :- તે સાધુઓ સ્થંડિલભૂમિથી મોડા આવ્યા એટલે ગુરુના પૂછવાથી તેમણે કહ્યું : અમે નટ જોવાને ઉભા રહ્યા હતા. ગુરુએ તેનો નિષેધ કર્યો. ફરી એક વખત તેમ બનતાં ગુરુએ પૂછ્યું એટલે વક હોવાથી ખીજા ઉત્તરો આપ્યા, સીધો જવાબ ન આપ્યો. (કડક થઈને) આગ્રહથી પૂછ્યું એટલે નટી જોવા ઉભા રહ્યા હતા એમ કહ્યું. ગુરુએ ઠપકો આપ્યો એટલે જડ હોવાથી યોલ્યા કે અમે નટ જ ન જોવો એમ સમજ્યા હતા.

મધ્યમ જિનના સાધુઓ ઋણુ અને પ્રાણ છે. તેમના વિષયમાં પણ ઉપયુક્ત નટ દર્શાંત છે. સ્થંડિલભૂમિથી મોડા આવવાથી ગુરુએ પૂછ્યું એટલે સરળ હોવાથી કહ્યું કે નટને જોવા ઉભા રહ્યા હતા. આથી ગુરુએ તેનો નિષેધ કર્યો. ફરી એકવાર નટીને જોઈને પ્રાણ હોવાથી વિચાર કર્યો કે નટની જેમ નટી નહિ જોવી જોઈએ, કારણ કે રાગનું કારણ છે. (૪૩)

સાધુઓના આવા સ્વભાવનું કારણ :-

કાલસહાવાઝ ચ્ચિય, એ એવંવિહા ઝ પાણ ।

હોંતિ ઝઓ ઝ જિણેહિં, એસિ હમા કયા મેરા ॥ ૪૪ ॥

કાળના પ્રભાવથી જ સાધુઓ પ્રાયઃ આવા (=સરળતા-જડતાહિના) સ્વભાવવાળા હોય છે. આથી જિનેશ્વરોએ એમની આ સ્થિત-અસ્થિત કલ્પ રૂપ મર્યાદા કરી છે.

અહીં પ્રાયઃ આવા સ્વભાવના હોય છે એનો અર્થ એ છે કે, મોટા ભાગના સાધુઓ આવા સ્વભાવવાળા હોય છે, પણ બધા જ આવા સ્વભાવવાળા હોતા નથી. [આનો ક્ષિતાર્થ એ થયો કે, પહેલા-છેલ્લા જિનના સાધુઓમાં પણ કેઈ ઋણુ-પ્રાણ હોય અને મધ્યમજિનના સાધુઓમાં પણ કેઈ ઋણુ-જડ કે વક્ર-જડ હોય.] (૪૪)

ઋણુ-પ્રાણ જીવોને ઋણુ-પ્રાણ હોવાના કારણે ચારિત્ર હોય, પણ ઋણુ-જડ વગેરેને ચારિત્ર યોગ્ય નથી એ પ્રશ્નનું સમાધાન:-

एवंविहाणवि इहं, चरणं दिदुं तिलोगणाहेहि ।

जोगाण थिरो भावो, जम्हा एएसि सुद्धो उ ॥ ४५ ॥

अथिरो उ होइ इयरो, सहकारिवसेण ण उण तं हणइ ।

जलणा जायइ उण्हं, वज्जं ण उ चयइ तत्तंयि ॥ ४६ ॥

इय चरणम्मि ठियाणं, होइ अणाभोगभावओ खलणा ।

ण उ तिक्कसंकिलेसा, णस्वेति चारित्तभावोऽवि ॥ ४७ ॥

સરળતા-જડતા આદિથી યુક્ત પણ જે જીવો પ્રવ્રજ્યને યોગ્ય છે તેમને ચારિત્ર હોય એમ જિનોએ જ્ઞેયું છે. કારણ કે સ્થિર (=કાયમ રહેનાર) અને અસ્થિર (=કચારેક થનાર) એમ જે પ્રકારના ભાવ છે તેમાં સ્થિરભાવ તે ઋણુ-જડ વગેરેને શુદ્ધ જ હોય છે. (૪૫) અસ્થિર ભાવ તેવા પ્રકારની સામગ્રીથી અશુદ્ધ થાય છે. પણ તે અશુદ્ધ ભાવ ચારિત્રનો ધાત કરતો નથી. વજ્ર અગ્નિથી ઉપ્પન્ન અને

છે, પણ ઉબ્ધ બનવા છતાં વજ્રપણાને છોડતું નથી. વજ્ર-પણું સ્થિરભાવ છે. ઉબ્ધતા અસ્થિરભાવ છે.] (૪૬) તે રીતે ચારિત્રમાં રહેલાઓને વિસ્મૃતિ થવાથી સ્ખલના થાય છે=અતિચાર લાગે છે, પણ તીવ્ર સંકલ્પેથી ચારિત્રના પરિ-ષ્કામનો નાશ થતો જ નથી. કારણ કે તીવ્રસંકલ્પે નથી.

વક્ર-જડ જીવોને પણ ચારિત્ર હોય :-

ચરિમાણવિ તદ્દ ણેયં, સંજલણકસાયસંગયં ચેવ ।
માઙ્ઙાણં પાયં, અસંઙ્ગિ હુ કાલદોસેણં ॥ ૪૮ ॥

હ્રરા ઉ ણ સમણત્તં, અસુદ્ધભાવાઉ હંદિ વિણ્ણેયં ।
લિંગંમિવિ ભાવેણં, સુત્તવિરોહા જઞ્ઞો મણિયં ॥ ૪૯ ॥

સવ્વેવિ અહ્યારા, સંજલણાણં તુ ઉદયઞ્ઞો હેંતિ ।
મૂલચ્છેજ્ઞં પુણ હોઙ્ઙિ બારસણ્ઢં કસાયાણં ॥ ૫૦ ॥

જેમ પ્રથમ જિનના સાધુઓની વિસ્મૃતિથી થતી સ્ખલના ચારિત્રબાધક નથી, તેમ છેલ્લા જિનના સાધુઓનું દુષ્પમા કાલના પ્રભાવથી પ્રાયઃ અનેકવાર પણ થતું માતૃસ્થાન ચારિત્રનું બાધક નથી. કારણ કે તે સંજ્વલન કષાય સંબંધી જ છે, નહિ કે અનંતાનુબંધી આદિ કષાયો સંબંધી.

માતૃસ્થાન શબ્દનો અર્થ :- માતા સ્ત્રી હોય છે. આથી માતાઓનું=સ્ત્રીઓનું સ્થાન=આશ્રય તે માતૃસ્થાન. સ્ત્રીઓ પ્રાયઃ માયાનો આશ્રય લે છે=માયા કરે છે, તથા સ્ત્રીપણું પ્રાયઃ માયાના કારણે મળે છે. આથી માતૃસ્થાન એટલે

એટલે માયા. અથવા માતૃ એટલે માયા, અને સ્થાન એટલે વિશેષ. માયાવિશેષ તે માતૃસ્થાન. અથવા માહૃદાણં પદ્મું માયિસ્થાન એવું રૂપ કરવાથી માયાવીઓનું સ્થાન (=આશ્રય) તે માયિસ્થાન. માયાવીઓ માયાનેા આશ્રય લે છે=કરે છે. આથી માયિસ્થાન એટલે માયા.

કોઈમાં તે (=અનેકવાર માતૃસ્થાન) હોય જ નહિ. આથી 'પ્રાયઃ' કહ્યું છે. (૪૮)

જો માયા અનંતાનુબંધી આદિ કષાયો સંબંધી હોય તો એ માયારૂપ અપ્રશસ્ત અધ્યવસાયથી સાધુપણું ન રહે, રજોહરણાદિ દ્રવ્યલિંગ હોવા છતાં ભાવથી=પરિણામની અપેક્ષાએ સાધુપણું ન રહે. અન્ય કષાયો સંબંધી માયાથી ભાવથી સાધુપણું માનવામાં સૂત્ર સાથે વિરોધ આવે છે. કારણ કે આગમમાં કહ્યું છે કે— (૪૯) બધા જ અતિચારો સંબલન કષાયના જ ઉદયથી થાય છે. અનંતાનુબંધી આદિ ચાર કષાયોના ઉદયથી ચારિત્રનો મૂળથી નાશ થાય છે. આથી સંબલન સંબંધી માયા ચારિત્રનો નાશ ન કરે, તે હોય તો પણ છેદ્યા જિનના સાધુઓને ચારિત્ર હોય.

દુષ્પમાકાળમાં પણ ચારિત્ર છે.

કેટલાકેા દુષ્પમાકાળમાં અતિચારો બહુ હોવાથી ચારિત્ર જ નથી એમ માને છે. તે બરોબર નથી. કારણ કે વ્યવહારસૂત્રમાં એવું માનનારાઓને ઠપકો આપીને (=પ્રાયઃશ્ચિત્ત આપીને) આ વિષયમાં સમાધાન જણાવ્યું છે. તે આ પ્રમાણે :-

કેસિંચિય આપસો, દંસણનાણેહિ વટ્ટપ તિત્થં ।
વોચ્છિન્નં ચ ચરિત્તં, વયમાણે મારિયા ચડરો ॥+

“વર્તમાનમાં જ્ઞાન-દર્શનથી શાસન પ્રવર્તે છે, ચારિત્રનો વિચ્છેદ થયો છે; એમ જે કહે તેને ચતુર્થું પ્રાયશ્ચિત્ત છે.”

જ ધિના તિત્થં ણિયંટેહિં, નાતિત્થયા ય નિયંટયા ।
છક્કાયસંજમો જાવ, તાવ દુણ્હડ્ણુસજ્જણા વ્ય.ભા ઉ. ૧૦ ગા. ૩૮૯

“સાધુઓ વિના શાસન ન હોય, અને શાસન વિના સાધુઓ ન હોય. જ્યાં સુધી છકાય જીવેની રક્ષા થાય ત્યાં સુધી શાસન અને સાધુઓ એ બંને રહેવાના.”

જો મળઈ નત્થિ ધમ્મો, ન ય સામહયં ન ચેવ ય વયાઈ ।
સો સમણસંઘવજ્જ્ઞો, કાયવ્વો સમણસંઘેણં ।

“ચારિત્ર ધર્મ નથી, સામાયિક નથી, વ્રતો નથી એમ જે કહે તેને શ્રમણસંઘે શ્રમણસંઘમાંથી બહાર કરવો.”

પૂર્વકાળના સાધુઓની અપેક્ષાએ દુષ્પમાકાળના સાધુઓ ઢીનક્રિયાવાળા અને ઢીનપરિણામવાળા હોવા છતાં તેમનામાં સાધુપણું છે. કહ્યું છે કે :-

+ મુદ્રિતપ્રતમાં વ્યવહારસૂત્રના દશમા ઉદ્દેશમાં નીચે પ્રમાણે બે ગાથા છે.
સોહીપ ય અભાવે, દેતાણ ય કરેતગાણ અભાવે ।
વટ્ટઈ સંપઈ કાલે, તિત્થં સમ્મત્તનાણેહિ ॥ ૩૪૩ ॥
દોસુ ડ વોચ્છિન્નેસું અટ્ટવિહં દેતયા કરેતા ય ॥
નવિ કેઈ દીસંતિ વયમાણે મારિયા ચડરો ॥ ૩૫૪ ॥

સત્યપરિણા છક્કાય અહિગમો પિંડ ઉત્તરજ્ઞાપ ।

રુક્ષે વસહે ગોવે, જોહે સોહી ચ પુક્કરણી ॥વ્ય.ભા.ઉ.૧ ગા. ૧૬૯

“ પૂવે (આચારંગનું) શસ્ત્રપરિણા અધ્યયન ભણાવ્યા પછી ઉપસ્થાપના થતી હતી, જ્યારે હમણાં (દશવૈનું) ૫૬ જીવનિકાય અધ્યયન ભણાવ્યા પછી ઉપસ્થાપના કરાવવામાં આવે છે. પૂવે આચારંગ (પિંડેપણા અ૦) ભણવાથી પિંડ-અહણની અનુજ્ઞા મળતી હતી, હમણાં દશવૈકાલિક (પિંડે-પણા અ.) ભણવાથી પિંડઅહણની અનુજ્ઞા મળે છે. પૂવે આચારંગ ભણ્યા પછી ઉત્તરાધ્યયન ભણાવવામાં આવતું હતું. હમણાં દશવૈકાલિક ભણ્યા પછી ઉત્તરાધ્યયન ભણાવવામાં આવે છે. પૂવે કલ્પવૃક્ષોથી જીવનનિર્વાહ થતો હતો. હમણાં આંખા વગેરેના વૃક્ષોથી જીવનનિર્વાહ થાય છે. પૂવે અતુલખળવાળા ખળદો હતા. હમણાં અલ્પખળવાળા ખળદોથી લોકો કામ ચલાવે છે. પૂવે ખેડૂતો ચકવર્તીના ગૃહપતિ-રત્નની જેમ તે જ દિવસે ધાન્ય તૈયાર કરી શકતા હતા. હમણાં તેવા ખેડૂતો ન હોવા છતાં લોક ખીજ ખેડૂતોથી જીવનનિર્વાહ કરે છે. પૂવે સહસ્રયોધી વગેરે યોદ્ધાઓ હતા. હમણાં અલ્પખળવાળા અને અલ્પ પરાક્રમવાળા યોદ્ધાઓથી રાજાઓ શત્રુ ઉપર આક્રમણ કરીને રાજ્યનું પાલન કરે છે. પૂવે છ મહિનાનું પ્રાયશ્ચિત્ત હતું. હમણાં તેના સ્થાને પંચ-કલ્યાણક, દશકલ્યાણક વગેરે પ્રાયશ્ચિત્ત છે. વાવડીઓ પણ પૂર્વાકાળથી ઉતરતી કોટિની હોવા છતાં લોકો ઉપર ઉપકાર કરે છે. તેવી રીતે વર્તમાન કાળમાં પૂર્વાકાળના સાધુઓથી ઉતરતી કોટિના સાધુઓ હોવા છતાં તેમનામાં સાધુપણું છે.”(૫૦)

બાલથી સાધુ હોય, પણ ભાવથી સાધુ ન હોય તેવાઓનું સ્વરૂપ :-

एवं च संकिलिङ्गा, माङ्ङाणमि णिच्चतल्लिच्छा ।

आजीवियमयगत्था, मूढा णो साहुणो णेया ॥ ५१ ॥

સંભવલન સિવાયના કષાયનો ઉદય થાય તો સાધુપણું ન હોય. આથી જે સંભવલન સિવાયના કષાયના ઉદયથી સંકિલિષ્ટ ચિત્તવાળા છે, સદા માયામાં તત્પર છે, ગૃહસ્થો નિશુલ્ભ તરીકે બાણી ગયા હોવાથી કે ધનરહિત હોવાથી અમારો જીવનનિર્વાહ કેવી રીતે કરશું એમ આજીવિકાના ભયથી વ્યાકુલ બનેલા છે, અને પરલોકની સાધનાથી વિમુખ બનીને કેવળ આ લોકમાં જ પ્રતિબદ્ધ બનવાથી મૂઢ છે, તે જીવો સાધુ નથી. (૫૧)

ભાવસાધુનું સ્વરૂપ :-

संविग्गा गुरुविणया, णाणी दंतिदिया जियकसाया ।

भवविरहे उज्जुत्ता, जहारिहं साहुणो होंति ॥ ५२ ॥

જે સંવિગ્ન છે, સંવિગ્ન હોવાથી જ ગુરુવિનીત છે, ગુરુવિનીત હોવાથી જ જ્ઞાની છે, જ્ઞાની હોવાથી જ જિતેન્દ્રિય, જિતકષાય અને દેશ, કાલ આદિની અપેક્ષાએ યથાયોગ્ય સંસારનો ક્ષય કરવામાં ઉદ્યત બનેલા છે, તે સાધુ છે.

સંવિગ્ન=સંસારભીરુ. ગુરુવિનીત=સંસારને તરવાનો ઉપાય બતાવનારા ગુરુનો વિનય કરનારા. જ્ઞાની=સુપ્રસન્ન બનીને ગુરુએ આપેલા શ્રુતજ્ઞાનવાળા. (૫૨)

૧૮ ભિક્ષુપ્રતિમા પંચાશક

સ્થિત-અસ્થિત કલ્પ કહ્યો. હવે કલ્પની સમાનતાની અપેક્ષાએ પ્રતિમાકલ્પનું પ્રતિપાદન કરવાની ઈચ્છાવાળા ગ્રંથકાર મંગલ વગેરે કહે છે :-

ળમિઝ્ઞ વદ્ધમાણં, મિલ્લુપ્પડિમાળ લેસઓ કિંવિ ।
વોચ્છં સુત્તાણ્ણા, મલ્લહિયદ્ધાઈ પપ્પડથં ॥ ૧ ॥

શ્રી મહાવીરસ્વામીને પ્રણામ કરીને ભવ્યજીવેના હિત માટે દશાશ્રુતસ્કંધ સૂત્રના અનુસારે ભિક્ષુ પ્રતિમાઓનું સ્પષ્ટ અર્થ સમજાવ તે રીતે સંક્ષેપથી કંઈક વર્ણન કરીશ. ભિક્ષુપ્રતિમા=સાધુઓની વિશિષ્ટ પ્રતિજ્ઞા. (૧)

પ્રતિમાની સંખ્યા અને સ્વરૂપ :-

બારસ મિલ્લુપ્પડિમા, ઓહેણં જિળવરેહિ પળ્ણત્તા ।
સુહમાવજુયા કાયા, માસાહયા જઓ મળિયં ॥ ૨ ॥

જિનેશ્વરેએ સામાન્યથી માસિકી વગેરે બાર ભિક્ષુ-પ્રતિમાઓ કહી છે. વિશેષથી તેા વજ્જમઠ્યા, યવમઠ્યા, ભદ્રા વગેરે તથા *સસસસકિકા વગેરે ઘણી પ્રતિમાઓ છે. આ પ્રતિમાઓ વિશિષ્ટ ક્રિયાવાળા સાધુના પ્રશસ્ત અધ્ય-વસાયથી યુક્ત સાધુની કાયા રૂપ છે.

*વ્યવહારસૂત્ર નવમે ઉદ્દેશો.

પ્રશ્ન :- પ્રતિમા સાધુના અભિગ્રહ વિશેષરૂપ છે. આથી પ્રતિમા એટલે સાધુનેા વિશેષ પ્રકારનેા અભિગ્રહ એમ કહેવું જોઈએ. તેના બદલે શુભભાવયુક્ત સાધુની કાયાને પ્રતિમા કેમ કહી ?

ઉત્તર :- (વિશિષ્ટ સામર્થ્યાદિવાળી) કાયાથી તેવા પ્રકારના શુભોનેા (=અભિગ્રહ વગેરેનેા) યોગ થાય છે. આથી તે (=પ્રતિમાધારી) સાધુઓ ખીજ સાધુઓથી તેવી કાયાની અપેક્ષાએ પ્રધાન=મુખ્ય છે એવું સૂચન કરવા અહીં શુભભાવયુક્ત સાધુની કાયાને પ્રતિમા કહી છે.

સામાન્યથી સાધુઓની પ્રતિમા બાર છે. કારણ કે આવશ્યક નિર્ચુક્તિમાં (બારસહિં ભિક્ષુપટ્ટિમાહિં એ પદના વર્ણનમાં) નીચે પ્રમાણે કહ્યું છે. (૨)

આવશ્યકનિર્ચુક્તિમાં કહેલી પ્રતિમાઓ :-

માસાઈ સત્તા, પઢમાવિહૃત્ત્રયસત્તરાઈદિણા ।

અહરાઈ એગરાઈ, ભિક્ષુપટ્ટિમાણ બારસગં ॥ ૩ ॥

એક માસથી આરંભી ક્રમશઃ એક એક માસની વૃદ્ધિથી સાતમાસ સુધી સાત પ્રતિમાઓ છે. તે આ પ્રમાણે :- માસિકી, દ્વિમાસિકી, ત્રિમાસિકી ચતુર્માસિકી, પંચમાસિકી, પષ્ટમાસિકી અને સપ્તમાસિકી. ત્યારબાદ પહેલી, બીજી અને ત્રીજી (=પહેલેથી ગણવામાં આવે તેા આઠમી, નવમી અને દશમી) એ ત્રણ પ્રતિમા સપ્તરાત્રિદિના છે. અગિયારમી અને બારમી અનુક્રમે અહોરાત્રિકી અને રાત્રિકી છે. આમ કુલ બાર સાધુપ્રતિમાઓ છે. (૩)

પ્રતિમા ધારણ કરવાને ધાયક સાધુનું સ્વરૂપ :-

પટિવજ્રહ યયાઓ, સંઘયણધિર્ઝુઓ મહાસત્તો ।

પટિમાઝ ભાવિયપ્પા, સમ્મં ગુરુણા અણુણાઓ ॥ ૪ ॥

ગચ્છે ચ્ચિય ણિમ્માઓ, જા પુવ્વા દસ ભવે અસંપુણ્ણા ।

ગવમસ્સ તહ્યવત્થૂ, હોહ જહણ્ણો સુયાહિગમો ॥ ૫ ॥

વોસટ્ટવત્તદેહો, ઉવસગ્ગસહો જહેવ જિણકપ્પી ।

એસણ અભિગ્ગહીયા, ભત્તં ચ અલેવહં તસ્સ ॥ ૬ ॥

૧ સંઘયણયુક્ત, ૨ ધૃતિયુક્ત, ૩ સાત્ત્વિક, ૪ ભાવિ-
તાત્મા, ૫ ઘડાયેલ, ૬ ઉત્કૃષ્ટથી કંઈક ન્યૂન દશપૂર્વો અને
જઘન્યથી નવમા પૂર્વની ત્રીજી વસ્તુ સુધીનું શ્રુત જાણનાર,
૭ વ્યુત્સૃષ્ટકાય, ૮ ત્યક્તકાય, ૯ જિનકલ્પીની જેમ ઉપસર્ગ-
સહિષ્ણુ, ૧૦ અભિગ્રહવાળી એવણા લેનાર, ૧૧ અલેપ
આહાર લેનાર, અને ૧૨ અભિગ્રહવાળી ઉપધિ લેનાર સાધુ
આ પ્રતિમાઓનો સ્વીકાર કરે છે.

(૧) સંઘયણયુક્ત :- પ્રથમના ત્રણ સંઘયણોમાંથી
કોઈ એક સંઘયણવાળો. આવા મજબૂત સંઘયણવાળો પરી-
પહ સહન કરવામાં અત્યંત સમર્થ અને છે.

(૨) ધૃતિયુક્ત :- ધૃતિ એટલે ચિત્તની સ્વસ્થતા. ધૃતિ-
યુક્ત જીવ રતિ-અરતિથી પીડાતો નથી.

(૩) સાત્ત્વિક :- સાત્ત્વિક જીવ અનુકૂળ-પ્રતિકૂળ પ્રસંગોમાં હર્ષ-વિષાદ ન પામે.

(૪) ભાવિતાત્મા :- ગુરુની કે (જે ગુરુએ પ્રતિમાનો સ્વીકાર કર્યો હોય તે) તે વખતે સ્થાપિત આચાર્યની અથવા ગરુડની આગમનુસાર અનુજ્ઞા મેળવીને જેણે ચિત્તને સફલાવનાથી 'ભાવિત બનાવ્યું' હોય તે, અથવા જેણે (પ્રતિમાના સ્વીકાર પહેલાં) પ્રતિમાનો અભ્યાસ કર્યો હોય તે.

પ્રતિમાનો અભ્યાસ પાંચ તુલનાઓથી થાય છે. તે આ પ્રમાણે :-

તવેણ સત્તેણ સુત્તેણ, પગત્તેણ બલેણ ચ ।
તુલ્લણા પંચહા વુત્તા, પહિમં પહિવજ્જઓ ॥

પ્રતિમાનો સ્વીકાર કરનારની તપથી, સત્ત્વથી, સૂત્રથી, એકત્વથી અને બલથી એમ પાંચ તુલના છે. [તુલના એટલે પ્રતિમા સ્વીકારવાની યોગ્યતા આવી છે કે નહિ તેની પરીક્ષા કે ચકાસણી. અથવા યોગ્યતા કેળવવાનો ઉપાય.]

(૧) તપથી :- ઉપવાસ વગેરે તપ કરે. કહ્યું છે કે-
ચત્તમત્તેહિં જહ્હં, છર્ટેહિં અટ્ટમેહિં વસમેહિં ।
વારસ ચોહસમેહિ ચ, ધીરાવિ હમં તુલિતડપ્પં ॥

“ધીર પુરુષો પણ ક્ષુધા ઉપર વિજય મેળવવા ઉપવાસ, છર્દ, અક્રમ, ચાર, પાંચ અને છ ઉપવાસથી આત્માની તુલના કરે છે.”+

+ દશાશ્રુ૦ અ. ૭, નિ. ગા. ૮ ની ચૂર્ણિ.

પકેક્કં તાવ તવં, કરેહ જહ તેણ કીરમાણેણં ।
હાણી ન હોહ જહઆ, વિ હોજ્જ છમ્માસુવસ્સગ્ગો ।

પોરિસી વગેરે (કમશઃ ચઢિયાતો) એક એક તપ ત્યાં સુધી કરે કે જ્યાં સુધી કરાતા તપથી વિહિત અનુષ્ઠાનોની હાનિ ન થાય. તથા દેવ વગેરે આહાર અનેપણીય કરી નાખવે ઇત્યાદિ ઉપસર્ગ છ મહિના સુધી કરે તો પણ છ મહિના સુધી ઉપવાસ કરે, પણ અનેપણીય આહાર ન લે.*

(૨) સર્વથી - સર્વતુલના પાંચ કાર્યોત્સર્ગથી થાય છે. તે આ પ્રમાણે:-

પદ્મા ઉષસ્સયંમી, વીયા વાહિં તદ્દય ચ્ચુક્કમ્મિ ।
સુણ્ણહરમ્મિ ચ્ચુત્થી, તહ પંચમિયા મસાણંમિ ॥ ૧૩૧૫
આસું થોવં થોવં, પુવ્વપવત્તં જિણેહ્ સો નિહં ।
મૂસગ્ગાસાહ તદ્દા, ભયં ચ સહસુહ્ભવં અજિયં ॥ ૧૩૧૬ પં. વ.

“ બાકીના સાધુઓ સૂઝ જાય ત્યારે ભય ઉપર વિનય મેળવવા માટે પહેલી પ્રતિમા (=કાઉસ્સગ્ગ) ઉપાશ્રયમાં, બીજી ઉપાશ્રયની બહાર, ત્રીજી જ્યાં ચાર રસ્તા ભેગા થતા હોય ત્યાં, ચોથી શૂન્યધરમાં અને પાંચમી શ્મશાનમાં કરે. (૧૩૧૫) આ પ્રતિમાઓમાં તે મુનિ પૂર્વે જેટલી નિદ્રા હતી તેમાંથી થોડી થોડી નિદ્રા સમાધિ રહે તેમ જીતે=ઓછી કરે. તથા ઉદરસ્પર્શ આદિમાં સહસ્રા થયેલા પૂર્વે નહિ જીતેલા ભયને જીતે.” (૧૩૧૬)

(૩) સૂત્રથી :- સૂત્રોને અતિશય પરિચિત (=૩૬) કરવા તે સૂત્રતુલના છે. કહ્યું છે કે :-

અહ સુત્તભાવણં સો, પગગમણો અણાટલો ભયવં ।

કાલપરિમાણહેઠં, સઙ્ગમત્થં સઘ્વહા કુણહ ॥ ૧૩૧૮ ॥

મેહાહચ્છન્નેસું, ઉમઓ કાલમહવા ઉવસ્સગ્ગે ।

પેહાહ ભિક્ખવપંથે, જાણહ કાલં ઘિણા છાયં ॥ ૧૪૦૧ પં. વ. ॥

“ પ્રતિમાકલ્પને સ્વીકારવાની ભાવનાવાળા તે ભગવંત કાલનું પરિમાણ જાણવા માટે બાહ્યથી વ્યાકુલતા રહિત અને આંતરથી એકાગ્રચિત્તે સૂત્રનો દૃઢ અભ્યાસ કરે. અર્થાત્ સૂત્રનો એવો દૃઢ અભ્યાસ કરે કે જેથી સૂત્રના પાઠથી આટલો પાઠ કર્યો માટે આટલો કાળ થયો એમ સમય જાણી શકે. સૂત્રપાઠથી મુહૂર્ત વગેરે સ્થૂલ જ કાળ જાણી શકે એમ નહિ, કિંતુ ઉચ્છ્વાસ વગેરે સૂક્ષ્મ કાળ પણ જાણી શકે. (૧૩૬૮) વાહળા વગેરે હોય ત્યારે પણ અમુક ક્રિયા શરૂ કરવાનો સમય થઈ ગયો છે, અમુક ક્રિયા પૂરી કરવાનો (અંધ કરવાનો) સમય થઈ ગયો એમ ક્રિયાના પ્રારંભ અને સમાપ્તિ એ જ કાળને, દેવ વગેરે રાત હોય તો દિવસ બતાવે ઈત્યાદિ દેવકૃત વગેરે ઉપસંગમાં સત્ય જે કાળ હોય તે કાળને, પ્રતિલેખના અને પ્રતિક્રમણ વગેરેના કાળને, ભિક્ષા અને વિહારના કાળને, છાયા વિના પણ સૂત્રપાઠથી જાણી શકે”. (૧૪૦૧).

(૪) એકત્વથી :- એકત્વતુલના આ પ્રમાણે છે :-
 પગત્તભાવણં તહ, ગુરુમાહસુ વિટ્ઠિમાહપરિહારા ।
 માવેહ ણિમ્મમત્તો, તત્તં હિયયંમિ કાઠ્ઠણં ॥ ૧૪૦૨ ॥

પગો આયા સંજોગિયં તુ સેસં હમસ્સ પાપણં ।

દુક્ખનિમિત્તં સવ્વં, હિઓ ચ મજ્જત્થભાવો સો ॥૧૪૦૩॥પં.વ.

નીચેની ગાથામાં કહેવાશે તે પરમાર્થને હૃદયમાં ધારણ કરીને મમત્વભાવથી રહિત બનીને શુદ્ધ આદિ વિશે તેમની સામે દષ્ટિ કરવી, તેમની સાથે બોલવું વગેરેનો ત્યાગ કરીને એકત્વ ભાવનાનો અભ્યાસ કરે. (૧૪૦૨) આત્મા એકલો જ છે. સંયોગથી થયેલ શરીર વગેરે બધી વસ્તુઓ પ્રાયઃ આત્માના દુઃખનું કારણ છે. મધ્યસ્થ ભાવવાળો આત્મા હિતકર છે. (૧૪૦૩).

(૫) બલથી:- બલથી તુલના શારીરિક અને માનસિક એમ બે પ્રકારે છે. કાર્યોત્સર્ગ કરવાનું સામર્થ્ય એ શારીરિક બલ અને ધૃતિ એ માનસિક બળ છે. કહ્યું છે કે :-

इअ पगत्तसमेओ, सारीरं माणसं च दुविहंपि ।

भावइ बलं महप्पा, उत्सगगधिईसरुवं तु । १४०६ पं. व. ।

“આ પ્રમાણે એકત્વભાવથી યુક્ત બનેલા તે મહાત્મા કાર્યોત્સર્ગરૂપ શારીરિક અને ધૃતિરૂપ માનસિક એ બંને બળનો અભ્યાસ કરે.” (૧૪૦૬)

આ બળ અભ્યાસથી થાય છે. (દશાશ્રુ ૦ અ ૦ ૭ની ચૂર્ણિમાં) કહ્યું છે કે :-

पमेव य देहबलं, अभिक्ख-आसेवणाइ तं होइ ।

लंखगमहे उवमा, आसकिसोरे व जोगविण ॥ १ ॥

“એ પ્રમાણે વારંવાર અભ્યાસ કરવાથી શરીરબળ પણ થાય છે. આ વિષયમાં લંખક, મદ્દ, અન્ધ, બાળક

અને યોગના નાણકારોના દષ્ટાંતો છે, અર્થાત્ જેમ લાંબક વગેરે અભ્યાસથી પોતપોતાની ક્રિયામાં પ્રવીણ થાય છે તેમ અભ્યાસથી શરીરબળ થાય છે.”

(૫) ઘડાયેલ :- ગરબમાં જ રહીને પ્રતિમાકલ્પના આહારાદિ સંબંધી પરિકર્મમાં (=અભ્યાસમાં કે તુલનામાં) ઘડાઈ ગયો હોય. કહ્યું છે કે :-

પઢિમાકલ્પયતુલ્લો, ગચ્છે સ્વિય કુળદ્વ દુવિહ પરિકર્મ્મં ।
આહારોષહિમાઈસુ, તદ્દેવ પઢિવજ્જપ કર્પ્મં ॥ ૧૪૧૧ પં.વ. ॥

“ પ્રતિમાકલ્પ સમાન તે મહાત્મા ગરબમાં જ રહીને આહારસંબંધી અને ઉપધિસંબંધી એમ બે પ્રકારનું પરિકર્મ કરે છે, પછી પ્રતિમાકલ્પનો સ્વીકાર કરે છે.” (૧૪૧૧)

આહારાદિ સંબંધી પરિકર્મ પછી જણાવવામાં આવશે. પરિકર્મનું કાલપરિમાણ આ પ્રમાણે છે:- પ્રારંભની સાત પ્રતિમાઓમાં જે પ્રતિમાનો જેટલો કાળ છે તેટલો જ કાળ તેના પરિકર્મનો છે. તથા વર્ષાકાળમાં આ સાત પ્રતિમાઓનો સ્વીકાર ન કરે, અને પ્રતિકર્મ પશુ ન કરે. પહેલી બે એક જ વર્ષમાં કરે. ત્રીજી-ચોથી એક એક વર્ષમાં કરે. બાકીની ત્રણ એક વર્ષે પ્રતિકર્મ અને બીજા વર્ષે સ્વીકાર એમ બે બે વર્ષોમાં કરે. આમ કુલ નવ વર્ષોમાં પ્રારંભની સાત પ્રતિમા પૂરી થાય.

(૬) શ્રુત :- સંપૂર્ણ દશ પૂર્વધરનું વચન અમોઘ હોય છે, અર્થાત્ એમની દેશનાથી કોઈ ને કોઈ ધર્મ પામે જ. આથી તે ધર્મદેશના વડે લબ્ય જીવો ઉપર ઉપકાર કરતા

હોવાથી તીર્થવૃદ્ધિ કરે છે. આથી સંપૂર્ણ દશપૂર્વધર પ્રતિમાદિકલ્પને સ્વીકાર ન કરે. આથી અહીં ઉત્કૃષ્ટથી કંઈક ન્યૂન દશપૂર્વધર પ્રતિમા ધારણ કરવાને યોગ્ય છે એમ કહ્યું છે. તથા જઘન્યથી પ્રત્યાખ્યાન નામના નવમા પૂર્વ સંબંધી આચાર નામની ત્રીજી વસ્તુથી ન્યૂન શ્રુતજ્ઞાન જેને હોય તે અતિશયરહિત જ્ઞાનવાળા હોવાથી કાલાદિને ન બાણી શકે. આથી તે પ્રતિમાદિકલ્પને ધારણ ન કરી શકે.

(૭) વ્યુત્સૃષ્ટકાય :- રોગનો ઉપાય કરવો વગેરે કાયાની સેવાથી રહિત.

(૮) ત્યજ્ઞકાય :- કાયાના મમત્વભાવથી રહિત. (દશાશ્રુ. અ. ૭ ની ચૂર્ણિમાં) કહ્યું છે કે :-

અણ્ણો દેહાહ અહં, નાણત્તં જસ્સ ધવમુવલ્લહં ।
સો કિંચિ આહિરિકં, ન કુણહ દેહસ્સ મંગેઽધિ ॥ ૯ ॥

“દેહથી હું બિન્ન છું એમ દેહથી આત્માનો ભેદ જેણે ભેયો છે તે દેહનો નાશ થાય તો પણ શરીરમાં થયેલા રોગાદિનો જરા પણ પ્રતીકાર કરતો નથી.”

(૯) ઉપસર્ગસહિષણુ - જનકલ્પીની જેમ દેવકૃત વગેરે ઉપસર્ગોને સહન કરનાર.

(૧૦) અભિગ્રહવાળી એવણા લેનાર :- એવણાના સાત પ્રકાર છે. તે આ પ્રમાણે :-

સંસદ્દમસંસદ્દા, ઉદ્દહ તહ અપ્પલેવહા ચેવ ।
 ઉગ્ગહિયા પગ્ગહિયા, ઉજ્જિયધમ્મા ય સત્તમિયા ॥

પ્ર. સા. ૭૩૯

“અસંસૃષ્ટા, સંસૃષ્ટા, ઉદ્ધૃતા, અદપલેપા, અવગૃહીતા, પ્રગૃહીતા અને ઉન્નિજતધર્મા એમ સાત એષણાઓ છે. તેમાં પછી પછીની એષણા વિશેષ શુદ્ધ હોવાથી એ ક્રમ છે. મૂળ ગાથામાં છ'દોલંગ ન થાય એટલા માટે સંસૃષ્ટા પહેલાં કહી છે.”

(૧) અસંસૃષ્ટા:— ગૃહસ્થના નહિ ખરડાયેલા પાત્રથી અને હાથથી ભિક્ષા લેવી.

(૨) સંસૃષ્ટા:— ગૃહસ્થના ખરડાયેલા પાત્રથી અને હાથથી ભિક્ષા લેવી.+

(૩) ઉદ્ધૃતા:— ગૃહસ્થે પોતાના માટે મૂળ વાસણમાંથી બીજા વાસણમાં કાઢેલા આહારને તે બીજા વાસણથી જ લેવો.

(૪) અદપલેપા:— અહીં અદપ શબ્દ અભાવ અર્થમાં છે. લેપ રહિત પૌઆ વગેરે લેવું.

(૫) અવગૃહીતા:— ભોજન વખતે ખાવાની ઈચ્છાવાળાને થાળી આદિમાં આપેલું ભોજન તે થાળી આદિથી જ લેવું.

+ ગૃહસ્થના પહેલાંથી જ ખરડાયેલા પાત્રથી અને હાથથી ભિક્ષા લે તે તેને ઘોવા વગેરેથી પશ્ચાત્કર્મ દોષ સાધુને ન લાગે. આથી અસંસૃષ્ટથી સંસૃષ્ટ ભિક્ષા વિશેષ શુદ્ધ છે. એ પ્રમાણે ઉદ્ધૃતા આદિમાં પણ પૂર્વ એષણાની અપેક્ષાએ વિશેષ શુદ્ધિ યથાયોગ્ય સ્વયં સમજી લેવી.

(૬) પ્રગૃહીતા :- ભોજન વખતે ખાવાની ઈચ્છાવાળાને આપવા માટે પીરસનારે કે ખાનારે હાથ આદિથી લીધું હોય તે ભોજન લેવું.

(૭) ઉજિઝતધર્મા :- જે આહાર સારો ન હોવાથી તજવા લાયક હોય અને બીજા મનુષ્યો વગેરે પણ ઈચ્છે નહિ તે આહાર લેવો. અથવા જેમાંથી અર્ધો ભાગ તજી દીધો હોય તે આહાર લેવો.

પ્રતિમાનેા અભ્યાસ કરનાર આ સાતમાંથી પ્રારંભની જે એષણા ક્યારે પણ ન લે. બાકીની પાંચમાંથી પણ દરરોજ પાણીમાં એક અને આહારમાં એક એમ જે એષણાને જ અભિગ્રહ હોય. અર્થાત્ પાંચમાંથી અમુક કોઈ એક એષણાથી આહાર લેવો, અને અમુક કોઈ એક એષણાથી પાણી લેવું બાકીની એષણાને ત્યાગ એમ દરરોજ અભિગ્રહ કરે.

(૧૧) અલેપ આહાર લેનાર :- લેપ રહિત=ચીકાશ રહિત વાલ ચણા વગેરે લે.

(૧૨) અભિગ્રહવાળી ઉપધિ લેનાર :- પોતાની જે એષણાથી જ મળેલી ઉપધિ લે પોતાની એષણા એટલે પ્રતિમાકલ્પને યોગ્ય એષણા. પોતાની જે એષણાથી પ્રતિમા કલ્પને યોગ્ય ઉપધિ ન મળે તે તેવી ઉપધિ ન મળે ત્યાં સુધી યથાકૃત (=સાંધવું, સીવવું વગેરે પરિકર્મ ન કરવું પડે તેવી) ઉપધિ લે. તેવી ઉપધિ મળતાં યથાકૃત ઉપધિનેા ત્યાગ કરે.

કલ્પું છે કે :-

ઉચ્ચગરણં સુદ્દેસણમાણજુયં જમુચિયં સકપ્પસ્સ ।
તં ગિણ્હહ તયભાવે, અહાગહં જાષ ઉચિયં તુ ॥ ૧૩૮૨ ॥
જાપ ઉચિષ ય તયં, ઘોનિરહ અહાગહં વિહાણેણ ।
હ્ય આણાનિરયસ્સિહ, ઘિણ્ણેયં તંપિ તેણ સમં ॥ ૧૮૮૩ પં ૧.

ઐ પ્રકારની એષણાથી સ્વકલ્પને(=પ્રતિમાકલ્પને) યોગ્ય વસ્ત્રાદિ ઉપકરણ લે, સ્વકલ્પને યોગ્ય ન મળે તો સ્વકલ્પને યોગ્ય ન મળે ત્યાં સુધી યથાકૃત લે. (૧૩૮૨) સ્વકલ્પને યોગ્ય મળી જતાં યથાકૃત ઉપકરણ આગમોક્ત વિધિ મુજબ પરકવી દે. ઉપકરણના ત્યાગમાં નિઃસ્પૃહ હોવાથી આજ્ઞામાં રત તેને પાછળથી મેળવેલા (પ્રતિમાકલ્પની તુલના વખતે મેળવેલા પ્રતિમાકલ્પ પ્રાયોગ્ય) ઉપકરણ સાથે મૂળ (=પ્રતિમાકલ્પની તુલના પહેલાના) ઉપકરણ પણ હોય.”

પ્રતિમાકલ્પમાં ઉપધિની ચાર એષણામાંથી અંતિમની ઐ એષણા હોય છે. ચાર એષણા આ પ્રમાણે છે :— (૧) સૂતર વગેરેનું બનેલું ઉદ્દિષ્ટ જ વસ્ત્ર લઈશ, (૨) પ્રેક્ષિત જ વસ્ત્ર લઈશ, (૩) પરિભુક્તપ્રાય જ એસ વગેરે વસ્ત્ર લઈશ, (૪) તે પણ ઉલ્લિઝતધર્મ જ વસ્ત્ર લઈશ.

[અર્થાત્ ઉદ્દિષ્ટા, પ્રેક્ષિતા, પરિભુક્તપ્રાયા અને ઉલ્લિઝત-ધર્મા એમ ચાર પ્રકારની વસ્ત્ર એષણા છે. ઉદ્દિષ્ટ એટલે કહેલું. હું અમુક પ્રકારનું વસ્ત્ર લઈશ એમ શુરુને જેવું વસ્ત્ર લેવાનું કહ્યું હોય તેવું જ વસ્ત્ર ગૃહસ્થો પાસેથી લેવું તે ઉદ્દિષ્ટા એષણા. (૨) પ્રેક્ષિત એટલે જોયેલું. ગૃહસ્થના ઘરે વસ્ત્ર જોઈને માગે તે પ્રેક્ષિતા એષણા. (૩) ઉપભુક્તપ્રાય

એટલે ગૃહસ્થે લગભગ ઉપયોગ કરી લીધો હોય તેવું વસ્ત્ર.
ઉપલુક્તપ્રાય વસ્ત્ર લેવું તે ઉપલુક્તપ્રાયા એવણા. (૪)
ઉન્નિઝતધર્મ એટલે ગૃહસ્થને પોતાના ઉપયોગમાં લેવાનું
ન હોય=કોઈને આપી દેવાનું હોય કે તણ દેવાનું હોય
તેવું વસ્ત્ર. ઉન્નિઝતધર્મ વસ્ત્ર લેવું તે ઉન્નિઝતધર્મ એવણા.

પૃહત્કલ્પ ગાથા ૬૦૯માં ઉપલુક્તપ્રાયા એવણાના સ્થાને
અંતરા એવણા કહી છે. અંતરા એટલે વચ્ચે. ગૃહસ્થ નવું
વસ્ત્ર પહેરીને જીનું વસ્ત્ર મૂકી દેવાની ઇચ્છા કરે, પણ હજી
મૂકવું ન હોય, તેટલામાં વચ્ચે (=મૂકવાની ઇચ્છા અને
મૂકવું એ બેની વચ્ચે) જ જીનું વસ્ત્ર માગે તે અંતરા એવણા.)

ગચ્છે વિણિશ્વમિત્તા, પહિવજ્જહ માસિયં મહાપહિમં ।
દત્તેગ મોયણસ્સા, પાણસ્સવિ એગ જા માસં ॥ ૭ ॥

આઈમજ્ઝવસાણે, છગોયરહિંડગો હમો ણેયો ।
જાએગરાયવાસી, એગં ચ દુગં ચ અણ્ણાએ ॥ ૮ ॥

જાયણ-પુચ્છા-ડણ્ણાવણ-પણ્હવાગરણમાસગો ચેવ ।
આગમણવિયડગિહરુક્કમૂલગાવાસયતિગોત્તિ ॥ ૯ ॥

પુઠ્ઠવીકઢ્ઢજહડ્ઠિથ્ણસારસાઈ ણ અગ્ગિણો વીહે ।
કઢ્ઢાઈ પાયલગ્ગં, ણડ્ઠવણેઈ તહચ્છિક્કણુગં વા ॥ ૧૦ ॥

જત્થડ્ઠથમેઈ સૂરો, ન તઓ ઠાણા પયંપિ સંચરહ ।
પાયાઈ ણ પક્કલાહ, એસો વિયડોદમેણાવિ ॥ ૧૧ ॥

દુઢ્ઢુસ્સહત્થિમાઈ, તઓ મણં પયંપિ ળોસરઈ ।
 ંમાહણિયમસેવી, વિહરહ જાડ્ઢ્ઢંડિઓ માસો ॥ ૧૨ ॥

પરિકર્મમાં ઘડાઈ ગયેલા તે મહાત્મા ગરુઢ્ઢમાંથી નીકળીને=ગરુઢ્ઢને છેાડીને માસિકી (=માસપ્રમાણ) મહાપ્રતિજ્ઞા રૂપ મહાપ્રતિમાનો સ્વીકાર કરે. તેમાં વિધિ આ પ્રમાણે છે :- જો પ્રતિમા સ્વીકારનાર આચાર્ય હોય તો ળીજ સાધુને આચાર્યપદે સ્થાપીને શરહ ઋતુમાં શુભ દ્રંબાદિનો યોગ થાય ત્યારે માસિકી પ્રતિમાનો સ્વીકાર કરે તથા ગરુઢ્ઢમાંથી નીકળતાં પહેલાં સકળ સાધુઓને ળોલાવીને ક્ષમાપના કરે. કહ્યું છે કે :-

શ્વામેહ તઓ સંઘં, સબાલવુડ્ઢં જહોચિંયં પવં ।
 અચ્ચંતં સંવિગ્ગો, પુવ્વવિરુદ્ધે વિસેસેણ ॥ ૧૪૧૨ ॥

જંકિંચિ પમાપણં, ન સુટ્ઢુ મે વટ્ઢિયં મપ પુઢ્ઢિંવ ।
 તં મે શ્વામેમિ અહં, નિસ્સહ્હો નિક્કસાઓત્તિ ॥ ૧૪૧૬ પંબ૦ ॥

“ ત્યારબાદ અત્યંત સંવિગ્ન ળનીને સબાલ-વૃદ્ધ સકલ (શ્રમણ) સંઘને નીચેની ગાથામાં કહેવાશે તે પ્રમાણે યથોચિત ળમાવે. પૂર્વે જેમની સાથે વિરોધ થયો હોય તેમને વિશેષરૂપે ળમાવે. (૧૪૧૫) પૂર્વે મેં પ્રમાદથી તમારા પ્રત્યે જે કંઈ સારું આચરણ ન કર્યું હોય તે બદલ નિઃશલ્ય અને કષાયરહિત હું તમને ળમાવું છું.” (૧૪૧૬)

***માસિકી પ્રતિમામાં નિયમો=અભિગ્રહો**

(૧) ભોજનની દત્તિ એક જ હોય. અવિચ્છિન્નપણે(=ધાર તૂટ્યા વિના) એક વખતે પાત્રમાં જેટલું પડે તે એક દત્તિ.

(૨) પાણીની પણ એક જ દત્તિ હોય.

(૩) આ સાધુને કેટલી દત્તિ છે તે જ્યાં ખબર ન પડી હોય ત્યાંથી ભિક્ષા લે.

(૪) પૂર્વોક્ત સાત એષણામાં પ્રારંભની જે એષણા સિવાય પાંચ એષણામાંથી કોઈ એક એષણાથી આહાર લે.

(૫) લેપ રહિત આહાર લે.

(૬) જે આહારને બિખારી વગેરે ચાચકો લેવાની ઈચ્છાવાળા ન હોય તે આહાર લે. [અર્થાત્ બિખારી વગેરે જ્યારે લેવા આવતા હોય ત્યારે ન લે. તે સિવાયના કાળમાં લે જેથી તેમને અંતરાય ન થાય. [ભુચ્ચો દ.શ્રુ૦ અ.૯ની શ્રુષ્ટિ.]

(૭) જે આહારનો માલિક એક જ હોય તે આહાર લે. [અનેકની માલિકીવાળો આહાર લેવાથી જે આપે તે સિવાયના બીજાઓને અપ્રીતિ થવાનો સંભવ છે.]

* પ્રતિમાધારીને દ્રવ્યાદિ ચાર પ્રકારના અભિગ્રહો હોય છે. તેમાં અહીં આપેલા નંબરમાં ૬ સિવાય ૧ થી ૭ નંબર સુધી દ્રવ્યાભિગ્રહ છે. ૬ અને ૮ નંબર ભાવ અભિગ્રહ છે. ૯ નંબર ક્ષેત્ર અભિગ્રહ છે. ૧૦ નંબર ભાવ અભિગ્રહ છે.

(૮) ગર્ભિણી, નાના બાળકવાળી અને બાળકને ધવડાવતી સ્ત્રીના હાથે ન વહોરે.

[સાતમી ગાથાનો ભાવાર્થ પૂર્ણ થયો.]

(૯) એક પગ ઉંબરાની અંદર અને એક પગ ઉંબરાની બહાર રાખીને વહોરાવે તો લે. (૭)

(૧૦) દિવસના આદિ, મધ્ય કે અંતકાળે ભિક્ષામાટે ફરે.*

(૧૧) છ ગોચરભૂમિથી ગોચરી લે. જેમ ગાય ઊંચ-નીચ ઘાસને ચરતી ફરે છે, તેમ સાધુ ઊંચ-નીચ ઘરોમાં ભિક્ષા માટે ફરે તે ગોચર. છ ગોચરભૂમિ આ પ્રમાણે છે- પેટા, અર્ધપેટા, ગોમૂત્રિકા, પતંગવીથિકા, શંખુકવૃત્તા અને ગત્વાપ્રત્યાગતા.

(૧) પેટા:- પેટીની જેમ ગામમાં ચારે દિશામાં ચાર શ્રેણિઓથી ઘરોના વિભાગ કરીને તેની વચ્ચેનાં ઘરો છોડી ચાર દિશામાં કલ્પેલી ચાર લાઇનોમાં જ ગોચરી જવું.

* પંચવસ્તુ ગ્રંથમાં ૩૦૧ મી ગાથામાં આદિમજ્જવસાણે એ પદમાં આદિ, મધ્ય અને અંતનો અનુક્રમે ભિક્ષાકાળ થયા પહેલાં, ભિક્ષાકાળ વખતે અને ભિક્ષાકાળ વીતી ગયા પછી એમ અર્થ કર્યો છે. દશાશ્રુતસ્કંધ ગ્રંથમાં અન્ય ભિક્ષાયરો વગેરેને અપ્રીતિ ન થાય એટલા માટે જે ભિક્ષાયરો ભિક્ષાકાળ પહેલાં ફરતા હોય તો ભિક્ષાકાળ વખતે ગોચરી માટે ફરે, જે ભિક્ષાયરો ભિક્ષાકાળ વખતે ફરતા હોય તો ભિક્ષાકાળ પહેલાં કે ભિક્ષાયરો ભિક્ષા લઈ જાય પછી ભિક્ષા માટે ફરે ઈત્યાદિ જણાવ્યું છે.

(૨) અધંપેટા :- પેટાની જેમ ચાર શ્રેણિની કલ્પના કરી બેદિશાની બે શ્રેણિમાં જવું.

(૩) ગોમૂત્રિકા :- ચાલતો બળદ મૂતરે ત્યારે મૂતરની જમીનમાં જેવી આકૃતિ થાય તેવી આકૃતિ પ્રમાણે ગોચરી જવું. અર્થાત્ સામસામી રહેલી ઘરોની શ્રેણિઓમાં પહેલાં ડાબી શ્રેણિના પહેલા ઘરમાં, પછી જમણી શ્રેણિના પહેલા ઘરમાં, પછી ડાબી શ્રેણિના બીજા ઘરમાં, પછી જમણી શ્રેણિના બીજા ઘરમાં, પછી ડાબી શ્રેણિના ત્રીજા ઘરમાં, પછી જમણી શ્રેણિના ત્રીજા ઘરમાં, એમ અનુક્રમે સામસામીની બંને શ્રેણિઓના ઘરોમાં જવું.

(૪) પતંગવીથિકા :- પતંગની જેમ અનિચત કમથી ગમે તેમ ગોચરી માટે ફરવું.

(૫) શંખૂકવૃત્તા :- શંખની જેમ ગોળાકારે ગોચરી માટે ફરવું. આના જમણી તરફથી શરૂઆત કરીને ફરવું અને ડાબી તરફથી શરૂઆત કરીને ફરવું એમ બે ભેદ છે.

(૬) ગત્વાપ્રત્યાગતા :- ઘરોની એક લાઇનમાં જઇને તેની સામેની બીજી લાઇનથી ઉપાશ્રય તરફ પાછા આવવું. અર્થાત્ ઉપાશ્રયની એક તરફની ગૃહશ્રેણિમાં ઉપાશ્રયથી ક્રમશઃ દરેક ઘરમાં બિક્ષા લેતાં લેતાં તે શ્રેણિ પૂરી કરીને તેની સામેની શ્રેણિમાં ક્રમશઃ દરેક ઘરમાં બિક્ષા લેતાં લેતાં ઉપાશ્રય તરફ પાછા આવવું.

[અહીં તથા દશાશ્રુતસ્કંધમાં છ ગોચરભૂમિથી ભિક્ષા લે એમ કહ્યું છે. પણ આવશ્યકચૂર્ણિમાં આઠ ગોચર ભૂમિથી ભિક્ષા લે એમ જણાવ્યું છે. પંચવસ્તુ (ગાં ૩૦૦) અને પ્ર૦ સાં (ગાં ૭૪૫) વગેરેમાં ઋજ્જવી, ગત્વા-પ્રત્યાગતા, ગોમૂત્રિકા, પતંગરીચિકા, પેટા, અર્ધપેટા, અભ્યંતરશંખૂકા અને બાહ્યશંખૂકા એ ક્રમથી આઠ ગોચરભૂમિ કહી છે. અહીં શંખૂકવૃત્તાના જે બે પ્રકાર બતાવ્યા છે તે અતુકમે અભ્યંતરશંખૂકા અને બાહ્યશંખૂકા છે. ઋજ્જવી એટલે ઉપાશ્રયના એક તરફની ગૃહશ્રેણિમાં ઉપાશ્રયથી ક્રમશઃ દરેક ઘરમાં ફરવું.]

(૧૨) જે ગામ વગેરેમાં આ પ્રતિમાધારી છે એમ લોકોને ખબર પડી જાય ત્યાં એક અહોરાત્ર જ રહે, જ્યાં તેવી ખબર ન પડે ત્યાં એક કે બે અહોરાત્ર રહે. (૮)

(આઠમી ગાથાનો ભાવાર્થ પૂર્ણ થયો.)

(૧૩) સંતારો, ઉપાશ્રય આદિની યાચના, સૂત્ર-અર્થ સંબંધી શંકાની કે ઘર આદિ સંબંધી શંકાની પૃચ્છા, તૃષ્ણ, કાષ્ટ આદિની અનુજ્ઞા, સૂત્રાદિ સંબંધી પ્રશ્નો એક કે બે વાર ઉત્તર આચાર પ્રસંગે જ બોલે, તે સિવાય મૌન રહે.

(૧૪) સાધુને ત્યાગ કરવા લાયક દોષોથી રહિત ધર્મ-શાલા, ખુલ્લું ઘર અને કરીર વગેરે વૃક્ષની નીચે એમ ત્રણ સ્થાને રહે. (૬)

[નવમી ગાથાનો અર્થ પૂર્ણ થયો.]

(૧૫) કારણવશાત્ સૂવું પડે તો પોલાણ રહિત પૃથ્વી-શિલા, કાષ્ઠની પાટ કે કાણા વગેરેથી રહિત પાથરેલા ઘાસ વગેરેનો સંથારો એ ત્રણ સંથારા ઉપર શયન કરે. કહ્યું છે કે-
માસિયં ણં ભિક્ષુપટ્ટિમં પટ્ટિવણસ્સ કપ્પંતિ તઓ સંથારગા
અહિટ્ટિપ્પ, તેં જહા-પુઢવિસિલં વા, કટ્ટસિલં વા, અહસંથહમેવ
વા (દશાશ્ચ૦ અ૦ ૭) = “માસિકી પ્રતિમાધારીને સૂવા માટે
પૃથ્વીશિલા, કાષ્ઠશિલા અને યથાસંસ્તૃત (કુશાક્રિ ઘાસનો
સંથારો) એમ ત્રણ સંથારા કલ્પે.”

(૧૬) અગ્નિથી ભય ન પામે. અર્થાત્ ઉપાશ્રયમાં આગ
લાગે તો પણ તેમાંથી નીકળે નહિ. કોઈ હાથ પકડીને જેએ
તો નીકળે.

(૧૭) કાષ્ઠ, કાંટો, કાંકરો વગેરે પગમાં ખૂંચી ગયું હોય
તો ન કાઢે. આંખમાં ધૂળ વગેરે પડે તો ન કાઢે. (૧૦)

(૧૮) સૂર્યાસ્ત થાય ત્યારે પાણીમાં કે જમીનમાં જ્યાં
હોય ત્યાંથી એક પણ પગલું આગળ ન વધે, સૂર્યોદય સુધી
ત્યાં જ રહે.

(૧૯) હાથ, પગ, મોઢું વગેરે શરીરનાં અંગોને પ્રાસુક
પાણીથી પણ સાફ ન કરે. સ્થવિરકલ્પી સાધુઓ પુષ્ટ
કારણ હોય તો હાથ વગેરે સાફ કરે, પણ પ્રતિમાકલ્પી
કોઈ પણ રીતે સાફ ન કરે એવું સૂચન કરવા પ્રાસુક પાણીથી
પણ એમ “અપિ=પણ” શબ્દનો પ્રયોગ કર્યો છે. (૧૧)

(૨૦) દુષ્ટ અશ્વ, હાથી, સિંહ, વાઘ વગેરે આવે તો મરણભયથી એક પગલું પણ ખસે નહિ. મારવા માટે આવી રહેલ અશ્વ વગેરે દુષ્ટ પ્રાણી સાધુ ખસી જાય તો પણ વનરપતિ વગેરેની વિરાધના કરે, એથી પ્રતિમાધારી સાધુ ખસે નહિ. અદુષ્ટ પ્રાણી સાધુ ખસી જાય તો માગંથી જ જાય. આથી વનરપતિ આદિની વિરાધના ન થવાથી અદુષ્ટ પ્રાણી આવે તો પ્રતિમાધારી ખસી જાય.

(૨૧) છાંચડામાંથી તડકામાં અને તડકામાંથી છાંચડામાં ન જાય.

આવા અભિગ્રહોનું પાલન કરતા તે મહાત્મા માસ પૂર્ણ થાય ત્યાં સુધી એક ગામથી બીજા ગામ ફરતા રહે છે. (૧૨)

માસ પૂર્ણ થયા પછીનો વિધિ :-

પચ્છા ગચ્છમર્દ્દૈ, एवं दुम्मासि तिमासि जा सत्त ।

णवरं दत्तिविवड्ढी, जा सत्त उ सत्तमासीए ॥ १३ ॥

માસકલ્પ પૂર્ણ થયા પછી ઠાઠ-માઠથી ગચ્છમાં પ્રવેશ કરે. તેનો વિધિ આ પ્રમાણે છે :- જે ગામમાં ગચ્છ હોય તેના નજીકના ગામમાં તે આવે. આચાર્ય તેની પ્રવૃત્તિની (=આગમનની) તપાસ કરે. અર્થાત્ મહિને પૂર્ણ થયે હોવાથી પ્રતિમાધારી સાધુ નજીકના ગામમાં આવ્યા છે કે નહિ તેની તપાસ કરાવે. પછી પ્રતિમારૂપ મહાન તપ પૂર્ણ કરીને સાધુ અહીં આવ્યા છે એમ રાજા વગેરેને જણાવે. પછી રાજા વગેરે લોક કે (રાજા વગેરે ન હોય તો)

શ્રમણસંઘ તેની પ્રશંસા કરવા પૂર્વક તેને ગમ્ભમાં પ્રવેશ કરાવે.

પ્રશ્ન :- રાગ-દ્વેષથી પર એવા સાધુને આ રીતે ઠાઠ-માઠથી પ્રવેશ કરાવવાનું શું કારણ ?

ઉત્તર :- આમાં તેના તપનું બહુમાન, બીજાઓની શ્રદ્ધાવૃદ્ધિ અને શાસનપ્રભાવના એમ ત્રણ કારણો છે.

દ્વિમાસિકી, ત્રિમાસિકી, ચાવત્ સપ્તમાસિકી મુખી આ જ વિધિ છે. પણ ક્રમશઃ એક એક દત્તિની વૃદ્ધિ થાય છે. બીજી પ્રતિમામાં બે, ત્રીજી પ્રતિમામાં ત્રણ, ચાવત્ સાતમી પ્રતિમામાં સાત દત્તિ છે. (૧૩)

આઠમી પ્રતિમાનું સ્વરૂપ :-

તત્તો ય અદ્દમી સ્વલુ, હવદ્દે હં પઢમસત્તરાંદી ।

તીહ ચચત્થચચત્થેણ પાણણં અહ વિસેસો ॥ ૧૪ ॥

ઉત્તાણગ પાસહ્લી, ખેસજી વાવિ ઠાણગં ઠાઉં ।

સહુવસમ્મે, ઘોરે, દિન્વાઈ તત્થ અવિકંપો ॥ ૧૫ ॥

ત્યારબાદ પહેલી* સપ્તરાત્રિદિના રૂપ આઠમી પ્રતિમા ધારણ કરે. તેમાં પૂર્વોક્ત સાત પ્રતિમાઓથી નીચે મુજબ વિશેષતા છે :-

(૧) એકાંતરે ચોવિહાર ઉપવાસ કરે.

* સાત રાત-દિવસ પ્રમાણવાળી ત્રણ પ્રતિમાઓનો અલગ બુદ્ધ મણ્ડિને એ ત્રણની અપેક્ષાએ આ પહેલી છે, અને પહેલેથી આઠમી છે.

(૨) પારણે આચંખિલ કરે.

(૩) દત્તિનેા નિચમ નથી.

(૪) ગામની ખહાર ચતા સૂવે, પડખે સૂવે, કે પલાડી વાળીને ખેસે એ ત્રણ સ્થિતિમાંથી કોઈ એક સ્થિતિમાં રહીને દેવ-મનુષ્ય-તિર્થંચ વગેરેના ઉપસર્ગોને મનથી અને કાયાથી ચલિત બન્યા વિના સહન કરે. (૧૪-૧૫)

નવમી પ્રતિમાનું સ્વરૂપ :-

દોઢાવિ ઇરિસચ્ચિય, બહિયા ગામાહ્યાણ ણવરં તુ ।
ઉકલંગડમાઈ, દંડાયયઓવ્વ ઠાઝ્ઞં ॥ ૧૬ ॥

ખીજી સપ્તરાત્રિદિના પ્રતિમા પણ પહેલી સપ્ત રાત્રિ-દિના પ્રતિમા જેવી જ છે. કારણ કે તેમાં તપ, પારણું અને ગામની ખહાર રહેવું એ ખધું સમાન છે. પણ આટલી વિશેષતા છે કે, ઉત્કટુક આસને (ઢેકા જમીનને ન અડે તે રીતે ઉમડક પગે) ખેસે, વાંકા લાકડાની જેમ સૂવે, અર્થાત જમીનને માત્ર મસ્તક અને પગની એડી અડે તે રીતે કે જમીનને માત્ર પીઠ અડે (મસ્તક કે પગ અહાર રહે) તે રીતે સૂવે, લાકડીની જેમ લાંબા થઈને સૂવે-આ ત્રણમાંથી કોઈ એક સ્થિતિમાં રહીને ઉપસર્ગો સહન કરે. (૧૬)

દશમી પ્રતિમાનું સ્વરૂપ :-

તઢાવિ ઇરિસચ્ચિય, ણવરં ઠાણં તુ તસ્સ ગોદોહી ।
વીરાસળમહવા વિ હુ, ઠાણ્ઝા અંબલુઝો વા ॥ ૧૭ ॥

ત્રીજી સપ્તરાત્રિદિન પ્રતિમા પશુ તપ, પારણ્યું અને ગામની બહાર એ બધું સમાન હોવાથી પહેલી સપ્તરાત્રિદિન પ્રતિમા જેવી જ છે. પશુ આટલી વિશેષતા છે કે-ગોદોહિકા આસને બેસે. પેની અને ઢેકા એક બીજાને અડે અને પગના તળિયાનો આગળનો ભાગ જ જમીનને અડે, (પાછળનો ભાગ અદ્ધર રહે) તે રીતે બેસવું એ ગોદોહિકા આસન છે. અથવા વીરાસને બેસે. ભૂમિ ઉપર પગ રાખીને સિંહાસને બેઠેલાની સિંહાસન લઈ લેતાં ચલાયમાન થયા વિના જેવી સ્થિતિ થાય તેવી સ્થિતિ એ વીરાસન છે. અથવા આરુઢ્ણની જેમ વાંકી રીતે બેસે. આ ત્રણમાંથી કોઈ એક સ્થિતિમાં રહે.

આ પ્રમાણે આ ત્રણ પ્રતિમા એકવીસ દિવસે પૂર્ણ થાય. (૧૭)

અગિયારમી પ્રતિમાનું સ્વરૂપ :—

એવેવ અહોરાઈ, છટ્ઠું મત્તં અપાણગં ણવરં ।

ગામણગરાણ વાહિં, વાઘારિયપાણિણ ઠાણં ॥ ૧૮ ॥

એ જ રીતે અગિયારમી એક અહોરાત્ર પ્રમાણવાળી પ્રતિમા છે. તેમાં વિશેષતા આ પ્રમાણે છે :—

(૧) ચોવિહાર છટ્ટુનો તપ હોય છે. જેમાં છ ભોજનનો ત્યાગ થાય તે છટ્ટુ. બે ઉપવાસમાં ચાર ભોજનનો અને આગળ પાછળના દિવસે એકાસણું કરવાનું હોવાથી એક એક ભોજનનો એમ છ ભોજનનો ત્યાગ થાય છે.

(૨) ગામ કે નગરની બહાર હાથ લાંબા કરીને (અર્થાત્ કાયોત્સર્ગ મુદ્રાએ) રહે છે.

(૩) આ પ્રતિમા ત્રણ દિવસે પૂરી થાય છે. કારણ કે અહોરાત્ર પછી છઠ્ઠું કરવામાં આવે છે. કહ્યું છે કે :- અહોરાહ્યા તિર્થિ, પચ્છા છટ્ટું કરેહ (દશાશ્રુ. અ. ૭) = અહોરાત્રિકી પ્રતિમા ત્રણ દિવસે પૂરી થાય. અહોરાત્ર પછી છઠ્ઠું કરે. (૧૮)

બારમી પ્રતિમાનું સ્વરૂપ :-

એવેવ એગરાઈ, અદ્દમમત્તેણ ઠાપ વાહિરઓ ।

ઈસીપબ્ભારગઓ, અણિમિસણયણેગદિટ્ટીણ ॥ ૧૯ ॥

સાહદ્દુ દોવિ પાણ, વાઘારિયપાણિ ઠાયહ ઢ્ઢાણં ।

વાઘારિલંબિયમ્મુઓ, અંતે ય ઈમીહ લદ્ધિત્તિ ॥ ૨૦ ॥

અહોરાત્રિકી પ્રતિમાની જેમ જ રાત્રિકી પ્રતિમા છે. તેમાં વિશેષતા નીચે મુજબ છે.

(૧) (ચોવિહાર) અદ્દમનો તપ હોય.

(૨) ગામ વગેરેની બહાર કંઈક વળીને કાયોત્સર્ગ મુદ્રાએ રહે, અથવા નદી વગેરેના કાંઠાના વિષમસ્થાનમાં કાયોત્સર્ગમુદ્રાએ રહે.

(૩) કોઈ એક પદાર્થ ઉપર નેત્રોને મીંચ્યા વિના સ્થિરદષ્ટિ રાખે.

(૪) શરીરનાં સર્વ અંગેા જેવી સ્થિતિમાં હોય તેવી જ સ્થિતિમાં રાખે, અર્થાત્ એક પશુ અંગને જરાય હલાવે નહિ.

(૫) બધી ઇન્દ્રિયો ઉપર કાળૂ રાખે.

(૬) સમ્યક્ પાલનથી આ પ્રતિમા પૂર્ણ થતાં લગ્ધિ ઉત્પન્ન થાય છે. કહ્યું છે કે :-

પગરાહ્યં ચ ણં ભિક્ષુવપદિમં સમ્મં અણુપાલેમાણસ્સ इमे
તઓ ઠાણા દિયાહ ભવન્તિ, તેં જહા-ઓહિનાણે વા સમુ-
પ્પજ્જેજ્જા, મણપ્પજ્જવનાણે વા સમુપ્પજ્જેજ્જા, કેવલનાણે વા
અસમુપ્પણ્ણપુઠ્ઠવે સમુપ્પજ્જેજ્જા (દશાશ્રુ૦ અ૦ ૭)
= “ એકરાત્રિકી પ્રતિમાનું પાલન કરનારને અવધિજ્ઞાન,
મનઃપર્યવજ્ઞાન કે કેવલજ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે.”

(૭) રાત્રિ પછી અઠ્ઠમનો તપ કરવાનો હોવાથી આ પ્રતિમા ચાર દિવસે પૂર્ણ થાય. કહ્યું છે કે- પગરાહ્યા ચહિં, પચ્છા
અઠ્ઠમં કરેહ (દશાશ્રુ૦ અ૦ ૭) = “ એકરાત્રિકી પ્રતિમા
ચાર દિવસે પૂર્ણ થાય. કારણ કે રાત્રિ પછી અઠ્ઠમ
કરે.” (૧૯-૨૦)

આ પ્રતિમાકલ્પ વિશિષ્ટ લાભનું કારણ નથી એવો પૂર્વ પક્ષ :-

આહ ણ પદિમાકલ્પે, સમ્મં ગુરુલાઘવાહિંચિત્તિ ।

ગચ્છાહ વિણિક્ખમણાહ ણ સ્વલુ ઉવગારગં જેણ ॥ ૨૧ ॥

તથ ગુરુપારતંતં, વિણઓ સજ્ઞાય સારણા ચેવ ।

વેયાવચ્ચં ગુણવુહિહ તદ્દય ણિપ્પત્તિ સંતાણો ॥ ૨૨ ॥

દત્તેગાઙ્ગહોઽવિ હુ, તદ્દસજ્ઞાયાદ્ભાવઓ ણ સુહો ।
 અંતાઙ્ગોઽવિ પીઢા, ધમ્મકાયસ્સ ણ સુસિલિંદું ॥ ૨૩ ॥
 એવં પઢિમાકપ્પો, ચિંતિજ્જંતો ઉ નિણ્ણદિટ્ઠીએ ।
 અંતરભાવવિહૂણો, કદ્દ હોઈ વિસિદ્ધુગુણહેજ્જ ? ॥ ૨૪ ॥

પ્રતિમાકલ્પમાં ગુરુલાઘવ (=અધિક-અલ્પ લાભ) વગેરેની ખરેખર વિચારણા કરવામાં આવી નથી. તે આ પ્રમાણે :- ગચ્છવાસ ગુરુ છે=અધિક લાભનું કારણ છે. કારણ કે તે સ્વ-પર ઉભયના હિતનું કારણ છે. ગચ્છમાંથી નીકળવું એ લઘુ છે = અલ્પલાભનું કારણ છે. કારણ કે તેનાથી માત્ર પોતાને જ લાભ થાય છે. તપ વગેરે ગચ્છવાસમાં અને ગચ્છમાંથી નીકળવામાં એ બંનેમાં સમાન છે. ગચ્છમાંથી નીકળવું, ધર્મનો ઉપદેશ ન આપવો વગેરે લાભકારી નથી. (૨૧) કારણ કે ગચ્છવાસમાં ગુરુપારતંત્ર્ય, વિનય, સ્વાધ્યાય, સ્મારણા, વૈચાવચ્ય, ગુણવૃદ્ધિ, શિષ્યસંસિદ્ધિ અને શિષ્ય-પરંપરા આટલા લાભો થાય છે. ગચ્છમાંથી નીકળવાથી આ લાભો ન થાય.

(૧) ગુરુપારતંત્ર્ય = આચાર્યાધીનતા. આ સઘળા અનર્થોનું કારણ સ્વચ્છંદતાને અટકાવનાર છે.

(૨) વિનય = વિનયને લાયકનો વિનય કરવો. આ માનરૂપ પવંતોને ભેદી નાખનાર વજ્રસમાન છે.

(૩) સ્વાધ્યાય = વાચનાદિ પાંચ પ્રકારનો સ્વાધ્યાય. આ મતિરૂપ આંખને નિર્મલ બનાવવા અંજન સમાન છે.

(૪) સ્મારણા=વિસ્મૃત કાર્યો યાદ કરાવવાં. આ કર્મરૂપ શત્રુ સામે લડવા તૈયાર થયો હોય, પણ શસ્ત્રો ભૂલી ગયો હોય, તેને પુરુષાર્થરૂપ અમાધ શસ્ત્ર યાદ કરાવવા તુલ્ય છે.

(૫) વૈચાવર્ય=ભોજન આદિથી (આચાર્યાદિને સંયમમાં) ટેકો આપવો. આ તીર્થંકરપદ આદિ સુંદર ફલ આપનાર વિશિષ્ટ પુણ્યરૂપ મહાવૃક્ષના અવિનાશી બીજ સમાન છે.

(૬) ગુણવૃદ્ધિ=પોતાના જ્ઞાનાદિગુણોની વૃદ્ધિ. આ અનુ-પમ આનંદરૂપ રસને આપનાર શેરડીના સાંઠાની પુષ્ટિ તુલ્ય છે.

(૭) શિષ્યસંસિદ્ધિ=સારા ગુણો હોવાથી શિષ્યોની પ્રાપ્તિ થાય. આ ફલની પરંપરા ચલાવવામાં સમર્થ ધાન્યની ઉત્પત્તિતુલ્ય છે.

(૮) શિષ્યપરંપરા=શિષ્ય-પ્રશિષ્યાદિને વંશ ચાલે. આ સંસારરૂપ ખાડામાં પડેલા જીવોને ખાડામાંથી નીકળવા પગથિયાની શ્રેણી સમાન છે. (૨૨)

જેમ ગરુડમાંથી નીકળવું એ (વિશેષ) લાભકારી નથી, તેમ એકદંતિ વગેરે અભિગ્રહ પણ (વિશેષ) લાભકારી નથી. કારણ કે સ્વાધ્યાય-ધ્યાન વગેરે યોગો નિરંતર થતા નથી. સ્વાધ્યાય વગેરે યોગો ગરુડમાં જ નિરાખાધપણે સારી રીતે થાય છે. કારણ કે અનેક દંતિ લેવાના કારણે કાયાને ટેકો મળે છે. વાલ-ચણા વગેરે હલકું ભોજન પણ

લાભકારી નથી. કારણ કે તેનાથી ધર્મસાધન કાયાને પીડા= ખાધા થાય છે, ધર્મસાધન શરીરને પીડા થાય એ યોગ્ય નથી. (ધર્મસંગ્રહણિ ગ્રંથમાં) કહ્યું છે કે—

ભાવિયજિણઘયણાણં, મમત્તરહિયાણ ણત્થિ ડ વિસેસો ।
અપ્પાણંમિ પરંમિ ય, તો વક્કે પીડમુમઓડવિ ॥ ૧૧૦૬ ॥

“ જિનવચનથી ભાવિત અને મમત્વરહિત જીવોને સ્વ અને પરમાં વિશેષતા નથી. આથી તે સ્વ-પર ઉભયની પીડાનો ત્યાગ કરે.” (૨૩)

આ રીતે સૂક્ષ્મબુદ્ધિથી જ વિચાર કરતાં પ્રતિમાકલ્પ પરમાર્થથી રહિત હોવાથી વિશિષ્ટ લાભનો હેતુ નથી. જેમ પંચાગ્નિ તપ વગેરે પરમાર્થ રહિત હોવાથી વિશિષ્ટ લાભનું કારણ નથી તેમ આ પ્રતિમાકલ્પ પરમાર્થથી રહિત હોવાથી વિશિષ્ટ લાભનું કારણ નથી. (૨૪)

પૂર્વપક્ષનું સમાધાન :-

મળ્ણહિ વિસેસવિસઓ, एसो ण उ ओहओ मुणेयव्वो ।
दसपुव्वधराईणं, जम्हा एयस्स पडिसेहो ॥ ૨૫ ॥

પત્થુયરોગવિગિચ્છા-વત્થંતરતવ્વિસેસમતુલ્લો ।

तह गुरुलाघवचित्तासहिओ तक्कालवेक्खाए ॥ ૨૬ ॥

ઉક્ત પૂર્વપક્ષનું સમાધાન આ પ્રમાણે છે :-પ્રતિમાકલ્પ સર્વસાધારણ બધા સાધુઓ માટે નથી, કિંતુ વિશેષ સાધુ માટે છે. કારણ કે દશપૂર્વધર, અગિયાર પૂર્વધર વગેરેને

ગચ્છે શિષ્ય નિમ્માઓ જા પુઠ્ઠા દસ મવે અસંપુણ્ણા (પ્રસ્તુત પંચાશક ગાથા ૫) એ વચનથી તેનો નિષેધ કર્યો છે. કશ પૂર્વધર વગેરે ગરબમાં જ રહીને ઉપકાર કરે છે. આથી પ્રતિમાકલ્પમાં ગુરુ-લાઘવનો વિચાર નથી એમ કહેવું અયુક્ત છે. (૨૫)

પ્રતિમાકલ્પ પ્રસ્તુતરોગની ચિકિત્સામાં તેનાથી વિશેષ રોગની ચિકિત્સા કરવા તુલ્ય છે. અર્થાત્ જેમ કોઈ પુરુષની એક રોગની ચિકિત્સા થઈ રહી હોય, તેમાં વચ્ચે પ્રસ્તુત રોગથી અધિક કષ્ટકારી અન્ય અવસ્થા (=રોગ) થાય તો તે વખતે પહેલાં તેની ચિકિત્સા કરવી જોઈએ. તેવી રીતે અહીં જેણે સ્થવિરકલ્પનાં બધાં અનુષ્ઠાનો કરી લીધાં છે તેને તે કાલની અપેક્ષાએ પ્રતિમાકલ્પ સ્વીકારવો એ વધારે યોગ્ય છે. આથી તેવા સાધુને તે વખતે પ્રતિમાકલ્પ ગુરુ છે=અધિક લાભકારી છે, જ્યારે ગરબવાસ લઘુ છે=અલ્પ લાભકારી છે. જેણે સ્થવિરકલ્પનાં બધાં અનુષ્ઠાનો કર્યાં નથી તેને સ્થવિરકલ્પ જ ગુરુતર છે=અધિક લાભનું કારણ છે. આથી પ્રતિમાકલ્પને સ્વીકારવાના કાળની અપેક્ષાએ પ્રતિમાકલ્પ ગુરુલાઘવની વિચારણાથી યુક્ત છે. (૨૬)

ઉક્ત અર્થનું દર્શાવતી સમર્થન:-

ણિવકરલ્પ્યાકિરિયા, -જયણાઐ હંદિ જુત્તરૂવાઐ ।

અહિદદ્વાઈસુ છેયાઈ વજ્જયંતીહ તહ સેસં ॥ ૨૭ ॥

ઐવં ચિય કલ્લાણં, જાયહ ઐયસ્સ ઇહરહા ણ મવે ।

સવ્વસ્થાવસ્થોચિયમિહ કુસલં હોઈણુદ્ધાણં ॥ ૨૮ ॥

જેમ રાજના હાથમાં વાયુથી થયેલા લૂતા નામના રોગને મંત્રથી દૂર કરવાનો યોગ્ય પ્રયત્ન થઈ રહ્યો હોય તે દરમિયાન રાજને તુરત મારી નાખનાર સર્પદંશ, વિસૂચિકા વગેરે અન્ય અવસ્થા (=રોગ) થાય અને તે લૂતા રોગની ક્રિયાથી દૂર થઈ શકે તેમ ન હોય તો વૈદ્યો તેનાથી થતા અનર્થને દૂર કરવામાં સમર્થ એવી સર્પદંશ વગેરેના સ્થાનમાં છેદ, શેક વગેરે ચિકિત્સા કરે છે, અને ચાલી રહેલી લૂતા રોગને મંત્રથી દૂર કરવાની ક્રિયા બંધ કરે છે. (૨૭) કારણ કે તેમ કરવાથી જ (=લૂતા રોગની ક્રિયાને છોડીને સર્પદંશાદિની છેદાદિ ક્રિયા કરવાથી જ) રાજનું કલ્યાણ= આરોગ્ય થાય. અન્યથા સર્પદંશ (આદિ)થી રાજનું મૃત્યુ થવાથી કલ્યાણ ન થાય.

પ્રશ્ન :- થઈ રહેલી લૂતારોગની ક્રિયાથી લાભ કેમ ન થાય ?

ઉત્તર :- (સત્વત્થા.....) આ લોકમાં સર્વત્ર (=સર્વ સ્થાને, સર્વકાળમાં, કે સઘળા પુરુષોમાં) અવસ્થાને ઉચિત કાર્ય કલ્યાણનું કારણ બને છે. આથી સર્પદંશ આદિમાં છેદાદિ કરવું એ જ કલ્યાણનું કારણ છે, લૂતારોગની ક્રિયા નહિ. (૨૮)

ઉક્ત દષ્ટાંતની પ્રસ્તુતમાં ઘટના :-

इय कम्मवाहिकिरियं, पव्वज्जं भावओ पवणस्स ।

સહ કુળમાણસ્સ તહા, एयमवत्थंतरं णेयं ॥ ૨૯ ॥

તેવી રીતે લૂતાદિરોગની ચિકિત્સા સમાન કર્મરોગની પ્રવ્રજ્યા રૂપ ચિકિત્સાનો ભાવથી સ્વીકાર કરનાર અને સદા તેને જ સ્થવિર કલ્પની અવસ્થાને ઉચિત રીતે કરતા સાધુની મંત્રથી લૂતાદિ રોગને દૂર કરવા સમાન સ્થવિરકલ્પની ક્રિયાથી અસાધ્ય, સર્પઠંશાદિ સમાન છેદ-ઠાહ વગેરે વિશેષ ચિકિત્સા તુલ્ય પ્રતિમાકલ્પથી જ દૂર થાય તેવી, સર્પઠંશાદિ સમાન તીવ્રતર કર્મવિપાકરૂપ અન્ય અવસ્થા (=રોગ) બાણવી. (૨૯)

પ્રતિમાકલ્પ ગુરુલાઘવના વિચારથી યુક્ત છે એ વિષયમાં બીજી યુક્તિ :-

તદ્ સુત્તવુદ્ધિદભાવે, ગચ્છે સુત્થંમિ દિક્સ્વભાવે ચ ।
પઢિવજ્જહ્ એયં સ્વલુ, ણ અણ્ણહા કપ્પમવિ એવં ॥ ૩૦ ॥

इहरा ण सुत्तगुरुया, तयभावे ण दसपृच्चिपडिसेहो ।
एत्थं सुजुत्तिजुत्तो, गुरुलाघवचित्तवज्झंमि ॥ ३१ ॥

अप्पपरिच्चाएणं, बहुतरगुणसाहणं जहि होइ ।
सा गुरुलाघवचिंता, जम्हा णाओववण्णत्ति ॥ ३२ ॥

તથા ગચ્છમાં બહુશ્રુત સાધુ હોવાથી સૂત્રાર્થની વૃદ્ધિ થતી હોય (અથવા પ્રતિમાકલ્પ સ્વીકારનારને કંઈક ન્યૂન દશપૂર્વથી અધિક શ્રુત ભણાવવાની શક્તિ ન હોય), ગચ્છમાં ખાલ, વૃદ્ધ, ગ્લાન વગેરે ન હોવાથી ગચ્છ બાધા રહિત હોય, અથવા ખાલ વગેરેની સેવા કરનાર હોય અને આચાર્ય-આદિ ગચ્છપાલનમાં તત્પર હોય, એથી ગચ્છ બાધારહિત

હોય, દીક્ષા લેનાર કોઈ ન હોય ત્યારે જ પ્રતિમાકલ્પનો સ્વીકાર કરે છે. અન્યથા (=૧ ગચ્છમાં સૂત્રાર્થની વૃદ્ધિ, (૨) ગચ્છ બાધારહિત (૩) દીક્ષા લેનારનો અલાવ આ ત્રણ મુદ્દા ન હોય તો) પૂર્વોક્ત સંહનન, ધૃતિ વગેરે બધી રીતે યોગ્યતા હોવા છતાં પ્રતિમાકલ્પનો સ્વીકાર ન કરે. આથી આ કલ્પ ગુરુલાઘવની વિચારણાથી રહિત નથી. (૩૦)

ગચ્છમાં શ્રુતવૃદ્ધિ ન થતી હોય (અથવા પ્રતિમાકલ્પ સ્વીકારનાર કંઈક ન્યૂન દશ પૂર્વથી અધિક બાણી શકે તેમ હોય) છતાં પ્રતિમાકલ્પનો સ્વીકાર કરવામાં આવે તો શ્રુતગૌરવ* ન થાય. પણ તેમ છે નહિ. આથી શ્રુતગૌરવ છે. શ્રુતગૌરવ છે એમાં બીજી પણ યુક્તિ છે કે-સંપૂર્ણ દશ પૂર્વધરને પ્રતિમાકલ્પનો નિષેધ કર્યો છે. જો શ્રુતગૌરવ ન હોય તો દશપૂર્વધરને તેનો નિષેધ ન કરે. દશપૂર્વધર શ્રુત-પ્રદાન આદિમાં સમર્થ હોવાથી પ્રવચનને ઉપકારી હોવાથી તેને પ્રતિમાકલ્પનો નિષેધ છે. આથી પૂર્વપક્ષની દૃષ્ટિએ ગુરુલાઘવની વિચારણાથી રહિત પ્રતિમા-કલ્પમાં દશપૂર્વધરને પ્રતિમાકલ્પનો નિષેધ સુયુક્તિયુક્ત છે. આથી પ્રતિમાકલ્પ ગુરુલાઘવની વિચારણાથી રહિત નથી. (૩૧)

જો વિચારણામાં અલ્પ લાભ જતો કરીને ઘણો લાભ થતો હોય તે ગુરુલાઘવની વિચારણા ન્યાયસંગત છે. અર્થાત્ જો વિચારણામાં અલ્પ લાભ જતો કરીને ઘણો

* ગૌરવ શબ્દના માન, વૃદ્ધિ વગેરે અનેક અર્થો છે. અહીં પ્રકરણાનુસાર ૩૩ મી ગાથાની અવતરણિકાના આધારે વૃદ્ધિ અર્થ છે.

લાભ થતો હોય તે જ વિચારણા વાસ્તવિક ગુરુલાઘવની વિચારણા છે. આવી વિચારણા પ્રતિમાકલ્પમાં છે. માટે તે ગુરુલાઘવની વિચારણાથી રહિત નથી. (૩૨)

૩૦મી ગાથામાં ગચ્છમાં સૂત્રાર્થની વૃદ્ધિ થતી હોય, ગચ્છ બાધા રહિત હોય, અને પ્રવ્રજ્યા લેનાર કોઈ ન હોય તો પ્રતિમાકલ્પ સ્વીકારે એમ ત્રણ મુદ્દા કહ્યા હતા. તેમાં પહેલા મુદ્દાનું સમર્થન ૩૧-૩૨ એ બે ગાથામાં કર્યું. હવે ૩૩-૩૪ એ બે ગાથામાં “ગચ્છ બાધા રહિત હોય તો જ” એ બીજા મુદ્દાનું સમર્થન કરે છે :-

વેયાવચ્ચુચિયાણં, કરણણિસેહેણમંતરાયંતિ ।

તંપિ હુ પરિહરિયવ્વં, અહસુહુમો હોઝ एसोत्ति ॥ ૩૩ ॥

તા તીए किरियाए, जोगगयं उवगयाण णो गच्छे ।

हंदि उवेक्खा णेया, अहिगयरगुणे असंतंमि ॥ ૩૪ ॥

પ્રતિમાકલ્પ સ્વીકારનારા સાધુઓ વૈયાવચ્ચ કરતા નથી. આથી વૈયાવચ્ચ કરવામાં સમર્થ સાધુ પ્રતિમાકલ્પ સ્વીકારે તો ગચ્છમાં રહેલા વૈયાવચ્ચને યોગ્ય બાલ, ગ્લાન આદિને વૈયાવચ્ચનો અંતરાય થાય. પ્રતિમાકલ્પ અતિસુંદર થાય એ માટે પ્રતિમાકલ્પ સ્વીકારનારે અતિસૂક્ષ્મ દોષનો પણ ત્યાગ કરવો જોઈએ. વૈયાવચ્ચનો અંતરાયરૂપ દોષ માન-સિકદોષ રહિત હોવાથી (=વૈયાવચ્ચ કરવાની ભાવનાથી સહિત હોવાથી કેવળ કાચિક દોષ હોવાથી) અતિસૂક્ષ્મ જ

છે. આથી પ્રતિમાકલ્પ સ્વીકારનારે તે અંતરાચનો પણ ત્યાગ કરવો જોઈએ [આથી ગરુડમાં વૈયાવચ્ચ કરનાર હોય ઈત્યાદિ કારણોથી ગરુડ ખાધા સહિત હોય તો જ પ્રતિમા-કલ્પ સ્વીકારે એમ શાસ્ત્રવિધાન છે.] (૩૩)

આથી ગરુડના સાધુઓ સૂત્રાર્થદાન, ગ્લાનાદિ વૈયાવચ્ચ વગેરે ક્રિયા કરવાને સમર્થ હોય તો પ્રતિમાકલ્પ સ્વીકારનારે ગરુડની ઉપેક્ષા કરી નથી. હા, ગરુડમાં કોઈ વિશેષ લાભ થાય તેવું કાર્ય હોય (અને તે કાર્ય તેનાથી જ થઈ શકે તેમ હોય) તો તે કાર્ય કર્યા વિના પ્રતિમાને સ્વીકાર કરે તો તે ગરુડની ઉપેક્ષા કરે છે, તે સિવાય નહિ. આમ કલ્પ સ્વીકારવામાં ગરુડની ઉપેક્ષા ન થતી હોવાથી પ્રતિમા-કલ્પ ગુરુલાઘવની વિચારણાથી યુક્ત જ છે. (૩૪)

‘પ્રવળ્યા લેનાર કોઈ ન હોય તો’ એ મુદ્દાનું સમર્થન :-

પરમો દિવ્યુવયારો, જમ્હા કપ્પોચિયાણવિ ણિસેહો ।

સહ્ એયંમિ ઉ મણિઓ, પયહો ચ્ચિય પુવ્વસરીહિં ॥ ૩૫ ॥

દીક્ષા મોક્ષસુખનું કારણ હોવાથી લવ્યજીવને દીક્ષા આપીને ઉપકાર કરવો એ ખીજા ઉપકારોની અપેક્ષાએ પ્રધાન ઉપકાર છે. કારણ કે શ્રી ભદ્રબાહુસ્વામી વગેરે પૂર્વાચાર્યોએ (નિશીથ ભા૦ ગા૦ ૨૪૧૫ વગેરેમાં) સંઘચણ, શ્રુત આદિ રૂપ સંપત્તિથી યુક્ત હોવાથી પ્રતિમાકલ્પને સ્વીકાર કરવાને યોગ્ય સાધુઓને પણ જો દીક્ષાને ઉપકાર થતો હોય તો પ્રતિમાકલ્પની સ્પષ્ટ ના કહી છે.

કલ્પનો સ્વીકાર કર્યા પછી દીક્ષા ન આપી શકાય. તેથી કલ્પનો સ્વીકાર કરતી વખતે કોઈ દીક્ષા લેવા આવેલા હોય તો કલ્પસ્વીકારને મૂકીને (=કલ્પસ્વીકાર સર્વથા ન કરે કે મોડો કરે) પણ દીક્ષા આપે. કારણ કે કલ્પસ્વીકારથી દીક્ષાદાન અધિક લાભનું કારણ છે. દીક્ષાદાન પરમ ઉપકારક છે (૩૫) દીક્ષાદાન હોય ત્યારે કલ્પસ્વીકારનો સ્પષ્ટ નિષેધ:-

અબ્જયમેગયરં, પઢિવજિતકામ્ સોઽવિ પન્વાવે ।

ગણિગુણસલદ્વિઓ સ્વલુ, એવેવ અલદ્વિજુત્તો વિ ॥ ૩૬ ॥

પાઠપોષગમન આદિ અભ્યુદયત મરણ અને પ્રતિમાકલ્પ આદિ અભ્યુદયત વિહાર એ બેમાંથી કોઈ એકનો સ્વીકાર કરવાની ઇચ્છાવાળા પણ ગણીગુણોથી અને +સ્વલલ્પિથી યુક્ત સાધુ કલ્પાદિના સ્વીકાર વખતે દીક્ષા લેવા આવેલા યોગ્ય જીવને દીક્ષા આપે. જે સ્વલલ્પિથી યુક્ત ન હોય તે પણ જે લલ્પિવાળા આચાર્યની નિશ્રાવાળો હોય તો અવશ્ય દીક્ષા આપે. (૩૬)

૨૯ મી ગાથામાં કર્મવ્યાધિની પ્રવચ્ચારૂપ ચિકિત્સાનો લાભથી સ્વીકાર કરનાર સાધુની અન્ય અવસ્થાનો (=રોગનો) નિર્દેશ કર્યો છે. તે કયા કારણોથી થાય છે તે જણાવે છે:-

તં ચાક્ષંતરમિહ, જાયહ તહ સંકિલિટ્કમ્માઓ ।

પત્થુયનિવાહિદદ્વાહ જહ તહા સમ્મમવસેયં ॥ ૩૭ ॥

+ અહીં લલ્પિ એટલે જેને દીક્ષા આપવાની છે તેને સયમનાં ઉપકરણો પૂરાં પાડવાં, સંયમનું પાલન કરાવવું વગેરેની શક્તિ રૂપ લલ્પિ વિવક્ષિત છે.

જેમ લૂતા રોગવાળા રાજને સર્પદંશ વગેરે અન્ય અવસ્થા થાય છે તેમ, સાધુને પ્રવ્રજ્યામાં પ્રતિમાકલ્પ રૂપ વિશિષ્ટ ચિકિત્સાથી ખપી શકે તેવા અશુભકર્મથી અન્ય અવસ્થા હોય. આ વિષય ખરોખર જાણવો. (૩૭)

સાધુની અન્ય અવસ્થાનું કે અન્ય અવસ્થાજનક કર્મનું સ્વરૂપ તથા તે ખંને પ્રતિમાકલ્પથી જ દૂર કરી શકાય છે તે જાણાવે છે :-

અહિગયસુંદરભાવસ્સ વિગ્ધજળગંતિ સંકિલિટ્ઠં ચ ।

તહ ચેવ તં સ્વવિજ્ઞહ, ઇત્તો ઘ્વિય ગમ્મણ્ણ ઇયં ॥ ૩૮ ॥

અન્ય અવસ્થા કે તેના જનક કર્મ સામાન્ય (=સ્થવિર કલ્પરૂપ) પ્રવ્રજ્યામાં વ્યાઘાત કરનાર છે અને એથી જ અશુભ છે. આ અન્ય અવસ્થા કે તેના જનક કર્મ સામાન્ય પ્રવ્રજ્યામાં વ્યાઘાત કરનારા હોવાના કારણે અશુભ હોવાથી પ્રતિમાકલ્પના સ્વીકારથી જ દૂર કરી શકાય છે.

પ્રશ્ન :- પ્રવ્રજ્યાનું પાલન કરતા સાધુને અન્ય અવસ્થા કે તેના જનક ક્લિષ્ટ કર્મ હોય છે, અને તે પ્રતિમાકલ્પથી જ દૂર કરી શકાય છે એ કેવી રીતે જાણી શકાય ?

ઉત્તર :- આપ્તે કહેલા પ્રતિમાકલ્પથી જ એ (=અન્ય અવસ્થા કે તેના જનક કર્મ છે અને તે ખંને પ્રતિમા કલ્પથી જ દૂર કરી શકાય છે એ) જાણી શકાય છે. કારણ કે આપ્તો નિરર્થક કંઈ ન કહે. આપ્તો નિરર્થક કહે તો તેમના આત્મપણામાં (=વિશ્વસનીયપણામાં) ખામી આવે. (૩૮)

પૂર્વે ૨૧મી ગાથામાં “ ગચ્છમાંથી નીકળવું વગેરે લાભ-કારી નથી.” ઇત્યાદિ જે રૂપણો કહ્યાં હતાં તે બધાનું આ પ્રમાણે સમાધાન કર્યું. હવે ૨૩મી ગાથામાં “ હલકું ભોજન કરવું પણ લાભકારી નથી. કારણ કે તેનાથી ધર્મ-સાધન શરીરને પીડા થાય છે. ધર્મસાધન શરીરને પીડા થાય એ યોગ્ય નથી.” એમ જે કહ્યું હતું, તેનું સમાધાન કરે છે :—

एत्तो अईव णेया, सुसिलिद्धा धम्मकायपीडावि ।
 आंताइणो सकामा, तह तस्स अदीणचित्तस्स ॥ ३९ ॥
 न हु पडइ तस्स भावो, संजमठाणा उ अविय वड्ढेइ ।
 ण य कायपायओऽवि हु, तयभावे कोइ दोसोत्ति ॥ ४० ॥
 चित्ताणं कम्माणं, चित्तो च्चिय होइ खवणुवाओऽवि ।
 अणुबंधछेयणाई, सो उण एवंति गायच्चो ॥ ४१ ॥

અન્ય અવસ્થા જનક અશુભકર્મનેા ક્ષય પ્રતિમાકલ્પથી જ થાય છે માટે* અંત-પ્રાંત ભોજન કરનાર પ્રતિમા-ધારીની કાયાની પીડા પણ અત્યંત સંગત છે. કારણ કે તે પીડા સકામ અને માનસિક દીનતાથી રહિત છે. (૩૯)

તે પીડામાં દીનતા નથી તેનું કારણ :- કાયપીડા હોવા છતાં પ્રતિમાધારીના ભાવો સંયમ સ્થાનથી (=સ્વીકૃત

* અંત=વધેલું. પ્રાંત=તાલું નહિ, ધણો વખત થઈ ગયો હોય તેવું કે રાત વીતી ગયેલું.

ચારિત્રની શુદ્ધિ વિશેષથી) પડતો નથી, બદકે વધે છે. ભાવ ન પડે તો કાયા પડવા છતાં કોઈ પણ ભતતુ' દ્રવણ લાગતું નથી. (૪૦)

કૂલિષ્ટ, કૂલિષ્ટતર, કૂલિષ્ટતમ એમ વિચિત્ર પ્રકારના જ્ઞાના-વરણીયાદિ કર્મોના અનુબંધના નાશનો અને સર્વથા નાશનો ઉપાય પણ સ્થવિરકલ્પ, પ્રતિમાકલ્પ ઇત્યાદિ વિચિત્ર જ હોય. અને તે ઉપાય કાયપીડાને સહન કરવારૂપ પ્રતિમા-કલ્પાદિના સેવનથી જ થાય. આથી કાયપીડા સુસંગત છે. (૪૧)

પ્રતિમાકલ્પથી વિચિત્ર કર્મોના ક્ષય થાય છે એ કેવી રીતે બાણ્યુ? એ પ્રશ્નનું સમાધાન :-

इहरा उ णामिहाणं, जुञ्जइ सुत्तंमि हंदि एयस्स ।

एयंमि अवसरंभी, एसा खलु तंतजुत्तित्ति ॥ ४२ ॥

એ પ્રતિમાકલ્પ વિના જ વિચિત્ર કર્મોનો ક્ષય થતો હોય તો સૂત્રમાં સ્થવિર કલ્પનાં સઘળાં કર્તવ્યો પૂર્ણ થઈ જાય ત્યારે પ્રતિમાકલ્પના સ્વીકારનું કથન અસંગત બને. આ શાસ્ત્રીય યુક્તિ છે. અર્થાત્ અનંતરોક્ત શાસ્ત્રીય યુક્તિથી પ્રતિમાકલ્પની નિર્દોષતાનો નિર્ણય થાય છે.

સ્થવિરકલ્પનાં સઘળાં અનુષ્ઠાનો પૂર્ણ થાય ત્યારે પ્રતિમા-કલ્પ સ્વીકારવાનું આપ્તોએ કહ્યું હોવાથી પ્રતિમાકલ્પ કર્મ-ક્ષયનું કારણ છે એમ બાણી શકાય છે. આથી પ્રતિમાકલ્પ

પરમાર્થ રહિત છે એમ (૨૪ મી ગાથામાં) જે કહ્યું હતું તેનું સમાધાન કર્યું. (૪૨)

પ્રતિમાકલ્પ પરમાર્થ રહિત છે એ દૂષણનું મતાંતરથી સમાધાન :-

ઘણો મળંતિ एसो, विहियाणुद्वाणमागमे भणिओ ।

पडिमाकण्पो सिद्धो, दुक्करकरणेण विण्णेओ ॥ ४३ ॥

બીજા આચાર્યો કહે છે કે-આ પ્રતિમાકલ્પ સ્થવિર-કલ્પની અપેક્ષાએ દુષ્કર કરવાના હેતુથી આગમમાં કહ્યો છે. આગમમાં કહ્યો હોવાથી તે વિહિતાનુષ્ઠાન=ઉચિત ક્રિયારૂપ છે, ઉચિત ક્રિયારૂપ હોવાથી શ્રેષ્ઠ છે. (૪૩)

અન્ય આચાર્યોના આ સમાધાનથી સંતોષ નહિ પામેલા અંધકાર આ વિશે સ્પષ્ટીકરણ કરે છે :-

विहियाणुद्वाणंपि य, सदागमा एस जुज्झई एवं ।

जम्हा ण जुत्तिवाहियविसओऽवि सदागमो होइ ॥ ४४ ॥

પ્રતિમાકલ્પ ઉચિત કૃત્ય હોવા છતાં અમે ૨૬ મી વગેરે ગાથાઓમાં કહ્યું તે યુક્તિ પ્રમાણે* સદાગમથી સંગત થાય છે. (કોઈ પણ વિષય આગમમાં કહ્યો હોય, પણ યુક્તિથી બાધિત હોય તો સંગત ન થાય, આગમમાં કહ્યો હોય અને યુક્તિથી અબાધિત હોય તો સંગત થાય એમ

* સદાગમ, આપ્તવચન, આપ્તોપદેશ, સુંદર સિદ્ધાંત, જિનવચન, જિનાગમ વગેરે શબ્દો એકાર્થક છે.

કહેવાનો આશય છે.) કારણ કે જેમાં કહેલું યુક્તિથી
 આધિત હોય તે સદાગમ ન હોય. જેમાં કહેલું યુક્તિથી
 અઆધિત હોય તે જ સદાગમ છે. જેમાં કહેલું યુક્તિથી
 આધિત હોય તે દુરાગમ છે. અમે પ્રતિમાકલ્પ આગમોક્ત
 છે એટલું જ કહ્યું નથી, કિંતુ આગમોક્ત છે એમ કહેવા
 સાથે યુક્તિથી પણ ઘટે છે એમ જણાવ્યું છે. આથી અમે
 પહેલાં જે સમાધાન જણાવ્યું છે તે અન્ય આચાર્યોના
 સમાધાનથી વધારે સુંદર છે. (૪૪)

માત્ર આગમથી જ અર્થનો નિર્ણય ન થઈ શકે :-

જુક્તીઁ અવિરુદ્ધો, સદાગમો સાઽવિ તયવિરુદ્ધત્તિ ।

इय अण्णोण्णाणुगयं, उभयं पडिवत्तिहेउत्ति ॥ ४५ ॥

જે યુક્તિથી અઆધિત હોય તે સદાગમ છે. યુક્તિ પણ
 સદાગમથી અવિરુદ્ધ હોય. સદાગમથી વિરુદ્ધ યુક્તિ યુક્તિ
 જ નથી. આમ સદાગમ અને યુક્તિ બંને પરસ્પર સંકળા-
 ચેલા છે. પરસ્પર સંકળાયેલા સદાગમ અને યુક્તિ અર્થ-
 નિર્ણયનું કારણ છે. અર્થાત્ યુક્તિથી અઆધિત સદાગમ
 અને સદાગમથી અવિરુદ્ધ યુક્તિ એ બંનેથી અર્થનો નિર્ણય
 થઈ શકે, કેઈ એકથી નહિ. (૪૫)

પ્રતિમાધારીના ધ્યાનનું સ્વરૂપ :-

कयमेत्थ पसंगेणं, ज्ञाणं पुण णिच्चमेव एयस्स ।

सुत्तथाणुसरणमो रागाइविणासणं परमं ॥ ४६ ॥

પ્રતિમાકલ્પના દ્રવ્યણના સમાધાનમાં પ્રાસંગિક કથન આટલું બસ છે. પ્રતિમાધારીને સદા સૂત્ર અને અર્થના ચિંતનરૂપ ધ્યાન હોય છે. આ ધ્યાન રાગ, દ્રેષ અને મોહનો વિનાશ કરનાર છે, અને મોક્ષનું કારણ હોવાથી પ્રધાન છે. (૪૬)

પ્રતિમા માટે અયોગ્ય સાધુએ અભિગ્રહો લેવા નોંધએ :-

एया पवज्जियव्वा, एयासि जोगयं उवगएणं ।
सेसेणऽवि कायव्वा, केइ पइण्णाविसेसत्ति ॥ ४७ ॥

जे जंमि जंमि कालंमि, बहु मया पवयणुण्णइकरा य ।
उमओ जोगविसुद्धा, आयावणठाणमाईया ॥ ४८ ॥

પ્રતિમાસ્વીકારની યોગ્યતાને પામેલા સાધુએ પ્રતિમાઓ સ્વીકારવી નોંધએ. તેની યોગ્યતાથી રહિત સાધુએ પણ કોઈક અભિગ્રહો કરવા નોંધએ. (૪૭) જે જે કાળમાં નિરવદ્ય વ્યાપારવાળા જે અભિગ્રહો ગીતાથીને બહુમાન્ય હોય અને અદ્ભુત હોવાના કારણે પ્રશંસાનું કારણ હોવાથી શાસનપ્રભાવનાનું કારણ હોય તે અભિગ્રહો ભાવ અને ક્રિયા એ બંનેથી સ્વીકારવા નોંધએ. જેમકે-ઠંડી વગેરે સહન કરવું, ઉત્કટુક વગેરે આસને રહેવું, વિવિધ દ્રવ્યાદિ અભિગ્રહો કરવા વગેરે. (૪૮)

અભિગ્રહો ન કરવાથી દોષ લાગે :-

एएसिं सह विरिए, जमकरणं मयपमायओ सो उ ।
होअइयारो सो पुण, आलोएयव्वओ गुरुणो ॥ ४९ ॥

છતી શક્તિએ મહ અને પ્રમાદથી અભિગ્રહો ન કરવા તે અતિચાર છે. શુદ્ધિ માટે તે અતિચાર શુરુ પાસે પ્રકાશિત કરવો જોઈએ. (૪૯)

ઉપસંહાર :-

इय सव्वमेवमवित्तहमाणाए भगवओ पकुव्वंता ।
सयसामत्थऽणुरूवं, अइया काहिति भवविरहं ॥ ५० ॥

આ બધા અભિગ્રહોને ઉક્ત રીતે સ્વશક્તિ અનુસાર જિનાજ્ઞાથી અવિપરીતપણે કરનારા જીવો જલદી સંસારનો ક્ષય કરશે. (૫૦)

૧૯ તપોવિધિ પંચાશક

અઠારમા પંચાશકમાં સાધુની પ્રતિમાઓ કહી. તે તપરૂપ છે. આથી હવે તપનું સ્વરૂપ જણાવવાની ઈચ્છાવાળા મંથકાર મંગલ વગેરે જણાવે છે :-

ળમિક્કળ વદ્ધમાણં, તવોવહાણં સમાસઓ વોચ્છં ।
સુત્તમણિણ વિહિણા, સપરેસિમણુગ્ગહદ્દાણ ॥ ૧ ॥

શ્રી મહાવીર સ્વામીને પ્રથામ કરીને સ્વ-પરના ઉપકાર માટે આગમમાં કહ્યા પ્રમાણે સંયમરૂપ કાયાને ટેકારૂપ તપનું સંક્ષેપથી વર્ણન કરીશ. (૧)

બાહ્યતપના ભેદો :-

અણસળમૂળોયરિયા, વિત્તીસંખેવણં રસઘ્ઘાઓ ।
કાયકિલેસો સંલીળયા ય, બજ્જહો તવો હોહ ॥ ૨ ॥

બાહ્ય તપના અનશન, ઊણોહરી, વૃત્તિસંક્ષેપ, રસત્યાગ, કાયકલેશ અને સંલીનતા એમ છ ભેદ છે.

અનશન :- અનશન એટલે ભોજન ન કરવું. તેના ચાવત્કથિક અને ઈત્વર એમ બે ભેદ છે. ચાવત્કથિકના પાઠ-પોપગમન, ઈંગિતમરણ અને ભક્તપ્રત્યાખ્યાન એમ ત્રણ ભેદ છે. પાઠપોપગમનમાં પરિસ્પંદ (=હલન-ચલન વગેરે) અને પ્રતિકર્મ (=શરીરસેવા)ને સર્વથા અલાવ હોય છે.

ચારે આહારનો ત્યાગ હોય છે. ઈંગિતમરણમાં પણ તે જ પ્રમાણે હોય. પણ નિયત કરેલા દેશમાં ફરવા આદિની છૂટ હોય છે. ભક્ત પરિણામાં (ફરવા આદિની છૂટ ઉપરાંત) પ્રતિકર્મ હોય છે તથા ત્રણ કે ચાર પ્રકારના આહારનો ત્યાગ હોય છે. ઉપવાસથી છ માસ સુધીનું અનશન ઈત્વર છે.

ઊણોદરી :- અહ્ય આહાર ખાવાથી પેટ પૂરું ન ભરવું તે ઊણોદરી. આના દ્રવ્ય અને ભાવ એમ બે ભેદ છે. ઝોણું ખાવું એ દ્રવ્ય ઊણોદરી છે. બત્રીશ કૌણિયા પૂર્ણ આહાર છે. આથી બત્રીશ કૌણિયાથી એક વગેરે કૌણિયા જેટલો આહાર ઝોણો લેવાથી દ્રવ્ય ઊણોદરીના અનેક પ્રકાર છે. કષાયોનો ત્યાગ ભાવ ઊણોદરી છે.

વૃત્તિસંક્ષેપ :- વૃત્તિ=બિક્ષાયર્યા. સંક્ષેપ=અહ્ય કરવી. બિક્ષાયર્યાને અહ્ય કરવી, અર્થાત્ દ્રવ્યાદિ અભિગ્રહો લેવા, તે વૃત્તિસંક્ષેપ છે. તે આ પ્રમાણે :-

લેપવાળું કે લેપરહિત જ દ્રવ્ય લઈશ વગેરે દ્રવ્ય અભિગ્રહ છે. સ્વગામમાં જ, પરગામમાં જ, કે આટલા ઘરોમાં જ લઈશ વગેરે ક્ષેત્ર અભિગ્રહ છે. દિવસના પહેલા, મધ્ય કે પાછલા ભાગમાં જ લઈશ વગેરે કાલ અભિગ્રહ છે. મૂળ ભોજનમાંથી હાથ કે ચમચા વગેરેમાં લીધું હોય, કે થાળી વગેરેમાં મૂક્યું હોય તે જ લઈશ, ગાયન કરતાં કે રુદન કરતાં આપે તે જ લઈશ ઇત્યાદિ ભાવ અભિગ્રહ છે.

રસત્યાગ :- દૂધ, દહીં આદિ ખધા કે અમુક રસનો ત્યાગ.

કાયક્લેશ :- ઉચિત રીતે કાયાને કષ્ટ આપવું તે કાયક્લેશ. વીરાસન, ઉત્કટુકાસન, ગોદોહિકાસન વગેરે આસને રહેવું, શીત, પવન અને તાપ વગેરે સહન કરવું, મસ્તકનો લોચ કરવો વગેરે અનેક પ્રકારે કાયક્લેશ તપ છે.

સંલીનતા :- સંલીનતા એટલે સંવર કરવો-રોકવું. તેના ઇન્દ્રિય, કષાય, યોગ અને વિવિક્તચર્ચા એમ ચાર પ્રકાર છે. એમાં પ્રથમના ત્રણનો અર્થ પ્રસિદ્ધ છે. સ્ત્રી, પશુ, નપુસક અને કુશીલથી રહિત નિર્દોષ સ્થાનમાં રહેવું તે વિવિક્તચર્ચા છે. આ તપ કરાતું હોય ત્યારે લોકોથી પણ જણાતું હોવાથી અને સ્થૂલદષ્ટિવાળા કુતીર્થિકોમાં પણ તપ તરીકે પ્રસિદ્ધ હોવાથી આ બ્રાહ્મ તપ છે. (૨)

અભ્યંતરતપના ભેદો :-

પાયચ્છિત્તં વિણઓ, વેયાવચ્ચં તહેવ સજ્ઞાઓ ।

જ્ઞાણં ઉસ્સગ્ગોઽવિ ય, અભિંતરઓ તવો હોહ ॥ ૩ ॥

પ્રાયશ્ચિત્ત, વિનય, વૈયાવચ્ચ, સ્વાધ્યાય, ધ્યાન અને ઉત્સર્ગ એ છ અભ્યંતર તપના ભેદો છે.

પ્રાયશ્ચિત્ત :- પ્રાયશ્ચિત્ત શબ્દનો અર્થ અને આલોચનાદિ ભેદો પહેલાં (સોળમા પંચાશકમાં) કહેલ છે.

વિનય:- જેનાથી કર્મો દૂર કરાય તે વિનય. તેના જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, મન, વચન, કાયા અને ઉપચાર એમ સાત ભેદ છે.

મતિ આદિ જ્ઞાનની શ્રદ્ધા, ભક્તિ, બહુમાન, તેમાં જણાવેલા અર્થોનું ચિંતન, અને ગુરુ પાસે વિધિપૂર્વક લક્ષને અભ્યાસ કરવો એમ પાંચ પ્રકારે જ્ઞાન વિનય છે.

જેઓ દર્શનગુણમાં અધિક (=વિશુદ્ધ શ્રદ્ધાવાળા) હોય તેમનો વિનય કરવો એ દર્શનવિનય છે. દર્શન વિનયના શુશ્રૂષા અને અનાશાતના એમ બે ભેદ છે. તેમાં શુશ્રૂષાના દશ ભેદ છે. તે આ પ્રમાણે :-

- (૧) સત્કાર=સ્તુતિ કરવી વગેરે. (૨) અભ્યુત્થાન=આવે ત્યારે ઊભા થવું વગેરે. (૩) સન્માન=વસ્ત્રાદિ આપવું. (૪) આસનાભિગ્રહ=આવે ત્યારે કે ઊભા હોય ત્યારે આસન આપવું, આસન ઉપર બેસવાની વિનંતિ કરવી વગેરે. (૫) આસનાનુપ્રદાન=તેમની ઈચ્છાનુસાર તેમનું આસન એક સ્થાનેથી બીજા સ્થાને મૂકવું. (૬) કૃતિકર્મ=વંદન કરવું. (૭) અંજલિગ્રહ=દર્શન થતાં અંજલિ જોડીને બે હાથ મસ્તકે લગાડવા. (૮) આગચ્છદનુગમન=આવે ત્યારે સામા જવું. (૯) સ્થિતપત્યુપાસન-બેઠા હોય ત્યારે પગ દબાવવા વગેરે સેવા કરવી. (૧૦) ગચ્છદનુગમન-બંધ ત્યારે થોડા માર્ગ મુધી તેમની સાથે જવું.

અનાશાતના વિનયના પંદર ભેદ છે. તે આ પ્રમાણે :-
 તીર્થંકર, ધર્મ, આચાર્ય, ઉપાધ્યાય, સ્થવિર, કુલ, ગણ, સંઘ, સાંભોગિક, ક્રિયા અને પાંચ જ્ઞાન એ પંદરનો આશાતનાત્યાગ, ભક્તિ, બહુમાન અને પ્રશંસા એ ચાર પ્રકારે વિનય કરવો. (ધર્મ=ચારિત્ર અથવા ક્ષમાદિ દશવિધ)ક્રિયા એટલે આસ્તિક્ય.

ચારિત્ર વિનયના સામાયિક આદિ પાંચ ચારિત્રની મનથી શ્રદ્ધા કરવી, કાયાથી સ્પર્શના-પાલન કરવું અને વચનથી પ્રરૂપણા કરવી એમ ત્રણ પ્રકાર છે.

આચાર્યાદિ વિષે અપ્રશસ્ત મન-વચન-કાયાનેા નિરોધ કરવો અને પ્રશસ્ત મન આદિ પ્રવર્તાવવા, અર્થાત્ મનથી દુષ્ટ વિચારનેા, વચનથી અનુચિત વાણીનેા, અને કાયાથી અયોગ્ય વર્તનનેા ત્યાગ કરવો અને મનથી આદરભાવ રાખવો, વચનથી ગુણોની પ્રશંસા કરવી અને કાયાથી સેવા કરવી એ મન-વચન-કાયા રૂપ વિનય છે.

[ઉપચાર એટલે સુખકારી ક્રિયાવિશેષ. એવી ક્રિયાથી થતો વિનય તે ઔપચારિક વિનય છે.] ઔપચારિક વિનયના સાત પ્રકારો છે. તે આ પ્રમાણે :- (૧) અભ્યાસાસન= આદેશના અર્થાં બનીને, અર્થાત્ ક્યારે મને આદેશ કરે અને હું એ આદેશને પાળું એવી ભાવનાથી, સદા આચાર્યની પાસે બેસવું. (૨) છન્દોડનુવર્તન=આચાર્યની ઈચ્છા પ્રમાણે વર્તવું. (૩) કૃતપ્રતિકૃતિ=આચાર્યની ભક્તિથી નિર્જરા થશે એટલું જ નહિ, પણ પ્રસન્ન થયેલા આચાર્ય મને શ્રુત ભણાવશે એવી ભાવનાથી આહારાદિ લાવી આપવો વગેરે સેવા કરવી. (૪) કારિત-નિમિત્તકરણ-આ આચાર્યે મને શ્રુતજ્ઞાન આપ્યું છે ઈત્યાદિ ઉપકારોને નિમિત્ત બનાવીને તેમનેા વિશેષ વિનય કરવો અને ભક્તિ કરવી. (૫) દુઃખાર્તગવેષણા :- માંદગી આદિ દુઃખને દૂર કરવાના ઉપાયો કરવા. (૬) દેશકાલજ્ઞાન-દેશ

અને કાળને જાણીને તે તે દેશ અને કાલ પ્રમાણે આચાર્ય-ચાંદિની જરૂરિયાતોને સમજીને સેવા કરવી. (૭) સર્વત્રાનુ-મતિ-સર્વ કાર્યો તેમની અનુમતિથી-રજા લઈને કરવાં.*

(૩) વૈયાવૃત્ત્ય :- વ્યાવૃત્ત એટલે અશનાદિ આપવાની પ્રવૃત્તિવાળો. વ્યાવૃત્તનો-અશનાદિ આપવાની પ્રવૃત્તિવાળાનો ભાવ કે ક્રિયા તે વૈયાવૃત્ત્ય. આચાર્ય, ઉપાધ્યાય, સ્થવિર, તપસ્વી, ગ્લાન, શૈક્ષ, સાધર્મિક, કુલ, ગણુ અને સંઘ એ દશનું વૈયાવૃત્ત્ય કરવું એ વૈયાવૃત્ત્યના દશ ભેદો છે.

(૪) સ્વાધ્યાય :- સુ=સારી રીતે. આ=મર્યાદાથી, અર્થાત્ કાળ વગેરે જ્ઞાનાચારના પાલનપૂર્વક. અધ્યાય એટલે ભણવું. સારી રીતે મર્યાદાથી ભણવું તે સ્વાધ્યાય. તેના વાચના, પૃચ્છના, પરાવર્તના, અનુપ્રેક્ષા અને ધર્મકથા એમ પાંચ ભેદો છે.

(૫) ધ્યાન-અંતર્મુહૂર્ત સુધી ચિત્તની એકાગ્રતા તે ધ્યાન. તેના આર્ત, રોદ્ર, ધર્મ અને શુક્લ એમ ચાર ભેદ છે. આમાં પહેલા બે ધ્યાન સંસારનાં અને છેલ્લા બે મોક્ષનાં કારણ છે. આથી છેલ્લા બે જ તપરૂપ છે.

* અહીં ટીકામાં જણાવેલા વિનયના આ ભેદો અને પેટાભેદો દશ-વૈકાલિક નિર્ચુક્તિની ૪૮ મી ગાથાની ટીકામાં છે. તદુપરાંત દશવૈ. નિ. ગા૦ ૩૨૫-૩૨૬ (અ. ૯)માં તીર્થંકર, સિદ્ધ, કુલ, ગણુ, સંઘ, ક્રિયા, ધર્મ, જ્ઞાન, જ્ઞાની, આચાર્ય, સ્થવિર, ઉપાધ્યાય, ગણુ એ તેરનો આશાતના ત્યાગ, ભક્તિ, ખડુમાન અને પ્રશંસા એ ચાર પ્રકારે વિનય કરવો એમ વિનયના (૧૩×૪=) બાવન ભેદો જણાવ્યા છે.

(૬) ઉત્સર્ગ:-ઉત્સર્ગ એટલે ત્યાગ કરવો. તેના દ્રવ્ય અને ભાવ એમ બે ભેદ છે. તે બંનેના ચાર ચાર ભેદ છે. દ્રવ્ય ઉત્સર્ગના ચાર ભેદ આ પ્રમાણે છે. ગણુ(પ્રતિમાકલ્પ આદિ સ્વીકારવાના કાળે ગણુનો ત્યાગ કરવો), દેહ(-સંલેખના કાળે દેહનો ત્યાગ કરવો), આહાર(-અશુદ્ધ આહારનો ત્યાગ કરવો.), ઉપધિ(-અતિરિક્ત વસ્ત્રાદિનો ત્યાગ કરવો.) કોષાદિ ચાર કષાયોનો ત્યાગ એ ચાર પ્રકારનો ભાવ ઉત્સર્ગ છે. આ છ પ્રકારનો તપ લોકમાં પ્રાય તપ તરીકે ઓળખાતો નથી, અન્યદર્શનીઓથી ભાવથી કરાતો નથી, મોક્ષપ્રાપ્તિનું અંતરંગ કારણ છે, આથી અલ્પાંતર છે. (૩)

પ્રકીર્ણ તપનું સ્વરૂપ :-

एसो बारसमेओ, सुत्तनिबद्धो तवो मुण्येयव्वो ।

एयविसेसो उ इमो, पइण्णगो णोगमेउत्ति ॥ ४ ॥

तित्थयरणिग्गमाई सव्वगुणपसाहणं तवो होइ ।

भव्वाण हिओ णियमा, विसेसओ पढमठाणीणं ॥ ५ ॥

આ બાર પ્રકારનો તપ સૂત્રમાં કહેલો છે. જેનો આ બાર પ્રકારના તપમાં સમાવેશ થાય છે, પણ સૂત્રમાં સાધુ-પ્રતિમા આદિની જેમ સ્પષ્ટરૂપે ઉલ્લેખ નથી તે તપવિશેષ પ્રકીર્ણક તપ છે. પ્રકીર્ણક તપનો સૂત્રમાં સ્પષ્ટરૂપે ઉલ્લેખ ન હોવા છતાં સૂત્રવિરુદ્ધ નથી, કારણ કે બાર પ્રકારના તપમાં તેનો સમાવેશ થઈ જાય છે. આ પ્રકીર્ણક તપ હવે પછીની ગાથાઓમાં કહેવાશે. પ્રકીર્ણક તપના તીર્થકર્તનિર્ગમ,

તીર્થંકર જ્ઞાન, તીર્થંકર નિર્વાણ વગેરે અનેક લેહો છે. આ તપમાં તીર્થંકરની પ્રવ્રજ્યા આદિનું આલંબન છે. આ આલંબન અતિશય શુભભાવરૂપ છે. આથી આ તપ આલોક સંબંધી વગેરે ઉપકાર કરનાર હોવાથી સર્વશુભોત્તું સાધક છે અને એથી જ ભવ્ય જીવોત્તું અવશ્ય હિત કરે છે. તેમાં પણ અન્યુત્પન્ન બુદ્ધિવાળા (-ધર્મના સંબંધમાં બહુ અજ્ઞાન) જીવોત્તું વિશેષ હિત કરે છે. તપ એકાંતે હિતકર હોવાથી આલંબન વિના પણ અત્યંત શુભ ભાવ થતો હોવાથી સર્વ પ્રકારનું તપ હિતકર જ છે. (૪-૫)

તીર્થંકરનિર્ગમ તપનું વર્ણન :-

તિથ્યરણિગમો સ્વલુ, તે જેણ તવેણ ણિગયા સઙ્ગે ।

ઓસપ્પિણીઠ્ઠ સો પુણ, ઇમીઠ્ઠ एसो વિણિદિટ્ઠો ॥ ૬ ॥

બધા તીર્થંકરોએ જે તપ કરીને દીક્ષા લીધી તે તીર્થંકર નિર્ગમ તપ છે. આ અવસર્પિણીમાં તે તપ નીચેની ગાથામાં કહેવાશે તે પ્રમાણે છે. (૬)

સુમઠ્ઠ ત્થ ણિચ્ચમત્તેણ ણિગગઓ વસુપુજ્જજિણો ચડત્થેણ ।

પાસો મહ્છીવિય અટ્ટમેણ સેસા ઉ છટ્ઠેણં ॥ ૭ ॥

સુમતિનાથ ભગવાને એકાસણું, વાસુપૂજ્ય ભગવાને ઉપવાસ, પાર્શ્વનાથ અને મહિનાથ ભગવાને અકુમ, બાકીના વીશ તીર્થંકરોએ છટ્ટ કરીને દીક્ષા લીધી હતી. (૭)

તીર્થંકરનિર્ગમ તપ કરવાનો વિધિ :-

उसभाइकमेणोसो, कायव्वो ओहओ सइ बलम्मि ।

गुरुआणापरिसुद्धो, विसुद्धकिरियाइ धीरेहिं ॥ ८ ॥

સાત્ત્વિક જીવોએ ઉત્સર્ગથી શક્તિ હોય તો ઋષભાદિ જિનના ક્રમથી આ તપ કરવો જોઈએ. શક્તિ ન હોય તો ક્રમ વિના પણ કરવામાં દોષ નથી. તથા આ તપ ગુરુની આજ્ઞા પ્રમાણે અને નિરવદ્ય અનુષ્ઠાનથી કરવો જોઈએ. (૮)

તીર્થંકરનિર્ગમ તપના વિધિમાં મતાંતર :-

अण्णे तम्मासदिणेषु, वेत्ति लिंगं इमस्स भावंमि ।

तप्पारणसंपत्ती, तं पुण एयं इमेसिं तु ॥ ९ ॥

બીજા આચાર્યો કહે છે કે-ઋષભાદિ જિનેના દીક્ષાતપના જે મહિના અને જે તિથિઓ છે તે મહિનાઓમાં અને તે તિથિઓમાં આ તપ કરવો જોઈએ. જેમકે-ઋષભદેવના દીક્ષાતપમાં ચૈત્ર વદ આઠમના દિવસે જ છકું કરવો જોઈએ, શ્રીમહાવીરસ્વામીના દીક્ષાતપમાં માગશર વદ દશમના દિવસે જ છકું કરવો જોઈએ, આ રીતે બીજા તીર્થંકરોના દીક્ષાતપ માટે પણ સમજવું. તથા પારણામાં ઋષભાદિ જિનોત્તું જે દ્રવ્યથી પારણું થયું હતું તે દ્રવ્યની પ્રાપ્તિ થવી એ તપ સારી રીતે થયો છે એવું લક્ષણ છે. [અર્થાત્ ઋષભાદિ તીર્થંકરોએ

જે દ્રવ્યથી પારણું કયું હતું તે દ્રવ્યથી પારણું કરવું
 જોઈએ.] ઋષભાદિ તીર્થંકરોએ કયા દ્રવ્યથી પારણું કયું
 હતું તે નીચે પ્રમાણે છે. (૯)

ઋષભાદિ જિનોના પારણામાં દ્રવ્ય :—

ઉસમસ્સ ઉ ઇક્ષુરસો, પારણા આસિ લોગનાહસ્સ ।

સેસાણં પરમણ્ણં, અમયરસરસોવમં આસી ॥ ૧૦ ॥

શ્રી ઋષભદેવના પારણામાં ઈક્ષુરસ હતો અને ખાકીના
 જિનોના પારણામાં અમૃતરસના જેવી સ્વાદિષ્ટ ખીર હતી. (૧૦)

તે તે જિનને પ્રથમભિક્ષા કેટલા કાળે મળી તેનું વર્ણન :—

સંવચ્છરેણ મિક્ષવા, લદ્ધા ઉસમેણ લોગનાહેણ ।

સેસેહિ વીયદિવસે, લદ્ધાઓ પઠમમિક્ષવાઓ ॥ ૧૧ ॥

લોકનાથ શ્રી ઋષભદેવને પહેલી ભિક્ષા એક વર્ષે મળી.
 બીજા તીર્થંકરોને દીક્ષાના બીજા દિવસે પહેલી ભિક્ષા
 મળી. (૧૧)

તીર્થંકર જ્ઞાનોત્પત્તિ નામના તપનું વર્ણન :—

તિત્થંકરણાણુપ્પત્તિસણ્ણિઓ તહ વરો તવો હોઈ ।

પુવ્વોહ્ણણ વિહિણા, કાયવ્વો સો પુણ ઇમોત્તિ ॥ ૧૨ ॥

અટ્ટમમત્તંતમિ ય, પાસોસહમહ્હિરિટ્ટનેમીણં ।

વસુપુજ્જસ્સ ચઉત્થેણ છટ્ટમત્તેણ સેસાણં ॥ ૧૩ ॥

ઉસમાઈયાળમેત્થં જાયાઈં કેવલાઈ ગાણાઈં ।
 ઇયં કુળમાળો સ્વલુ, અચિરેણં કેવલમુવેહ ॥ ૧૪ ॥

તીર્થંકર જ્ઞાનોત્પત્તિ નામનો ખીલ્લે તપ છે. તે પૂર્વોક્ત વિધિથી કરવો, અર્થાત્ ઋષભાદિ જિનના કમથી, ગુરુની આજ્ઞા પ્રમાણે અને નિરવધ અનુષ્ઠાન વડે કરવો. તથા મતાંતરથી જે મહિનાઓમાં જે દિવસોમાં કેવળજ્ઞાનની ઉત્પત્તિ થઈ હોય તે મહિનાઓમાં તે દિવસોમાં તપ કરવો. આ તપ નીચે પ્રમાણે છે. (૧૨)

શ્રી પાર્શ્વનાથ, ઋષભદેવ, મલ્લિનાથ અને નેમિનાથ એ ચાર જિનોને અકૃમના અંતે. શ્રી વાસુપૂજ્ય જિનને ઉપવાસમાં અને ખાડીના જિનોને છકૃના તપમાં કેવલજ્ઞાન થયું હતું. (૧૩)

ઋષભાદિ જિનોને આ તપમાં કેવલજ્ઞાન થયું હતું માટે આ તપ કરનાર જલદી કેવલજ્ઞાન પામે છે. (૧૪)

તીર્થંકર મોક્ષગમન તપનું વર્ણન :—

તિત્થયરમોક્ષગમણં, અહાવરો ઇત્થ હોઈ વિણ્ણેઓ ।
 જેણ પરિનિવ્વુયા તે, મહાણુભાવા તઓ ય ઇમો ॥ ૧૫ ॥

નિવ્વાણમંતકિરિયા, સા ચોદસમેણ પઠમનાહસ્સ ।
 સેસાણ માસિણં વીરજિણિદસ્સ છટ્ટેણં ॥ ૧૬ ॥

અચિત્ય શક્તિવાળા શ્રી તીર્થંકરો જે તપથી મોક્ષમાં ગયા તે તીર્થંકર મોક્ષગમન નામનો અન્ય તપ છે. તે તપ આ પ્રમાણે છે. (૧૫)

અંતક્રિયા એટલે મોક્ષ. શ્રી આદિનાથ છ ઉપવાસથી, શ્રી વીરજિન છકૃથી અને બાકીના જિનો માસખમણથી મોક્ષમાં ગયા હતા. (૧૬)

તીર્થંકરોનું નિર્વાણસ્થાન :—

અદ્વાવચચંપોજિન્તપાવાસંમેયસેલસિહરેસુ ।

ઉસમવસુપુજનેમીવીરો સેસા ય સિદ્ધિગયા ॥ ૧૭ ॥

શ્રી આદિનાથ, વાસુપૂજ્ય, નેમિનાથ અને વીરજિન અનુક્રમે અષ્ટાપદ પર્વત, ચંપાનગરી, ઉજ્જયંત (=ગિરનાર) પર્વત અને પાવાપુરીનગરીમાં અને બાકીના જિનો સમ્મેત-શિખર પર્વત ઉપર મોક્ષ પામ્યા છે. (૧૭)

ચાંદ્રાયણ તપનું વર્ણન :—

ચંદાયણાહ ય તદ્દા, અણુલોમવિલોમઓ તવો અવરો ।

મિક્સ્વાકવલાણ પુઠો, વિણ્ણોઓ વુદ્ધિઢહાણીર્હિ ॥ ૧૮ ॥

અનુક્રમથી અને વિપરીત ક્રમથી ભિક્ષાની કે કૌણિયાની વૃદ્ધિ હાનિથી ચાંદ્રાયણ તપ થાય છે. આગમમાં બીજા પણ ભદ્રા, મહાભદ્રા, સર્વતોભદ્રા, રત્નાવલી, કનકાવલી, લઘુસિંહ-નિષ્કીડિત, મહાસિંહનિષ્કીડિત, આચંબિલ વર્ધમાન,

શુશ્રુરત્નસંવત્સર, સપ્તસપ્તતિકા આદિ ચાર પ્રતિમા, કલ્યાણ વગેરે તપો પ્રસિદ્ધ છે. (૧૮)

ચાંદ્રાયણ પ્રતિમાના યવમધ્યા અને વજ્રમધ્યા એમ બે ભેદ છે. તેમાં પહેલાં યવમધ્યાપ્રતિમા જણાવે છે :-

સુકંમિ પઢિવયાઓ, તહેવ વુડ્ઢીહ જાવ પળ્ણરસ ।
પંચદસપઢિવયાહિં તો હાળી કિળ્ણહપઢિવક્લે ॥ ૧૯ ॥

શુકલપક્ષમાં એકમના દિવસે એક બિક્ષા કે એક કૌળિયા જેટલો, ખીજના દિવસે બે બિક્ષા કે બે કૌળિયા જેટલો, એમ ક્રમશઃ એક એક દિવસે એક એક બિક્ષા કે કૌળિયાની વૃદ્ધિ કરતાં કરતાં પૂનમના દિવસે પંદર બિક્ષા કે કૌળિયા જેટલો આહાર કરવો. વહપક્ષમાં એકમના દિવસે પંદર બિક્ષા કે પંદર કૌળિયા જેટલો, ખીજના દિવસે ચૌદ બિક્ષા કે ચૌદ કૌળિયા જેટલો, એમ ક્રમશઃ એક એક દિવસે એક એક બિક્ષા કે કૌળિયાની હાનિ કરતાં કરતાં અમાસના દિવસે એક બિક્ષા કે એક કૌળિયા જેટલો આહાર લેવો એ યવમધ્યા પ્રતિમા છે. (૧૯)

વજ્રમધ્યા પ્રતિમાનું સ્વરૂપ :-

કિળ્ણે પઢિવહ્ પળ્ણરસ, હિગેગહાળી ઉ જાવ હક્કો ઉ ।
અમવસ્સપઢિવયાહિં, વુડ્ઢી પળ્ણરસ પુન્નાણ ॥ ૨૦ ॥

કૃષ્ણ પક્ષમાં એકમના દિવસે પંદર બિક્ષા કે કૌળિયા જેટલો આહાર લેવો. પછી ક્રમશઃ એક એક દિવસે એક

એક ભિક્ષા કે કોળિયાની હાનિ કરતાં કરતાં અમાસના દિવસે એક ભિક્ષા કે કોળિયા જેટલો આહાર લેવો. શુકલ-પક્ષમાં એકમના દિવસે પણ એક ભિક્ષા કે કોળિયા જેટલો આહાર લેવો. પછી ક્રમશઃ એક એક દિવસે એક એક ભિક્ષા કે કોળિયાની વૃદ્ધિ કરતાં કરતાં પૂનમના દિવસે પંદર ભિક્ષા કે કોળિયા જેટલો આહાર લેવો તે વજ્રમધ્યા પ્રતિમા છે. (૨૦)

ભિક્ષા અને કોળિયાનું પ્રમાણ :-

एत्तो भिक्खामाणं, एगा दत्ती विचित्तरूवावि ।

कुक्कुडिअंडयमेत्तं, कवलस्सवि होइ विण्णेयं ॥ २१ ॥

એકવાર ભોજન નાખવું તે દત્તી છે. એક દત્તી એક ભિક્ષા છે. એક વાર નાખેલું ભોજન (દાળ-ભાત વગેરે ભેગું કરવાથી) બહુ જ અલ્પ અલ્પ અનેક દ્રવ્યોવાળું હોય તે પણ એક દત્તિ=એક ભિક્ષા ગણાય. કુકડીના ઈંડા જેટલું કોળિયાનું પ્રમાણ છે. (૨૧)

આ તપ કોને સફળ અને તે જણાવે છે :-

एवं च कीरमाणं, सफलं परिसुद्धजोगभावस्स ।

णिरहिगरणस्स णેयं, इयरस्स ण तारिसं होइ ॥ २२ ॥

નિર્દોષ ક્રિયાવાળા, નિર્દોષ ભાવવાળા અને અતિશય મહારંભ રૂપ કે કલહરૂપ અધિકરણથી રહિતને આ તપ સફળ અને છે=મૈક્ષાદિ રૂણ આપનારું થાય છે. ખીજને આ તપ તેવું સફળ બનતું નથી. અર્થાત્ આ તપથી અધિ-

કરણથી રહિતને જેવું ક્ષણ મળે છે તેવું ક્ષણ અધિકરણથી યુક્તને મળતું નથી. (૨૨)

રોહિણી આદિ વિવિધ તપોનો નિર્દેશ :—

અળ્ળોવિ અસ્થિ ચિત્તો, તદ્વા તદ્વા દેવયાણિઓણ ।

સુદ્વજનાણ હિઓ સ્વલુ, રોહિણિમાઈ મુણેયન્વો ॥ ૨૩ ॥

લોકરૂઢિ પ્રમાણે રોહિણી આદિ દેવતાને ઉદ્દેશીને કરવામાં આવતા રોહિણી આદિ ખીજ પશુ વિવિધ તપો છે. આ તપો* વિષયાભ્યાસ રૂપ હોવાથી મુગ્ધ લોકોને અવશ્ય હિતકર છે. (૨૩)

દેવતાઓનો નામનિર્દેશ :—

રોહિણિ અંબા તદ્દ મંદુણ્ણયા સન્વસંપયાસોક્સ્વા ।

સુયસંતિસુરા કાલી, સિદ્ધાઈયા તદ્વા ચેવ ॥ ૨૪ ॥

એમાઈદેવયાઓ, પદુચ્ચ અવઝસગા ઉ જે ચિત્તા ।

ગાણાદેસપસિદ્ધા, તે સન્વે ચેવ હોંતિ તવો ॥ ૨૫ ॥

* સતતાભ્યાસ, વિષયાભ્યાસ અને ભાવાભ્યાસ એમ ત્રણ પ્રકારે ધર્મનાં અનુષ્ઠાનો છે: તેમાં પહેલા કરતાં ખીલું અને ખીજથી ત્રીલું શ્રેષ્ઠ છે. માતા-પિતાદિ પ્રત્યે વિનય વગેરેનો સતત અભ્યાસ=પ્રવૃત્તિ તે સતતાભ્યાસ. શ્રી અરિહંત રૂપ વિષયમાં અભ્યાસ તે વિષયાભ્યાસ. અર્થાત્ અરિહંતની પૂજા વગેરે પ્રવૃત્તિ વિષયાભ્યાસ છે. ભાવનો અભ્યાસ =પરિશીલન તે ભાવાભ્યાસ. અર્થાત્ સંસાર પ્રત્યે વૈરાગ્યપૂર્વક સમ્યક્ દર્શનાદિભાવોનું પરિશીલન કરવું તે ભાવાભ્યાસ. વ્યવહાર નયથી સતતાભ્યાસ વગેરે ત્રણે અનુષ્ઠાનો ધર્મરૂપ છે. નિશ્ચયનયથી ભાવાભ્યાસ જ ધર્મરૂપ છે. (ઉં ૫૦ ગાથા ૯૪૯ વગેરે)

રોહિણી, અંબા, મંદપુષ્ટિકા, સર્વસંપત્, સર્વસૌખ્યા, શ્રુતદેવતા, શાંતિદેવતા, કાલી, સિદ્ધાચિકા આ નવ દેવતા છે. (૨૪)

આ નવ વગેરે દેવતાની આરાધના માટે જે વિવિધ તપો બુદ્ધા બુદ્ધા દેશમાં પ્રસિદ્ધ છે, તે બધા તપ છે. તેમાં રોહિણી તપમાં સાત વર્ષ અને સાત મહિના સુધી રોહિણી નક્ષત્રના દિવસે ઉપવાસ કરવો અને વાસુપૃથ્વિજિનની પ્રતિમાની પ્રતિષ્ઠા અને પૂજા કરવી. અંબા તપમાં પાંચ પાંચમમાં એકાસણું વગેરે તપ કરવો અને નેમિનાથ ભગવાનની તથા અંબિકા દેવીની પૂજા કરવી. શ્રુતદેવતા તપમાં અગિયાર અગિયારસોમાં ઉપવાસ, મૌનવ્રત અને શ્રુતદેવતાની પૂજા કરવી. બાકીના તપો રૂઠિ પ્રમાણે જાણી લેવા. (૨૫)

તપનું સ્વરૂપ :-

જત્થ કસાયણિરોહો, વંમં જિણપૂયણં અણસંણં ચ ।
સો સવ્વો ચેવ તવો, વિસેસઓ સુદ્ધલોયંમિ ॥ ૨૬ ॥

જે તપમાં કષાયનો નિરોધ થાય, બ્રહ્મચર્યનું પાલન થાય, જિનપૂજા અને ભોજનનો ત્યાગ થાય તે સર્વ તપ છે, તે સર્વ મુગ્ધલોકોમાં વિશેષરૂપે તપ છે. પહેલીવાર તપમાં પ્રવૃત્તિ કરનાર મુગ્ધલોક અભ્યાસના કારણે કર્મક્ષય માટે પણ તપમાં પ્રવૃત્તિ કરે, તે શરૂઆતથી જ મોક્ષ માટે પ્રવૃત્તિ કરવા સમર્થ બનતો નથી. કારણ કે અજ્ઞાન છે=મોક્ષ વગેરેના ચતુર્થ જ્ઞાનથી રહિત છે. જ્યારે સદ્બુદ્ધિ જીવે

આ તપનું વિધાન મોક્ષ માટે જ છે એવી બુદ્ધિથી તપ કરે છે. કહ્યું છે કે- મોક્ષાયૈવ તુ ઘટતે વિશિષ્ટમતિરુત્તમઃ પુરુષઃ (તત્ત્વાર્થ સંબંધકારિકા ગા૦ ૫ ઉત્તરાધ) = વિશિષ્ટ મતિમાન પુરુષ મોક્ષ માટે જ પ્રયત્ન કરે છે (=મોક્ષ માટે જ ધર્મ કરે છે.) આગમોક્ત વિધિથી જ તપ કરવાથી મોક્ષ માટે પ્રયત્ન થાય. કારણ કે આગમ સિવાય બીજા આલંબનમાં અનાભોગ કારણ છે. | અર્થાત્ આગમ સિવાય બીજું આલંબન લેવામાં અજ્ઞાનતા કારણ છે. જ્યાં અજ્ઞાનતા હોય ત્યાં મોક્ષ માટે પ્રયત્ન ન થઈ શકે. માટે આગમનું આલંબન લઇને આગમોક્ત વિધિથી જ તપ કરવો જોઇએ.] (૨૬)

દેવતાના ઉદ્દેશથી (=દેવતાની આરાધના માટે) કરાતો આ તપ સર્વથા નિષ્ફળ છે કે કેવળ આ લોકનું જ ફળ આપે છે એવું નથી, કિંતુ ચારિત્રનું પણ કારણ છે એ જણાવે છે :-

एवं पडिवत्तीए, एत्तो मग्गाणुसारिभावाओ ।

चरणं विहियं बहवो, पत्ता जीवा महाभागा ॥ २७ ॥

सव्वंगसुंदरो तह, णिरुजसिहो परमभूसणो चव ।

आयइजणगो सोहग्गकप्परुक्खो तहन्नोऽवि ॥ २८ ॥

पढिओ तवोविसेसो, अण्णेहिवि तेहि तेहि सत्थेहि ।

मग्गपडिवत्तिहेऊ, हंदि विणेयाणुगुण्णेण ॥ २९ ॥

શુભ અનુષ્ઠાનોમાં (=ધર્મક્રિયામાં) વિઘ્નો ન આવે ઈત્યાદિ હેતુથી સાધર્મિક દેવતાઓની તપ રૂપ આરાધનાથી

અને છવીસમી ગાથામાં જણાવેલા સ્વરૂપવાળા તપથી માર્ગો-
નુસારી ભાવ=મોક્ષમાર્ગને અનુકૂળ અધ્યવસાય પામીને ઘણા
મહાનુભાવ જીવે આપ્તોપદિષ્ટ ચારિત્રને પામ્યા છે. (૨૭)
બીજા પશુ ગ્રંથકારોએ જીઠા જીઠા ગ્રંથોમાં સર્વાંગસુંદર,
નિરુજશિખ, પરમભૂષણ, આચતિજનક, સૌભાગ્યકલ્પવૃક્ષ વગેરે
જીઠા જીઠા તપો કહ્યા છે. આ તપો નવા અભ્યાસી જીવેની
યોગ્યતાનુસાર મોક્ષમાર્ગના સ્વીકારનું કારણ છે. મોક્ષમાર્ગના
સ્વીકારનું કારણ વ્યવહારથી મોક્ષમાર્ગ જ છે. કોઈક નવા
અભ્યાસી જીવે એવા હોય છે કે જે પ્રારંભમાં અભિ-
ષ્વંગવાળા અનુષ્ઠાનમાં પ્રવર્તે છે, અર્થાત્ અભિષ્વંગથી=
સંસારસુખના રાગ આદિથી અનુષ્ઠાનમાં જોડાય છે, પણ પછી
(મોક્ષ આદિનું જ્ઞાન થતાં) અભિષ્વંગ રહિત અનુષ્ઠાન પામે છે.
આથી તેવા જીવેને આ તપ મોક્ષમાર્ગ પમાડનાર બને છે.

જે તપથી સર્વ અંગો સુંદર થાય તે સર્વાંગસુંદર. જે
તપનું મુખ્ય ફલ રોગનાશ છે તે નિરુજશિખ. જે તપથી
ઉત્તમ આભૂષણો મળે તે પરમભૂષણ. જે તપ અભિષ્વંગમાં
(=પરલોકમાં) ઇષ્ટફલ આપે તે આચતિજનક. જે તપ
સૌભાગ્ય મેળવવામાં કલ્પવૃક્ષ સમાન છે તે સૌભાગ્ય-
કલ્પવૃક્ષ (૨૮-૨૯)

સર્વાંગસુંદર તપનું વર્ણન :-

અટ્ટુવવાસા ઇગંતરેણ વિહિપારણં ચ આયામં ।

સવ્વંગસુંદરો સો, હોઈ તવો સુક્રપક્વમિ ॥ ૩૦ ॥

સ્વમયાદભિગ્ગહો ઇહ, સમ્મં પૂયા ય વીયરાગાણં ।

દાણં ચ જહાસત્તિ, જહ્વીણાઈણ વિણ્ણેયં ॥ ૩૧ ॥

શુદ્ધલપક્ષમાં એકાંતરે આઠ ઉપવાસ કરવા અને દરેક ઉપવાસના પારણે પ્રત્યાખ્યાન સંબંધી સ્પર્શન આદિ વિધિ પૂર્વક આયંબિલ કરવું એ સર્વાંગસુંદર તપ છે. (૩૦)

આ તપમાં ક્ષમા, નમ્રતા, સરળતા આદિનો નિયમ, ભાવથી જિનપૂજા અને સાધુ-ગરીબ વગેરેને યથાશક્તિ દાન કરવું. (૩૧)

નિરુજશિષ્ય તપનું વર્ણન :—

एवं चिय निरुजसिहो, णवरं सो होइ किण्हपक्खंमि ।

तह य गिलाणतिगिच्छाभिग्गहसारो मुणोयव्वो ॥ ३२ ॥

સર્વાંગસુંદરની જેમ નિરુજશિષ્ય તપ છે. પણ તે વદમાં કરવો. અર્થાત્ વદપક્ષમાં એકાંતરે આઠ ઉપવાસ કરવા અને દરેક ઉપવાસના પારણે આયંબિલ કરવું એ નિરુજશિષ્યતપ છે. આ તપમાં ગ્લાનની વૈયાવચ્ચ કરવાનો નિયમ કરવો. (૩૨)

परमभूषणु तपनुं वर्णन :—

बत्तीसं आयामं, एगंतरपारणेण सुविसुद्धो ।

तह परमभूसणो खलु, भूसणदाणप्पहाणो य ॥ ३३ ॥

એકાંતરે બત્રીસ આયંબિલ કરવાં તથા જિનને તિલક આદિ આભૂષણો ચઢાવવાં એ પરમભૂષણુ તપ છે. (૩૩)

आयतिजनक तपनुं वर्णन :—

एवं आयइज्जणगो, विण्णेओ णवरमेस सव्वत्थ ।

अणिगूहियबलविरियस्स होइ सुद्धो विसेसेणं ॥ ३४ ॥

પરમબ્રૂષણ તપની જેમ એકાંતરે બત્રીસ આચંબિલ કરવાં એ આચતિજનક તપ છે. પણ આ તપમાં આટલી વિશેષતા છે કે સર્વ ધર્મકાર્યોમાં બલ અને વીર્યને નહિ ગોપવનારનો આ તપ વિશેષ શુદ્ધ થાય છે. (૩૪)

સૌભાગ્ય કલ્પવૃક્ષ તપનું વર્ણન :-

ચિત્તે દ્વંધાંતરઓ, સવ્વરસં પારણં ચ વિહિપુવ્વં ।
સોદ્ધગ્ગકપ્પરુક્કલો, એસ તવો હોહ્ ણાયવ્વો ॥ ૩૫ ॥
દાણં ચ જહાસત્તિ, એત્થ સમત્તીહ્ કપ્પરુક્કલસ્સ ।
ઠવણા ય વિવિદ્ધફલહરસંણામિયચિત્તદાલસ્સ ॥ ૩૬ ॥

ચૈત્રમાસમાં એકાંતરે ઉપવાસ કરવા. પારણે ગુરુદાન આદિ વિધિપૂર્વક સર્વ વિગર્ધવાળુ ભોજન કરવું એ સૌભાગ્ય કલ્પવૃક્ષ તપ છે. (૩૫) આ તપ પૂર્ણ થાય ત્યારે યથાશક્તિ સાધુ આદિને દાન આપવું તથા વિવિધ ક્ષોના ભારથી લચી પડેલી વિવિધ શાખાઓવાળા સોનેરી ચોખાના કલ્પ-વૃક્ષની સ્થાપના કરવી. (૩૬)

મુગ્ધજીવોને આ તપથી લાભ :-

એ અવજ્જસણગા, હિદ્ધફલસાહગા ય સદ્દાણે ।
અણ્ણત્થજુયા ય તદ્દા, વિણ્ણેયા બુદ્ધિમંતેહિં ॥ ૩૭ ॥

આ તપોની આરાધના મુગ્ધ નવા અભ્યાસી જીવોને ઈષ્ટફલ આપે છે અને તપો અન્વર્થ યુક્ત છે=અર્થયુક્ત નામવાળા છે. તપના નામોના અર્થો અઠ્ઠાવીસમી ગાથામાં જણાવ્યા છે. (૩૭)

ઇન્દ્રિયવિજ્ય વગેરે તપોનો નિદેશ :-

ઇન્દિયવિજઓવિ તહા, કસાયમહ્નો ય જોગસુદ્ધીષ ।

આદઓઽવિ ણેયા, તહા તહા પંડિયજ્ઞાઓ ॥ ૩૮ ॥

ઇન્દ્રિયવિજ્ય, કષાયમથન અને યોગશુદ્ધિ વગેરે પશુ તપો છે, કયા તપનો શો વિધિ છે અને કયો તપ કેટલો કરવાનો છે તે તપની આચરણના અનુભવી પાસેથી જાણી લેવું. ઇન્દ્રિયવિજ્ય અને કષાયમથન તપનો નામ પ્રમાણે અર્થ પ્રસિદ્ધ છે. જેનાથી મન-વચન-કાયાના વ્યાપારો નિર્દોષ અને તે યોગશુદ્ધિ તપ. આ તપોનું સ્વરૂપ આચરણથી જાણી લેવું. તે આ પ્રમાણે :- ઇન્દ્રિયવિજ્યમાં એક ઇન્દ્રિયને આશ્રયીને પુરિમર્દ, એકાસણું, નીવિ, આયંબિલ અને ઉપવાસ એ પાંચ તપની એક ઝોળી કરવી. એ પ્રમાણે બીજી ચાર ઇન્દ્રિયોને આશ્રયીને એક એક ઝોળી કરવી. આમ ઇન્દ્રિય-વિજ્ય તપમાં પચીસ દિવસો થાય. કષાયમથન તપમાં એક કષાયને આશ્રયીને એકાસણું, નીવિ, આયંબિલ અને ઉપવાસ એ ચાર તપની એક ઝોળી કરવી. એ પ્રમાણે બીજા ત્રણ કષાયોને આશ્રયીને ત્રણ ઝોળી કરવી. આમ કષાયમથન તપમાં સોળ દિવસો થાય. યોગશુદ્ધિ તપમાં નિવિ, આયંબિલ અને ઉપવાસ એ ત્રણની એક ઝોળી એવી ત્રણ ઝોળી એક એક યોગને આશ્રયીને કરવી. આ તપમાં નવ દિવસો થાય.

આદિ શબ્દથી અષ્ટકર્મસૂદન, તીર્થંકર માતૃ, સમવસરણુ તપ, નંદીશ્વર, પુંડરીક, અક્ષયનિધિ, સર્વસૌખ્યસંપત્તિ વગેરે તપો સમજવા. તેનો વિધિ વગેરે આ પ્રમાણે છે.

અષ્ટ કર્મસૂદન તપમાં ક્રમશઃ ઉપવાસ, એકાસણું, એક દાણાનું ઠામ ચોવિહાર આયંબિલ, એકલઠાણું, એકદત્તિ આયંબિલ, નીવિ, આયંબિલ, આઠ કોળિયાનું એકાસણું એ આઠ તપની એક ઓળી એવી આઠ ઓળી કરવી. આમ આ તપ ૬૪ દિવસે પૂર્ણ થાય. બાહરવા માસમાં તીર્થંકરની માતાની પૂજાપૂર્વક સાત એકાસણાથી તીર્થંકર માતૃતપ થાય છે. બાહરવા માસમાં જ સમવસરણુની પૂજાપૂર્વક એકાસણું, નીવિ, આયંબિલ અને ઉપવાસ એ ચાર-માંથી શક્તિ પ્રમાણે કોઈ એક તપ ૧૬ દિવસ સુધી કરવો. એ પ્રમાણે ચાર બાહરવા માસમાં ચોસઠ દિવસોથી આ તપ પૂર્ણ થાય. અમાવાસ્યામાં પટમાં આલેખેલા નંદીશ્વર જિનચૈત્યની પૂજા પૂર્વક ઉપવાસ આદિ કોઈ તપ કરવો એ નંદીશ્વર તપ છે. ચૈત્ર પૂર્ણિમાના દિવસે શ્રી પુંડરીક ગણધરની પૂજા પૂર્વક ઉપવાસ આદિ કોઈ તપ કરવો એ પુંડરીક તપ છે. જિનખિંબ સમક્ષ કળશ સ્થાપીને તેમાં પ્રતિદિન એક મુઠ્ઠી ચોખા નાખવાથી જેટલા દિવસે તે કળશ ચોખાથી પૂર્ણ ભરાય તેટલા દિવસ એકાસણું વગેરે તપ કરવો એ અક્ષયનિધિ તપ છે. એક એકમ, બે બીજ, ત્રણ ત્રીજ, એમ ચાવત્ પંદર પૂર્ણિમામાં ઉપવાસ કરવો એ સર્વ સૌખ્યસંપત્તિ તપ છે. આ પ્રમાણે બીજા પશુ તપો છે. (૩૮)

આ તપો આગમમાં દેખાતા નથી એવી શંકાનું સમાધાન :-

ચિત્તં ચિત્તપયજુયં, જિર્ણિદવયણં અસેસસત્તહિયં ।

પરિસુદ્ધમેત્ય કિં તં, જં જીવાણં હિયં ણત્થિ ॥ ૩૯ ॥

જિનાગમ અંગશ્રુત અને અંગબાહ્યશ્રુત આદિ ભેદોથી અનેક પ્રકારનું છે, વિવિધ અર્થોનું પ્રતિપાદન કરનાર પદોથી યુક્ત છે, ભગ્ય જીવોની યોગ્યતાનુસાર મોક્ષમાર્ગને સ્વીકારવાના ઉપાયોને જણાવનાર હોવાથી સઘળા જીવોને ઉપકારક છે, સુવર્ણની જેમ કષ, છેદ અને તાપથી નિર્દોષ છે, આ પ્રમાણે આ જિનાગમમાં જીવોને જે હિતકર ન હોય તે શું છે? અર્થાત્ જિનાગમમાં જે કંઈ છે તે બધું જ જીવોને હિતકર છે. આથી આ તપ (વર્તમાનકાળમાં) દેખાતા આગમમાં ઉપલબ્ધ થતો ન હોય તો પણ ઉપલબ્ધ છે એમ સમજવું. કારણ કે આ તપ તેવા પ્રકારના લોકોને હિતકર છે. (૩૯)

દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર તપનું વર્ણન :-

સવ્વગુણપસાહ્ણમો, ણેઓ તિહિ અદ્ધમેહિ પરિસુદ્ધો ।

દંસણનાણચરિત્તાણ એસ રેસિંમિ સુપસત્થો ॥ ૪૦ ॥

દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર નિમિત્તે ત્રણ અકૃમોથી તપવિશેષ થાય છે. આ તપ સર્વગુણોને લાવનાર, નિર્દોષ અને અતિ-શય શુભ છે. આમાં એક અકૃમ દર્શનગુણની શુદ્ધિ માટે છે. એ પ્રમાણે બીજા બે અકૃમ જ્ઞાન અને ચારિત્રની શુદ્ધિ માટે છે. (૪૦)

સર્વાંગસુંદર આદિ તપોમાં જીવ (મને સુંદર શરીર મળે ઇત્યાદિ) નિદાન રહિત પ્રવૃત્તિ કરે છે, આથી આ તપો કરવા યોગ્ય નથી એવી શંકાને દૂર કરવા આ તપોમાં પ્રવૃત્તિ કરનાર જીવ નિદાન રહિત છે તે જણાવે છે :-

एएसु वट्टमाणो, भावपवित्तीह वीयभावाओ ।
सुद्धासयजोगेणं, अणियाणो भवविरागाओ ॥ ४१ ॥

આ તપોમાં પ્રવૃત્તિ કરતો જીવ ખડુમાનપૂર્વક ક્રિયા કરે છે આથી નિદાન રહિત છે. કારણ કે ખડુમાનપૂર્વકની ક્રિયાથી શુભ અધ્યવસાય થાય છે. શુભ અધ્યવસાયથી યોધિબીજ અને સંસારનિવેદ વગેરેનું કારણ થાય છે. જે સંસાર નિવેદ વગેરેનું કારણ હોય તે યોધિ આદિની માગણીની જેમ નિદાન નથી. ઉક્ત તપો કેઈક જીવોને સંસારનિવેદ આદિના હેતુઓ હોવાથી નિદાન રહિત છે. (૪૧)

આ તપો નિદાન રહિત હોવાથી જ મોક્ષનું કારણ છે એ વિષય અન્ય આચાર્યોના મતથી જણાવે છે :-

विसयसरूवणुबंधेहि तह य सुद्धं जओ अणुट्टाणं ।
णिव्वाणंगं भणियं, अण्णेहिउवि जोगमगंगंमि ॥ ४२ ॥

एयं च विसयसुद्धं, एगंतेणेव जं तओ जुत्तं ।
आरोगबोहिलाभाइपत्थणाचित्तुल्लंति ॥ ४३ ॥

અન્ય દર્શનીઓએ પણ અધ્યાત્મશાસ્ત્રોમાં વિષય, સ્વરૂપ અને અનુબંધથી શુદ્ધ અનુબંધને મોક્ષનું કારણ કહ્યું છે. આથી આ તપો વિષયાદિથી શુદ્ધ હોવાથી નિહાન રહિત છે.

વિષયશુદ્ધ :- વિષય એટલે તપનું આલંબન. જેમ કે તીર્થંકર નિર્ગમ તપનું તીર્થંકરની પ્રવ્રજ્યા આલંબન છે= નિમિત્ત છે. જે તપમાં વિષય શુદ્ધ હોય તે તપ વિષય-શુદ્ધ છે.

સ્વરૂપશુદ્ધ :- જે તપનું આહારત્યાગ, બ્રહ્મચર્ય, જિન-પૂજા, સાધુદાન આદિ સ્વરૂપ શુદ્ધ હોય તે તપ સ્વરૂપ શુદ્ધ છે.

અનુબંધશુદ્ધ :- જે તપના પરિણામનો ભંગ ન થાય, બલકે ઉત્તરોત્તર વધે એ તપ અનુબંધ શુદ્ધ છે. (૪૨)

અનંતરોક્ત તપ સર્વ દોષોથી રહિત તીર્થંકરના આલંબનવાળું હોવાથી (=તીર્થંકરોએ કહ્યો હોવાથી) વિષયશુદ્ધ છે. આથી એ તપ માગણીથી યુક્ત હોવા છતાં આરુગ્ગચોહિલામં સમાહિવરમુત્તમં વિતુ=“ મોક્ષને, મોક્ષનું કારણ બોધિલાબને અને બોધિલાબનું કારણ ઉત્કૃષ્ટ સમાધિને=સમતાને આપો.” એવી માગણીની પ્રધાનતાવાળા ચિત્ત સમાન હોવાથી સંગત છે. અર્થાત્ જેમ આવી માગણી નિહાન નથી, તેમ આ તપનો વિષય અરિહંત હોવાથી આ તપ નિહાન નથી. (૪૩)

ભાવશુદ્ધિથી તપ કરવાનો ઉપદેશ :-

જમ્હા एसो सुद्धो, अणियाणो होइ भावियमईणं ।

तम्हा करेह सम्मं, जह विरहो होइ कम्माणं ॥ ४४ ॥

અનંતરોક્ત તપ સદાગમથી વાસિત ચિત્તવાળા જીવોને પૂર્વોક્ત યુક્તિથી નિદાન રહિત નિર્દોષ થાય છે. આથી ભાવશુદ્ધિથી જ્ઞાનાવરણીયાદિ કર્મોને વિરહ=નાશ થાય તે રીતે આ તપ જ કરો. અહીં વિરહ શબ્દના પ્રયોગથી આ પ્રકરણ આચાર્ય શ્રી હરિભદ્રસૂરિ મહારાજે કયું છે એનું સૂચન કયું છે. કારણ કે વિરહ શબ્દ તેમની કૃતિનું ચિહ્ન છે. (૪૪)

ઓગણીસમા પંચાશકની ટીકા પૂર્ણ થઈ.

સ્વેતાંબરોમાં મુખ્ય આગમવેદી પુરુષોમાં શ્રેષ્ઠ અને ચૌદસો (૧૪૦૦) પ્રકરણોના પ્રણેતા સુગૃહીતનામધેય આચાર્ય શ્રી હરિભદ્રસૂરિએ રચેલા 'પંચાશક' નામના પ્રકરણની 'શિષ્યહિતા' નામની આ ટીકા સમાપ્ત થઈ.

ટીકાકારની પ્રશસ્તિ

જેમના ગયા પછી પોતાનો તેવો બીજો આશ્રય નહિ પામતી શ્રુત અને સંયમ એ જો લક્ષ્મીદેવીએ દુઃસ્થિતિમાં રહે છે તે સાધુઓના સ્વામી શ્રી વર્ધમાનસૂરિ થયા. [શ્રી વર્ધમાનસૂરિના સ્વર્ગવાસ પછી સાધુઓમાં શ્રુત અને સંયમમાં શિથિલતા આવી હતી એવો કે શ્રી વર્ધમાનસૂરિમાં શ્રુત અને સંયમ સુંદર (=સર્વોત્કૃષ્ટ) હતાં એવો ભાવ છે.]

(૧) તેમના શિષ્ય પ્રશંસનીય અનેક શાસ્ત્રોની રચના કરનારા, સદા કેઈપણ જાતની મદદ વિના વિહાર કરનારા અને ચંદ્રકુળ રૂપ આકાશમાં ચંદ્ર સમાન શ્રી જિનેશ્વર નામના સૂરિ થયા. (૨) તેમના બીજા પણ પાંડિત્ય અને ચારિત્રના ગુણોથી અનુપમ, શબ્દાદિના લક્ષણોનું પ્રતિપાદન કરનાર નિદોષ ગ્રંથના (=વ્યાકરણના) પ્રણેતા, ક્ષમાવંતોમાં શ્રેષ્ઠ બુદ્ધિસાગર નામના શિષ્ય પૃથ્વી ઉપર પ્રસિદ્ધ હતા. (૩) તે બેના શ્રેષ્ઠ શિષ્ય શ્રી જિનચંદ્રસૂરિના વચનથી તે બેના જ શિષ્ય ગ્રંથના અર્થબોધમાં અતિશય મૂઠ બુદ્ધિવાળા અભયદેવસૂરિએ આ વૃત્તિ રચી છે. (૪) મારો શાસ્ત્રોના અર્થસંબંધી તેવો બોધ નથી, મારી તેવી વાક્યપટુતા નથી, અને આ ગ્રંથ ઉપર પૂર્વપુરુષોએ રચેલી ટીકા નથી, છતાં મેં આ ટીકા રચી તેનું કારણ સ્વામીનું વચન છે, અર્થાત્ શ્રી જિનચંદ્રસૂરિના વચનથી મેં આ ટીકા રચી છે. (૫) આ ટીકામાં બુદ્ધિમંદતાના કારણે કેઈ પણ વિરુદ્ધ લખાયું હોય તે મારા ઉપર કૃપા કરીને વિદ્વાનોએ સુધારી

લેવું. જ્ઞાનાવરણથી સહિત નિપુણમતિવાળાની પણ પ્રાયઃ મતિ મુંઝાઈ જાય તો મારા જેવાની મતિ કેમ ન મુંઝાય? (૬) અગિયાર સો ચોવીસ (૧૧૨૪) વર્ષે ઘોળકા શહેરમાં ધનપતિ બુકુલ અને બુદ્ધિકની વસતિમાં આ ટીકા પૂર્ણ થઈ છે. (૭) સંઘમા શ્રેષ્ઠ અને વર્તમાનકાલીન વિદ્વાનોમાં મુખ્ય વિદ્વાન શ્રી દ્રોણાચાર્યે અણ્ણહિલ પાટણુ શહેરમાં આનું સંશોધન કર્યું છે. (૮)

અનુવાદકની પ્રશસ્તિ

સુગૃહીત નામધેય શ્રી હરિભદ્રસૂરિ મહારાજ વિરચિત પ. પૂ. આચાર્યદેવ શ્રી અભયદેવસૂરિ રચિત ટીકા સહિત પંચાશક ગ્રંથનો સિદ્ધાંતમહોદધિ સ્વ. આચાર્યદેવ શ્રી પ્રેમસૂરીશ્વરજી મહારાજના પટ્ટાલંકાર પરમગીતાર્થ આચાર્યદેવ શ્રી હીરસૂરીશ્વરજી મહારાજના શિષ્યરત્ન પરાથપરાયણ મુનિશ્રી લલિતશેખરવિજયજીના શિષ્ય મુનિશ્રી રાજશેખરવિજયજીએ કરેલો ગુજરાતી ભાવાનુવાદ પૂર્ણ થયો.

*

સમય

સ્થળ.

વિ. સં. ૨૦૩૩

માલેગામ (મહારાષ્ટ્ર)

કા. સુ. ૫, બુધવાર

જૈન ઉપાશ્રય.

પૂ. મુ. શ્રી રાજશેખર વિ. મ. સા. સંપાદિત.

અનુવાદિત ગ્રંથો

ગ્રંથ	સાધક	વિષય
૧ ગોગશાસ્ત્ર	પોકેટબુક	મૂળ શ્લોકો
૨ જ્ઞાનસાર	"	"
૩ તત્ત્વાર્થ	"	ગુજરાતી-મૂળસૂત્રો
૪ ધર્મખિંદુ	કાઉન ૧૬ પેજ	"
૫ પંચસૂત્ર	"	"
૬ વીતરાગ સ્તોત્ર	"	ગુજરાતી અર્થ-મૂળગાથા
૭ હારિભદ્રીય અષ્ટક	કુલસ્કેપ ૧૬ પેજ	"
૮ જ્ઞાનસાર	"	"
૯ પ્રથમરતિ	"	"
૧૦ ભવ ભાવના	કાઉન ૧૬ પેજ	મૂળશ્લોકો ગુજરાતી ભાવાનુવાદ
૧૧ તત્ત્વાર્થ	"	વિસ્તૃત વિવેચન
૧૨ પંચાશક	"	સંપૂર્ણ ટીકાનો ભાવાનુવાદ
નિત્ય ઉપયોગી સાધના સંગ્રહ	"	શ્રાવકોને ઉપયોગી વિષયોનો સંગ્રહ

ઉપરના ૧ થી ૯ નંબર નુકીના ગ્રંથો પૂજ્ય શ્રી સાધુ સાધ્વીજી મહારાજને કંઈસ્થ કરવા સ્વાધ્યાય કરવા નીચેના સરનામે જણાવવાથી બેટ મોકલવામાં આવશે.

લહેરુચંદ ભોગીલાલ સ્મારક ગ્રંથમાળા

કે. નગીનભાઈ પૌષ્ઠશાળા, પંચાસરા પાસે,
મુ. પાટણ વાયા મહેસાણા (ઉત્તર ગુજરાત)